

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 3, 2023

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

МОСКАЛЮК О.В. УЯВНІ ПРОГАЛИНИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ	5
ПАНФІЛОВА Ю.М., ШИМЧЕНКО Д.В. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АДВОКАТУРИ.....	10
РОЗВАДОВСЬКИЙ В.І., КНИШ В.В. СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ	17

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ОРТИНСЬКА Н. ВИБІР ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ: ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО?	24
ЮШКОВ М.М. СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ	33
ХРИСТИНЧЕНКО Н.П. ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	39

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ТЕРЕХ У.В. ЗЛОЧИННИЙ ВПЛИВ У ПАМ'ЯТКАХ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ТИПОВІ ВИПАДКИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ.....	45
ШУТАК І.Д. ПРАВОВА ПРИМІТКА ЯК ПРИЙОМ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ	53
МАКАРЕНКО Н.К., ЛУЦЕНКО Ю.В. КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ ЯК ПРОЯВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ	59
СЛОБОДА Н.В., КАНЦІР В.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ (ДОПИТУ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	66
ХРАМЦОВ О.М. ЩОДО ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 340 КК УКРАЇНИ	72
КУЦ В.М., ТРИНЬОВА Я.О. ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗАГАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИННОСТІ.....	82
ЗОТОВ Н. РЕФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ У БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІ.....	90

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ШОПІНА І.М. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОМАНДУВАЧА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	96
НОВІЧЕНКО А. СПЕЦІАЛЬНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ В ОХОРОНІ ПРАВОПОРЯДКУ	102
МИХАЙЛІВ М.О. АНАТОМІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	109

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

МАЧУСЬКИЙ О.М. ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ ПРОЦЕДУРИ НАДАННЯ ПОСЛУГ З ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО.....	117
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЄДЕЛЄВ Р.С. РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ПРАВА МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ).....	124
ОСТУДІМОВ Б.А. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ.....	131

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

САПАРОВА А.О., ТИМЧУК А.О. ДИСКУСІЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ «СУДОВА ВЛАДА» В ДОКТРИНІ ТЕОРІЇ ПРАВА.....	139
КРАВЧЕНКО В.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА АДАПТАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	143
МУЗИЧУК О.М., НАКОНЕЧНА Г.Я. ЧИННИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ.....	150
ЯЦЕНКО Ф.П. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТУ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ЯКІСТЮ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ.....	156
ГОЦ-ЯКОВЛЄВА О.В. ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ З ЧИСЛА ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	162
ЛУЦЕНКО Ю.В. ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗБРОЇ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	168
КРАВЧУК М.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ.....	174
ПЕТРОВСЬКА С.А., ЛУК'ЯНИХІНА О.А. ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ.....	179
ПОНОМАРЬОВА Я.О., НОВИК М.Ю. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА.....	184
ДЕМИДЕНКО Н.М. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	189
НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О., ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю., СИЧОВА В.В. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПІДГОТОВКОЮ ФАХІВЦІВ ЛЬОТНОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ АВІАЦІЇ.....	194
ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В.І., ДУЛІБА Є.В. ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ЗВЕРНЕННЯМ ОРГАНІВ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЩОДО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ОБҐРУНТОВАНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ МАЙНА ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ.....	200
ДУМЧИКОВ М.О. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....	206
ШИШКА О.Р., ШИШКА Н.В. ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В MILITARY TECH.....	211
МИРГОРОД В.В. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СФЕРІ ЗАЛУЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МТД: СВІТОВА ПРАКТИКА.....	220
ГРЕЧАНЮК Р.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ ДЛЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ.....	228

УЯВНІ ПРОГАЛИНИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0002-5310-9507>

УДК 342.5

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.1

Стаття присвячена темі уявних прогалин. Під ними слід розуміти правозастосовчу ситуацію, яку суб'єкт тлумачення правових норм хибно кваліфікує як прогалину внаслідок її помилкової оцінки. Відтак, метою статті є встановлення дій, здійснення яких необхідне для правильної кваліфікації ситуацій, що дозволяє не допускати неправильне використання інституту аналогії. У публікації наголошується, що уникнення таких правозастосовчих помилок вимагає серед іншого використання системного способу тлумачення. Це означає необхідність пошуку правових норм для застосування не лише в межах одного нормативно-правового акту, а і звернення до інших нормативно-правових актів, що регулюють відповідні суспільні відносини.

Ключові слова: уявні прогалини, тлумачення конституційних норм, застосування норм права, аналогія закону.

Постановка проблеми

Ми неодноразово в наших публікаціях торкалися теми прогалин у конституційному законодавстві. Водночас у вітчизняній юридичній літературі залишається не розглянутою проблема уявних прогалин. Під ними слід розуміти правозастосовчу ситуацію, яку суб'єкт тлумачення правових норм хибно кваліфікує як прогалину внаслідок її помилкової оцінки. Між тим розмежування прогалин та уявних прогалин має важливе не лише теоретичне, але і практичне значення, оскільки неправильна кваліфікація такої ситуації почасти призводить до

помилку у з'ясуванні змісту правових норм та правозастосуванні. Відтак, метою статті є встановлення дій, здійснення яких необхідне для правильної кваліфікації ситуацій, що дозволяє не допускати неправильне використання інституту аналогії.

Виклад основного матеріалу

У чинному законодавстві не завжди можна знайти норму права, яка регулює ті чи інші життєві ситуації. Ситуація, пов'язана з відсутністю норми права, яка б поширювалася на обставини справи, отримала назву «прогалина в законодавстві». Таким чином, під прогалинами в законодавстві слід розуміти повну або часткову відсутність норм права стосовно відносин, які входять до сфери правового регулювання [1, с.211]. Традиційно в юридичній літературі вказується, що під час правозастосування прогалина долається за допомогою одного із двох способів: 1) шляхом застосування норм, що регулюють схожі відносини – аналогія закону; 2) шляхом застосування загальних засад правового регулювання спірних відносин – аналогія права.

З точки зору формальної логіки, аналогія (від грецької «*analogia*» – відповідність) – це схожість між предметами та явищами. З точки зору ж права, аналогія означає вирішення певного випадку на основі правового положення (норми, принципу тощо), яке регулює схожі відносини. Це пояснює, чому і аналогія права, і аналогія закону при подоланні прогалини передбачають вико-

ристання внутрішніх засобів певної галузі права, до предмету регулювання якої відноситься спірна ситуація. Схожість відносин визначається на підставі їхньої тотожності і подібності в істотних рисах, а також на відмінностях у неістотних рисах [1, с. 229].

Суть аналогії закону полягає у вирішенні справи або окремого юридичного питання на основі правової норми, розрахованої на подібні випадки. Під час пошуку аналогічної норми суб'єкт правозастосування визначає її ціль і з'ясовує, наскільки сфера дії цієї норми є близькою до прогалини [2, с. 105].

Застосування аналогії ускладнюються тим, що хоча процес вирішення юридичних справ шляхом використання аналогії закону та аналогії права у своїй основі має спільні риси із застосуванням норм права взагалі, однак є підстави розглядати такий процес як нетипове правозастосування. На відміну від типового, де від суб'єкта правозастосування вимагається підвести конкретні обставини справи під певне загальне правило поведінки, при нетиповому правозастосуванні суб'єкт правозастосування повинен самостійно, орієнтуючись на зміст норм щодо аналогічних питань, вивести юридичну основу вирішення справи (аналогія закону) [3, с. 170]. За відсутності ж правової норми, яка врегульовує схожі відносини, суб'єкт правозастосування використовує принципи права, зміст яких, будучи не завжди прямо закріпленими у конкретних нормах, необхідно чітко виокремити і співвіднести з суспільними відносинами, що з тих чи інших причин виявились не врегульованими правом, але потребують такого врегулювання (аналогія права) [4, с. 16].

Потрібно відзначити, що використання аналогії в процесі правозастосування є вимушеним заходом, оскільки у таких випадках завжди постає проблема забезпечення принципу законності. З формальної точки зору, проблемність застосування аналогії закону (і особливо аналогії права) пов'язана з відповідністю такої діяльності суб'єкта правозастосування положенням частини другої статті 19 Конституції України, де вказано, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у ме-

жах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Саме тому аналогія закону та аналогія права не застосовуються для визначення підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування.¹ Застосування аналогії вимагає дотримання і низки інших, вироблених теорією права правил. До них відносяться: 1) Вирішення справи за аналогією можливе лише у випадку фактичної наявності прогалини. Тому застосування аналогії можливе лише після ретельного аналізу фактичних обставин справи та чинного законодавства. Такий аналіз здійснюється з метою переконатися, що дійсно відсутня правова норма, яка регулює певну життєву ситуацію. 2) При аналогії закону схожість аналізованих обставин і обставин, передбачених нормою, яка регулює схожі відносини, повинна бути встановленою у розрізі суттєвих ознак вказаних обставин. Суттєвими ознаками є ті, які дозволяють судити про рівність, рівнозначність відповідних обставин. Звідси випливає, що застосування аналогічного закону (норми) до певних відносин не повинно суперечити правовій сутності, меті цих відносин. 3) Застосування аналогії права вимагає конкретизації принципів права, за допомогою яких відбувається подолання прогалини. 4) Висновки за аналогією недопустимі, якщо аналогія прямо заборонена законом. 5) Використання аналогії забороняється, якщо закон прямо пов'язує настання тих чи інших наслідків з певними обставинами. 6) При використанні аналогії виключні закони і винятки з законодавства можуть прийматися до уваги лише тоді, коли аналізуються виключні обставини. 7) Положення, отримані в результаті застосування аналогії, не повинні суперечити приписам закону. Вони завжди повинні охоплюватися принципами законодавства, слугувати цілям і завданням тієї чи іншої галузі права. 8) Застосування аналогії навіть опосередковано не повинно

¹ З точки зору теорії права такі ситуації слід кваліфікувати як повну прогалину (правовий вакуум). Б.Малишев пропонує під цим поняттям розуміти різновид повної прогалини у законодавстві, яку не можна подолати за допомогою аналогії, а можна усунути лише шляхом правотворчості [1, с. 224].

обмежувати чинні права і свободи особи, порушувати її законні інтереси. 9) Фактичні і юридичні підстави використання аналогії, а також порядок її використання повинно бути спеціально обґрунтовано в правозастосовчому акті. 10) Будь-яке наступне вирішення справи, щодо обставин якої вже існує рішення з використанням аналогії, вимагає врахування такої правозастосовчої практики, але не звільняє суб'єкта правозастосування від обов'язку розгляду такої справи по суті [5, с. 174-176].

Неврахування наведених правил при кваліфікації правової ситуації як прогалини призводить до помилок у тлумаченні правових норм та правозастосуванні. Наведемо наступний приклад. Згідно з пунктом 26 статті 106 Конституції України Президент України ухвалює рішення про прийняття до громадянства України. Це саме положення відтворене і в статті 22 Закону «Про громадянство». Єдине уточнення Закону пов'язане з тим, що в Законі вказується спосіб реалізації відповідного повноваження: шляхом видання указу. За логікою правового регулювання, деталізація реалізації відповідного повноваження Президента повинна була б бути виписана в Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання ухвалених рішень, який затверджений Указом Президента. Зокрема, в Указі мало б бути вказано строк, протягом якого Президент повинен видати указ про прийняття до громадянства, або ж про відмову у прийнятті². Натомість такого строку не вказано. На практиці це призводить до того, що рішення про прийняття до громадянства може не ухвалюватися місяцями. Звідси питання, чи можна цю ситуацію розглядати як прогалину і якщо так, чи можна в такому разі використати інститут аналогії для вирішення цієї проблеми?

У юридичній практиці можна віднайти позицію, яка передбачає ствердну відповідь. Так, з Постанови ВП ВС слідує, що осо-

ба звернулася до суду з вимогою на підставі використання аналогії закону «Про звернення громадян» зобов'язати Президента ухвалити рішення щодо прийняття особи про громадянство у визначений цим законом тридцятиденний строк. У той же час усі судові інстанції відмовили в задоволенні такого позову. Зокрема, у вказаній Постанові вказується на неможливості використання аналогії закону «Про звернення громадян» до вказаних відносин, оскільки відсутні підстави визнавати вагомими доводи апеляційної скарги про потрібність застосування до спірних правовідносин аналогії закону, яким, на думку скаржника, є Закон № 393/96-ВР, що передбачає строки розгляду і вирішення звернень до органів державної влади та встановлює відповідальність у разі його порушення. Закон № 2235-III регулює підстави, порядок і хронологію розгляду й прийняття Президентом України рішення про прийняття до громадянства України, що, у свою чергу, виключає необхідність застосування аналогії закону [6].

Видається, що у вказаній справі помилковою є позиція як позивача, так і судових органів. Нами зазначалося вище, що аналогія використовується за умови відсутності в правовому регулюванні норми, яка повинна регулювати відповідні суспільні відносини. У розглянутому прикладі ситуація дещо інша. Здійснюючи регулювання питань, пов'язаних з процедурою набуття громадянства законодавець мав можливість у межах закону встановити строк, протягом якого глава держави був би зобов'язаний ухвалити відповідне рішення. У принципі вказане питання могло бути також врегульоване і відповідним Указом, що зроблено не було. У той же самий час слід звернути увагу, що в процесі правозастосування (тлумачення) здійснюється вибір не стільки нормативно-правового акту, як конкретної норми, яка підлягає застосуванню³. У процесі з'ясування змісту правових норм, у першу чергу, використовується системний спосіб

² В згаданому Указі вказується, що загальний строк розгляду заяв і подань про прийняття до громадянства України або припинення громадянства України не повинен перевищувати одного року з дня їх надходження.

³ Саме тому змістовне правило подолання колізій сформульоване як правило пріоритету спеціальної норми, а не пріоритету спеціального закону. Спеціальна норма може бути розташована в умовно загальному акті, а загальна норма – у спеціальному.

тлумачення, який впливає із такої властивості правових норм, як системність. Норми права регулюють суспільні відносини не відокремлено, а у взаємозв'язку і у взаємодії. Отже, зв'язки між нормами права повинні бути враховані при тлумаченні. Це означає, що зміст норми права, яка тлумачиться, розкривається не лише за допомогою аналізу її зв'язків з іншими нормами в рамках певного нормативно-правового акта, галузі права/законодавства, системи права, а й також аналізу її місця в рамках певного нормативно-правового акту, галузі права/законодавства, системи права. При цьому системний спосіб тлумачення базується на тому, що зміст певної норми права встановлюється, виходячи зі змісту інших норм права, пов'язаних з нею [1, с.109]. Найбільше практичне значення має аналіз функціональних зв'язків норм права. Мова йде про функціональні зв'язки взаємозалежності, взаємодії, доповнення, уточнення, корекції, обмеження, виключення, визначення і т. д. У розгляді цієї теми нас цікавить так званий зв'язок норми права, яка тлумачиться, з оперативними нормами. Вказаний зв'язок обов'язково повинен враховуватися при тлумаченні норм права, оскільки оперативні норми або вказують момент набуття чинності нормами права, або скасовують їх дію, або поширюють їх дію на нове коло суспільних відносин, або пролонгують норми на новий строк дії. Встановлення цього зв'язку дозволяє на основі оперативної норми більш точно і правильно визначати дію норми в часі, просторі і за колом осіб, тобто, по суті справи, визначати сферу її дії. Ігнорування цього зв'язку може призвести, наприклад, до необґрунтованого обмежувального тлумачення норми [1, с. 113].

У розгляді цієї теми сказане означає необхідність пошуку норми, яка врегульовує питання строків розгляду звернення громадян до інших органів державної влади в інших актах законодавства. Такою нормою як раз і є згадана норма статті 20 Закону, згідно з якою звернення розглядаються і вирішуються в термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отри-

мання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів. Відтак залишається встановити, чи поширюється ця норма на розглядувані відносини. Згідно зі статтею 1 вказаного закону **громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, медіа, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами.** Таким чином філологічне тлумачення дозволяє поширити норми закону «Про звернення громадян» на питання набуття громадянства. Це, своєю чергою, означає, що в цьому випадку норми Закону «Про звернення громадян» слід застосовувати не внаслідок використання інституту аналогії, а на підставі застосування системного та філологічного способів тлумачення. Інакше кажучи, в цьому випадку відбувається застосування загальної норми, оскільки відсутня норма спеціальна.

Можуть постати цілком логічні питання. Яка різниця, на якій підставі застосовані норми Закону про звернення громадян: на підставі застосування аналогії чи в результаті використання системного тлумачення, якщо результат застосування в обох варіантах є однаковим? А отже, чи не є ця проблема схоластичною?

Ми переконані, що ні. Незважаючи на те, що чинний КАС закріпив можливість

використання аналогії закону та аналогії права, проте в правозастосуванні зберігається прохолодне ставлення до інституту аналогії, причиною чого серед іншого є більш складний характер діяльності, пов'язаної з використанням аналогії. Крім того, чистота кваліфікації юридичної позиції збільшує шанси на досягнення позитивного результату для особи, а значить, для реалізації конституційних прав. Зроблений нами висновок підтверджується і судовою практикою, яка, як нами вказувалося вище, відмовляла особі в реалізації права на громадянства, вказуючи на відсутність підстав для застосування норм закону «Про звернення громадян» до відносин набуття громадянства.

Висновки

1) Під уявними прогалинами слід розуміти таку правову ситуацію, внаслідок якої суб'єкт помилково її розглядає як прогалину. Така ситуація виникає за умови недотримання правил тлумачення. Наприклад, у випадку не врахування правил визначення дії норми за колом осіб.

2) Помилкова кваліфікація ситуації як прогалини обумовлює хибне використання інституту аналогії, що може призводити до неможливості (ускладнення) реалізації конституційних прав особи.

Література

1. Застосування норм права (теорія і практика): Навч. посіб. За заг. ред. Б. В. Малишева. Київ. 2010. 260 с.
2. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Казань, 1988. 146 с.
3. Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків. 2009. 211 с.
4. Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування: Автореф. дис. ... к.ю.н. Харків. 2009. 20 с.
5. Лазарев В. В. Пробелы в праве и пути их устранения. Москва. 1974. 184 с.

SUMMARY

The article is devoted to the topic of imaginary gaps. They are to be understood as a situation of law, that the subject of the interpretation of legal norms incorrectly qualifies as a gap due to its erroneous assessment. Therefore, the aim of the article is to state actions, the implementation of which is necessary for the correct qualification of situations, which makes it possible to prevent the incorrect application of the institution of analogy. The publication stresses that the avoidance of such enforcement errors requires, among other things, a systematic way of interpretation. This means that it is necessary to find norms for application not only within one normative legal act, but also to refer to other normative legal acts that regulate the relevant public relations.

To confirm this point, the author provides the following example. The rules of the Law on the Citizenship do not specify the period within which the President must decide to grant citizenship. At the same time, it is necessary to apply the provisions of the Citizenship Law. The application of the Act is not based on analogy but on the need to apply general rules in the absence of specific rules. Such norms are contained in the Law on Citizens' Communications.

The purity of the qualification of the legal position increases the chances of achieving a positive result for the individual, and thus for the realization of constitutional rights. Our conclusion is corroborated by the judicial practice that has often denied a person right to citizenship, citing the absence of grounds for the application of the Law on Citizens' Communications to Citizenship.

Key words: imaginary gaps, interpretation of constitutional norm, application of the law, analogy of the law.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.02.2023 р. у справі № 990/106/22 (реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 109364574). Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс] – режим доступу: [Електронний ресурс] – режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364574>

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АДВОКАТУРИ

ПАНФІЛОВА Юлія Михайлівна - кандидат юридичних наук, доцент,
Директор навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного
університету

ШИМЧЕНКО Діана Валеріївна - магістр 2-го року навчання Навчально-
наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.2

За своєю природою адвокатура є одним із інститутів демократичного суспільства, оскільки виконує найважливішу громадянську функцію – захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Якісна та ефективна адвокатська діяльність є одним із ключових факторів забезпечення захисту та втілення у життя прав і інтересів громадян на належному рівні. Адвокатура є дуже важливим інститутом громадянського суспільства, вона забезпечує належний, змістовний та законний спосіб вирішення правового конфлікту або юридичну аргументацію інших обставин, які мають бути вирішені в правовому полі. Зазначені положення зумовлюють необхідність дослідження вихідних засад і принципів організації та здійснення адвокатської діяльності, які зумовлюють її правову природу та визначають місце в системі юридичної діяльності.

Адвокатура, як незалежна громадська організація, певною мірою покликана виконувати роль гаранта в дотриманні суб'єктивних прав громадян і організацій. Зважаючи на це, зростає інтерес до історичних передумов виникнення адвокатури та визначення її місця в механізмі реалізації права на правову допомогу. Саме вивчення історії виникнення та становлення адвокатури мають надзвичайну важливість для розуміння та адекватної оцінки її ролі та істинного призначення в сучасній системі суспільного судочинства.

Зокрема, у статті досліджуються основні етапи зародження інституту адвокату-

ри. Визначається генезис давньогрецької та давньоримської адвокатури, їх організаційна структура та функціонування. Аналізується інститут української адвокатури, що зародився ще в часи Київської Русі та проводиться паралель між розвитком інституту адвокатури в державах Західної Європи. Встановлюється, що основні положення адвокатської діяльності, вироблені давньоримськими юристами, знайшли юридичне закріплення та подальший розвиток у праві західноєвропейських держав.

Ключові слова: адвокатура, Стародавній Рим, Стародавня Греція, заступницька адвокатура, патронат, статус адвоката, адвокатська діяльність, зародження української адвокатури.

Постановка проблеми

У всього є свій початок та передісторія. Це стосується й такої галузі, як адвокатура. Однією з основних ознак, що вказують на існування правової держави, є створення державного механізму, який має реальну можливість забезпечити права, свободи та законні інтереси людини. Головним елементом такого механізму, без сумніву, є адвокатура, рівень розвитку якої в цивілізованому світі розглядається як індикатор демократії в суспільстві, оскільки вона є ключовою фігурою в наданні правової допомоги всім без винятку особам. Серед актуальних та дискусійних питань у сфері діяльності такого інституту громадянського суспільства, як адвокатура, можна назвати проблему її походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До проблем діяльності адвокатури зверталося чимало як радянських, так і сучасних українських учених. Серед учених, які досліджували окремі аспекти генезису інституту адвокатури, доцільно виокремити праці Т. В. Варфоломеевої, А. Г. Кучерени, С. Ф. Сафулько, О. Д. Святоцького, О. В. Синеокого, Д.П. Фіолевського, О. Г. Яновської та інших.

Мета і завдання дослідження

Основною метою цієї наукової розвідки автор вважає спробу проаналізувати історію виникнення та становлення адвокатури.

Виклад основного матеріалу

Історія адвокатури своїм корінням сягає в глибину століть. Виникнення цього інституту було історично обумовлено соціальними, економічними, політичними, культурними передумовами, що об'єктивно склалися, але світ не одразу прийшов до сучасного розуміння інституту адвокатури. У країнах Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції та Римі здавна був відомий інститут представництва в суді. Відповідно до законів XII таблиць глава сім'ї міг представляти в суді інтереси членів своєї сім'ї (агнатів), до складу якої входили також раби – вільновідпущеники та клієнти (звідси походить сучасне розуміння «клієнт адвоката»).

У літературі є кілька поглядів щодо походження адвокатури. Одні автори вважають, що адвокатура є найдавнішою та водночас загальнолюдською інституцією, тобто з того часу, коли люди вперше засвоїли форми цивільного устрою, принцип адвокатури мав існувати, хоча назва її могла бути невідома.

Як зазначає А. Г. Кучерена, історично першою з'явилася така форма охорони прав як самозахист. Людина сама вирішувала, коли її право порушено, сама визначала винуватця, сама застосовувала до порушника певні примусові заходи. Отже, щойно почали спостерігатися випадки порушення прав конкретних індивідів, відразу виникла потреба у захисті цих прав. Зокрема, А. Г. Кучерена вказує на те, що адвокатура «існувала в усі часи і в усіх народів» [3, 140].

Протилежної точки зору дотримується, зокрема, Є. В. Васьковський, який на підставі аналізу праці А. М. Стоянова «Історія адвокатури» [7, с. 9] вказує на те, що «проходили тисячоліття, розросталися сильні цивілізації із зачатків патріархального побуту; видавалися закони, влаштовувалися суди, писалися книги про правознавство та управління державою, але не засновувалися адвокати» [2, с. 9]. З таких же позицій виходив відомий французький адвокат Жюль Ле-Берк'є, який зазначав, що є народи настільки ж давні, як піраміди, але які не мають адвокатури (il en est qui comptent presque autant d'années que les pyramides, et n'en ont pas) [11]. Цікавою є й думка М. Грелле-Дюмазо, який походження адвокатури пов'язував з тим, що вона ймовірно була сучасником першого судового розгляду й першого суду (car elle est probablement contemporaine du premier procès et du premier tribunal) [10].

У цьому випадку заслуговує на увагу позиція І. С. Яртих, який вказує на те, що «адвокатура в сучасному розумінні цього явища виникла як публічно-державний інститут у стародавньому Римі в період розквіту першої Римської республіки, урочистості прав і закону. Адвокатура стала тим інститутом, без якого, на думку суспільства і держави, неможливе здійснення справедливого судочинства» [9, с. 315].

Адвокатура, як і будь-яка інша соціальна установа, не виникла одразу та, тим більше, в організованому вигляді. У стародавніх народів зі слабкою структурою державності та недорозвиненою правовою системою були лише зачатки правозаступництва. Вищою формою організації захисту та представництва, тобто адвокатури, стало її офіційне визнання державою. Тому адвокатура зародилася в суспільстві, а вже потім була визнана в якості такої державою.

Як стверджують історичні джерела, паростки адвокатури виникли ще у древніх народів, коли в племенах або між ними виникали суперечки і їх врегулювання потребувало від вождя племені виконання функцій, подібних до правосуддя. Знаходилися радники вождя, котрі інформували його про суть конфлікту, надавали йому поради щодо врегулювання ситуації, прийняття рішен-

ня. Одночасно з'явилась і потреба в захисті, який здійснювали батьки або друзі, так звана родинна адвокатура.

Спочатку правосуддя здійснювала, як правило, одна людина – голова племені. І по мірі того, як поступово ускладнюється політична організація через об'єднання декількох племен під владою однієї людини – вождя, здійснення правосуддя стає не під силу одній особі. Таким чином, постала необхідність у створенні окремих судових органів. Щоправда, це найпростіша форма адвокатури, коли адвокатом є не особа, яка на професійному рівні займається діяльністю з надання правових порад, захисту від обвинувачення. Адвокатами є сусіди, друзі, родичі, співмешканці, а в особливості ті, які відомі як гарні оратори. Саме гарні оратори серед них і є примітивними адвокатами за професією, прообразами адвокатів, якими ми їх уявляємо.

Особи, які професійно займалися правозахистом, з'явилися значно пізніше, коли звичаєве право замінювалося писаними законами. Припускалося, що адвокатура народилася разом з першим судовим процесом, де перед першим суддею виступив і перший адвокат. У стародавніх країнах правосуддя здійснювалося із застосуванням принципів усності, гласності, змагальності (наприклад, у Стародавній Індії) або, навпаки, процес був письмовий і таємний (наприклад, у Стародавньому Єгипті). У стародавніх іудеїв, де суд був змагальним і гласним, підсудні мали право на захист, який здійснювати могла кожна людина, а згодом цю функцію виконували кандидати на суддівську посаду, на участь яких не бралася згода особи, яку вони захищали.

Для того, щоб зрозуміти зародження адвокатури як соціального інституту, коротко охарактеризуємо основні риси адвокатури з давніх часів до нової історії, тобто до того періоду, коли адвокатуру можна вважати цілком розвинутим інститутом. Поява цього інституту в різних країнах характеризувалася своєрідністю.

При цьому слід зауважити, що спочатку адвокатура як правозаступництво та правове представництво, які в наш час є одними з основних видів адвокатської діяльності,

виникли незалежно одне від одного. Вони були викликані до життя різними потребами: бажанням особи виставити замість себе заміну і необхідністю в юридичній допомозі, захисті.

Своєрідний інститут представництва існував у Стародавніх Афінах. У разі, якщо суддя призначав судовий поєдинок, звичайним правом допускалося сторонам висувати замість себе представника – жінкам, дітям, калікам, старим віком від 60 років. Особливість такого представництва полягала в тому, що у разі програшу в судовому поєдинку відповідальність покладалася не на сторону, що прогала, а на її представника. Якщо покаранням була страта, то представника відразу страчували.

У Стародавній Греції та Римі спочатку запрошення адвоката, як представника в судовому процесі, засуджувалося, але незважаючи на засудження та заборони вдаватися до послуг адвоката, до них все ж таки таємно зверталися, бо в суді перемагав той, хто у відведений йому час міг лаконічно та юридично грамотно обґрунтувати свої домагання (звинувачення) чи навпаки. Пізніше запрошення адвоката як представника в суді стало допускатися [4].

Початок судового красномовства в Греції віднесено до часів Солона (640–559 рр. до н. е.), афінського архонта (найвища посадова особа у Стародавній Греції), якого вважали одним із семи видатних мудреців. Він запровадив обов'язок кожного захищати свою справу в суді особисто, ніякі заміни не допускалися. Однак у багатьох випадках дотримання закону Солона було неможливим і тоді це правило дозволялося порушувати й допускати представництво та заміну однієї особи іншою, наприклад, осіб, що не володіли достатньо словом, дітей, жінок, а також у разі захисту громадських інтересів. Звертатися до ритора (оратор у Стародавній Греції та Римі) або до софіста (професійного оратора, вчителя красномовства), яким сплачувався гонорар, що залишався у секреті, дозволялося суддями у виняткових випадках, коли особа не володіла мовою.

Прообразами адвокатів у Стародавній Греції були логографи, а пізніше – ритори та софісти. Серед учасників судових проце-

сів, окрім логографів або софістів (риторів), можна виділити прагматиків, які були знавцями права та займалися поданням ораторам необхідних юридичних даних; синегорів, які брали участь у процесі на стороні обвинувачення (прообраз прокуратури); параклети, які звеличували моральні якості підзахисного.

Прообразом сучасної адвокатури прийнято вважати давньоримську адвокатуру. Давньоримська адвокатура, як і давньогрецька, розпочала своє формування як споріднена. Можна відзначити, що провісниками адвокатури в Стародавньому Римі була діяльність понтифіків та заступницька адвокатура.

Виникнення та становлення адвокатури в Стародавньому Римі пов'язано з відповідними реформами, які спричинили появу адвокатської професії. Упродовж перших п'яти століть у Римі не було потреби у судовому красномовстві, оскільки діяв судовий патронат патриціїв, привілеєм яких було знання законів і процесу, і котрі вели справи своїх клієнтів без будь-якої винагороди.

На відміну від юрисконсультів, адвокати продовжували займатися судовим захистом. Вони, як і раніше, до остаточного існування республіки, називалися патронами. За давньоримським правом представництво дозволялося тільки у виняткових випадках, і патрони були на суді разом з тяжкими довірителями. З часом термін «адвокат» став поширюватися на осіб, які допомагали тяжкому в процесі, збирали документи, покривали витрати, визначали засоби захисту та повідомляли про них патронів. Крім того, в римському судовому процесі брали участь хвалителі, які як свідки характеризували заслуги та гідності підсудного; сповільнювачі, завдання яких у тому, щоб вимовляти мова під час відпочинку головного оратора. Однак цілком зрозуміло, що всі ці різновиди юридичної професії не можуть бути повною мірою віднесені до професії адвоката, і лише патрони були адвокатами у справжньому значенні цього слова.

У республіканський період адвокатура була вільною професією. Законодавча регламентація її майже не торкнулася, тільки практика та звичай виробляли деякі

правила, що регулювали різні сторони цієї професійної діяльності. Незважаючи на відсутність чіткого порядку прийому в адвокатуру, за свідченням Плінія-молодшого, з давніх-давен існував звичай, за яким молоді люди, які бажали присвятити себе адвокатурі, були вперше на форум у супроводі якогось-небудь важливого обличчя, наприклад, колишнього консула.

У період імперії професія юриста, особливо адвоката, отримує корпоративне оформлення, склад адвокатури визначається спеціальними імператорськими списками.

Безумовно, інститути Стародавнього Риму та Древньої Греції лише віддалено нагадували те, що прийнято в сучасному світі йменувати інститутом адвокатури, але неocenенним є вклад цього періоду зародження адвокатури на подальше формування інституту адвокатури не тільки в країнах Західної, але й Східної Європи [3, с. 141].

У результаті, минаючи багато проміжних і змішаних форм, що існували в середньовіччі в Європі, на початок новітнього часу сформувалося два основні типи побудови адвокатури: англо-французький і германський.

1. Англо-французька система організації адвокатури будувалася на наступних принципах:

а) відносна свобода адвокатської професії. Цей принцип означає, що, не зважаючи на те, що доступ до адвокатури був відкритий для кожного, існував певний освітній та моральний ценз для охочих стати адвокатом;

б) станова організація адвокатури. Другий принцип виражений у тому, що адвокатура становила самокеровану організацію, і лише член цієї організації вважався адвокатом;

в) відокремлення адвокатури від судового представництва. Цей принцип представлений як досить суворе організаційне і законодавче розділення осіб, що займаються правозаступництвом і судовим представництвом;

г) тісний зв'язок адвокатури з магістратурою. Цей принцип означає, що адвокатура і судова влада стоять на одному соціальному і правовому рівні. Адвокати мали переважне право на зайняття суддівських посад;

д) відносна безоплатність праці адвоката. Принцип виражений у тому, що оплата роботи адвоката вважалася даром вдячного клієнта за участь у його справі. Були заборонені будь-які угоди з приводу гонорару. Гонорар сплачувався лише після закінчення справи, причому особисто клієнтом.

2. Германська система. За нею організація адвокатури ґрунтувалася на дещо інших принципах, а саме:

- а) відносна свобода адвокатської професії;
- б) станова організація адвокатури;
- в) суміщення адвокатської діяльності з

правовим представництвом.

Якщо перші два принципи співпадають з англо-французькою системою, то третій означає відсутність організаційного поділу між адвокатами і правовими представниками. Адвокати поєднують у собі сутність і діяльність обох цих суб'єктів;

г) відсутність будь-якого зв'язку з магістратурою. Цей принцип означав, що адвокати вважалися набагато нижчими за судову владу і рідко хто з них міг стати суддею.

д) еквівалентна оплата праці адвоката. Принцип виражався в тому, що гонорар за надані адвокатом послуги був заробленою винагородою, а не даром вдячного клієнта, він визначався заздалегідь за згодою сторін або твердим тарифом.

Адвокатура в країнах з германською системою права була не дуже почесною професією. Адвокатська діяльність мала скоріше приватний, ніж організований характер. Адвокатський стан не мав жодної ініціативи в юридичному житті Германії, а більшість адвокатів ледве могли заробити собі на життя.

Підсумовуючи, можна зазначити, що в англо-французькій системі адвокат – це правозаступник, юрисконсульт, який здійснює усний захист у суді. Місце його роботи – власний кабінет та зал суду. Він є членом адвокатської організації, користується її підтримкою і несе перед нею відповідальність.

Адвокат не займався технічною роботою по складанню однотипних документів, не був кур'єром у судових інстанціях, не клопотав у справах. Він лише давав поради і виступав захисником клієнтів як їх патрон. Адвокат мав у перспективі судову або іншу високу державну посаду і вважав негідним

вести мову про будь-яку оплату своєї праці. Він був на висоті суспільного престижу, такий самий, як суд або прокурор.

У германській системі, навпаки, адвокат – це не лише юрист і оратор, але й практичний ділок. Він діє усюди і з будь-якого приводу: у залі суду, на аукціоні, у нотаріаті, у поліції, у державних інстанціях, на торгах, в управлінні чужими справами та ін. Адвокат займався усім, за що попередньо йому погодилися заплатити. Він – найманий юрист-ремісник у клієнта. Тому такого адвоката ніколи не могли обрати або призначити суддею. За його працю ніхто не сплачував більше належної такси або встановленої звичаєм винагороди. Хоч він і входив в організацію адвокатів, але він знаходився в числі собі подібних осіб, які не користувалися особливою повагою серед народу.

Історія адвокатури кінця XIX ст. розвивалася за типом саме германської системи. Розподіл власне адвокатури і правового представництва, який існував у багатьох країнах, з часом був ліквідований, причому остаточно адміністративними заходами. Наприклад, у Франції це відбулося досить пізно, з прийняттям 1971 року закону «Про реформу деяких судових і юридичних професій». Ним була вперше запроваджена «єдина професія адвоката».

Така тенденція двадцятого століття мала свої об'єктивні причини. Одна з них полягала в розширенні функції правового представництва. Судове представництво стало помітним свідченням майже повної регламентації суспільного життя правом.

На цій основі сформувався новий напрям юридичної діяльності – консалтинг, тобто надання юридичних консультацій у сфері бізнесу. Отже, був сформований новий тип юриста, що обслуговує ділових людей.

Інша тенденція сучасної західної адвокатури – це її інтернаціоналізація. Адвокати тепер можуть займатися своєю діяльністю практично в усіх країнах. Це перш за все стосується сфери обслуговування бізнесу, оскільки він став у принципі інтернаціональним. Інтернаціоналізація ж судової системи змінилася набагато менше.

Щодо походження інституту вітчизняної адвокатури, то тут слід погодитись із дум-

кою О. В. Синеокого, який вказує на те, що її прообраз «зародився ще в часи Київської Русі (IX–XII ст.), коли роль захисників у суді виконували рідні та друзі сторін, «послухи» (свідки обвинуваченого), «видоки» (свідки вчиненого стороною або спірного факту). На цьому етапі судочинство характеризувалося суцільним пануванням звичаєвого права та повною його перевагою над писаним законом, робота захисника ув судах мала характер громадського, товариського, а не професійного заняття» [5, с. 57]. З таких же позицій виходить і Р.А. Чайка, який зазначає, що «першим кроком у формуванні цього інституту права та підставою для організації професійних захисників було судове представництво, що склалось у часи Київської Русі, у тому числі активна допомога у цьому процесі родичів «сутяжників» і їх «суседей», «миру» тощо» [8, с. 9].

Як зазначає Брославський В.Л., «обмежившись терміном «адвокат», ми відмовляємося від столітньої історії представників сторони захисту в судових інстанціях Речі Посполитої та Великого князівства Литовського» [1, с. 24]. Тому до періоду, що передував XIX ст., ми пропонуємо вживати термін «правозахисник». Зокрема, вже Литовські Статути містили відомості про правозахисників-адвокатів, яких іменували «прокураторами». Статути чітко передбачали повноваження «прокураторів», а також коло осіб, які могли бути правозахисниками. Цікавим є той факт, що роль адвоката міг виконувати й іноземець, а звідси постає ще одне концептуальне запитання – чи слід діяльність правозахисників-іноземців відносити до історії української адвокатури.

Можна припустити, що й за часів Київської Русі існував інститут представників, яких за певних умов можна прирівняти до правозахисників. Вбачаються наступні блоки в історії адвокатури:

- Київська Русь та Галицько-Волинське князівство;
- Королівство Польське й Велике князівство Литовське з їх спадкоємницею Річчю Посполитою;
- Гетьманщина;
- XIX – початок XX століття у складі Російської імперії;

- XIX – початок XX століття у складі Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперій;
- національно-визвольні змагання 1917–1920 рр.;
- адвокатура на українських землях у складі Румунії, Польщі та Чехословаччини у міжвоєнний період.
- період УРСР;
- незалежність [1, с. 25].

Висновки

Вивчення історії виникнення та розвитку інституту адвокатури дозволяє зрозуміти та з'ясувати всі етапи становлення цього правового інституту з давніх часів до сьогодення.

Адвокатура, як і будь-яка інша соціальна установа, не виникла одразу і тим більше, в організованому вигляді. У стародавніх народів зі слабкою структурою державності та недорозвиненою правовою системою були лише зачатки правозаступництва. Вищою формою організації захисту та представництва, тобто адвокатури, стало її офіційне визнання державою. Тому адвокатура зародилася в суспільстві, а вже потім була визнана в якості такої державою.

Зародившись як одна з форм правозахисту, адвокатура відіграла велику роль у розвитку судової влади, у становленні інститутів правосуддя. У міру того, як ускладнювалася політична організація суспільства внаслідок об'єднання окремих племен під владою спільного вождя, відправлення правосуддя стає не під силу одній особі. Голова громади потребував помічників; деякі з них стали виконувати функції, подібні до відправлення правосуддя.

Зокрема, можна говорити про те, що форми організації та принципи адвокатської діяльності у Стародавній Греції й Римі здійснили значний вплив на устрій адвокатури в державах Західної Європи.

Історичні етапи розвитку інституту адвокатури дозволяють зрозуміти, під впливом яких правових систем та поглядів сформувався інститут адвокатури.

Література

1. Брославський В. Л. Концептуальні підходи до досліджень з історії української

адвокатури. *Адвокатура України: історія та сучасність*: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. 153 с.

2. Васильовский В. Е. Организация адвокатуры. Очерки всеобщей истории адвокатуры. Киев: Изд. «КНТ», 2021. 656 с.

3. Заборовський В. В. Зародження інституту української адвокатури (IX–XVIII ст.) *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 35. Частина I. Том 3 С139–142.

4. Калинина И. Ф. Истоки адвокатуры – необходимого института правовых систем современности. URL: chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcgiclfndmkaj/https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/43904/1/21_%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf

5. Синеекий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты : учебное пособие. Харьков : Право, 2008. 496 с.

6. Соловійов С. А. Інститут адвокатури в Стародавньому Римі: історико-правовий аспект. *Молодий учений*. 2013. № 6 (53). С. 582–587.

7. Стоянов А. Н. История адвокатуры. Харьков : Унив. тип., 1869. Вып. 1: Египет, Индия, евреи, греки, римляне. 146 с.

8. Чайка Р. А. Участь захисника на судовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2008. 19 с.

9. Яртых И. С. Адвокатура и гражданское общество : монография. Ульяновск: Областная типография «Печатный двор», 2007. 336 с.

10. Grellet-Dumazeau M. Le Barreau romain, recherches et études sur le barreau de Rome, depuis son origine jusqu'à Justinien, et particulièrement au temps de Cicéron. Paris: Durand. 1858. 2e éd. 475 p. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6355041s/f62.image>

11. Le Berquier Jules. Le barreau moderne, français et étranger. *Jules Le Berquier*. Paris: Marchal, Billard. 1882. 2e éd. 534 p. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k94645d/f16.image>.

SUMMARY

By its very nature, the legal profession is one of the institutions of a democratic society, as it performs the most important civic function – protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities.

High-quality and effective advocacy is one of the key factors in ensuring the protection and realization of the rights and interests of citizens at the appropriate level. Advocacy is a very important institution of civil society, it provides a proper, meaningful and legal way of resolving a legal conflict or legal argumentation of other circumstances that must be resolved in the legal field. These provisions make it necessary to study the basic principles and principles of the organization and implementation of advocacy, which determine its legal nature and determine its place in the system of legal activity.

The Bar, as an independent public organization, is to a certain extent called upon to play the role of a guarantor in observing the subjective rights of citizens and organizations. Taking this into account, there is growing interest in the historical prerequisites for the emergence of advocacy and determining its place in the mechanism of realizing the right to legal aid. It is the study of the history of the emergence and development of the legal profession that is extremely important for understanding and adequately assessing its role and true purpose in the modern system of social justice.

In particular, the article examines the main stages of the birth of the Institute of Advocacy. The genesis of ancient Greek and ancient Roman advocacy, their organizational structure and functioning is determined. The Institute of Ukrainian Advocacy, which was born in the days of Kyivan Rus, is analyzed and a parallel is drawn between the development of the Institute of Advocacy in the countries of Western Europe. It is established that the main provisions of advocacy work, developed by ancient Roman lawyers, found legal consolidation and further development in the law of Western European states.

Key words: advocacy, Ancient Rome, Ancient Greece, proxy advocacy, patronage, status of advocate, advocacy activity, the birth of Ukrainian advocacy.

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ

РОЗВАДОВСЬКИЙ В. І. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

КНИШ В. В. - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.3

Формування та функціонування будь-якої публічної (державної, регіональної чи локальної) інституції може відбуватись у різних умовах – як у звичайних умовах, так і в особливих (надзвичайних) умовах (тобто в умовах воєнного, надзвичайного стану чи при надзвичайних екологічних ситуаціях). Усе зазначене стосується всіх гілок публічної влади, включаючи судову владу. Сюди ж належить питання про формування, реорганізацію та функціонування Конституційного Суду України.

Саме тому окремого дослідження потребують: історичні аспекти діяльності органів правосуддя та конституційної юстиції в особливих умовах, включаючи воєнний стан; правові засади діяльності Конституційного Суду України в умовах воєнного стану; специфіка практичного функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану.

За результатами проведеного дослідження автори статті зробили наступні висновки: 1) ключовим аспектом у розвитку правосуддя та конституційної юстиції є етап буржуазних революцій, коли було запропоновано основні складові ліберальної концепції прав людини і вона поступово почала ставати частиною правових систем, починаючи від декларацій, поступово переміщуючись до конституційних текстів, наповнюючи закони і практику їх застосування. Ще яскравішим прикладом стала реакція світу на криваві події і злочини Другої світової війни, яку називають «Революцією Гідності», коли фактично було сформовано сучасну систему захисту основоположних людських прав. В Україні ці процеси мали місце під час Революції Гідності 2014 року, коли громадянське суспільство засвідчило здатність до самоорганізації та вчинення тиску на владу, відстоюючи свій європейський вибір і можливість будувати життя, керуючись європейськими цінностями. Цей світоглядний вибір Українського народу продовжився і розвинувся з початком

російсько-української війни 2014 року, а особливо – під час повномасштабного російського вторгнення 2022 року; 2) на конституційному рівні діяльності КСУ слід констатувати, що функціонування досліджуваної інституції має у сфері організаційно-правового та матеріально-фінансового забезпечення реалізовуватись незалежно від умов (звичайних чи особливих). На законодавчому рівні ці питання регулюються Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Згідно ст. 1 та ст. 2 вказаного Закону України, Конституційний Суд є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Крім того, Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків; 3) практично-прикладні аспекти діяльності КСУ дозволяють констатувати, що ця інституція в умовах воєнного стану функціонує належним чином як у частині розгляду конституційних подань чи конституційних звернень, так і у частині конституційних скарг. Це відповідає не лише вимогам чинного законодавства України, а й вимогам правосуддя та юстиції, які ставляться у частині потенційного членства у ЄС.

Ключові слова: правосуддя, судочинство, юстиція, конституційна юстиція, конституційне судочинство, конституційна юстиція України, воєнний стан, Конституційний Суд України, функціонування Конституційного Суду України, функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану.

Формування та функціонування будь-якої публічної (державної, регіональної чи локальної) інституції може відбуватись у різних умовах – як у звичайних умовах, так і в особливих (надзвичайних) умовах (тобто в умовах воєнного, надзвичайного стану чи при надзвичайних екологічних ситуаціях).

Усе зазначене стосується всіх гілок публічної влади, включаючи судову владу. Сюди ж належить питання про формування, реорганізацію та функціонування Конституційного Суду України.

Проблемам функціонування інституцій та органів публічної влади в цілому та органів конституційної юстиції в умовах воєнного стану, зокрема, прямо чи опосередковано на загальному рівні досліджували: Адамович Н. О., Андрусак Л. В., Богдан К. В., Бондаренко О. С., Боняк В. О., Гавриленко О. І., Гоманюк А. А., Григор'єва Н. В., Дишкант О. Р., Долгорученко К. О., Завгородня Ю. С., Жалніна К. Р., Калашников В. М., Кучук А. М., Левін О. Л., Леженкін М. О., Настич Т. М., Паталаха І. О., Полоз А. М., Рец В. В., Рогозіна В. В., Самбор М. А., Самотуга А. В., Селіхов Д. А., Сердюк І. А., Сердюк Л. М., Смірнова І. О., Співак К. В., Чорний О. та інші науковці з цієї проблематики.

Що ж стосується вузькоспеціалізованої проблематики функціонування безпосередньо конституційної юстиції в Україні та світі в умовах воєнного стану, то тут слід акцентувати увагу на наукових працях, які виконали Гришук О., Карелова Г. А., Лейба О. А. та інші науковці та практики, які виконували дослідження з цієї проблематики.

Разом з тим, окремого дослідження потребують історичні та сучасні аспекти функціонування органів конституційної юстиції в умовах воєнного стану.

Саме тому, враховуючи сказане, метою цієї статті є наступні аспекти:

- 1) історичні аспекти діяльності органів правосуддя та конституційної юстиції в особливих умовах, включаючи воєнний стан;
- 2) правові засади діяльності Конституційного Суду України в умовах воєнного стану;
- 3) специфіка практичного функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану.

Якщо аналізувати історичний аспект, то тут слід акцентувати увагу на тому, що саме звернення до ідеї конституційних цінностей і стрибкоподібний етап переходу кількісних соціально-правових змін у якісні відбувається, як правило, у часи нелегких політичних випробувань, революцій або воєн. У сучасній конституційно-правовій доктрині доведено, що жодна ліберально-демократична держава не здійснила всеосяжних конституційних змін поза контекстом якоїсь катаклізматичної ситуації, такої як революція, світова війна, розпад імперії, громадянська війна чи загроза неминучого розпаду [1].

Також історично та практично встановлено, що між конституціоналізмом і кризою існує чіткий і нерозривний зв'язок. Це пояснюється тим, що у переважній більшості країн конституції приймалися, скасовувались чи зазнавали суттєвих змін саме за наявності в суспільстві екстремальних умов [2].

Доцільно також констатувати той факт, що за останні 40 років понад 200 конституцій були прийняті в кризових умовах [3].

Як зауважила О. Гришук, яскравим прикладом цього є етап буржуазних революцій, коли було запропоновано основні складові ліберальної концепції прав людини і вона поступово почала ставати частиною правових систем, починаючи від декларацій, поступово переміщуючись до конституційних текстів, наповнюючи закони і практику їх застосування. Ще яскравішим прикладом стала реакція світу на криваві події і злочини Другої світової війни, яку називають «революцією гідності», коли фактично було сформовано сучасну систему захисту основоположних людських прав [4].

В Україні, якщо слідувати логіці О. Гришук, ці процеси мали місце під час Революції Гідності 2014 року, коли громадянське суспільство засвідчило здатність до самоорганізації та вчинення тиску на владу, відстоюючи свій європейський вибір і можливість будувати життя, керуючись європейськими цінностями. Цей світоглядний вибір Українського народу продовжився і розвинувся з початком російсько-української війни 2014 року, а особливо – під час повномасштабного російського вторгнення 2022 року, коли фактично відбулося згуртування нації, а ста-

новлення громадянського суспільства висувало не лише розуміння людьми своїх прав, а й об'єднання для їх охорони та захисту, а отже, утвердження і захисту людської гідності.

У контексті усього зазначеного КСУ дослідив легітимну мету й обґрунтував підставність законодавчого засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборони пропаганди їхньої символіки, вказавши, що з огляду на історію становлення Української незалежної держави, історичний контекст та загрози, що постали перед нею у зв'язку з тимчасовою окупацією частини її території, Україна має право обстоювати конституційні принципи, у тому числі й шляхом заборони пропаганди тоталітарних режимів і використання їхньої символіки.

Також Конституційний Суд України зазначив, що пропаганда комуністичного режиму, який зухвало й цинічно заперечував цінність людського життя та людської гідності, становить реальну загрозу для сучасної незалежної української державності.

Виправдання комуністичного режиму та замовчування його злочинів створюють сприятливий ґрунт для мобілізації та об'єднання антиукраїнських сил, які прагнуть зруйнувати демократичний конституційний лад в Україні [4; 5].

Важливе значення у цьому аспекті також має Рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності окремих положень Закону України «Про телебачення і радіомовлення», Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021. У Рішенні вказано, що державна політика у сферах національної безпеки й оборони спрямована на забезпечення насамперед воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної безпеки України. При цьому, Україна має право захищати свою незалежність, свій державний суверенітет і свою територіальну цілісність шляхом здійснення таких системних заходів і застосування засобів, що є співмірними, допустимими і прийнятними з огляду на рівень небезпеки, загроз і викликів, що постали перед нею.

Відповідно, в умовах застосування російською федерацією (її суб'єктами владних повноважень, посадовцями, а також її найманцями, журналістами, митцями тощо) різних засобів цілеспрямованого формування негативного образу України протидія державі-агресору здійснюється також в інформаційній сфері як складник національної безпеки української держави. Для протидії загрозам парламент застосовує систему нормативних засобів забезпечення інформаційної безпеки України» [4; 6].

Після дослідження історичних особливостей у сфері діяльності конституційної юстиції слід звернути увагу на правові засади діяльності Конституційного Суду України в умовах воєнного стану. Тут, перш за все, слід зауважити, що за загальним правилом, незалежно від умов (звичайних чи надзвичайних), Конституційний Суд України повинен функціонувати постійно. Це впливає зі ст. 147 Конституції України, за якою Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції. Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків. Крім того, за ст. 148¹, держава забезпечує фінансування та належні умови для діяльності Конституційного Суду України. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на діяльність Суду з урахуванням пропозицій його Голови [7].

Усе вищенаведене підтверджує на конституційному рівні, що функціонування досліджуваної інституції має у сфері організаційно-правового та матеріально-фінансового забезпечення реалізовуватись незалежно від умов (звичайних чи особливих).

На законодавчому рівні ці питання регулюються Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Згідно зі ст. 1 та ст. 2 вказаного Закону України, Конституційний Суд є органом конституційної юрисдикції,

який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Крім того, Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків [8].

Враховуючи сказане, на законодавчому рівні також належним чином визначено статичні засади функціонування Конституційного Суду України як у звичайних, так і у надзвичайних умовах.

Наступним аспектом дослідження є практичні аспекти функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану. Тут доцільно зазначити, що КСУ в умовах воєнного стану не припиняє здійснювати свої конституційні функції.

В умовах воєнного стану положення Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо поширення інформації про його діяльність у межах відкритості, гласності тощо мають застосуватися зважено й обережно.

В окремих справах Конституційний Суд України змінив форму розгляду конституційного провадження з усної на письмову, але у Законі України «Про Конституційний Суд України» визначено, що письмова форма є основною. І це не лише питання безпеки у воєнний час, адже надмірна відкритість окремих видів та форм інформації становить небезпеку і для суддів Конституційного Суду України, і для працівників Секретаріату Конституційний Суд України, і для сторін та учасників конституційного провадження, і громадян, які могли бути присутніми на відкритих пленарних засіданнях Великої палати чи сенатів Конституційного Суду України. Тому, звичайно, не може бути публічних повідомлень, наприклад, про порядки денні, про місце і час засідань, доступу до публічної інформації тощо [9, с. 31].

Під час воєнного стану Конституційний Суд України проводить засідання. За цей період (за станом на I півріччя 2022 року) ухвалено 275 актів Конституційного Суду України.

За цей період на засіданнях Великої палати Конституційного Суду України постановлено 203 ухвали, на засіданнях сенатів Конституційного Суду України – 9 ухвал. На засіданнях колегій сенатів Конституційного Суду України постановлено 57 ухвал за конституційними скаргами.

До Конституційного Суду України в зазначений період надійшла 41 конституційна скарга. За попередньої перевірки здійснено розподіл 16 конституційних скарг суддям-доповідачам. Повернуто 25 конституційних скарг, які за формою не відповідали вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України» [9, с. 31].

Другий сенат Конституційного Суду України за цей період ухвалив 6 рішень за конституційними скаргами, а саме: стосовно посиленого соціального захисту військовослужбовців; щодо поновлення строку на оскарження рішення третейського суду; щодо презумпції невинуватості; щодо індивідуалізації юридичної відповідальності; щодо дискримінації у реалізації права на житло; щодо обов'язку позичальника сплатити суму позики [9, с. 32].

Конституційний Суд України (Другий сенат) 6 квітня 2022 року ухвалив Рішення у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 163 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців), у якому визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 4 статті 163 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011–ХІІ зі змінами [9, с. 32].

Конституційний Суд України (Другий сенат) 6 квітня 2022 року ухвалив Рішення у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності)

пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті 454 Цивільного процесуального кодексу України, у якому визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), пункт 1 частини п'ятої, частину сьому статті 454 Цивільного процесуального кодексу України в тім, що вони унеможливають поновлення судом строку на подання особою, яка є стороною, третьою особою в справі, розглянутій третейським судом, заяви про скасування рішення третейського суду [9, с. 32 – 33].

Конституційний Суд України (Другий сенат) 8 червня 2022 року ухвалив Рішення у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості), у якому цей пункт, згідно з яким кримінальне провадження закривається в разі, якщо «набрал чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою», визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [9, с. 33].

У Рішенні у справі за конституційними скаргами Барсегіяна Геворка Сенекеримовича та Ліненко Наталії Миколаївни (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності), ухваленому 15 червня 2022 року, Конституційний Суд України (Другий сенат) визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), абзац другий статті 485 Митного кодексу України, у резолютивній частині Рішення вказавши, що зазначений абзац, визнаний неконституційним, втрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення та рекомендував Верховній Раді України привести нормативне регулювання, установлене абзацом другим статті 485 Митного кодексу України, що визнаний неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням [9, с. 34].

У Рішенні у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича (щодо дискримінації у реалізації права на житло), ухваленому 22 червня 2022 року,

Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України, згідно з яким знімають з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у випадку «виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту» [9, с. 35].

Отже, за результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Ключовим аспектом у розвитку правосуддя та конституційної юстиції є етап буржуазних революцій, коли було запропоновано основні складові ліберальної концепції прав людини і вона поступово почала ставати частиною правових систем, починаючи від декларацій, поступово переміщуючись до конституційних текстів, наповнюючи закони і практику їх застосування. Ще яскравішим прикладом стала реакція світу на криваві події і злочини Другої світової війни, яку називають «революцією гідності», коли фактично було сформовано сучасну систему захисту основоположних людських прав. В Україні ці процеси мали місце під час Революції Гідності 2014 року, коли громадянське суспільство засвідчило здатність до самоорганізації та вчинення тиску на владу, відстоюючи свій європейський вибір і можливість будувати життя, керуючись європейськими цінностями. Цей світоглядний вибір Українського народу продовжився і розвинувся з початком російсько-української війни 2014 року, а особливо – під час повномасштабного російського вторгнення 2022 року.

2. На конституційному рівні діяльності КСУ слід констатувати, що функціонування досліджуваної інституції має у сфері організаційно-правового та матеріально-фінансового забезпечення реалізовуватись незалежно від умов (звичайних чи особливих). На законодавчому рівні ці питання регулюються Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Згідно зі ст. 1 та ст. 2 вказаного Закону України, Конституційний Суд є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та в передбачених Конституцією України ви-

падках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Крім того, Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

3. Практично-прикладні аспекти діяльності КСУ дозволяють констатувати, що ця інституція в умовах воєнного стану функціонує належним чином як у частині розгляду конституційних подань чи конституційних звернень, так і у частині конституційних скарг. Це відповідає не лише вимогам чинного законодавства України, а й вимогам правосуддя та юстиції, які ставляться у частині потенційного членства у ЄС.

Література

1. Peter H. Russell, *Constitutional Odyssey: Can Canadians Become a Sovereign People?* University of Toronto Press, 2004. P. 106.
2. Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 10.
3. Roznai Y., Albert R. Introduction: Modern Pressures on Constitutionalism, in Richard Albert, Yaniv Roznai ed. *Constitutionalism Under Extreme Conditions Law, Emergency, Exception*. Cham: Springer, 2020. P. 1.
4. Гришук О. конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 5 – 6. С. 96–106.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням

47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 151, 26 Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021.

7. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>.

8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

9. Карелова Г. А. Функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану. *Функціонування Конституції України та проблеми реалізації її норм в умовах воєнного стану: матеріали Регіональної науково-практичної конференції* (Дніпро, 27 червня 2022 р.); укладачі : канд. юрид. наук, доц. Л. М. Сердюк, І. О. Смірнова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 31–35.

Rozvadovskyi V. I., Knysh V. V.

THE SPECIFICITY OF THE FUNCTIONING OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

The formation and functioning of any public (state, regional or local) institution can take place in various conditions - both in normal conditions and in special (emergency) conditions (in conditions of war, state of emergency or emergency environmental situations). All of the above applies to all branches of public authority, including the judiciary. This also includes the question of the formation, reorganization and functioning of the Constitutional Court of Ukraine.

That is why a separate study is needed: historical aspects of the activity of justice bodies and constitutional justice in special conditions, including martial law; legal principles of the activity of the Constitutional Court of Ukraine under martial law; specifics of the practi-

cal functioning of the Constitutional Court of Ukraine under martial law.

Based on the results of the research, the authors of the article made the following conclusions: 1) a key aspect in the development of justice and constitutional justice is the stage of bourgeois revolutions, when the main components of the liberal concept of human rights were proposed and it gradually began to become part of legal systems, starting from declarations, gradually moving to constitutional texts, filling the laws and the practice of their application. An even brighter example was the reaction of the world to the bloody events and crimes of the Second World War, which is called the “Revolution of Dignity”, when in fact a modern system of protection of fundamental human rights was formed. In Ukraine, these processes took place during the Revolution of Dignity in 2014, when civil society proved its ability to self-organize and exert pressure on the authorities, defending its European choice and the opportunity to build a life guided by European values. This worldview choice of the Ukrainian people continued and developed with the beginning of the Russian-Ukrainian war in 2014, and especially during the full-scale Russian invasion of 2022; 2) at the constitutional level of the KSU activity, it should be stated that the functioning of the institution under study should be implemented in the field of organizational-legal and material-financial support regardless of conditions (ordinary or special). At the legislative level, these issues are regulated by the Law of Ukraine “On

the Constitutional Court of Ukraine” dated July 13, 2017 No. 2136-VIII. According to Art. 1 and Art. 2 of the specified Law of Ukraine, the Constitutional Court is a body of constitutional jurisdiction that ensures the supremacy of the Constitution of Ukraine, resolves the issue of compliance of the Constitution of Ukraine with the laws of Ukraine and in cases provided for by the Constitution of Ukraine, other acts, carries out the official interpretation of the Constitution of Ukraine, as well as other powers in accordance with the Constitution of Ukraine. In addition, the Constitutional Court of Ukraine carries out its activities on the principles of the rule of law, independence, collegiality, transparency, openness, full and comprehensive consideration of cases, the validity and bindingness of its decisions and conclusions; 3) practical-applied aspects of the activity of the KSU allow us to state that this institution in the conditions of martial law functions properly both in terms of consideration of constitutional submissions or constitutional appeals, and in terms of constitutional complaints. This corresponds not only to the requirements of the current legislation of Ukraine, but also to the requirements of justice and fairness, which are set in terms of potential membership in the EU.

Key words: *justice, judiciary, justice, constitutional justice, constitutional justice, constitutional justice of Ukraine, martial law, Constitutional Court of Ukraine, functioning of the Constitutional Court of Ukraine, functioning of the Constitutional Court of Ukraine under martial law.*

ВИБІР ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ: ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО?

ОРТИНСЬКА Наталія - доктор юридичних наук, професор кафедри Теорії права і конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-5061-5340>

УДК 342.565.4

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.4

Лейтмотивом статті є дослідження тих проблем, які виникають у зв'язку з неправильним обранням форми адміністративного судочинства для розгляду і вирішення адміністративної справи. При цьому з'ясовано, що адміністративні суди, як і будь-які інші органи державної влади, є суб'єктами публічно-владної сфери, а тому на їх процесуальну діяльність також поширюється спеціально-дозвільний тип правового регулювання, себто можливість діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. А оскільки рішення суду визнається законним лише при умові дотримання норм процесуального права, порушення встановленого законом порядку розгляду адміністративної справи, як правило, свідчить про незаконність судового рішення та дає підстави для його скасування за наслідками апеляційного або касаційного перегляду справи. У зв'язку з цим наголошено на важливості правильного вибору форм адміністративного судочинства як неодмінної складової успішного виконання завдань адміністративного судочинства та надання ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб, які звертаються до адміністративного суду.

Ключові слова: адміністративна справа, форми адміністративного судочинства, судовий розгляд, засади адміністративного судочинства, спеціально-дозвільний принцип.

Метою статті є дослідження ролі та значення форми адміністративного судочинства в ухваленні судом законного рішення,

а також привернення уваги до важливості обрання правильної форми адміністративного судочинства для розгляду адміністративної справи.

Постановка проблеми

Адміністративне судочинство покликане забезпечити справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Але чи може превалювати мета адміністративного судочинства над засобами її досягнення? Що важливіше: відновити порушені права та інтереси у сфері публічних-правовідносин у будь-який спосіб і якнайшвидше, чи все-таки надати судовий захист з дотриманням передбачених законом процесуальних правил, навіть якщо це буде складніше та потребуватиме більше часу? Чи поширюється на адміністративні суди, які здійснюють судовий контроль за діяльністю інших органів публічної влади, дія спеціально-дозвільного принципу, який закріплений нормами частини другої статті 19 Конституції України та зобов'язує всі органи влади та їх посадових осіб діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України? Чи впливає форма адміністративного судочинства на законність судового рішення та чи може бути скасоване рішення суду лише з мотивів розгляду адмі-

ністративної справи із порушенням процедури? Власне, над цими та іншими важливими питаннями форм адміністративного судочинства замислилася авторка статті та в процесі проведеного наукового дослідження зробила спробу надати на них свою обґрунтовану відповідь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Із запровадженням в Україні адміністративного судочинства, процесуальний порядок розгляду адміністративних справ завжди перебував в центрі уваги багатьох національних вчених, як практиків, так і теоретиків, наприклад В. С. Стефанюка, В. Б. Авер'янова, А. Т. Комзюка, В. М. Бевзенка, О. В. Кузьменко, О. І. Миколенка, Р. С. Мельника, А. І. Бітова, А. О. Чернікової. Разом з тим, у цій статті здійснено аналіз не так проблем, що безпосередньо пов'язані із процедурою розгляду та вирішення адміністративних справ, як питань, що стосуються важливості правильного обрання форм адміністративного судочинства, а також наслідків помилкового розгляду судом адміністративної справи за неналежною формою або з порушенням встановленого законом процесуального порядку і їх впливу на ухвалені у справі рішення.

Виклад основного матеріалу

Ефективним засобом забезпечення стабільності конституційного ладу України є гарантування судовою владою функціонування всіх державно-владних інституцій у відповідності з принципом обмеженого правління. Отримавши формалізоване втілення у нормах частини другої статті 6 та частини другої статті 19 Конституції України [1], цей принцип означає, що владні інституції та їх представники зобов'язані здійснювати свою управлінську діяльність під впливом спеціально-дозвільного типу правового регулювання, який ґрунтується на загальній забороні, у межах якої закон (чи інше джерело права) встановлює конкретні дозволи. А оскільки сутність спеціально-дозвільного режиму виражається через принцип «дозволено лише те, що прямо передбачено законом», вихід органу публіч-

ної влади або його посадової особи за межі своїх повноважень, визначених Конституцією та законами України, так само як реалізація ними своїх повноважень у непередбаченій формі або непередбаченим способом, є підставою для визнання їхніх рішень, дій чи бездіяльності незаконними, що має наслідком їх скасування. Водночас винятковими повноваженнями щодо визнання акту, рішення, дії чи бездіяльності неправомірним наділені саме суди, що обумовлюється незалежністю судової гілки влади та її прерогативою здійснювати правосуддя, у тому числі вирішувати юридичні спори, стороною яких може бути кожен орган публічної влади [2].

Прикметно, що, на відміну від статті 6, у якій йдеться про встановлені Конституцією межі й відповідність законам, тобто про повноваження, визначені конституцієдавцем і деталізовані законодавцем, стаття 19 Основного Закону України говорить про підстави, межі повноважень і спосіб, передбачені Конституцією і законами, а відтак суттєво звужує розсуд/дискрецію органів влади та їх посадових осіб, і тим самим розширює підстави судового контролю за реалізацією такої дискреції [3].

Верховний Суд у постанові від 7 грудня 2020 року зазначив, що норми частини другої статті 19 Конституції України зобов'язують суб'єктів владних повноважень діяти лише на виконання закону, за умов і обставин, визначених ним, вчиняти дії, не виходячи за межі прав та обов'язків, дотримуватися встановленої законом процедури, обирати лише встановлені законодавством України способи правомірної поведінки під час реалізації своїх владних повноважень» [4]. А Велика Палата Верховного Суду у постанові від 5 березня 2020 року зацентувала на тому, що застосування спеціально-дозвільного принципу правового регулювання забезпечує введення владних функцій у законні рамки, чим істотно обмежується можливість зловживання з боку держави та її органів [5].

Таким чином, суть закріпленого Конституцією України спеціально-дозвільного принципу, на якому ґрунтується діяльність усіх органів публічної влади, перед-

бачає встановлення чітких та однозначних правил і процедур. Звужуючи поведінку суб'єктів владних повноважень, цей принцип фактично встановлює правові межі державно-владної діяльності в цілому, а відтак охороняє людину, інститути громадянського суспільства та й усе суспільство від необґрунтованого втручання у сферу їх свободи з боку держави та її органів. При цьому обмеження адміністративного розсуду і є способом встановлення його меж. Наприклад, Європейський суд з прав людини, перш ніж здійснювати судочинство, вивчає наявність, межі, спосіб і законність застосування адміністративного розсуду національними органами та переважно вирішує справи із застосуванням аналізу меж такого розсуду і його відповідності принципу верховенства права. З практики Європейського суду, зокрема рішення у справі «Волохи проти України» (заява № 23543/02), вбачається, що в національному праві має бути передбачено засіб правового захисту від довільного втручання органів державної влади в права, гарантовані Конвенцією. Будь-яка законна підстава для застосування адміністративного розсуду може створити юридичну невизначеність, що є несумісною з принципом верховенства права без чіткого визначення обставин, за яких компетентні органи здійснюють такий розсуд, або навіть спотворити саму суть права. Отже, законом має бути з достатньою чіткістю визначено межі та порядок здійснення розсуду, з урахуванням легітимної мети певного заходу, аби забезпечити особі адекватний захист від довільного втручання в здійснення її діяльності. Конкретна норма закону має містити досить чіткі положення про рамки і характер здійснення відповідних дискреційних повноважень, наданих органам державної влади. У разі, якщо закон немає достатньої чіткості, повинен спрацьовувати принцип верховенства права [6].

Тобто, незважаючи на конституційне закріплення спеціально-дозвільного принципу, необхідно також враховувати, що він також прямо впливає й з принципу верховенства права, сутність якого, серед іншого, полягає в правовому обмеженні держави та її органів. Як зазначає Т. Аллан, «фунда-

ментальною вимогою верховенства права, котре має обороняти індивіда від владної сваволі, є умова, що і виконавча, і судова гілки влади – тобто всі ті посадові особи, що здатні прямо застосовувати примус, повинні діяти відповідно до чинного права, де «право» складається із загальних положень та принципів, зміст яких ґрунтовано на концепції суспільного блага, котра не співвідноситься із заслугами чи становищем конкретної особи» [7].

З наведеного висновується, що спеціально-дозвільний принцип має важливе значення для побудови в Україні правової держави та забезпечення стабільності і непорушності чинного конституційного ладу, є необхідною умовою гарантування прав і свобод людини та громадянина.

Однак важливо й те, що дія вказаного принципу також поширюється на судові органи, які є частиною єдиного механізму держави, беруть участь у виконанні державних функцій та з цією метою наділяються владними повноваженнями. І той факт, що суди мають спеціальну (виняткову) компетенцію на здійснення правосуддя, не виводить їх з-під сфери впливу (підпорядкування) такого принципу, адже в іншому разі буде порушуватися баланс у відносинах всіх гілок влади і не працюватиме система стримувань та противаг, головним завданням якої є забезпечення реалізації принципу розподілу державної влади, недопущення домінування однієї гілки влади над іншою і досягнення динамічної стабільності між ними.

Відтак слід пам'ятати, що суди є суб'єктами публічно-владної сфери, у зв'язку з чим на їх діяльність також поширюється спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в основу якого покладено принцип «заборонено все, крім того, що дозволено законом».

Як відомо, судова влада в Україні реалізується через конституційне, цивільне, господарське, адміністративне та кримінальне судочинство. Кожному з них властива певна процесуальна форма, яка отримала законодавче регулювання та має свої особливості.

Водночас адміністративне судочинство вирізняється специфічною метою, яка полягає в наданні ефективного захисту пра-

вам, свободам та інтересам громадян і юридичних осіб від порушень з боку органів публічної влади. Тобто в межах адміністративного судочинства вирішуються спори, що виникають у сфері публічно-правових відносин за участю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових (службових) осіб та інших суб'єктів владних повноважень при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства або наданні адміністративних послуг. Крім того, у порядку адміністративного судочинства забезпечується судовий контроль за органами, які належать до інших гілок влади, і тим самим втілюється в життя теорія поділу влади та її основний принцип – система стримувань і противаг [8].

Віднедавня мета адміністративного судочинства безпосередньо закріплена нормами Основного Закону України. Це стало можливим у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [9]. Відповідно до цих змін статтю 125 Конституції України викладено у новій редакції, якою передбачено, що «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди». А у поєднанні зазначеного положення з нормами частини другої статті 55 Конституції України, якою кожному гарантується право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів влади та їх посадових осіб, стає очевидним, що призначення адміністративного судочинства полягає саме у вирішенні адміністративними судами публічно-правових спорів для надання ефективного захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб від неправомірних актів та діянь суб'єктів публічної адміністрації.

Отже, наявність конституційної основи для визначення мети адміністративного судочинства лише підкреслює, наскільки значущою є роль адміністративних судів у державно-владному механізмі. Незважаючи на це, досягнення завдань адміністративного судочинства має відбуватися із дотриманням особливої, передбаченої для цього виду правосуддя форми розгляду адміністратив-

них справ, оскільки, як уже зазначалося вище, реалізація судової влади завжди повинна здійснюватися в межах закону та визначених ним судових процедур.

В Україні порядок здійснення судочинства в адміністративних судах регламентується Кодексом адміністративного судочинства України [10] (далі – КАС України), що був прийнятий 6 липня 2005 року та набрав чинності з 1 вересня 2005 року.

Оновлена редакція КАС України 2017 рік, яка діє дотепер, установлює, що адміністративне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку позовного провадження (загального або спрощеного). Спрощене позовне провадження призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є їх швидке вирішення, тоді як загальне позовне провадження розраховане для розгляду тих адміністративних справ, які через свою складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному провадженні.

Водночас змістовний аналіз тих норм Кодексу, якими визначаються умови для застосування судом того чи іншого виду позовного провадження, вказує на те, що процесуальний порядок розгляду адміністративних справ напряму залежить від їх диференціації за категорією та складністю. Приміром, не може бути розглянута в спрощеному позовному провадженні складна справа, визначена частиною четвертою статті 12 КАС України. Натомість, враховуючи вимоги частини першої статті 257 КАС України, малозначні справи повинні розглядатися саме за правилами спрощеного позовного провадження. У тих же випадках, коли імперативні вимоги щодо форми адміністративного судочинства для розгляду конкретної справи не є застосовними, суд наділений диспозитивними повноваженнями щодо обрання виду позовного провадження (між загальним та спрощеним), але ці його повноваження мають реалізовуватися, виходячи з критеріїв, передбачених частиною третьою статті 257 КАС України.

То чому ж важливо вибрати правильну форму адміністративного судочинства для розгляду і вирішення адміністративної справи?

Перш за все необхідно зазначити, що проблема полягає не лише в існуванні різних процесуальних правил, за якими відбувається розгляд справи залежно від обраної форми адміністративного судочинства.

Зрозуміло, що кожна із передбачених законом процесуальних форм розгляду адміністративної справи має свої особливості та відрізняється як за внутрішніми елементами (процесуальними провадженнями і стадіями), так і за набором процесуальних рішень та дій, які приймаються (вчиняються) судом у межах кожного з етапів розгляду справи, а також їх черговістю, кількістю та способами реалізації.

До прикладу, якщо проаналізувати загальний порядок розгляду адміністративної справи, який можливий із застосуванням правил загального позовного провадження, то такий порядок передбачає проходження всіх передбачених КАС України стадій судового процесу, а саме: підготовче провадження, під час якого учасники подають суду заяви по суті справи, докази, якими обґрунтовуються їхні вимоги та заперечення, а також клопотання з процесуальних питань; розгляд справи по суті (відкриття розгляду справи по суті, встановлення явки учасників, оголошення складу суду, роз'яснення прав та обов'язків учасників справи, вирішення клопотань, вступне слово, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати); ухвалення судом рішення по суті справи.

У свою чергу, спрощене позовне провадження характеризується своїми особливостями, які, зокрема, полягають в тому, що суд розглядає справу протягом розумного строку, але не більше шістдесяті днів з дня відкриття провадження у справі (стаття 258 КАС України); розгляд справи здійснюється без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої із сторін про інше (частини п'ята статті 262 КАС України); при розгляді справи суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи, а у випадку розгляду справи з повідомленням (викликом) сторін – також заслуховує їх усні пояснення; судові дебати не проводяться (частина восьма статті 262 КАС України).

Крім того, Верховним Судом сформульовано правовий висновок, відповідно до якого учасники справи, яка розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зазнають певних обмежень: скорочений строк на подачі заяву про відвід (стаття 39 КАС України); обмежене право позивача змінити предмет або підставу позову (стаття 47 КАС України); скорочений строк складення судом повного тексту рішення (стаття 243 КАС України); скорочений строк розгляду справи (стаття 258 КАС України) (див. постанову від 22 січня 2021 року у справі № 640/11869/20 [11]).

Втім, незважаючи на таку істотну відмінність між загальним та спрощеним позовним провадженням, немає жодних обґрунтованих підстав стверджувати, що якась із цих двох форм адміністративного судочинства є кращою та ефективнішою для розгляду адміністративної справи, а тому вважається більш правомірною. Аналогічно, не можна говорити про те, що спрощене позовне провадження з повідомленням учасників справи буде більш прийнятним для розгляду адміністративної справи у порівнянні із розглядом справи за правилами спрощеного позовного провадження, але без проведення судового засідання (у письмовому провадженні).

Кожна із зазначених процесуальних форм розгляду і вирішення адміністративної справи має свої переваги та недоліки. Але всі вони є тими формами адміністративного судочинства, які встановлені законом, а тому застосування судом будь-якої із них саме по собі не може бути свідченням неналежного судового розгляду та порушення права учасника справи на справедливий суд. Визначальним є те, чи була відповідна форма адміністративного судочинства обрана з дотриманням тих умов, які встановлені у КАС України і за яких суд має право розглядати справу у загальному або спрощеному позовному провадженні (із судовим засіданням або без його проведення). Інакше кажучи, чи дотримався суд норм процесуального права при вирішенні питання щодо процесуального порядку розгляду тієї чи іншої адміністративної справи.

Саме у зв'язку з цим правильне обрання форми адміністративного судочинства для

розгляду адміністративних справ набуває особливого значення та, відповідно, потребує особливої уваги.

Насамперед це важливо, аби продемонструвати, що адміністративні суди, які здійснюють перевірку оскаржених рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень на предмет їх відповідності вимогам частини другої статті 19 Конституції України, тобто на предмет дотримання спеціально-дозвільного принципу, також діють на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені чинним законодавством, і для них не існує та не може існувати будь-яких винятків із цього загальнообов'язкового правила.

Крім того, це є однією з гарантій утвердження такої конституційної засади судочинства, як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, що в аспекті об'єктивного прояву означає, що за наявності однакових умов, визначених законом (КАС України), судовий розгляд адміністративної справи завжди буде здійснюватися у тому ж самому процесуальному порядку і за тими ж самими процесуальними правилами. Наприклад, якщо це справа про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності, то така справа завжди розглядатиметься судом за правилами загального позовного провадження (враховуючи вимоги пункту 3 частини четвертої статті 12 КАС України), незалежно від характеристик відповідної земельної ділянки (її площі, ринкової вартості, місцезнаходження тощо) і того, хто саме є власником (користувачем) такої ділянки (тобто незалежно від статі особи, її соціального походження, майнового стану та інших ознак). Або ж, безвідносно до посади, яку займає позивач у справах щодо проходження публічної служби, відповідна адміністративна справа апріорі вважається справою незначної складності в силу приписів пункту 1 частини шостої статті 12 КАС України, а тому відповідно до частини першої статті 257 Кодексу підлягає розгляду за правилами спрощеного позовного провадження. Звісно, за винятком тих справ, у яких позивачами є службові особи, які у значенні Закону України «Про запобігання

корупції» займають відповідальне та особливо відповідальне становище.

Інший вагомий фактор необхідності дотримання встановленого законом порядку розгляду адміністративної справи полягає в тому, що порушення процесуальних правил обрання форми адміністративного судочинства вважається істотним порушенням норм процесуального права та підставою для:

1) скасування судового рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення – за наслідками апеляційного перегляду (пункт 7 частини третьої статті 317 КАС України) [12];

2) скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд – за наслідками касаційного перегляду (пункт 2 частини другої статті 353 КАС України) [13].

Таким чином, правильне обрання форми адміністративного судочинства для розгляду справи вважається обов'язковою умовою законного рішення, тобто рішення, яке ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. І це, безперечно, дуже важливо, оскільки законність є однією з ключових вимог, що пред'являються до судового рішення в адміністративній справі, нарівні з його обґрунтованістю та вмотивованістю.

Навіть більше, в окремих випадках порушення процесуального порядку розгляду адміністративної справи може трактуватися як посягання на такі визнані принципи здійснення правосуддя, як принцип змагальності та справедливого судового розгляду. І на це є ряд вагомих причин.

Так, відповідно до норм статті 129 Конституції України та статті 9 КАС України, основними засадами адміністративного судочинства є, зокрема, змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі.

Водночас принцип змагальності часто розглядається як невід'ємний елемент концепції справедливого судового розгляду в значенні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [14] (далі – Конвенція), поряд із спорідненим принципом рівності сторін.

У цьому контексті особливе місце займає практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), який за час своєї діяльності напрацював усталені підходи до розуміння принципу змагальності, як базової гарантії забезпечення права на справедливий суд.

Наприклад, у справі «Мала проти України» (заява № 4436/07, рішення від 3 липня 2014 року, пункт 48) ЄСПЛ зазначив, що ключовим для концепції справедливого розгляду справи в судовому провадженні є те, щоб скаргник не був позбавлений можливості ефективно представляти свою справу в суді та мав змогу нарівні із протилежною стороною користуватися правами, передбаченими принципом рівності сторін. Принцип рівності сторін вимагає «справедливого балансу між сторонами», і кожній стороні має бути надано відповідну можливість для представлення своєї справи в умовах, що не ставлять її у суттєво не вигідне становище порівняно з її опонентом [15].

Отже, принцип змагальності у поєднанні із принципом рівності вважається складовою права на справедливий суд, яке гарантується кожному за статтею 6 Конвенції.

Крім того, у питанні обрання такої форми адміністративного судочинства, яка передбачає розгляд справи за відсутності учасників справи, тобто в порядку письмового провадження, важливим є розуміння того, що необґрунтована відмова суду в проведенні судового засідання та ненадання стороні можливості безпосередньо взяти участь у розгляді його справи може, за певних обставин, вказувати на порушення такого важливого принципу процесуальної справедливості, як право бути почутим.

Адже статтею 6 Конвенції встановлено, що справедливість судового рішення вимагає, аби такі рішення достатньою мірою висвітлювали мотиви, на яких вони ґрунтуються. Межі цього обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення і мають оцінюватися у світлі обставин кожної справи. Національні суди, обираючи аргументи та приймаючи докази, мають обов'язок обґрунтувати свою діяльність шляхом наведення підстав для такого рішення. Таким чином, суди мають дослідити основні

доводи (аргументи) сторін та з особливою прискіпливістю й ретельністю – змагальні документи, що стосуються прав та свобод, гарантованих Конвенцією.

У рішенні від 19 квітня 1993 року у справі «Краска проти Швейцарії» ЄСПЛ визначив, що ефективність справедливого розгляду досягається тоді, коли сторони процесу мають право представити перед судом ті аргументи, які вони вважають важливими для справи. При цьому такі аргументи мають бути «почуті», тобто ретельно розглянуті судом. Іншими словами, суд має обов'язок провести ретельний розгляд подань, аргументів та доказів, поданих сторонами [16].

А згідно з правовою позицією Верховного Суду, викладеною у постанові від 21 квітня 2021 року у справі № 640/8411/19, надана суду процесуальним законом можливість розглянути справу у порядку письмового провадження не є беззастережною і має корелюватися з іншими вимогами процесуального закону, зокрема з правом учасників справи брати участь у судовому засіданні, тлумачити які потрібно в сукупності й крізь призму засад адміністративного судочинства. Публічний характер судового розгляду є істотним елементом права на справедливий суд, а відкритість процесу, як правило, включає право особи бути заслуханою в суді [17].

Таким чином, розгляд за правилами спрощеного позовного провадження адміністративної справи, яка в силу імперативних вимог процесуального закону підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження, так само як і помилкове віднесення адміністративної справи до категорії малозначних справ та її розгляд у порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін, або ж інші випадки неправильного обрання судом форми адміністративного судочинства для розгляду і вирішення адміністративної справи, внаслідок чого учасник справи був позбавлений права на участь у розгляді справи та можливості реалізації у повному обсязі своїх законних прав, вважається порушенням статті 129 Конституції України та статті 6 Конвенції і є свідченням такого істотного

порушення норм процесуального права, що має наслідком скасування судового рішення за результатами розгляду адміністративної справи, ухваленого як судом першої інстанції, так і на стадії апеляційного перегляду [18, 19].

Висновки

Форма адміністративного судочинства – це той шлях, яким досягається мета адміністративного судочинства, шлях, яким необхідно слідувати для того, щоб ця мета була досягнута у правомірний (законний) спосіб. Відтак убачається неможливим досягнення завдань адміністративного судочинства без слідування таким шляхом. І це саме той випадок, коли відома крилата фраза «мета виправдовує засоби» не працює. Адже розгляд судом адміністративної справи у неналежний спосіб майже напевне призведе до скасування ухваленого у такий спосіб рішення судом вищої інстанції, навіть якщо це рішення, по суті, є правильним і ґрунтується на матеріальному праві. Цього недостатньо, оскільки судові рішення вважаються законним лише при умові, що воно було ухвалене із дотриманням норм процесуального права, а отже, у тому числі за правильно обраною формою адміністративного судочинства.

З наведеного випливає, що суд може постановити надзвичайно якісне, вмотивоване і справедливе рішення та вирішити спір між сторонами правильно. А втім, порушення порядку розгляду адміністративної справи нівелює всі досягнення за результатами такого розгляду, бо є свідченням істотного порушення вимог процесуального закону, яке у більшості випадків вважається обов'язковою підставою для скасування судового рішення, та посягає на такі загально визнані правові принципи, як справедливий судовий розгляд, змагальність сторін, рівність учасників судового процесу.

Отже, суд може ухвалити найкраще з можливих рішень у конкретній справі, але якщо таке рішення, приміром, ухвалене в спрощеному порядку, хоча закон вимагав розгляду відповідної справи за правилами загального позовного провадження, то всі старання суду втрачають сенс і будуть марними, оскільки судові рішення, прийняте

не в порядку та не у спосіб, що передбачені законом, не може визнаватися правосудним.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Веніславський Ф. В. Судова влада як гарантія стабільності конституційного ладу України. *European political and law discourse*. 2018. № 5 (4). С. 216-223. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-4/32.pdf>.
3. Водянніков О. Ю. Пряма дія Конституції і розмежування юрисдикції між судами системи судоустрою і Конституційним Судом України. Юридичний портал України «Конституціоналіст». URL: <https://constitutionalist.com.ua/vodiannikov-o-priama-diia-konstytutsii-i-rozmezhuuvannia-iurysdyksii-mizh-sudamy-systemy-sudoustroiu-i-konstytutsijnym-sudom-ukrainy/>.
4. Постанова Верховного Суду від 7 грудня 2020 року у справі № 320/1248/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93336196>.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 березня 2020 року у справі № 9901/511/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89238404>.
6. Жердев О. А., Михайліна Т. В. Межі застосування адміністративного розсуду. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Том 1 № 10 (2018). С. 36-42. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5456>.
7. Веніславський Ф. Спеціально-дозвільний принцип у конституційно-правовому регулюванні. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 57-67. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5620/1/Venislavskui_57.pdf.
8. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2017. № 18. С. 31-35. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3104>.
9. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України

від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.

10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

11. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2021 року у справі № 640/11869/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/94327937>.

12. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 6 березня 2019 року у справі № 819/641/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80486559>.

13. Постанова Верховного Суду від 20 жовтня 2020 року у справі № 640/7239/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/92300842>.

14. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, підписана у Римі 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

15. Рішення Європейського суду з прав людини від 3 липня 2014 року у справі «Мала проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a23#Text.

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 вересня 2021 року (провадження № 11-90сап21). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/101424455>.

17. Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі 640/8411/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96420579>.

18. Постанова Верховного Суду від 14 червня 2021 року у справі 160/12521/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97628309>.

19. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2022 року у справі 280/4678/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/104487753>.

References

1. The Constitution of Ukraine (1996, June 28) № 254k / 96-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. № 30. [ukr].

Ortynska Natalia

Ph.D. Professor of the Department of Theories of law and constitutionalism Psychology and Innovative Education of the National University Lviv Polytechnic University, Lviv.

THE CHOICE OF THE PROCEDURAL ORDER OF CONSIDERATION OF ADMINISTRATIVE CASES: WHY IS IT IMPORTANT?

The leitmotif of the article is the study of those problems that arise in connection with the wrong choice of the form of administrative proceedings for consideration of an administrative case. At the same time, it was found out that administrative courts, like any other bodies of state power, are subjects of the public-authority sphere, and therefore their procedural activity is also covered by a special-permissive type of legal regulation, that is, the ability to act only on the basis, within the limits of authority and in the manner determined by the Constitution and laws of Ukraine. And since the court's decision is recognized as legal only if the rules of procedural law are observed, violation of the procedure established by law for the consideration of an administrative case, as a rule, indicates the illegality of the court's decision and gives grounds for its cancellation as a result of the appellate or cassation review of the case. In this regard, the importance of the correct choice of forms of administrative proceedings was emphasized, as an indispensable component of the successful performance of the tasks of administrative proceedings and providing effective protection of the rights, freedoms and interests of persons who apply to the administrative court. After all, the court can make a very high-quality, reasoned and fair decision and, in essence, resolve the dispute correctly. However, non-compliance with the order of consideration of the case nullifies all achievements as a result of such consideration, because it indicates a significant violation by the court of the requirements of the procedural law and encroaches on such generally recognized legal principles as a fair trial, competition between the parties, equality of participants in the legal process.

Keywords: administrative case, forms of administrative proceedings, court proceedings, principles of administrative proceedings, special-permissive principles

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

ЮШКОВ Михайло Михайлович - аспірант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

ORCID ID: 0009-0005-2234-2778

УДК 342.922

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.5

Наукова стаття присвячена співвідношенню кримінальної та адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Охарактеризовано співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами за законодавством України та окремих країн СНД. Встановлено, що в процесі кваліфікації протиправного діяння, пов'язаного з жорстоким поводженням з тваринами, переважає оціночний підхід. До критеріїв розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за досліджуване діяння віднесено такі елементи: ступінь суспільної небезпеки; спосіб вчинення діяння; вину; мотив; мету; обставини вчиненого діяння та наслідки, що є характерним як для законодавства України.

Обґрунтовано, що за законодавством України родовим об'єктом жорстокого поводження з тваринами є відносини публічного адміністрування у сфері охорони природи, використання природних ресурсів та охорони культурної спадщини. Встановлено, що у Кодексі Республіки Таджикистан про адміністративні правопорушення родовим об'єктом жорстокого поводження з тваринами є відносини, пов'язані з виконанням ветеринарно-санітарних норм і правил.

Акцентовано увагу, що аналіз характеру основних кваліфікаційних ознак як адміністративного, так і кримінального правопорушення, змістом якого є жорстоке поводження з тваринами, свідчить про те, що законодавці не встановлюють чітких критеріїв визначен-

ня рівня суспільної небезпечності такої поведінки осіб. У кожному конкретному випадку компетентні правозастосовні органи самостійно визначають рівень суспільної небезпеки жорстокого поводження з тваринами. Така ситуація має неоднозначний характер, адже, з одного боку, вона дозволяє цим органам більш індивідуально підходити до розгляду й оцінки кожного окремого факту жорстокого поводження з тваринами, а з іншого – створює для цих же органів можливість ухилятися від більш складних і трудомістких процедур притягнення особи до кримінальної відповідальності. Це проявляється в тому, що зазначені органи вперто відмовляються вбачати в досліджуваному правопорушенні ознаки злочину та кваліфікують його як адміністративний проступок.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, відповідальність, жорстоке поводження, кримінальна відповідальність, тварина, правове регулювання.

Проблема нашого дослідження ускладнюється тим, про що вже наголошувалося в попередніх підрозділах, що чинне законодавство України містить колізію стосовно встановлення адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстокість щодо тварин. Так, ст. 89 КУпАП має таку редакцію: «Жорстоке поводження з тваринами, їх мордування або вчинення інших дій, що призвели до їх мучення, каліцтва чи загибелі, караються штрафом від дев'яти до двадцяти одного неоподатковувано-

го мінімуму доходів громадян» [1, с. 43]. Тобто для правопорушення характерний матеріальний склад; необхідною й достатньою підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності є настання наслідків у вигляді заподіяння шкоди тварині (мучення, каліцтво або загибель). Як відомо, злочин, передбачений чинною редакцією ст. 299 КК України, характеризується формальним складом, тобто необхідним елементом його складу є лише винне порушення однієї з форм цього діяння. Проте в такому разі невиправданим є ступінь суспільної небезпеки діянь, адже конструкції сформульованих у законі складів злочинів і правопорушень, за яких в одних випадках для відповідальності за закінчене правопорушення достатньо з об'єктивної сторони встановити лише факт вчинення певного суспільно небезпечного діяння, а в інших випадках необхідно встановити ще й настання наслідків, зовсім не є випадковими. Вони відображають прагнення законодавця забезпечити оптимальні умови для охорони певних груп суспільних відносин з урахуванням характеру та специфічних особливостей суспільної небезпечності [2, с. 41]. Зокрема, у випадку правопорушення, передбаченого ст. 89 КУпАП, настання наслідків є ознакою, що різко змінює ступінь суспільної небезпечності в бік його збільшення.

Родовий об'єкт зазначеного злочину та правопорушення, як свідчить чинне законодавство, є різним. Родовим об'єктом правопорушення визначено суспільні відносини в галузі охорони природи та використання природних ресурсів. Інакше вирішено питання про родовий об'єкт злочину «Жорстоке поводження з тваринами» в законі про кримінальну відповідальність. Родовим об'єктом цього злочину є моральність. Протилежні думки, що склалися в теорії адміністративного та кримінального права в цій сфері, видаються нам дещо неточними [2].

Злочин, передбачений ст. 299 КК України, насамперед посягає на моральні засади, що склалися в суспільстві, тому під охорону ставлять відносини, які регулюють сферу духовного й культурного рівнів жит-

тя кожної особи. Така постановка питання унеможливорює зарахування його, наприклад, до злочинів проти довкілля. У зв'язку із цим видається некоректним віднесення жорстокого поводження з тваринами до адміністративно-правового делікту в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури. Однак КУпАП не містить такого поняття, як «моральність». Подібним щодо цього є розділ 7 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку».

На підставі порівняння об'єктів злочину та правопорушення ми зробили висновок, що різними є сфери суспільних відносин, поставлені законодавцем під охорону.

Співставлення предметів злочину й адміністративного делікту свідчить про необгрунтоване звуження відповідного предмета в ст. 299 КК України вказівкою на таку його ознаку, як біологічний вид – хребетні.

Аналіз об'єктивної сторони складів правопорушень дає змогу констатувати, що настання наслідків у вигляді мучення, каліцтва чи загибелі є обов'язковим для адміністративної відповідальності за вчинене діяння, чого не спостерігаємо в чинній редакції ст. 299 КК України. Таке некоректне формулювання норм не відображає дійсної соціальної сутності та юридичної природи правопорушень, а це значно ускладнює процес правозастосування. На нашу думку, усунути таку колізію можна шляхом скасування в ст. 89 КУпАП вказівки на настання наслідків, та їх передбачення в диспозиції ст. 299 КК України.

Диспозиція ст. 89 КУпАП потребує уточнення, оскільки необгрунтованим є передбачення в чинній редакції статті лише однієї форми насильства – мордування. Оціночний характер поняття «жорстоке поводження», як відомо, передбачає звернення до відповідних нормативно-правових актів, а тому не потребує їх перерахування в цій нормі. Це цілком зрозуміло, оскільки в законі неможливо заздалегідь повною мірою передбачити багатоманітні й індивідуальні особливості конкретного правопорушення, які можуть здійснити вплив на ступінь його суспільної небезпеки.

Аналіз суб'єктивних ознак вказаних злочину та правопорушення дає змогу встановити, що вони є спільними: для суб'єктивної сторони характерна умисна форма вини, суб'єкт аналізованих правопорушень є загальним. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони в чинній редакції ст. 299 КК України може бути мотив, зокрема хуліганський або корисливий (визначений альтернативно). В. О. Морозова наголосила на тому, що хоча для суб'єктивної сторони правопорушення характерна умисна форма вини, проте не виключений і легковажний розрахунок на відвернення наслідків [3, с. 103]. Щодо суб'єкту злочину, передбаченого ст. 299 КК України, то, крім загального, ми виділили й спеціальний.

Проте значення суб'єктивних ознак під час розмежування вказаних деліктів не вичерпується. Відзначимо, що встановлення вини, мотиву та цілей як ознак суб'єктивної сторони складів правопорушень – завдання складне. Воно може бути вирішено лише на підставі всебічного аналізу всіх об'єктивних обставин вчинення злочину, у яких відображено наміри особи. Погоджуємося з думкою Ф. Г. Бурчака, що саме аналіз поведінки особи, вибраних нею способів досягнення поставленої перед собою мети, знярядь, що застосовувалися, тощо дозволяє зробити висновок про її психічне ставлення до своїх суспільно небезпечних дій і їх наслідків [4]. Питання про суб'єкт правопорушення повинно досліджуватися передусім у частині наявності в особи універсальних, встановлених законом ознак (фізичної особи, віку, осудності) [10].

Наведемо приклад. У Дарницькому районному суді м. Києва в 2021 р. розглядали справу щодо жорстокого поводження з твариною: водій-дальнობійник М. після рейсу купив шматок м'яса. Прийшовши додому, залишив його на кухонному столі, а сам попрямував у ванну кімнату. Коли ж він повернувся на кухню, то побачив, що сусідський кіт цей шматок майже з'їв. Не довго думаючи, М. схопив kota й викинув у відкрите вікно. Варто зазначити, що мешкав М. на восьмому поверсі багатоповерхового будинку. Трапилось так, що кіт упав на асфальт і розбився, при цьому були присутні

малолітні діти, зокрема один із власників kota. Суд визнав М. винним у жорстокому поводженні з твариною й наклав на нього адміністративне стягнення у вигляді штрафу. У такому випадку мало місце безжальне поводження з твариною, що спричинило її мучення та, як наслідок, загибель.

Відмітимо, що розмежування злочину, передбаченого ст. 299 КК України, і правопорушення, передбаченого ст. 89 КУпАП, ускладнюється через недосконалість юридичної конструкції норм. Тому передусім законодавець повинен так сформулювати ознаки складів злочину та правопорушення, щоб вони враховували загальні розмежувальні параметри. Оскільки для з'ясування змісту кримінально-правової заборони редакція ст. 299 КК України та 89 КУпАП вимагає звернення до інших нормативно-правових актів, а також враховуючи їх дублювання, вважаємо доцільною зміну назви ст. 89 КУпАП та її диспозиції [9].

На це питання звертала увагу також В. О. Морозова. На підставі аналізу злочину та правопорушення «Жорстоке поводження з тваринами» науковець запропонувала ст. 89 КУпАП викласти в такій редакції: «Публічна демонстрація жорстокого поводження з тваринами, їх мордування або вчинення інших дій, що призвели до їх мучення, каліцтва чи загибелі, для фізичних осіб тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти одного до шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи строком до одного місяця; для юридичних осіб – накладення штрафу від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із вилученням засобів публічної трансляції інформації». Відповідно, ст. 299 КК України необхідно викласти в такій редакції: «Жорстоке поводження з тваринами, тобто знущання над тваринами, що належать до хребетних, учинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, цькування зазначених тварин одна на одну, учинене з хуліганських чи корисливих мотивів, інші дії, що призвели до загибелі тварини, караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян або арештом на строк до шести місяців» [3, с. 172].

На нашу думку, основна відмінність зазначених кримінальних проваджень та адміністративних правопорушення повинна залежати від характеру та ступеня суспільної небезпечності, а також спрямованості умислу винного, мотивів, цілей та обставин учиненого діяння [5, с. 36]. Особливу увагу під час розмежування зазначених феноменів необхідно звертати на спосіб вчинення діяння та настання наслідків. Тобто якщо жорстоке поводження з тваринами супроводжувалося застосуванням жорстоких методів, таке діяння необхідно кваліфікувати як кримінальне провадження, передбачене ст. 299 КК України. Якщо під час вчинення діяння особою настали наслідки у вигляді каліцтва або загибелі тварини, дії винного необхідно кваліфікувати за ст. 299 КК України.

Тому пропонуємо передбачити в ч. 1 ст. 299 КК України настання наслідків у вигляді каліцтва або загибелі тварини й визнати цей злочин із матеріальним складом. Такий шлях, на нашу думку, найбільшою мірою полегшить процес правозастосування й вирішить проблему колізії відповідних норм КК України та КУпАП [8].

Також складність розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами полягає в тому, що значна частина кваліфікуючих ознак складу і адміністративного і кримінального правопорушення має не конкретний, а оціночний характер, через що в статтях відповідних нормативно-правових актів склади мають практично однакові формулювання. При цьому це характерно як для законодавства України, так і деяких країн СНД, наприклад Республіки Білорусь. Звісно, якщо більш детально розглянути склади досліджуваних правопорушень, закріплених у кримінальному законодавстві, то можна побачити, що важливими ознаками жорстоких дій осіб щодо тварин, що дозволяють їх кваліфікувати як злочинні, є, по-перше, вчинення таких дій із явно хуліганських або корисливих мотивів. Під хуліганськими варто розуміти такі мотиви, що пов'язані з виявленням явної

неповаги до суспільства та встановленого в ньому порядку, зухвале й цинічне ставлення до правил суспільного життя та соціальних цінностей. У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10 визначено, що за ознакою особливої зухвалості хуліганством може бути визнано таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалося, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знуцанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, зривом масового заходу, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла [6]. Хуліганством, яке супроводжувалося винятковим цинізмом, можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад проявом безсоромності чи грубої непристойності, знуцанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала в безпорадному стані, тощо [6]. По-друге, вчинення означених дій у присутності малолітнього. Наявність цих ознак, звісно ж, певним чином полегшує компетентним суб'єктам завдання щодо кваліфікації протизаконної поведінки осіб, особливо в тих випадках, коли досить складно визначитися з характером методів вчинених дій, тобто чи можна їх розцінювати як надто жорстокі. Водночас варто відзначити, що критерії кваліфікації поведінки як такої, що здійснюється з хуліганських мотивів, зокрема зухвалість, цинізм, також є не конкретними, а оціночними, і в низці випадків хуліганська поведінка також може не містити ознак злочину, до неї будуть застосовуватися адміністративні стягнень [7].

Отже, аналіз характеру основних кваліфікаційних ознак як адміністративного, так і кримінального правопорушення, змістом якого є жорстоке поводження з тваринами, свідчить про те, що законодавці не встановлюють чітких критеріїв визначення рівня суспільної небезпечності такої поведінки осіб. У кожному конкретному випадку ком-

петентні правозастосовні органи самостійно визначають рівень суспільної небезпеки жорстокого поводження з тваринами. Така ситуація має неоднозначний характер, адже, з одного боку, вона дозволяє цим органам більш індивідуально підходити до розгляду й оцінки кожного окремого факту жорстокого поводження з тваринами, а з іншого – створює для цих же органів можливість ухилятися від більш складних і трудомістких процедур притягнення особи до кримінальної відповідальності. Це проявляється в тому, що зазначені органи вперто відмовляються вбачати в досліджуваному правопорушенні ознаки злочину та кваліфікують його як адміністративний проступок.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР 1984, додаток до N 51, ст.1122
2. Налуцишин В. Проблеми відмежування хуліганства від суміжних злочинів. *Вісник прокуратури*. 2006. № 5. С. 46 – 53.
3. Морозова В. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2002. 199 с.
4. Бондаренко Н. С. Порівняльно-правова характеристика адміністративних стягнень за жорстоке поводження з тваринами (за законодавством України та окремих країн СНД). *Юридична наука*. 2012. №3. С. 74-80.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Кривоченко Л.М. та ін. ; За ред. Сташиса В.В., Тація В.Я. 4-є вид., перероб. і доповн. К.: Право, 2010. 456 с.
6. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного суду України від 22.12.2006 № 10. URL.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>
7. Horbalinskiy, V., Leshchenko, O. Mashchenko, O. Leheza, Ye. Prymakov, K. 2023. Ways to protect the rights of individuals in administrative proceedings: legal regulation and international experience interna-

tional experience: *Cuestiones Políticas*, 41(77), 324-334 DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.22>

8. Leheza, Ye., Nalyvaiko, L. Sachko, O. Shcherbyna, V. Chepik-Trehubenko. O. 2022. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*, 11(2), 55-79. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>

9. Leheza, Ye., Pisotska, K. Dubenko, O. Dakhno, O. Sotskyi, A. 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalese*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)

10. Matviichuk, A. Shcherbak, V. Sirko, V. Malicieva, H. Leheza, Ye. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

Yushkov Mykhailo Mykhailovych,

Postgraduate student of the Department of Public and Private Law

University of Customs and Finance

ORCID ID: 0009-0005-2234-2778

THE RELATIONSHIP OF CRIMINAL AND ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR CRUELTY TO ANIMALS

The scientific article is devoted to the relationship between criminal and administrative liability for cruelty to animals. The ratio of administrative and criminal liability for animal cruelty under the legislation of Ukraine and individual CIS countries is characterized. It has been established that in the process of qualifying an illegal act related to cruelty to animals, an evaluative approach prevails. The following elements are included in the criteria for distinguishing between administrative and criminal liability for the investigated act: the degree of public danger; method of committing the act; guilt; motive; purpose; the circumstances of the committed act and the consequences, which is typical for the legislation of Ukraine.

It is substantiated that according to the legislation of Ukraine, the generic object of cruelty to animals is the relations of public administration in the field of nature protection, use of natural resources and protection of cultural heritage. It was established that in the Code of the Republic of Tajikistan on Administrative Offenses, the generic object of cruelty to animals is relations related to the implementation of veterinary and sanitary norms and rules.

Attention is drawn to the fact that the analysis of the nature of the main qualifying features of both administrative and criminal offenses, the content of which is cruelty to animals, shows that legislators do not establish clear criteria for determining the level of social danger of such behavior of individuals. In

each specific case, competent law enforcement agencies independently determine the level of public danger of animal cruelty. Such a situation is ambiguous, because, on the one hand, it allows these bodies to approach the examination and assessment of each individual case of cruelty to animals more individually, and on the other hand, it creates an opportunity for these same bodies to evade more complex and time-consuming procedures for arresting a person to criminal liability. This is manifested in the fact that the said authorities stubbornly refuse to see the investigated offense as a crime and classify it as an administrative misdemeanor.

Key words: administrative responsibility, responsibility, cruel treatment, criminal responsibility, animal, legal regulation.

ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

ХРИСТИНЧЕНКО Надія Петрівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності НУ «Одеська юридична академія»

УДК 342.91(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.6

Стаття присвячена дослідженню питання змісту та значення публічного адміністрування у сфері освіти України. Визначено, що освіта є важливою соціальною категорією, яка спрямована на досягнення людиною свого особистісного самовираження та самореалізації шляхом подальшої участі в розвитку суспільства, побудови правової, демократичної, соціальної держави сучасного цивілізованого типу. Констатовано, що освіта в умовах сьогодення розвивається під впливом двох найвагоміших чинників, якими є глобалізація та інформатизація. Саме вони вимагають від усієї системи освіти будь-якої держави постійно бути в тренді світових подій, розвитку ІКТ та цивілізаційного поступу. Підкреслено, що публічне адміністрування в цій сфері, що здійснюється відповідними суб'єктами, має здійснювати таку діяльність при неухильному дотриманні низки принципів. Наголошено, що освіта – це сфера, якою має опікуватись держава в особі її уповноважених органів, які покликані створити всі необхідні умови для реалізації конституційного права особи на освіту на всіх рівнях.

Ключові слова: освіта, вища освіта, сфера освіти, освітній процес, публічне адміністрування, глобалізація, інформатизація, віртуалізація.

Постановка проблеми

Освіта в сучасному світі упродовж тривалого періоду займає вагоме місце, що зумовлено багатьма чинниками, з-поміж яких першість варто віддати глобалізації та інформатизації, що, у свою чергу, вимага-

ють від людини наявності високого рівня знань. Водночас, сама освіта та освітнє середовище постійно змінюються, трансформуються, що зумовлено значним впливом інформаційних технологій та процесів поглиблення взаємовідносин між суб'єктами освітнього процесу. За таких умов доволі нагальним питанням для українського освітнього середовища є налагодження ефективного публічного адміністрування в цій сфері, що дозволить вивести систему національної освіти на рівень передових країн Європи і світу і легко та швидко адаптувати її до чинних стандартів.

Стан дослідження проблеми

Проблематика публічного адміністрування загалом та в окремих сферах життєдіяльності суспільства, як відносно нова категорія, упродовж останніх років набула значної актуальності. Багато науковців (В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенко, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, Н. П. Бортник, М. Ю. Віхляєв, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, О. С. Коврига, І. Б. Коліушко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, М. І. Легенький, О. І. Миколенко, І. Г. Орловська, У. М. Парпан, О. П. Рябченко, С. Г. Стеценко, І. Ю. Хомишин, Н. П. Христинченко, Р. Г. Щокін та ін.), під різними кутами зору розглядали це питання, зокрема окреслювали й освітню сферу. Однак, в умовах активного та незмінного курсу нашої держави до Європейського

співтовариства окремі аспекти цієї проблематики набувають нового змісту та потребують подальшого наукового висвітлення.

Мета статті полягає у дослідженні питання публічного адміністрування у сфері освіти, його ролі для формування новітнього розуміння освітнього чинника в житті людини, держави та суспільства.

Виклад основного матеріалу

Варто підкреслити, що кінець ХХ – початок ХХІ століть – став періодом підвищення динаміки таких загальноосвітніх процесів, як глобалізація, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій і орієнтація країн на побудову «економіки знань», актуалізувало питання міжнародної конкурентоспроможності вищої освіти для більшості країн світу. Уряди ставлять перед національними системами вищої освіти завдання готувати випускників, що володіють необхідними компетентностями для інноваційної професійної діяльності. Не менш значущою в сучасних умовах соціально-політичної напруженості у світі є підготовка здобувачів освіти до життя і успішної трудової діяльності в полікультурному суспільстві. У цих умовах одним із важливих завдань закладу освіти стає інтеграція міжнародних компонентів в освітній процес, тобто його інтернаціоналізація [1, с. 6-7].

Натомість, розвиток українського освітнього середовища останніх років свідчить про намагання держави віднайти оптимальний варіант публічного адміністрування у сфері освіти. Це пов'язано з потребою отримання певного рівня знань і освіти, адже ті соціальні трансформації і процеси, які проходить наше суспільство, що викликані багатьма чинниками, вимагають з-поміж багатьох елементів вивести освіту на рівень базового елемента соціокультурної ідентичності держави, зробити її основним інструментом досягнення стабільності, розвитку, добробуту, духовно-культурної складової, професійності, вивести державу на новий щабель розвитку, реалізації інноваційних стратегій, конкурентоздатності на світовому ринку праці, технологій та освіти. Отож, реалізація таких амбітних планів багато в

чому залежить від налагодження ефективної системи публічного адміністрування на всіх рівнях вітчизняної освіти.

У цьому контексті варто нагадати, що право на освіту в Україні гарантовано у її Основному Законі, а саме: «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам» [2].

Водночас, мовлячи про публічне адміністрування у сфері освіти, передусім, необхідно звернутись до наукових поглядів, які розкривають загальний зміст категорії «публічне адміністрування».

Так, А. М. Малюга та О. В. Загороднюк висловлюють думку, що «публічне адміністрування означає скоординовані групові дії в державних справах, а саме:

- пов'язані з трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою, судовою – та їх взаємодією;
- такі, що мають важливе значення у формуванні державної політики та є частиною політичного процесу;
- значно відрізняються від адміністрування у виробничій і культурній галузях;
- тісно пов'язані з численними соціальними групами й індивідами, які працюють у різних компаніях та організаціях.

Таким чином, публічне адміністрування є формою реалізації публічного управління, яке здійснюють представницькі органи демократичного врядування через свої виконавчі структури» [3, с. 63]. Натомість, Н. В. Філіпова вважає, що «публічне управління – це щось більше, ніж просто набір загальних інструментів управління, публічне управління вивчає взаємодію між політичною системою, державним сектором, співвідношення муніципальних, державних та народних інтересів із залучення суспільства до механізму контролю всіх органів влади» [4].

У свою чергу, О. Муза підкреслює, що управлінська діяльність органів публічного

адміністрування характеризується складністю її реалізації. У кожній державі панують власні конституційні засади організації публічної влади, сформована система адміністративного законодавства і правил регулювання відносин публічного адміністрування, що, відповідно, не дає змоги стандартизувати систему публічного адміністрування [5, с. 84].

Розкриваючи поняття та різновиди суб'єктів публічного адміністрування А. Б. Маслова констатує, що первинними елементами публічної адміністрації виступають її суб'єкти, сукупності яких утворюють окремі підсистеми, різноманіття яких, у свою чергу, визначається організаційними особливостями або функціональною спрямованістю останніх. Як уже зазначалося, структурна складність публічної адміністрації та множинність її компонентів не дозволяє сформувати в цілому однозначний підхід до класифікації суб'єктів публічного адміністрування. З іншого боку, у середовищі вчених-адміністративістів, а також дослідників у галузі державного управління погляд на суб'єктний склад публічного адміністрування залежить не тільки від конкретної мети та предмета дослідження (аналіз функцій та завдань конкретного органу або групи органів, певна сфера публічного адміністрування та суб'єкти його здійснення і т. д.), а й первинно від розуміння правової природи та призначення публічної адміністрації, її співвідношення із публічною владою в цілому [6, с. 87].

Варто звернути увагу на думки Н. О. Шури, яка вважає, що головними принципами публічного адміністрування виступають: 1) верховенство права, тобто діяльність органів публічного адміністрування має здійснюватись виключно згідно із законодавчими та нормативними актами; 2) об'єктивність – максимальна безкорисливість у прийнятті адміністративних рішень, зокрема відсутність власних інтересів у різного роду справах; 3) пропорційність, тобто масштаби адміністративних рішень і способи їх реалізації мають відповідати цілям адміністрування; 4) незловживання владою – діяльність суб'єктів публічного адміністрування має здійснюватись тільки в межах,

правилах і процедурах, які дозволені і чітко прописані в чинному законодавстві; 5) служба співпраця – надання допомоги різними відомствами під час підготовки адміністративних рішень; 6) ефективність – економне використання ресурсів під час прийняття рішень з адміністрування, мінімізація витрат на прийняття рішень; 7) субсидіарність – рішення суб'єктів публічного адміністрування мають реалізовуватись на тих рівнях, де їх виконання є найбільш ефективним; 8) «єдине вікно» – підготовка інформації на запит громадян, прийом скарг, пропозицій, відповіді на них на одному робочому місці з метою усунення непорозумінь, пов'язаних з бюрократизацією вирішення тих чи інших питань; 9) пріоритет державної політики – політика служить формою узагальнення та вираження інтересів окремих соціальних груп чи суспільства загалом; 10) зворотний зв'язок – забезпечення зворотної взаємодії органів публічного адміністрування із громадянами; 11) демократія – публічне адміністрування та управління здійснюються за згоди тих, ким управляють; 12) системний підхід – організація публічного адміністрування як системи, забезпечення її функціонування та розвитку; 13) централізм на демократичній основі – механізм делегування владних і управлінських повноважень на підставі розділення центрів влади і прийняття рішень; 14) соціальна справедливість – поєднання принципу свободи підприємництва з принципом соціальної допомоги бідним прошаркам населення [7, с. 261-262].

На думку О. С. Ковриги, «публічне адміністрування можна розглядати як цілеспрямовану взаємодію публічних адміністрацій з юридичними і фізичними особами з метою забезпечення реалізації законів, а також виконання основних функцій, таких як функція орієнтованого планування, що визначає очікувані напрями розвитку, створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії, розподілу праці кооперування та координування діяльності, моніторинг результатів» [8, с. 14]. Дослідник вважає, що «різноманіття завдань і функцій публічної адміністрації зумовлює використання різних форм її діяльності, які зазначені в законах, положеннях,

статутах та інших актах, що регламентують діяльність владних суб'єктів. При цьому для виконання своїх зобов'язань органи та посадові особи мають використовувати лише ті форми, які встановлені нормами права. Недотримання обов'язкової форми тягне недійсність або можливість оскарження дій та рішень суб'єктів владних повноважень» [8, с. 14].

У контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на те, що в багатьох сферах життєдіяльності нашої держави відбуваються кардинальні зміни. Органи публічної влади спрямовують свої зусилля на проведення реформ, які дозволять нашій державі якнайшвидше виконати взяті на себе зобов'язання і стати повноправним членом Європейського Союзу. Варто зауважити, що такі зміни, як вважає І. Ю. Хомишин, «спостерігаються й у галузі освіти, які знайшли своє втілення у відповідних нормативно-правових документах, зокрема в Конституції України, законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції «Нова українська школа», указах Президента України та інших нормативно-правових актах, у яких ключове місце посідають демократизація, децентралізація управління освітою, перехід до державно-громадської моделі управління закладами освіти» [1, с. 6-7].

З огляду на це, вчена підкреслює, що сформоване наприкінці ХХ століття бачення освіти, яке відштовхувалось від класичних уявлень про навчання було, насамперед, адаптоване до потреб держави, і нині не спроможне відобразити сутність освіти людини в сучасному глобалізованому та перенасиченому інформацією світі [1, с. 6-7].

Характеризуючи публічне адміністрування галузю освіти в Україні, Р. Г. Щокін вважає, що адміністрування освітою в найзагальнішому вигляді можна визначити як спеціально організовану діяльність публічної адміністрації, що спрямована на забезпечення належного функціонування системи вищої освіти відповідно до цілей і завдань освітньої політики. Дослідник зауважує, що адміністрування галузю освіти необхідно пов'язувати з діяльністю, яка спрямована на вироблення, прийняття та реалізацію орга-

нізаційних, контрольних, координаційних та інших заходів, що здійснюються з метою створення педагогічних, соціальних, матеріально-технічних, кадрових умов для належного функціонування та розвитку галузі освіти [9, с. 55].

Як на юридичну категорію, звертаю увагу на освіту У. М. Парпан, вказуючи при цьому, що освіта під таким кутом зору – «це інститут, врегульований нормами національного та міжнародного права». На думку вченої, «у юридичному вимірі освіта може аналізуватися у таких аспектах:

1. Як об'єктивно чинні суспільні відносини, регламентовані правовими нормами, у яких формується та реалізовується державна освітня політика, здійснюється адміністрування освітньої сфери, визначаються стандарти освітньої діяльності, гарантується якість освіти (Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту»);

2. Як сфера реалізації суб'єктами (фізичними особами) їх права на освіту (ст.53 Конституції України, Закон України «Про вищу освіту»);

3. Як правовідносини, які з'являються у процесі адміністративного та судового захисту суб'єктів освітнього процесу на підставі відповідного чинного законодавства (ст. 85 Конституції України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України «Про звернення громадян»);

4. Як сфери діяльності юридичних осіб публічного права, функціонування уповноважених адміністративних органів, які на підставі, у межах повноважень та в спосіб, визначених Конституцією та чинним національним законодавством, створюють умови для здійснення суб'єктивних прав на освіту (ст.ст. 19, 53, 120 Конституції України, Закон України «Про вищу освіту»).

Отже, сукупність суспільних відносин, які з'являються у сфері освіти, урегульованих правовими нормами, підтверджує існування певних правових процедур, які зумовлені реалізацією та захистом суб'єктивних прав у сфері вищої освіти, виконання уповноваженими державними органами в освітній сфері сприятливих та втручальних дій [10, с. 53-55].

Варто підкреслити, що освіта як соціальна категорія за нових умов розвитку суспільства досить активно прямує до певної віртуалізації, а освітній процес набуває ознак віртуальності, що, до певної міри, заставляє задумуватись про умовність і стабільність знань, які може отримувати людина. Попри те, що у цьому вбачається певний позитив, існують і відповідні перестороги. Особливої актуальності це питання набуває в Україні з огляду на воєнний стан, підставою якого стала неспровокована агресія проти України з боку країни-терориста РФ. Зрозуміло, що за таких обставин освітній процес багато втрачає. На це, зокрема, звертає увагу І. Г. Орловська, зауважуючи, що «всі суб'єкти публічного адміністрування розпочали активну перебудову освітнього процесу згідно з рекомендаціями Міністерства освіти та науки України та за власною ініціативою з огляду на різну ситуацію в регіонах країни та автономію закладів вищої освіти. За час карантинних обмежень наявність доступу до мережі Інтернет знімало багато питань, однак в умовах воєнного стану використання дистанційних технологій навчання в умовах обстрілів, воєнних та бойових дій україн обмежені. Ускладнюється такий стан ще й тим, що частина науково-педагогічних працівників перебувають за кордоном, є мобілізованими до лав Збройних Сил України або ж стали добровольцями та приєдналися до загонів територіальної оборони тощо. Тому органи державної влади, насамперед Міністерство освіти та науки України, змушені оперативно реагувати на наявні виклики сучасності та пропонувати дієві механізми для якісного навчання молодих спеціалістів» [11, с. 92].

Вчена акцентує, що відповідно до частини четвертої статті 49 Закону України «Про вищу освіту» дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається здебільшого за опосередкованої взаємодії віддалених одне від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [11, с. 92].

Натомість, дослідниця цілком аргументовано зауважує, що така опосередкована

взаємодія стала проблемою не лише для студентів, а й для їх викладачів, що мали змінити методику викладання дисциплін в умовах дистанційного навчання, а також для центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки. Посилаючись на Інформаційно-аналітичну довідку про результати опитування щодо стану використання технологій дистанційного навчання у закладах вищої освіти України у 2020/2021 навчальному році, І. Г. Орловська зазначає, що «... науково-педагогічні працівники виокремлюють такі проблеми такого навчання: відсутність «живого» контакту між викладачем і студентом; недостатнє технічне забезпечення освітнього процесу; недостатній рівень володіння учасниками освітнього процесу засобами інформаційних і комунікаційних технологій; ризик проявів академічної недобросовісності; ризик необ'єктивного оцінювання студентів; відсутність досконало розроблених онлайн-курсів; ризик використання онлайн-курсів сумнівної якості в умовах екстреного розроблення матеріалу та неможливості повноцінного його обговорення на засіданні кафедри» [11, с. 93].

У контексті зазначеного необхідно зауважити, що вирішення цього питання сьогодні є досить складним, однак держава в особі суб'єктів публічного адміністрування у сфері освіти на всіх рівнях державної влади і місцевого самоврядування намагаються якомога ефективніше забезпечувати владно-розпорядчі повноваження у сфері освіти в умовах, що складаються.

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що освіта є досить вагомим ресурсом для розвитку будь-якого суспільства. Особливого значення освіта набуває сьогодні для нашої держави, а тому удосконалення публічного адміністрування у цій царині є важливим напрямом відповідних органів держави. Воно полягає у виробленні належної державної політики в окресленій сфері, що забезпечуватиме належну якість, доступність та ефективність усієї системи освіти і відповідатиме інтересам держави, суспільства та, особливо, потребам людини.

Література

1. Хомишин І. Ю. Розвиток освіти в Україні в умовах євроінтеграції: концептуальні питання адміністративно-правового регулювання: монографія / Ірина Юрїївна Хомишин; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ: Вид-во Людмила, 2018. 499 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Малюга Л. М., Загороднюк О. В. Формування механізму публічного управління та адміністрування в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 3 (03). С. 62–65.
4. Філіпова Н. В. Зміна співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» в системі суспільно-політичної трансформації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_6_5
5. Муза О. Особливості реалізації принципу належного урядування у публічному адмініструванні. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 83–89.
6. Маслова А. Б. Поняття та різновиди суб'єктів публічного адміністрування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1(26). Т. 2. С. 87–94.
7. Шура Н.О. Принципи публічного адміністрування як регулятори соціально-економічних процесів у національній економіці. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 260–263.
8. Коврига О.С. Розвиток публічного адміністрування як умова вдосконалення функціонування органів влади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. № 2. Том 29 (68). С. 14–18.
9. Щокін Р. Г. Характеристика публічного адміністрування галузю освіти в Укра-

SUMMARY

The article is devoted to the study of the content and significance of public administration in the sphere of education of Ukraine. It was determined that education is an important social category aimed at a person's achievement of personal self-expression and self-realization through further participation in the development of society, building a legal, democratic, social state of a modern civilized type. It was established that education in today's conditions is developing under the influence of the two most important factors, which are globalization and informatization. It is they who require the entire education system of any country to be constantly in the trend of world events, ICT development and civilizational progress. It is emphasized that public administration in this area, which is carried out by relevant subjects, should carry out such activities with strict adherence to a number of principles. It was emphasized that education is a sphere that should be taken care of by the state in the form of its authorized bodies, which are called to create all the necessary conditions for the realization of the constitutional right of a person to education at all levels.

Key words: education, higher education, sphere of education, educational process, public administration, globalization, informatization, virtualization.

їні. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2017. № 1. С. 54–57.

10. Парпан У. М. Правова природа вищої освіти в Україні: теоретико-правовий вимір: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; спец.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2018. 456 с.

11. Орловська І. Г. Публічне адміністрування вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Том 2. С. 91–97.

ЗЛОЧИННИЙ ВПЛИВ У ПАМ'ЯТКАХ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ТИПОВІ ВИПАДКИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

ТЕРЕХ Уляна Віталіївна - аспірант, кафедра кримінально-правових дисциплін, Інститут права, Львівський державний університет внутрішніх справ України

0000-0002-0017-9798

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.7

Питання злочинного впливу, його детермінація в кримінальному законодавстві є відносно новим явищем. Метою його дослідження є системний аналіз ст. 255 – 255-3 Кримінального кодексу України у площині відповідності вказаних норм принципу правової визначеності та дослідження практичного застосування таких норм. Для цього в роботі використовувалися різні загальнотеоретичні, спеціально-наукові методи та підходи для вивчення предмету дослідження. Аналіз норм права було здійснено за допомогою формально-юридичного та аналітичного методів. У результатах роботи було встановлено, що в наукових колах існує певна дискусія щодо множинності трактування поняття «злочинний вплив», що не відповідає принципу правової визначеності у чинному кримінальному законі. З системного аналізу Кримінального кодексу України було встановлено, що суб'єкт злочинного діяння «вор в законі» також є особою, яка здійснює злочинний вплив, однак чинна редакція кодексу не визначає конкретних ознак такої особи. Аналіз судової практики вказує на те, що до нововведень у Кримінальний кодекс України особи, які здійснювали злочинний вплив, притягувались до кримінальної відповідальності за створення злочинних організацій, однак з проведеного дослідження не вбачається, що наявність законодавчо визначеного формулювання «злочинний вплив» та «вор в законі» докорінно покращили ситуацію у кваліфікації таких злочинів. Також було встановлено, що слідство у кримінальних справах та їх судовий розгляд є досить тривалими у

часовому проміжку, а тому стала судовою практикою з питання притягнення до відповідальності за здійснення злочинного впливу ще не достатньо сформована. Також дослідження показало, що, не зважаючи на недосконалість зазначених вище норм кримінального закону, звернень, щодо визнання їх неконституційними не було, тож застосуванню на практиці підлягають саме чинні, недосконалі норми. Зважаючи на результати дослідження у висновках зауважено, що покращити ситуацію зможуть саме правові висновки судів вищих інстанцій у питаннях множинного застосування зазначених вище понять, шляхом їх конкретизації.

Постановка проблеми

Злочинний вплив є засобом маніпулювання, іноді шляхом авторитету, а іноді й шляхом погроз. Це явище існувало в суспільстві завжди, сильні світу цього мали вплив на слабших, спонукаючи їх до певних дій, які не завжди вкладаються у правові обмеження. Згодом такі неправомірні дії почали засуджуватися, різні країни світу почали вводити відповідальність за таку діяльність, не стала винятком й Україна. Однак, не зважаючи на такі суспільно важливі нововведення проблеми у практичному застосуванні також постали особливо гостро. За таких обставин та враховуючи досить високий рівень організованої злочинності в Україні, питання дослідження теми злочинного впливу та практичного застосування норм, які регулюють це питання, є досить важливим.

Стан дослідження проблеми

Поняття «злочинний вплив» відносно нове та виникло у наукових колах з появою такого визначення у Кримінальному кодексі України у 2020 році. Саме з цього часу науковці почали досліджувати цю проблему в контексті кримінального законодавства та можливості практичного застосування нововведень. Особливу увагу поняттю «злочинний вплив» присвятив А. Нікітін [1]. Так само В. С. Павленко [2] досліджував це питання в контексті новел Кримінального кодексу України. Об'єктивні ознаки такого злочинного діяння в розумінні поняття, наведеного у Кримінальному кодексі України, досліджувала Т.В. Шевченко [3]. Окрему оцінку такому суб'єкту злочинного світу, як «вор в законі», який у розумінні кримінального закону також є особою, яка здійснює злочинний вплив, дала М.Г. Тома [4], при цьому М.І. Фіалка та Д.С. Хара [5] визначили характерні ознаки таких осіб. Загалом з проведеного дослідження вбачається, що дослідження цієї теми знаходиться на початковому етапі та потребують більш детального вивчення.

Мета і завдання дослідження

Доповнення кримінального закону новими нормами у залежності від суспільно необхідних потреб є ознакою правової держави, держави, яка реагує на потреби суспільства. Метою цього дослідження є визначення характерних ознак осіб, які здійснюють злочинний вплив у контексті нововведень до кримінального закону. Та відповідно до поставленої мети слід визначити наступні завдання:

- дослідити передумови виникнення у кримінальному правовому полі поняття «злочинний вплив» та його складову «вор в законі»;
- встановити, чи відповідають нововведення до кримінального закону принципу правової визначеності;
- дослідити питання практичного застосування нововведень у контексті судової практики.

Виклад основного матеріалу

Психологи сходяться у думці, що всі техніки впливу на людську свідомість здійснюється з принципом блокування певної частини свідомості особи з подальшим заповненням заблокованої частини свідомості необхідною інформацією чи ідеєю, у якій зацікавлений маніпулятор. При цьому можуть вчинятися дії по зниженню рівня критичного мислення та блокуванню особистісних когнітивних здібностей [6]. Не є винятком і злочинний вплив, який також полягає в маніпулюванні свідомістю окремих суб'єктів, однак наслідком такого впливу є кримінально карні діяння як для осіб, які здійснюють такий вплив, так і для осіб, які йому піддаються.

Поняття «злочинний вплив» не так давно виникло в полі кримінального законодавства. Поява в українському законодавстві поняття «злочинний вплив» та його складова «вор в законі» є наслідком міжнародного досвіду притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які мають певний статус чи авторитет. Так, до прикладу, в Італії вже існують норми, які передбачають кримінальну відповідальність за «членство у злочинному угрупованні мафіозного типу». Кримінальний кодекс Республіки Казахстан також включає такі поняття, як «координація злочинних дій» та «особа, яка займає провідне становище». Надзвичайно високий рівень організованої злочинності в Грузії став причиною внесення до Кримінального кодексу вказаної країни низки статей які передбачають кримінальну відповідальність за членство у злочинній організації (спільноті), перебування особи у статусі «вора в законі», за участь у «злочинському зборі» (сходці), підтримку «діяльності злочинської спільноти», звернення до члена «злочинської спільноти» тощо. Такі нововведення у законодавстві Грузії дали дієві результати, зазначені вище особи злочинного світу почали притягатись до кримінальної відповідальності або шукати кращої долі в інших пострадянських країнах [7].

Редакція Кримінального кодексу України від 2001 р. не передбачала визначення цього поняття, однак за кваліфікуючими ознаками осіб, які здійснювали злочинний вплив, переважно відносили до організаторів злочинів. Так само в судовій практиці

можна було зустріти і таке поняття, як «вор в законі». Однак наявність такого явища у суспільстві потребувала відповідної законодавчої реакції, прикладом для цього став вдалий досвід Грузії. Докорінно ситуація змінилася 04.06.2020 з прийняттям Закону України № 671-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» [8].

Вказаним законом стаття 255 Кримінального Кодексу України (далі - ККУ) була викладена у новій редакції, зокрема тепер частиною 5 вказаної статті передбачалась кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до 15 років для осіб, які здійснюють злочинний вплив. Також ККУ був доповнений статтями 255-1 – 255-3, за якими передбачалась відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу, та організацію або сприяння у проведенні або участі у злочинному зібранні [9].

По суті, вказаним законом встановлюється кримінальна відповідальність за діяння, вчинене новим спеціальним суб'єктом:

- особою, яка здійснює злочинний вплив;
- особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу;
- особою, яку заведено називати «вор в законі» [10].

Тепер поняття «злочинний вплив» виникло в кримінальному правовому полі, та, здавалося б, наявність такого визначення повинно було б полегшити кваліфікацію таких кримінально карних діянь. Однак реалії застосування вказаних норм не виправдали очікувань.

Так, поняття злочинного впливу законодавець навів у примітках до статті 255 ККУ, зокрема, «під злочинним впливом слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності» [9].

Системний аналіз вказаного визначення дає чітке розуміння, що законодавець наводить занадто широке та неконкретне її трактування. Адже у вказаній нормі йде мова про злочинний вплив авторитетної особи. У такому разі існує юридична невизначеність, що зміниться, якщо, до прикладу, «злочинний вплив» здійснюватиметься неавторитетною особою внаслідок погроз чи залякування [11]. З тим, що визначення злочинного впливу у примітці ст. 255 ККУ є дещо нелогічним, погоджується і Нікітін А. Так, у першій, загальній, частині визначення бачимо, що злочинний вплив – це будь-які дії особи, далі у визначенні суб'єктивні ознаки такого злочинного діяння, як-от: наявність авторитету, інших особистих якостей чи можливостей та об'єктивні ознаки у вигляді сприяння, спонукування, координації злочинної діяльності. Із зазначеного вбачається, що суб'єктивні та об'єктивні ознаки такого діяння конкретно не визначають особливості чи відмінності таких дій від інших, а натомість зазначають певні специфічні ознаки особи, яка їх вчиняє, що ускладнюватиме кваліфікацію злочинів за вказаною статтею ККУ [1].

По суті, тлумачення вказаного визначення дозволяє формально звинуватити у злочинному впливові будь-яку значущу й авторитетну фігуру, що не відповідає критеріям правової визначеності, коли зміст правової норми має бути зрозумілим та легким у застосуванні, що відповідає принципу верховенства права [11].

На тому, що визначення поняття «злочинний вплив», наведене у ККУ, є досить розпливчате, неконкретизоване та таке, що не відповідає принципам правової визначеності, ясності і недвозначності, наголошує і Павленко В. С. [2]. Водночас слід наголосити, що у кримінальному праві принцип правової визначеності відіграє ключову роль. Закон, який встановлює кримінальну відповідальність за певне діяння, повинен виключати можливість подвійного тлумачення чи розширеного трактування. Більше того, така правова невизначеність може становити загрозу і для бізнесу, адже неоднозначне тлумачення терміна «авторитет», або «інші осо-

бисті якості», можуть стати причиною безпідставних звинувачень у кримінальних правопорушеннях щодо успішних бізнесменів, якщо в певних колах буде така зацікавленість [10].

З цього приводу Конституційним Судом України зроблено висновок, що: «елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» [12]. Подібної правової позиції дотримується і Європейський суд у своєму рішенні, з висновку якого вбачається, що правовим закон може бути лише за умови дотримання в ньому засад передбачуваності, зокрема таке законодавство повинне бути доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе [13].

Як бачимо, більшість науковців приходить до спільного знаменника, що тлумачення особи, яка здійснює злочинний вплив, наведене в редакції ККУ від 04.06.2020, не відповідає принципу правової визначеності, що несе ризик визнання таких норм неконституційними. Об'єктивні ознаки такого злочинного діяння в розумінні поняття, наведеного у ККУ, досліджувала Шевченко Т.В.

Вважаємо, що наведені в табл. 1 ознаки доцільно б передбачити у ККУ, аби не

допустити множинного трактування, наслідком чого можуть стати безпідставні обвинувачення невинних та виправдання винуватих.

Однак зупинимось, на конкретних прикладах злочинного впливу, про які нам відомо із загальнодоступних джерел.

Так, досліджуючи практичний судовий досвід розгляду справ, де мав місце так званий злочинний вплив, яскравим прикладом є Вирок Вищого антикорупційного суду від 13 жовтня 2022 року по справі № 991/9494/20.

Згідно із вказаним Вироком у 2010 році обвинувачений, обійнявши посаду Президента України, бувши відповідно до ст. 102 Конституції України Главою держави України, вирішив використовувати свої владні повноваження в особистих корисливих інтересах на шкоду та всупереч інтересам держави, для чого незаконно створив злочинну організацію. У зв'язку з чим йому було інкриміновано вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 255 (в редакції ККУ від 05 квітня 2001 року), ч. 4 ст. 28, ч. 5 ст. 191 КК України (у редакції ККУ від 05 квітня 2001 року). Та конкретно за ч. 1 ст. 255 обвинуваченому, окрім інших статей, призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років.

Як бачимо, розгляд цієї справи здійснювався за попередньою редакцією статті 255 ККУ, яка не передбачала такої злочинної діяльності, як злочинний вплив, по

Таблиця 1

Об'єктивні ознаки злочинного впливу

Ознаки злочинного впливу	Сприяння	Створення сприятливих умов, для злочинної діяльності, здійснення безпосереднього впливу на певні процеси, надання опосередкованої допомоги або потурання у певних злочинних намірах.
	Спонування	Схиляти до злочинних дій або викликати бажання у їх вчиненні. Спонування за своєю об'єктивною стороною дуже подібне до підбурювання.
	Координація	Певне вибудовування злочинних логістичних ланцюжків шляхом узгодження, приведення у відповідність, встановлення зав'язків між злочинними діями. Крім того координація полягає у забезпеченні пропорційного конкретного та прогнозованого планування кримінальних дій. По суті координація є складовою організаційної діяльності організатора кримінального правопорушення.

Джерело: розробка на основі [3].

суті, колишнього Президента України обвинувачували у створенні злочинної організації. Однак системний аналіз вказаного Вироку дає підстави дійти висновку, що обвинувачений завдяки своєму авторитету здійснював злочинний вплив та координував, спонукав та організовував злочинну діяльність [14].

Таким чином, якби колишньому Президенту України пред'явили обвинувачення за новою редакцією ККУ, то вирок був би значно суворішим, оскільки відповідно до ч. 6 ст. 255 ККУ створення злочинної організації або керівництво нею особою, яка здійснює злочинний вплив, карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна [9].

Також юридичну спільноту сколихнув випадок, який трапився у травні 2023 р., коли голова Верховного Суду був затриманий на отриманні хабаря у розмірі 2,7 мільйона доларів. Водночас детективи НАБУ в ході розслідування кримінального провадження щодо корупції у Верховному Суді отримали інформацію про те, що члени злочинного угруповання, фігуранти згаданої корупційної схеми, намагалися здійснити вплив на дуже важливий процес – обрання членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Такі злочинні дії були покликані майбутніми планами щодо злочинного впливу на всю суддівську систему. Результати розслідування зазначеного злочину очікуємо в майбутньому. Однак беручи до уваги ймовірний вплив на обрання чинних членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів, було б доцільно здійснити їх прозоре переобрання [15].

Повертаючись до аналізу ст. 255 ККУ, слід зауважити, що, окрім іншого, шквал критики як у наукових колах, так і в колах практикуючих правників, викликало жаргонне нововведення до ст. 255 ККУ, як «вор в законі», який відповідно до ч. 2 приміток вказаної норми є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу [9]. По суті, поняття «суб'єкт підвищеного злочинного впливу» охоплює поняття «вор в законі». Аналіз зазначених нововведень дає підстави дійти висновку,

що «вор в законі» завжди є суб'єктом підвищеного злочинного впливу, однак не кожен суб'єкт злочинного впливу може бути «вором в законі». Водночас ст. 255 ККУ не визначає конкретних специфічних ознак, за якими можна відрізнити «вора в законі» від суб'єкта злочинного впливу.

Є певна логіка в тому, що до прийняття зазначених вище новел кримінального законодавства слідчі або прокурори визначали специфічні ознаки «вора в законі», користуючись власним практичним досвідом, зокрема і судовою практикою. Якщо проаналізувати Ухвалу слідчого судді Новоградського районного суду м. Чернігова про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою від 2 квітня 2021 р. у справі №751/2435/21, то важливим елементом «вора в законі» є: проходження процедури ініціації, так званого «коронування»; контроль та розподіл матеріальних благ («общака»); виконання ролі так званого «мирового судді», для кримінального світу; авторитет [16].

Із вказаної ухвали не вбачається, з чого виходив слідчий, наводячи зазначені вище ознаки «вора в законі», оскільки немає жодних посилань на нормативні документи. А це й не дивно, адже справа розглядалася відповідно до редакції ККУ, яка діяла до 04.06.2020, коли поняття «вор в законі» не було нормативно визначено. Однак і з введенням у ККУ такого поняття, очікування правників не виправдалися, оскільки ККУ не дає кваліфікуючих ознак такій особі та його діянням.

По суті, щоб зрозуміти специфічні ознаки «вора в законі», слід звернутись не до нормативних першоджерел, а наукової літератури. Так, Тома М.Г., яка досліджувала питання та особливості впливу на криміногенну ситуацію в Україні зазначених вище осіб, вважає, що «вор в законі» глибоко володіє азами кримінальної субкультури, користується авторитетом у кримінальних колах та, по суті, є адміністратором злочинного світу. Він же очолює і «суддівську владу» по законах кримінального світу [4]. При цьому Фіалка М.І. наголошує, що «вор в законі» завжди володіє лідерськими якостями, які можемо спостерігати на рис. 1.

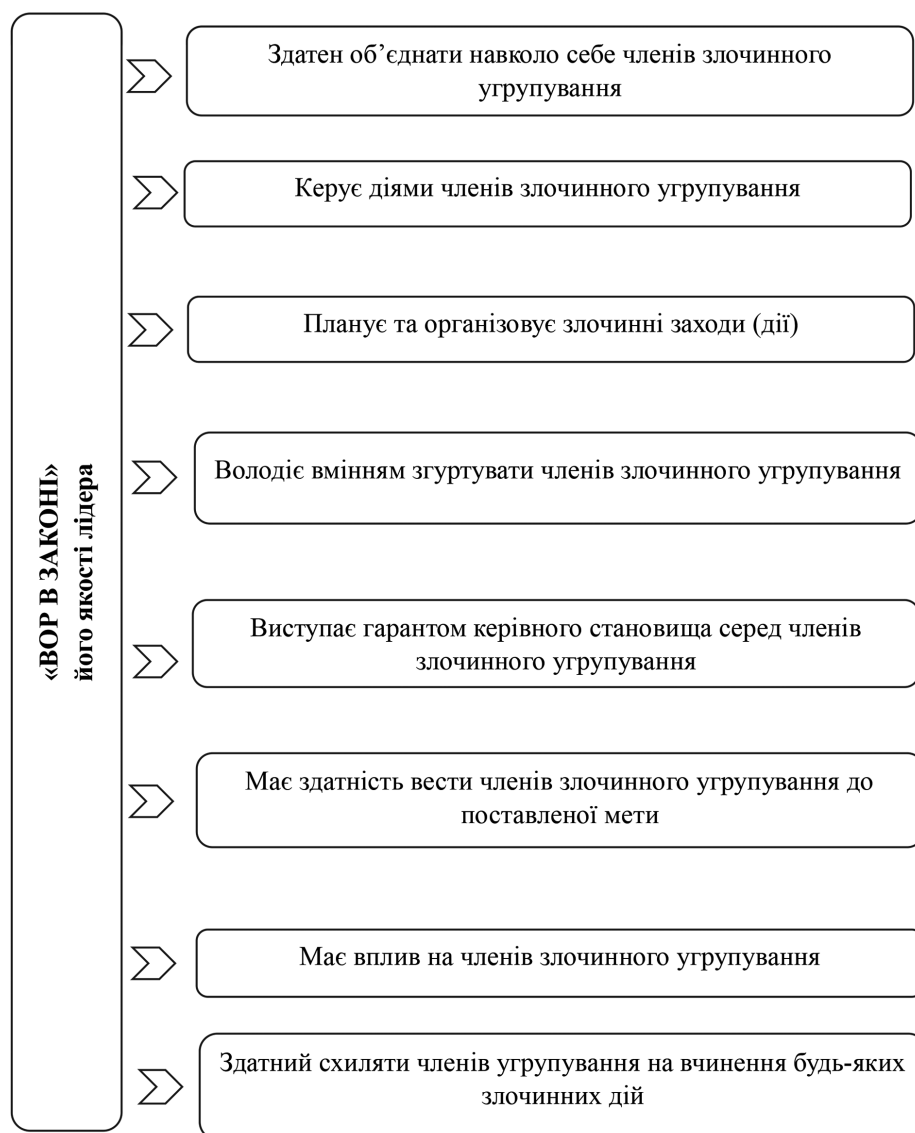

Рис.1. Лідерські якості суб'єкта підвищеного злочинного впливу «вор в законі»

Джерело: розробка автора на основі [5].

Перший вирок за новою редакцією ККУ, де фігурантом був так званий «вор в законі», був ухвалений Ковпаківським районним судом м. Суми 04.02.2021 р. відносно 65-річного сумчанина. Обвинуваченому було інкриміновано вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 255-3 ККУ (звернення за застосуванням злочинного впливу). Згідно з фабулою вказаної справи чоловік з метою реалізації свого плану, зустрівся зі своїм знайомим, якого слідство кваліфікувало в статусі, що перебуває в статусі суб'єкта підвищеного

злочинного впливу, тобто «вора в законі», який погрожував іншій фігурантці справи застосуванням щодо неї фізичного насильства у випадку, якщо вона не поверне неіснуючий борг сумському пенсіонеру. За результатами розгляду цієї справи чоловіку призначене покарання у вигляді позбавлення волі на три роки без конфіскації майна. Водночас беручи до уваги визнання власної провини обвинуваченим та того, що він не був раніше судимий та досяг пенсійного віку, чоловіка відповідно до ст. 75 ККУ було звільнено від відбування покарання з одним роком випробувального строку [17].

Висновки

Для пересічних громадян введення до кримінального закону таких понять, як «злочинний вплив» та «вор в законі», безумовно, може здаватися життєвою необхідністю для притягнення таких осіб до реальної відповідальності. Однак правники-науковці сходяться в думці, що такі новели в кримінальному законодавстві не дають жодних гарантій у питанні притягнення до відповідальності таких осіб. Проведене дослідження сформуло критичну оцінку нововведених норм, оскільки зміст поняття «злочинний вплив» не відповідає принципу правової визначеності та

зрозумілості кримінальної норми. Більше того, кримінальний закон не дає чіткого розуміння щодо суб'єктивних ознак особи «вор в законі». Такі колізії ускладнюють правозастосування таких норм, а також може мати наслідком зловживання учасниками кримінального процесу та, відповідно, притягнення до відповідальності невинних та винесення виправдувальних Вироків відносно винних осіб. За таких обставин вважаємо, що в кримінальному законодавчому полі повинні з'явитися чіткі кваліфікуючі ознаки як суб'єкта злочинного впливу, так і «вора в законі». Судова практика в частині притягнення до відповідальності винних осіб за ст. 255 – 255-3 ККУ на стадії формування, а тому складно робити висновки щодо чіткої правової позиції судів з цього питання. За таких обставин подальші наукові дослідження матимуть цінність саме в контексті застосування на практиці зазначених вище норм судами, оскільки неточність та множинність трактування певної правової норми можуть бути конкретизовані саме за допомогою відповідних судових висновків, зокрема і Верховного Суду.

Література

1. Нікітін А. Щодо визначення поняття «злочинний вплив» у Кримінальному кодексі України // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2020. Том 6. С. 47-56. DOI: 10.18523/2617-2607.2020.6.46-56.

2. Павленко В. С. Поняття «Злочинний вплив» відповідно до ст. 255 кримінального кодексу України. *Правові виклики сучасності*: матеріали круглого столу. м. Харків, 20 грудня 2022 р. Харків: ДБТУ, 2022. С. 167-169. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/23841>

3. Шевченко Т.В. До питання про встановлення або поширення злочинного впливу за статтею 255-1 КК України // Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №6. С. 302-306. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.54/>

4. Тома М.Г. Професійна злочинність: «злодії в законі», їхній вплив на криміногенну ситуацію в Україні // Право і суспіль-

ство. 2020. №2 ч. 3. С. 81 – 87. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.13>

5. Фіалка М.І., Хара Д.С. «Вор в законі»: характерні ознаки та врахування їх у процесі протидії професійній злочинності // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 27-й річниці створення Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 19 листопада 2021 р.) / Харків : ХНУВС, 2021. С. 171 -173. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11135>

6. Федорончук. В. Технології вбивства людської свідомості. 19.09.2019 URL: <https://tverezo.info/post/103051/>

7. Пристай Т., Мельников Д. Легітимація поняття «вор в законі» та іншої злочинної термінології: дієвий спосіб протидії організованій злочинності чи чергові декларативні норми? *Юридична газета*. 2020. <http://surl.li/edvbd>

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 04.06.2020 р. 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text>

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

10. Овчаров. Д. Жаргон у законі: як останні зміни до Кримінального кодексу України вплинуть на бізнес. URL: <https://mind.ua/openmind/20211759-zhargon-uzakoni-yak-ostanni-zmini-do-kriminalnogo-kodeksu-ukrayini-vplinit-na-biznes>.

11. Речицький В. Критичний аналіз ст.255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22.07.2020). *Права людини в Україні*. URL: https://khrpg.org/1595421303#_ftnref21

12. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р., судова справа №1-17/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.

13. Рішення Європейського суду з прав людини. «Михайлюк та Петров проти України». Заява N 11932/02. Страсбург. 10.12.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text.

14. Вирок Вищого антикорупційного суду від 13 жовтня 2022 р., судова справа № 991/9494/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106730057>

15. НАБУ заявило, що на обрання ВККС впливало злочинне угруповання: чи можна зараз призначати членів ВККС. Судово-юридична газета. 2023. URL: <http://surl.li/ighgr>.

16. Ухвалу слідчого судді Новозаводського районного суду м. Чернігова від 2 квітня 2021 р., судова справа № 751/2435/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95995379>.

17. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 04 лютого 2021 р., судова справа №592/12242/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94625147>

SUMMARY

The issue of criminal influence and its determination in criminal law is a relatively new phenomenon. The purpose of this study is a systematic analysis of Articles 255 - 255-3 of the Criminal Code of Ukraine in terms of compliance of these provisions with the principle of legal certainty, and a study of the practical application of such provisions. For this purpose, the author used various general theoretical, special scientific methods and approaches to study the subject matter of the study. The analysis of legal provisions was carried out using formal legal and analytical methods. The results of the work show that there is a certain debate in scientific circles regarding the multiple interpretations of the concept of «criminal influence», which does not comply with the principle of legal certainty in the current criminal law. A systematic analysis of the Criminal Code of Ukraine has established that the subject of a criminal act, a «thief in law,» is also a person who exercises criminal influence, but the current version of the Code does not define specific characteristics of such a person. The analysis of judicial practice shows that prior to the innovations in the Criminal Code of Ukraine, persons who exercised criminal influence were held criminally liable for the creation of criminal organizations, but the study does not show that the presence of the legally defined wording «criminal influence» and «thief in law» has radically improved the situation in the qualification of such crimes. It was also found that the investigation of criminal cases and their trial are quite lengthy in terms of time, and therefore the established case law on prosecution for criminal influence is not yet sufficiently established. The study also showed that despite the imperfection of the above criminal law provisions, there have been no appeals to declare them unconstitutional, so it is the current, imperfect, provisions that are subject to application in practice. Given the results of the study, the conclusions note that the situation can be improved by legal conclusions of higher courts on the multiple application of the above concepts by specifying them.

Правова примітка як прийом юридичної техніки в кримінальному кодексі України

ШУТАК Ілля Дмитрович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління ЗВО «Університет Короля Данила», член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України

УДК 340.132(477)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2539-5526>

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.8

Метою статті є розкрити питання теорії та практики застосування правової примітки в Кримінальному кодексі України, визначити її сутнісні ознаки, розкрити її техніко-юридичну специфіку. Здійснено спробу дати загальне визначення примітки як прийому юридичної техніки, який викликає підвищений інтерес і критичне ставлення. Актуалізовано подальше глибоке вивчення правової примітки в юридичній науці в цілому.

Ключові слова: правова примітка, юридична техніка, правове регулювання, правотворчість, норма права, законодавчий акт.

Постановка проблеми

Термін «примітка» (додаткова замітка, пояснення до тексту) досить широко використовується в чинному українському законодавстві, але все ще не знайшов вичерпного визначення як правової категорії. У юридичній літературі це поняття стає об'єктом аналізу лише фрагментарно, в контексті інших проблем законотворчої діяльності.

Дискусії з приводу сутності приміток у законодавчих актах ведуться протягом тривалого періоду. Причиною відсутності єдиної думки з приводу приміток є складність і неузгодженість цього феномена з основоположними принципами права, а також відсутність законодавчого закріплення визначення правової примітки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід зазначити, що вивчення правових приміток у сучасній науці права ведеться здебільшого лише у зв'язку з іншими питаннями. На загальнотеоретичному та галузевому рівні питання правової фікції досліджували: Н. Антонюк [9], В. Баранов [4], С. Болдирєв [2], В. Бойко [14], О. Дудоров [11], Н. Дурманов [6], З. Загинеї [10], Д. Керімов [3], Д. Кондаков [5], К. Панько [7], М. Хавронюк [11], В. Чхиквадзе [3] та інші.

Фрагментарна розробленість питання про правову примітку ускладнює їх оцінку, що актуалізує потребу конструювання загальної теорії правової примітки. Іноді під час розробки питань юридичної техніки автори обмежуються вказівкою на значення приміток як її специфічного прийому, ухиляючись від розгляду його істотних ознак. Часто вони характеризують примітку як техніко-юридичний прийом формулювання законодавчих дефініцій без його узагальненого (універсального) визначення.

Формулювання завдання. Мета дослідження – розкрити питання теорії та практики застосування правової примітки у Кримінальному кодексі України, визначити її сутнісні ознаки, розкрити техніко-юридичну специфіку.

Методологія дослідження спирається на діалектико-матеріалістичний метод пізнання дійсності, спеціально-наукові методи

(історичний, логічний, системний, функціональний) та приватно-наукові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Використання методів у їх поєднанні дозволило осмислити і розкрити правову примітку в різних формах вияву свого змісту, що в підсумку дало можливість, виявити закономірності формулювання приміток з'ясування сенсу норми права.

Виклад основних положень

У нормотворчій діяльності важливе значення мають техніко-юридичні засоби, які необхідні при вираженні тексту законодавчого акта: основні засоби; додаткові засоби нормативної побудови (аксіоми, презумпції, застереження, фікції тощо) та засоби оформлення тексту нормативно-правового акта (преамбули, посилання, відсилання, примітки, додатки тощо).

Такий засіб юридичної техніки, як правова примітка здебільшого визначають як особливий прийом юридичної техніки для конкретизації, доповнення або зміни основного тексту. Найбільш поширеним у юридичній науці є погляд на примітку як на техніко-юридичний прийом формулювання норми права.

Згідно з Правилами оформлення проєктів законів та основними вимогами законодавчої техніки примітки до статей допускаються у виняткових випадках, якщо відповідне положення не можна викласти в тексті статті без порушення цілісності його змісту [1].

Примітки, як правило, зосереджують увагу суб'єктів права на конкретному факті, явищі, інституті, процедурі тощо. Наприклад, у примітках можуть міститися як норми права, які змінюють правовий режим, розширюють права, роблять певні винятки, так і певні додатки, переліки.

З приводу сутності правової примітки вченими-юристами висловлюються різні думки. Одні вважають примітку нормою права, інші – частиною норми права, треті – автентичним тлумаченням оціночних ознак, четверті – нетиповим нормативним приписом, розташованим за межами норми права [2, с. 26].

На початку минулого століття проблемі приміток приділялося чимало уваги науковою спільнотою. Була розроблена низка під-

ходів до інтерпретації цього прийому юридичної техніки. І. Перетерський у 1928 році писав: «Примітки не є необхідним супутником закону: у цьому переконує поставлене на велику технічну висоту законодавство Франції та Німеччини, які не знають приміток у нашому розумінні» [2, с. 25].

В. Чхиквадзе і Д. Керімов запропонували наступну інтерпретацію: «Якщо допустимо в необхідних випадках поділяти статтю закону на пункти, то, мабуть, слід відмовитися від приміток, які нерідко включаються в текст статті закону. Ця вимога диктується тим, що примітки в наших законах містять у багатьох випадках самостійні правила і тому повинні бути викладені у вигляді окремих статей» [3, с. 26].

Прикладом, який, на думку зазначених авторів, демонструє такий підхід, можна вважати примітку до статті 6 КК РРФСР 1926 року про те, що дія, яка за ознаками формально підпадає під будь-яку статтю Особливої частини цього Кодексу, але в силу явної малозначності та відсутності шкідливих наслідків позбавлена суспільно небезпечного характеру, не є злочином.

В. Баранов та Д. Кондаков визначають примітку, як таку форму конкретизації, що має супровідний характер, доповнює норми права, а також змінює сферу, рівень, стан або процедуру «базового» правового регулювання [4]. На думку Д. Кондакова, деякі спеціальні норми права доцільно поміщати в примітки у безпосередньому зв'язку із загальною нормою. У такому випадку їх системні зв'язки будуть більш очевидні і реалізація юридичної норми виявиться не лише швидшою, але й економнішою [5, с. 27].

Незаперечним є факт наявності приміток у законодавстві та те, що вони є одним із юридично – технічних засобів закріплення конкуренції правових норм, інше важливе питання, що постає при цьому – доцільність обрання саме такого засобу юридичної техніки для закріплення можливої конкуренції.

Однозначного визначення в правовій доктрині з цього приводу немає. Н. Дурманов, наприклад, вказує, що примітка необхідна для роз'яснення як форма вказівок на винятки або на ширше застосування окремих правових приписів [6, с. 87].

К. Панько вважає, що примітки виконують особливу функцію конкретизації положень, що вміщені в загальних нормах, є додатком до початкової норми, тобто встановлюють припис (правило), яке регулює нерегламентовані раніше або частково регламентовані законодавцем суспільні відносини або є винятком з правил (положень) загальної норми, яким законодавець змінює дію загальної норми [7, с. 189].

Слід зазначити раціональність пропозиції наведених учених про те, що, відмовившись від застосування приміток, ми досягнемо рівноцінного значення всіх правил, що включаються до закону. Це буде сприяти всебічному засвоєнню і правильному використанню цих правил. Втім, як видається, за цією раціональністю втрачається важлива властивість приміток, які є важливою формою конкретизації норми права. У цьому сенсі примітка належить до формування структури законодавчого акта та є елементом механізму правового регулювання. З допомогою приміток зображаються загальні моменти розвитку і дії права, а тому вони необхідні для характеристики генезису і функціонування законів як форми права [8].

Таким чином, для примітки характерна вся сукупність властивостей норми саме з тієї причини, що вона вплетена в тканину її змісту. Лише внаслідок цього факту примітка має нормативну силу. Звідси зрозуміло, що і нетиповість примітки полягає в тому, що вона включена не в усі правові норми.

За змістом у Кримінальному кодексі України (далі – КК) виокремлюють такі групи приміток: 1) примітки-дефініції; 2) примітки-переліки; 3) примітки, які уточнюють зміст якоїсь ознаки складу кримінального правопорушення; 4) примітки-винятки; 5) примітки особливої дії (приміром, примітки, які прямо впливають на перелік конститутивних ознак складу кримінального правопорушення [9, с. 67].

Позаяк примітки є частиною тексту КК, а тому разом зі статтею Особливої частини цього Кодексу є предметом герменевтики кримінального закону. До прикладу, права природа норм Загальної частини КК та приміток до статей Особливої частини КК

практично однакова. Тому й у випадку інтерпретації положень відповідного кримінально-правового припису з використанням примітки до статті необхідно з'ясувати, чи поширюється дія цієї примітки на відповідну статтю. Особливо це стосується тих приміток, які охоплюють декілька статей Особливої частини КК [10, с. 39].

Деякі статті КК складаються з однієї, а більшість – з кількох частин, кожна з яких є окремою кримінально-правовою нормою. Деякі частини статей КК поділяються на абзаци та/або на пункти. Понад 50 статей мають примітки, що складаються з одного чи кількох пунктів, у яких роз'яснюються окремі терміни, розкривається зміст оціночних понять (істотна шкода, значна шкода, великий, особливо великий розмір шкоди, тяжкі наслідки тощо) [11, с. 87].

Якщо примітка не застосовується до конкретної статті, то вона повинна інтерпретуватися, безпосередньо виходячи з кримінально-правового припису та на підставі норм Загальної частини КК. Наприклад, у примітці й до ст. 364 КК України закріплено дефініцію поняття «службова особа» щодо статей 364, 368, 368-2 та 369 КК України. Це означає, що ця примітка не поширюється на ті статті розділу XVII Особливої частини КК України, у яких суб'єктом злочину є службова особа. Наприклад, це ст. 366 КК України «Службове підроблення». Непоширення на неї примітки 1 до ст. 364 КК України означає, що службова особа як суб'єкт цього злочину буде розумітися у тому значенні, яке надає законодавець поняттю «службова особа» у частинах 3 та 4 ст. 18 КК. Тобто згідно з нормативним положенням Загальної частини КК [10, с. 39].

У правових висновках Верховного Суду України з кримінальних справ передбачено, що «службові особи юридичних осіб приватного права мають визнаватися суб'єктами службового підроблення – злочину, передбаченого ст. 366 КК, попри те, що визначення поняття службової особи, яка дається у примітці до статті 364 КК для окремих злочинів у сфері службової діяльності, не поширюється на осіб, які вчинили службове підроблення. До цього злочину належить застосовувати положення частини третьої

ст. 18 КК України, у якій дається загальне (універсальне) визначення поняття «служба особа» [12].

Примітка до статті Особливої частини КК повинна лише деталізувати чи уточнювати зміст ознак складу кримінального правопорушення, однак не розширювати їх зміст чи обсяг. Примітка не повинна мати нормативного значення в сенсі встановлення кримінальної протиправності діяння. Ч. 3 примітки до ст. 149 КК і ч. 2 примітки до ст. 303 КК фактично мають диференціальне значення. Вони наділені законодавцем функціями, які не можуть бути властиві приміткам. За своєю суттю вони є проявом порушення правил законодавчої техніки. Тому від таких приміток у КК слід відмовитися шляхом внесення відповідних змін до диспозицій цих статей з одночасним виключенням вказаних частин приміток [9, с. 70-71].

З огляду на зазначене видається за доцільне виокремити окремий термінологічний розділ у Загальній частині КК, який міститиме примітки-дефініції та примітки-переліки.

Звернімо увагу ще й на спосіб викладення нормативного матеріалу, запропонований проектом у примітці до ст. 36 КК (у редакції проекту), є доволі незвичним для КК. Зокрема, наведені у примітці до ст. 36 КК (у редакції проекту) поняття «охоронюваних законом прав, свобод та/або інтересів особи, що захищається та/або інших осіб, а також суспільних інтересів та/або інтересів держави», «протиправного посягання», «реальної загрози», «сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту)», «нападу», «озброєної особи», «беззаперечних переваг у фізичній кондиції», «житла», «садиби», «іншого володіння особи», «насильницького задоволення статевої пристрасті» фактично сприймаються як коментар до інституту необхідної оборони [13].

За правилами юридичної техніки, примітки можуть вноситися до статей КК тоді, коли певні поняття не мають своєї дефініції в інших законодавчих актах. А зазначені поняття аж ніяк не належать до сфери кримінального права. Крім того, примітки доцільно використовувати у випадку, коли існує

ймовірність неправильної інтерпретації воли законодавця суб'єктом правозастосування. Примітки виконують роль спрощення застосування норм КК.

Примітки, у яких закріплюється можливість конкуренції норм права, занадто часто зустрічаються в сучасному українському законодавстві. Тому доречно звернути увагу на запобігання в майбутньому їх суттєвого збільшення та наголосити на таких основних правилах використання приміток, як особливою юридично-технічною засобу для закріплення можливої конкуренції норм права: 1) слід позначати словом «примітка», а якщо вона містить декілька різних положень, розділити на пункти та позначати цифрами 1, 2, 3...; 2) розташовувати одразу після тексту статті нормативно-правового акта; 3) у бланкетних примітках уникати загальних формулювань із посиланням на законодавчі акти, чітко вказувати назву нормативно-правового акта, до якого вона відсилає; 4) при формулюванні спеціальної норми у примітці, її зв'язки із загальною нормою повинні бути очевидні, і така примітка обов'язково розташовується після тексту статті, що містить цю загальну норму; 5) спеціальну норму допустимо формулювати у формі примітки до статті, що містить загальної норми, у випадку, якщо раніше вона вже не була закріплена у статті цього ж або іншого нормативно – правового акту, – для уникнення дублювання; 6) спеціальну норму допустимо формулювати у формі примітки до статті, що містить загальну норму лише у випадку, коли це буде доцільніше, ніж закріпити її в іншій частині цієї статті або іншій статті нормативно-правового акта [14].

Ефективність реалізації приміток у праві пов'язана зі зниженням кількості формально-змістовних дефектів. Немає єдиного підходу до текстуального оформлення приміток у законодавчих актах. Навіть слово «примітка» застосовується далеко не завжди, використовуються цифри, зірочки, тире, рамки. Примітки, безперечно, ускладнюють, осмислення нормативно-правового акта, конкретної норми права, нормативно-правового припису. Нерідко, як уже зазначалося, примітки містяться в додатках до

нормативно-правових актів, а це переваганує сприйняття інформації.

Так, у ч. 1 ст. 303 КК України йдеться про «втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство». Нібито диспозиція описова, але при цьому визначення поняття «сутенерство» міститься у п. 1 примітки до цієї статті, а поняття «уразливий стан особи» у п. 2 примітки до ст. 149. Інший приклад: у примітці до ст. 306 йдеться про те, що в ній «під великим розміром слід розуміти кошти, сума яких становить двісті та більше неоподаткованих мінімумів доходів громадян», при цьому для з'ясування розміру одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян необхідно звернутися до положень Податкового кодексу України [11, с. 88].

Аналіз нормативно-правового матеріалу показує, що правотворча практика не має однаковості щодо місця розташування приміток. Найчастіше примітки в юридичних актах йдуть під рядками або в кінці документа. Разом з тим, трапляється так, коли примітка поміщається в самому тексті, відразу після статті акту. Навряд чи можна вважати вдалим використання в деяких міжнародно-правових актах приміток до заголовків для інформування про дату набуття чинності документа.

Висновок

Таким чином, примітка – це специфічний техніко-юридичний прийом, за допомогою якого уточнюється зміст норми права або визначаються межі її дії. Складність примітки полягає в тому, що нерідко вона змістовно охоплює ще й інші прийоми юридичної техніки – правові переліки, класифікації, додатки.

Примітка – це засіб зв'язку з іншими законодавчими актами, особливо різної юридичної сили і різної сфери дії. У низці ситуацій примітки можуть ставати центром регуляції, з якого надходить відразу кілька правових сигналів. Примітки особливо необхідні тоді, коли в нормативно-правовому акті використовуються багатозначні термі-

ни й потрібно встановити, у якому саме значенні вони використовуються.

Примітка є відносно самостійною формою внесення змін до нормативно-правового акта з метою конкретизації або доповнення. За допомогою цього техніко-юридичного прийому усуваються вади нормативно-правового акта без його кардинального перероблення.

Для точної й безперечної ідентифікації приміток у законодавстві необхідно їх завжди поміщати за межами основного нормативного тексту. Саме з точки зору найменування, правової природи та функції досліджуваного прийому юридичної техніки доцільно поміщати цю інформацію як додаткову до головного, базового тексту.

Література

1. Апарат Верховної Ради України. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки. (Методичні рекомендації). Видання четверте, виправлене і доповнене. Київ, 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n000245106?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%B8#w1_1
2. Болдырев С. Н. Примечание как прием юридической техники. *Философия права*. 2014, № 6 (67). С. 24-26.
3. Чхиквадзе В. М., Керимов Д. А. Роль советской правовой науки в совершенствовании законодательства. *Вопросы кодификации*. М., 1957., С. 5-27.
4. Баранов В. М., Кондаков Д. С. Примечания в российском праве: природа, виды, проблемы реализации. *Проблемы юридической техники: Сборник статей* / под ред. В.М. Баранова. Н.Новгород, 2000. 343 с.
5. Кондаков Д. С. Примечания в российском законодательстве: дис. на соиск уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2002. 221 с.
6. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон. М.: Изд-во МГУ, 1967. 319 с.
7. Панько К. К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России: монография. Воронеж: Изд-во Воронеж. Гос. Университета. 2004. 272 с.
8. Панько К. К. Примечание как нетипичное средство уголовного нормотворчества. *Мировой судья*, 2006. № 9. С. 19-20.
9. Антонюк Н. Роль приміток до статей Кримінального кодексу України для дифе-

ренціації кримінальної відповідальності. *Слово національної школи суддів України*, 2020. № 1 (30). С. 63-73. DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-5

10. Загиней З. А. Примітки до статей як частина тексту Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. С. 37-40.

11. Дудоров О. О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

12. Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 40012 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/EEB03ED50DC3DA2FC2257BD000297F93=](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/EEB03ED50DC3DA2FC2257BD000297F93=)

13. Головне науково-експертне управління. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України для реалізації положень Закону України «Про цивільну зброю та боєприпаси» URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=70513&pf35401=540035>

14. Бойко В. В. Примітка, як засіб юридичної техніки закріплення зв'язку між конкуруючими правовими нормами. *Матеріали Міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід»* (08 жовтня 2013 року). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=610%3A260913-15&catid=78%3A1-1013&Itemid=97&lang=ru

Shutak I. D.

LEGAL NOTE AS A METHOD OF LEGAL TECHNIQUE IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Purpose. The purpose of the article is to reveal the issues of theory and practice of application of a legal note in the Criminal code of Ukraine, to determine its essential features, to reveal its technical and legal specifics.

Methodology. In our study, the principles and techniques of formal-logical methodology are used, as well as the

structural-functional approach is applied. Identifying cross-sectoral links in lawmaking is based on the functional nature of law in general and regulatory means in particular. In addition, dialectical, system-structural and functional methods, the method of interpretation were used in the work. Using the formal-legal method, the relationship between the content and form of law with the use of legal techniques is traced.

Originality. An attempt has been made to give a general definition of a note as a technique of legal technique that arouses increased interest and critical attitude. The further deep study of the legal note in legal science as a whole is actualized. The necessity of resolving the issue, its essence and the role of a legal note for improving the legislative technique, highlighting the characteristic functions, typical features, which is necessary to develop uniform requirements for the use of this technique not only as possible but also acceptable. The necessity of adequate textual expression of the content of the rule of law is argued.

Results. The author came to the conclusion that a legal note is a specific technical and legal technique by which the content of a legal norm is specified or the limits of its action are determined. For accurate and indisputable identification of notes in the legislation, it is necessary to place them always outside the main normative text. Regarding the name, legal nature and function of the studied technique of legal technique, it is considered appropriate to place such information as additional to the main, basic text.

Practical importance. It is shown that with the help of a legal note there is a special function of specifying the provisions contained in the general rules, is an appendix to the original rule, establish a prescription (rule) that regulates previously unregulated or partially regulated by law public relations or is an exception to the rules (provisions) general norm, by which the legislator changes the effect of the general norm.

Keywords: legal note, legal technique, legal regulation, lawmaking, rule of law, legislative act.

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ ЯК ПРОЯВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

МАКАРЕНКО Наталія Костянтинівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

orcid.org/0000-0001-7354-5122

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - доктор юридичних наук, професор

orcid.org/0000-0002-8731-2941

УДК 343.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.9

У статті досліджуються питання, які стосуються кіберзлочинності у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму, також звертається увага на кримінологічні проблеми професійної кіберзлочинності в Україні. Досліджується розвиток технологій, за допомогою яких почали активно вчинятися не лише злочини у сфері електронної торгівлі, а й суспільно небезпечні діяння, які раніше вважалися традиційними.

У роботі здійснено аналіз ознак кримінального професіоналізму кіберзлочинців. Пропонується типологія кіберзлочинців за рівнем їх кримінального професіоналізму.

У ході дослідження сформувався теза, що сьогодні виділяються нові характеристики кіберзлочинців у сфері електронної торгівлі, що потребує сучасних підходів до вивчення сутності кримінального професіоналізму кіберзлочинців.

Ключові слова: кібербезпека/кіберзлочинність, особа кіберзлочинця, типологія кіберзлочинців, протидія кіберзлочинності, кримінальний професіоналізм, злочинні угруповання, професійна злочинність, диверсія у сфері комп'ютерної інформації, комп'ютерне шпигунство, електронна торгівля, шахрайство, запобігання шахрайству, шахрайство у сфері електронної торгівлі, причини та умови злочинності

Постановка проблеми

Історія людської цивілізації свідчить, що будь-який розвиток й прогрес, який приносить людству нові цивілізаційні блага та мож-

ливості, завжди супроводжувався негативними явищами. Сучасна масова цифровізація та стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, які значно спростили життя людині, не стали винятком.

Майже всі фахівці з кібербезпеки визнають, що кіберзлочини, у тому числі у сфері електронної торгівлі, є сьогодні одними з динамічніших груп суспільно небезпечних діянь, які завдяки технологіям є відносно безпечними для діяльності різноманітних злочинних угруповань та відкривають нові «горизонти», у тому числі й для професійної злочинності. Вже сьогодні нікого не дивує існування Інтернет-мереж, за допомогою яких злочинці фактично створили чорний ринок для збуту наркотиків, зброї, крадених товарів та інших шахрайських дій [4].

Останнім часом, у зв'язку із ситуацією, яка склалася з коронавірусною хворобою у минулих роках, подальшою швидкою діджиталізацією бізнесу вторгненням рф в Україну, буде посилюватися й кримінальний тренд – кіберзлочинність та шахрайство у сфері електронної торгівлі [10, с. 79–84].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед науковців, які в тій чи іншій мірі зверталися до цієї проблематики, слід назвати О. М. Бандурку, В. В. Голіну, С. М. Гусарова, Б. М. Головкина, О. М. Джужу, М. В. Корнієнка, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, Є. С. Назимка, А. В. Тарасюка, В. І. Шакуна, О. Н. Ярмиша та ін. Окремі питання про-

блематики розглядалися в роботах Ю. М. Батуріна, П. Д. Біленчука, М. С. Вертузаєва, В. Б. Вехова, В. О. Голубева та інших фахівців з кібербезпеки.

Метою статті є дослідження питань, які стосуються кіберзлочинності у сфері електронної торгівлі, та з'ясування, яким чином кіберзлочинність впливає на розвиток суспільних правовідносин у світлі сучасних викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Зростання науково-технічного прогресу обумовлює негативні тенденції розвитку злочинного світу, приводить до появи нових форм і видів злочинних посягань. Сьогодні під впливом використання сучасних інноваційних технологій виникла і набирає стрімкого розвитку нова загроза міжнародному правопорядку. Сучасні етапи науково-технологічного розвитку світового співтовариства нерозривно пов'язані з упровадженням передових технологій. Сьогодні в нашій країні створені належні передумови переходу до суспільства нової генерації, що базується на інноваційних технологіях, наскрізній цифровізації виробництва, інформаційних і телекомунікаційних розробках, які забезпечують актуальність і достовірність інформації [16, с. 5; 11, с. 70].

Комп'ютерні системи містять у собі новітні, більш досконалі можливості для невідомих раніше правопорушень, а також для вчинення традиційних злочинів, але нетрадиційними засобами. Слід констатувати, що відбулося різке набуття кіберзлочинцями кримінального професіоналізму, про що свідчить збільшення кількості зухвалих за задумом і кваліфікованих за виконанням злочинів.

На відміну від традиційних видів злочинів, історія яких налічує століття, кіберзлочинність, так само як і шахрайство у сфері електронної торгівлі, є явищем новітньої, цифрової доби. Сама природа мережі Інтернет сприяє вчиненню кіберзлочинів. Такі її властивості, як глобальність, трансграничність, анонімність користувачів, їх широка аудиторія слугують кіберзлочинцям на всіх етапах вчинення шахрайських дій та інших злочинів, а також дозволяють ефективно

уникати кримінального переслідування правоохоронними органами.

Сьогодні в науці відсутній єдиний підхід щодо поняття «кіберзлочинність». Так, під кіберзлочинністю Б. М. Головкін розуміє сукупність злочинів, що вчиняються у віртуальному просторі за допомогою комп'ютерних систем або через використання комп'ютерних мереж та інших засобів доступу до віртуального простору, у межах комп'ютерних мереж, а також проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних [5, с. 34].

В. М. Болгов вважає, що кіберзлочини – це сукупність передбачених чинним законодавством кримінально караних, суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), що посягають на право захисту від несанкціонованого поширення та використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або поширювати достовірну й повну інформацію [3, с. 132].

Попри відсутність єдиного підходу до розуміння кіберзлочинності, зазначимо, що це явище властиве всім країнам, які в силу свого наукового прогресу вступили у період широкої цифровізації своєї діяльності. Про це свідчить прийняття у листопаді 2001 року країнами Європейського Союзу Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, у якій виділяються наступні групи кіберзлочинів:

злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, незаконне перехоплення, втручання в дані, втручання в систему);

злочини, пов'язані з використанням комп'ютера як засобу вчинення злочинів, а саме – для маніпуляцій з інформацією (комп'ютерне шахрайство та комп'ютерні підроблення);

злочини, пов'язані з контентом (змістом даних);

злочини, пов'язані з електронною торгівлею;

злочини, пов'язані з порушенням авторського права і суміжних прав;

акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж [15].

Виходячи з вищенаведеного, виокремлюють такі ознаки кіберзлочинності: неправомірне використання комп'ютерних технологій та віртуального простору (перш за все електронна торгівля); транскордонність; зміна кількісних та якісних показників кіберзлочинності, зокрема різке підвищення кримінального професіоналізму та високої мобільності злочинців; інтелектуальний характер та активна динаміка використання розвитку і поширення високих технологій; рівень кіберзлочинності тісно пов'язаний з економічним рівнем розвитку суспільства в різних державах та регіонах; кібернетичні загрози швидкозмінні та високотехнологічні; високий рівень латентності; залежність географії поширення від фактору урбанізації; активними учасниками (співучасниками) кіберзлочинів є різного роду шахраї, здирники, рекетири, терористи, сутенери, педофіли, торговці людьми, зброєю, наркотиками; наявність стійкої тенденції до організованості, груповий характер вчинення кіберзлочинів [8, с. 173–175; 2, с. 235–239; 9, с. 12–18; 5, с. 103–114].

Серед вищевказаних ознак сучасної кіберзлочинності особливе місце займає кримінальний професіоналізм, наявність якого свідчить, що кіберзлочинність фактично відтворює всі етапи розвитку професійної злочинності та перетворилася на кримінальну професію.

На теперішній час можна виділити чотири етапи в розвитку кіберзлочинності:

I етап – поява кіберзлочинності та субкультури хакерів;

II етап – розповсюдження кіберзлочинності, поява спеціалізацій кіберзлочинності й національних груп хакерів;

III етап – набуття організованих форм і транснаціонального характеру у всіх сферах кіберзлочинності.

IV етап – використання у військово-політичних цілях з метою дестабілізації ситуації в країні [6].

Як відомо, професія є складним поняттям соціального статусу та соціальної ролі

особистості, є видом трудової діяльності, що вимагає певної підготовки, та, як правило, є джерелом існування [12, с. 241]. З цього визначення випливають три ознаки професії: вид діяльності, підготовка, отримання матеріального доходу.

Професія як вид діяльності людини має і соціальний зміст. Її носіями є конкретні люди, які формують мікросередовище, виробляють професійну лексику та етику поведінки. Вищевикладене передбачає й четверту ознаку професії – зв'язок індивіда із соціально-професійним середовищем.

Кіберзлочинність має той самий набір ознак та характеристик, що й будь-яка професія. Відмінність лише в тому, що особа, яка володіє певними професійними навичками, при занятті легальною діяльністю використовує свої сили і знання для досягнення позитивної мети як для себе особисто, так і для суспільства й держави загалом. Кіберзлочинець, займаючись нелегальною, соціально шкідливою діяльністю, спрямовує зусилля для досягнення лише власної позитивної мети, яка є різко негативною для інших громадян, суспільства і держави.

Таким чином, мова може йти про кримінальний професіоналізм кіберзлочинця. У зв'язку з цим, А. Ф. Зелінський важливою ознакою злочинця-професіонала вважав те, що останній займається професійно саме злочинною діяльністю. Злочинну діяльність він трактує як протизаконну діяльність особи, яка має відповідні вміння, навички, прийоми та засоби, і вважає цю діяльність своїм основним заняттям, яке є головним чи додатковим джерелом доходів [7, с. 165].

О. І. Нікітенко розглядає злочинну діяльність злочинців-професіоналів у двох аспектах: 1) як високий рівень виконання злочинних операцій, що забезпечує досягнення практично всіх встановлених цілей; 2) як спосіб існування за рахунок результатів злочинної діяльності [13, с. 240–246].

Обов'язковою ознакою кримінального професіоналізму є стійкість злочинної діяльності та кримінальна спеціалізація, яка характеризує неодноразове (систематичне) вчинення однорідних (тотожних) злочинів, яке спрямовано на задоволення певних потреб особи, виробляє в неї певну звичку

та переходить з часом у норму поведінки з чіткою установкою на обрану нею діяльність [12, с. 231].

Серед кіберзлочинців існує поділ злочинних ролей. Вони переважно дотримуються обраної спеціалізації, оскільки перехід до іншої сфери злочинності вимагає нових навичок та досвіду [12, с. 239].

Так, різновидом шахрайства в банківській системі є кардінг – незаконні фінансові операції з використанням платіжної картки або її реквізитів, що не ініційовані або не підтверджені її держателем. Реквізити платіжних карт, як правило, беруть зі зламаних серверів Інтернет-магазинів, платіжних та розрахункових систем, а також з персональних комп'ютерів (безпосередньо чи через програми віддаленого доступу, так звані «трояни»).

У сфері електронної комерції та господарської діяльності, фішинг – виманювання у користувачів Інтернету їх логінів та паролів до електронних гаманців, сервісів онлайн аукціонів, переказування або обміну валюти, тощо. Шахраї найчастіше змушують користувачів самостійно розкрити конфіденційні дані – наприклад, посилаючи електронні листи із пропозиціями, підтвердити реєстрацію облікового запису, що містять посилання на веб-сайт в Інтернеті, зовнішній вигляд якого повністю копіює дизайн відомих ресурсів.

Фішинг буває кількох видів:

СМС-фішинг, коли потенційна жертва шахраїв отримує повідомлення про те, що її кредитну картку заблокував банк, а для розблокування необхідно надати реквізити, або ж про те, що власник картки отримав виграш, але потрібно заплатити за його доставку. Варіантів СМС-повідомлень безліч, тому потрібно бути особливо уважними, якщо ви отримуєте повідомлення.

Інтернет-фішинг, коли шахраї створюють фішингові (підроблені) сторінки, які імітують офіційні сторінки банків, платіжних сервісів, Інтернет-магазинів тощо.

Вішинг – вид кіберзлочинів, у якому в повідомленнях міститься прохання зателефонувати на певний міський номер, а при розмові запитуються конфіденційні дані власника картки.

Скімінг – копіювання даних платіжної картки за допомогою спеціального пристрою

(скімера). Зазвичай відбувається під час здійснення карткових операцій із банкоматами. Для отримання даних злочинці використовують мінікамери або змінні клавіатури.

Онлайн-шахрайство – фальшиві Інтернет-аукціони, інтернет-магазини, сайти й телекомунікаційні засоби зв'язку.

Мальваре – створення та поширення вірусів і шкідливого програмного забезпечення.

Серед комп'ютерних злочинів існують злочини і проти державної безпеки, серед яких необхідно виділити такі суспільно небезпечні діяння, як неправомірний доступ до державної таємниці на машинному носії та диверсію у сфері комп'ютерної інформації, комп'ютерне шпигунство [11, с. 72].

Наступною ознакою кримінального професіоналізму є специфічні особисті якості, знання, вміння та навички злочинця. Необхідно відмітити, що в кіберзлочинність втягнуто широке коло осіб – від висококваліфікованих фахівців до дилетантів. Злочинці мають різний соціальний статус та різний рівень освіти. Тому вивчення особистісної складової кримінального професіоналізму неможливе без вивчення особистих якостей кіберзлочинців.

Для кіберзлочинця кримінальний професіоналізм має особисту раціональність. Кіберзлочини, зважаючи на їхню відносну безкарність, а також високу прибутковість, є досить привабливим видом діяльності. Ризики під час вчинення кіберзлочинів схожі на ризики під час здійснення легальної трудової діяльності (виробничий травматизм, монотонність, стреси тощо).

Однією з головних умов зростання та «привабливості» професійної кіберзлочинності є той факт, що Інтернет дає практично 100-відсоткову конфіденційність знаходження користувача в мережі. Існують добре відомі кіберзлочинцям програмні та технічні засоби, призначені для збереження анонімності. Також існують й доступні способи отримання доступу до комп'ютера на правах конфіденційності, наприклад – Інтернет-кафе.

Кіберзлочинці для вчинення кіберзлочинів повинні мати технічні знання та кваліфікацію. Діапазон рівня спеціальної професійної освіти кіберзлочинців достатньо широкий – від мінімальних знань користувача

комп'ютера до висококваліфікованих фахівців: 52% з них мали спеціальну підготовку в галузі автоматизованої обробки інформації, 97% були працівниками установ і організацій, які використовували комп'ютерні системи, мережі та інформаційні технології у своїх виробничих процесах, а 30% мали безпосереднє відношення до експлуатації засобів комп'ютерної техніки.

В окремих випадках особи, які вчинили кіберзлочини, взагалі не мали комп'ютерної освіти і спеціально технічного досвіду. Зокрема, дуже часто шахрайські дії з банківськими картками вчиняються злочинцями, які не мають високої технічної підготовки і механічно виконують певний алгоритм дій. Удосконалення схеми кіберзлочину створить для них значні труднощі. Щодо кіберзлочинців, які мають високу технічну підготовку для вдосконалення схем кіберзлочинів, ступінь суспільної небезпеки їхньої злочинної діяльності значно зростає.

Для більшості кіберзлочинців особливе значення має те, що маючи відповідні технічні знання, вони не домоглися або не захотіли домогтися визнання в суспільстві і вирішили використати свій талант у кримінальних цілях. Тобто жага до професійного визнання змусила їх піти на вчинення злочинів.

Наступною особливістю, що ідентифікує кримінальний професіоналізм кіберзлочинців, є кримінальні вміння. Кримінальне вміння – це здатність, заснована на набутих знаннях та навичках, здійснювати кримінальну діяльність – складну модель поведінки з високою якістю та необхідним кількісним результатом [12, с. 252].

Говорячи про причини та умови злочинності з урахуванням сучасних викликів та загроз необхідно зазначити, що під причинами злочинності в сучасній Україні розуміється система негативних соціально-психологічних явищ, пов'язаних із суперечностями суспільства і держави, що породжують злочинність.

Під умовами злочинності прийнято розуміти систему негативних економічних, соціальних, психологічних, організаційних, правових явищ, пов'язаних із суперечностями суспільства і держави, що створюють можливість формування причин і дії злочинності.

Причини й умови злочинності в основному зводяться до чотирьох підсистем – економічні причини й умови, причини та умови кримінальної агресивності, причини та умови кримінальної необережності і правові причини та умови [14].

Оцінюючи кримінальні вміння кіберзлочинця крізь призму відповідності його навичкам, а також складності виконуваних завдань, слід зазначити, що кіберзлочинність дозволяє максимально скоротити термін від задуму до злочинного результату, що також говорить про її суспільну небезпеку.

Система кримінальних умінь кіберзлочинців базується переважно на технічних знаннях. Крім цього, система включає актуальні та специфічні знання, до яких належать уявлення про основи кримінального, кримінального процесуального та іншого законодавства, знання стратегії й тактики діяльності правоохоронних органів, систем безпеки, психологічних та віктимологічних особливостей особистості взагалі, а також окремих категорій потерпілих та іншу необхідну інформацію [12, с. 262].

До актуальних для конкретної ситуації умінь й навичок відносяться такі, які в цій конкретній ситуації дозволяють найбільш ефективно та успішно вчинити кіберзлочин у тому числі у сфері електронної торгівлі. Зокрема, основними характеристиками особи кіберзлочинця є оригінальність мислення й поведінки, обережність, уважність. Такі особи зосереджують увагу на розумінні, передбаченні та управлінні процесами. Це є основою їх компетенції й професійної майстерності. До того ж, вони відзначаються уважністю та пильністю, їхні дії витончені, хитрі, супроводжуються відмінним маскуванню [2].

Кримінальний професіоналізм кіберзлочинців не завжди переслідує отримання прибутку від злочинної діяльності. У деяких випадках результат може переслідувати інші цілі (помста, набуття чи зміцнення авторитету, дискредитація, політичні цілі тощо).

Можна помітити, що в системі цінностей кіберзлочинців лідирують індивідуальні або групові егоїстичні орієнтації. На перше місце ставиться особисте матеріальне благополуччя, прояв свого «Я», створення власних найбільш комфортних умов або груповий

інтерес (наприклад, нічим не обмежене вчинення кіберзлочинів й загальнодоступність комп'ютерних технологій з безроздільним використанням комп'ютерної інформації призводить до об'єднання кіберзлочинців у стійкі злочинні угруповання, що мають іноді транснаціональний характер).

Необхідно відзначити, що у кіберзлочинців склалася й своя субкультура, з'явився свій жаргон – «сленг», зрозумілий лише вузькому колу злочинців.

За ознакою відповідного рівня кримінального професіоналізму кіберзлочинців можна розподілити за типами:

тип кіберзлочинця-початківця (середній матеріальний достаток, можливість володіти комп'ютерними пристроями (одним або більше); вік – від вісімнадцяти до тридцяти років; переважно особи чоловічої статі з технічною освітою (в окремих випадках – незакінчена); діяльність – або професійна діяльність, пов'язана з інформаційними, електронними торгівлями та комп'ютерними технологіями (фахівці комп'ютерних фірм, адміністратори баз даних тощо), або відсутність постійної роботи);

стійкий тип кіберзлочинця (середній і вищий за середній матеріальний достаток, наявність глибоких знань у сфері інформаційних технологій, мереж, інших досягнень цифрового суспільства; вік – від двадцяти до двадцяти п'яти років; переважно чоловіча стать з тенденцією прояву активності осіб жіночої статі (5%); освіта – переважно вища технічна або аналогічна, наявність можливості володіти інноваційними комп'ютерними системами, пристроями, комп'ютерними розробками);

професійний тип (високий рівень матеріальної забезпеченості; вік – старше двадцяти п'яти років; переважно особи чоловічої статі; освіта – вища технічна, наявність професійних знань, навичок, умінь у сфері інформаційних технологій, мереж, інших досягнень цифрового суспільства на високому рівні, постійне вдосконалення навичок у сфері застосування засобів для вчинення кіберзлочинів, у тому числі розроблених особисто);

особи, які раніше вчиняли злочини, «перекваліфікувалися» на кіберзлочинців через широкі можливості кіберпростору, а також

представники організованої злочинності, здатні об'єднати осіб, які мають спеціальні знання для вчинення кіберзлочинів.

Висновки

Це дослідження дало можливість окреслити наявні проблеми та сформулювати вектор нових наукових досліджень у питаннях, які стосуються шахрайства у сфері електронної торгівлі.

Аналіз наявних проблем, які існують у сфері кіберзлочинності, є відносно новим напрямом боротьби зі злочинністю, що, у свою чергу, дозволяє виділити такі його ознаки:

- 1) кіберзлочинність є раціонально привабливим кримінальним промислом;
- 2) кіберзлочинність дозволяє досягти професійного визнання у злочинних колах;
- 3) кіберзлочинність дозволяє максимально скоротити термін від задуму до злочинного результату.

Враховуючи високий рівень латентності злочинів цього виду, можна спрогнозувати подальше зростання професійної кіберзлочинності у сфері електронної торгівлі, що вказує на необхідність розроблення нових більш ефективних заходів протидії цьому явищу сьогодення.

Література

1. Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Кібербезпека і засоби запобігання та протидії кіберзлочинності й кібертероризму. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 235–239.
2. Біленчук П., Малій М. Кіберсвіт у новому тисячолітті. Хто вони: кіберзлочинці, кібершахраї, кібертерористи? URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kibersvit-uvonovomu-tysyacholitti-hto-vony-kiberzlochynsi-kibershahrayi-kiberterorysty/> (Дата звернення: 17.06.2023).
3. Болгов В., Гадіон Н., Гладун О. Організаційно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій: науково-практичний посібник. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. 202 с.
4. Газізова Ю. Кіберзлочинність в Україні. Ера цифрових технологій – ера нових

злочинів. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013606 (Дата звернення: 20.05.2023).

5. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. Харків: Право, 2014. 284 с.

6. Дзюндзюк В. Б., Дзюндзюк Б. В. Поява і розвиток кіберзлочинності. *Державне будівництво*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2013_1_3 (Дата звернення: 17.06.2023).

7. Зелінський А. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.

8. Іванченко О. Ю. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності, запобігання кіберзлочинності на національному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 172–177.

9. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 19 с.

10. Луценко Ю. В., Арешонков В. В. Вплив організованої злочинності на світову безпекову політику, що викликана пандемією Covid-19. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022. № 1, С. 78–86.

11. Луценко Ю. В., Денисенко М. М. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 3(44). С. 70–75.

12. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

13. Нікітенко О. І. Кримінально-правова політика України в боротьбі з організованою і професійною злочинністю. *Кримінальна правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Донецьк, 17–18 листоп. 2006 р.). Донецьк: Донецький юрид. ін-т Луганського держ. ун-ту внутр. справ, 2006. С. 240–246.

14. Причини й умови злочинності в Україні. URL: http://lib-net.com/content/9264_Prichini_i_umovi_zlochinnosti_v_Ukraini.html (Дата звернення: 20.06.2023).

15. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 7 вересня 2005 року № 2824-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15#Text> (Дата звернення: 17.06.2023).

16. Тарасюк А. В. Кібербезпека України на сучасному етапі державотворення: теоретико-правові основи: монографія. Київ; Одеса: Фенікс, 2020. 404 с.

Makarenko N. – Doctor of Law, Assistant Professor, Professor of Department of Criminology and Criminal Enforcement Law National Academy of Internal Affairs
Lutsenko Yu. – Doctor of Law, professor
CYBERCRIME IN THE SPHERE OF ELECTRONIC TRADE AS A MANIFESTATION OF CRIMINAL PROFESSIONALISM

The article examines issues related to cybercrime in the field of electronic commerce as a manifestation of criminal professionalism, and also draws attention to criminological problems of professional cybercrime in Ukraine. The development of technologies with the help of which not only crimes in the field of electronic commerce, but also socially dangerous actions, which were previously considered traditional, began to be actively committed, is being studied.

The paper analyzes the signs of criminal professionalism of cybercrimes. A typology of cyber criminals is proposed according to the level of their criminal professionalism.

In the course of the research, a thesis was formed that today new characteristics of cybercriminals are emerging in the field of electronic commerce, which requires modern approaches to studying the essence of the criminal professionalism of cybercriminals.

Key words: *cyber security/cybercrime, identity of the cybercriminal, typology of cybercriminals, combating cybercrime, criminal professionalism, criminal groups, professional crime, computer information sabotage, computer espionage, e-commerce, fraud, fraud prevention, e-commerce fraud, causes and conditions of crime*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ (ДОПИТУ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

СЛОБОДА Наталія Володимирівна - студентка Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Національного університету «Львівська політехніка», професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3689-4697>
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.10

Стаття присвячена дослідженню особливостей проведення слідчих дій (допиту), що зумовлені введенням воєнного стану на території України.

У статті аналізуються законодавчі нововведення, що були закріплені у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію держави, зокрема, можливість використання судом як доказу відеозапису показань, що були надані прокурору, слідчому в умовах воєнного стану, а також фіксування ходу та результатів допиту потерпілого, підозрюваного чи свідків (за участю захисника) за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, що своєю метою мають підвищення рівня захисту прав громадян.

Окреслено значення та актуальність питання проведення допиту свідка, потерпілого в режимі відеоконференції. Обґрунтовується необхідність регулювання допиту так, щоб суд був наділений, у виняткових ситуаціях, можливістю «відступу» від засади безпосередності дослідження показань під час судового розгляду, закріпленої у ст.23 КПК, за умови обов'язкового дотримання належних процесуальних гарантій.

Охарактеризовано обов'язок суду здійснювати контроль за допитом з метою запобігання можливому сторонньому впливу на допитуваних суб'єктів.

Обґрунтовано специфічні властивості допиту неповнолітньої особи і необхідність, з метою уникнення у дитини можливої психологічної травми, дотримання всіх гарантій та прав неповнолітньої особи. Проаналізо-

вано право дитини на безоплатну вторинну правову допомогу, яка передбачає захист та представництво інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також складення документів процесуального характеру. Виокремлюються прогалини та проблемні аспекти, які негативно впливають як на неповнолітніх, так і на результати кримінального провадження у цілому.

Ключові слова: допит, слідчі дії, кримінальне провадження, законодавчі нововведення, воєнний стан, режим відеоконференції, процесуальні гарантії, неповнолітня особа.

Постановка проблеми

З початком війни і введенням воєнного стану «переформатувалися» всі галузі державного та суспільного життя. Не є винятком кримінальне провадження. Незважаючи на значну кількість проблем, що зумовлені веденням активних бойових дій, «недоступністю територій» для правоохоронних органів, на яких було вчинено кримінальні правопорушення, судочинство продовжує функціонувати й удосконалюватися.

Стан дослідження

Специфіку цієї слідчої (розшукової) дії опрацьовували такі дослідчені вчені в галузі кримінального процесуального права: Т. О. Лоскутов, Т. П. Матюшкова, Ю. Л. Белоусов, Є. П. Крапивін, В. М. Плетенець, М. В. Попович, Т. І. Бу-

гаєць, В. В. Тищенко, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило, А. В. Іщенко, В. Т. Нор, В. Г. Гончаренко, В. Т. Маляренко, С. М. Стахівський, М. В. Салтевський, О. Н. Колесніченко, О. Ю. Костюченко та ін.ч

Незважаючи на зацікавлення науковців цією проблематикою та значну кількість проведених ними досліджень, важливим питанням залишається те, що багато проблем проведення допиту учасників кримінального провадження в умовах особливого правового становища - залишаються нерегульованими.

Метою статті є спроба фрагментарно моніторингу особливостей проведення слідчих (розшукових) дій (допиту), що зумовлені введенням воєнного стану на території України, а також виокремлення особливостей допиту неповнолітніх осіб за таких обставин. Формулювання окремих узагальнень та пропозицій, з метою подальшого забезпечення та охорони прав і свобод громадян у кримінальному процесі за умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження

У межах кримінального провадження виконуються різноманітні процесуальні дії, проте, найбільш поширеною серед них є допит. Застосовується на різних етапах кримінального судочинства з метою отримання показань від осіб, що виступають учасниками кримінального провадження. Враховуючи те, що нашій державі характерне недосконале правове регулювання допиту в мирний час, із введенням воєнного стану, кількість проблемних питань, пов'язаних із регламентуванням цієї процесуальної дії, лише зростає. Саме тому досліджується тематика вирізняється неабиякою актуальністю.

Очевидним є те, що в умовах збройної агресії небезпека для життя і здоров'я існує в кожного, а тим більше на територіях, що близько розміщені до ведення бойових дій. Проблемним є використання процесуального порядку, закріпленого ст.225 КПК України, що регламентує допит під час до-

судового розслідування в судовому засіданні, оскільки можливості суду є обмеженими у зв'язку із загрозою фізичної небезпеки, а також через нефункціонування значної кількості суддів за таких умов.

Правову регламентацію особливостей допиту у воєнний час було закріплено в розділі IX-1 КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Основними нововведеннями, регламентованими у Законі України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», є виключення заборони стосовно обґрунтування судових рішень показаннями, що були надані прокурору, слідчому в умовах воєнного стану, а також фіксування ходу та результатів допиту потерпілого, підозрюваного чи свідків (за участю захисника) за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Саме така фіксація стає основою для наступного використання отриманих показань як доказів у суді [1].

В умовах воєнного стану надзвичайно актуальним постає питання проведення допиту свідка, потерпілого в режимі відеоконференції. У такому випадку обов'язковим є встановлення особи, зокрема, через безпосереднє пред'явлення в онлайн-режимі паспорта або ідентифікація за допомогою електронного цифрового підпису. Використовуючи такий формат допиту, роз'яснення прав та обов'язків повинно здійснюватись не методом надання пам'ятки про права та обов'язки, а безпосередньо під час проведення відеоконференції [2, с.87].

У ст. 615 КПК України закріплено значне розширення компетенцій, якими наділений прокурор через делегування йому деяких повноважень слідчого судді стосовно здійснення низки процесуальних дій, а саме проведення допиту, впізнання у формі відеоконференції під час досудового розслідування. Варто зазначити, що ці повноваження прокурорів у разі неможливості здійснення слідчим суддею у закріплені законодавством строки відповідних повно-

важень стосуються всіх кримінальних правопорушень без винятку [3].

Умови воєнного стану на території нашої держави зумовлюють регулювання допиту так, щоб суд був наділений, у виняткових ситуаціях, можливістю відступу від засади безпосередності судового одержання показань при додержанні належних процесуальних гарантій. Проте, варто зазначити, що кримінальні процесуальні норми, які регулюють процес допиту під час війни, потребують удосконалення щодо законодавчого закріплення можливості суду у крайніх випадках, зокрема смерті, хвороби, загрози небезпеки та інших, ухвалювати рішення про визнання результатів досудового допиту доказом поза додержанням процесуальних гарантій [4, с.317].

Важливою умовою є те, що рішення суду щодо визнання досудових показань доказами не може бути прийнято формально винятково у зв'язку із введенням воєнного стану. Судом повинні бути оцінені конкретні умови здійснення провадження, рівень загрози для учасників процесу, ступінь активності бойових дій на цій території. Винятково після цього суд повинен визначати неможливість одержання показань у процесі судового розгляду та можливість використання показань, які були отримані в ході досудового розслідування.

Безумовно, ці винятки із засади безпосереднього дослідження показань, речей і документів судом можуть допускатись тільки за умови додержання прав і свобод людини, зокрема, права на захист, на мовчання, на повагу до людської гідності та інших. Відповідно до положень, передбачених законодавцем у чинному КПК України, дотримання прав громадян забезпечуються через закріплення обов'язкової участі захисника, участі законних представників особи або понятих під час допиту на стадії досудового розслідування, а також використання засобів відеофіксування під час досудових допитів [5].

У судовому засіданні на суд накладається обов'язок здійснювати контроль за допитом з метою запобігання можливому сторонньому впливу. За допомогою відеозапису суддя має можливість переконатись у

тому, що показання були надані без протиправного впливу, а у випадку виникнення сумнівів не використовувати такий доказ в обґрунтування доведення вини. За можливості забезпечити присутність особи, у певних випадках суд наділений правом забезпечити проведення повторного допиту безпосередньо під час судового засідання.

Серед науковців досить поширеною є думка про доцільність забезпечення правил відеозапису допиту свідків, потерпілого і використання його як доказу і в мирний час, оскільки не завжди є можливість забезпечити їхню участь у судовому розгляді. Підтвердженням доцільності цієї позиції є непоодинокі випадки, коли особи під тиском, що неможливо довести, або ж через особливості пам'яті змінюють свої показання, що були надані нею в ході досудового розслідування. Не виключаються також випадки природної або неприродної смерті до початку судового розгляду справи. Використання такого підходу до допиту підозрюваного можливе як виняток у реаліях воєнного стану на території нашої держави, оскільки відповідно до законодавства України, право на захист закріплює можливість перехресного допиту, що проводиться протилежною стороною, у судовому органі і системою правосуддя вона має бути забезпечена [6].

У всі часи одним із найголовніших завдань державної політики є і буде надалі захист і забезпечення прав неповнолітніх осіб для їх належного фізичного, психологічного, соціального розвитку та, відповідно, формування як особистостей. У складних умовах сьогодення такий захист не завжди залишається дієвим і чисельність кримінальних правопорушень проти неповнолітніх не зменшується.

Очевидним є те, що ефективність проведення допиту залежить від чималої кількості чинників, зокрема, недосягнення допитуваною особою повноліття, визначає необхідність застосування уповноваженою особою під час підготовки до проведення цієї слідчої дії специфічних заходів. Допиту неповнолітньої особи характерна значна кількість автономних властивостей, з метою запобігання виникненню в дитини

психологічної травми, обов'язково повинні бути дотримані всі гарантії та права, якими наділена неповнолітня особа відповідно до положень чинного законодавства. Без врахування специфіки допиту такої особи складно, а часто і неможливо отримати достатню і необхідну кількість доказової інформації щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення та, як наслідок, надати об'єктивну правову оцінку.

Незважаючи на те, що тактика і методи проведення допиту неповнолітніх визначені як на міжнародному, так і на національному рівні, при практичній реалізації цієї слідчої (розшукової) дії їй притаманні низка недосконалостей або прогалин, які чинять негативний вплив як на неповнолітніх, так і на результати кримінального провадження. Зокрема, вони стосуються декларативності і неточності закріплених положень, що спричиняє виникнення труднощів для процесуальної практики допиту неповнолітніх під час досудового провадження [7, с.92].

Велику роль може відігравати залучення психолога під час формулювання питань й тактичних прийомів у сприйнятній для розуміння неповнолітньою особою формі. При допиті таких осіб обов'язково повинно бути враховано:

- вікові, психологічні, інтелектуальні та інші особливості допитуваної особи (поведінка, інтереси, рівень розвитку);
- присутність третіх осіб (батьки, близькі родичі, педагоги, особи, які мають високий авторитет «в очах» допитуваного);
- час і місце проведення цієї слідчої дії;
- якщо неповнолітня особа є постражданим або свідком, то і зміст подій сексуального, трагічного чи насильницького характеру, а також ступінь важкості здійсненого впливу на його психічний стан [8, с.83-84].

Допит проводиться у місці провадження досудового розслідування або ж в іншому місці за узгодженням з особою, яку будуть допитувати. Кожен свідок повинен бути допитаний окремо, не можуть бути присутніми інші свідки. Саме тому місце для проведення допиту неповнолітньої

особи має бути обране так, щоб мінімізувати ризик завдання дитині психологічної травми. Допит такої особи може бути здійснений як за місцем проживання, так і за місцем, де дитина навчається.

Допиту неповнолітньої особи характерні часові обмеження, оскільки без перерви допит не може продовжуватися більше, ніж одна година, а в цілому – більше, ніж дві години на день [5]. Проте, чинним законодавством не закріплено вказівок щодо тривалості перерви. Слідчий повинен визначити її, керуючись своїм внутрішнім переконанням, досвідом. Необхідно враховувати вік допитуваного, його процесуальний статус, психічне здоров'я, здатність зосереджувати увагу та ін.

Також важливим при допитуванні неповнолітнього є те, що ця слідча дія проводиться у присутності законного представника особи, педагога або психолога, а за необхідності і лікаря (зазвичай, присутність лікаря є необхідною у випадку відсталості у фізичному або розумовому розвитку дитини) [9].

Українські діти переживають значний стрес через війну та страшні наслідки, які вона завдає, тому необхідність надання належної правової допомоги дітям зумовлює потребу в розробці ефективних заходів, які будуть цьому сприяти. Відповідно до положень, закріплених у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», неповнолітні особи наділені правом на отримання безоплатної вторинної правової допомоги, яка передбачає захист та представництво інтересів у судах, інших державних органах, а також складення документів процесуального характеру [10].

Доречно згадати також програму «Барнахус», яка скерована на організацію місця, де команда, до якої входять представники правоохоронних органів, служб захисту дітей, ювенальної юстиції, кримінального судочинства, а також медичні працівники, з метою забезпечення неповнолітнім особам, що постраждали або стали свідками насильства — організованого ефективного захисту, правосуддя. Очевидним є те, що в умовах воєнного стану на території нашої

держави є необхідність залучення професійних психологів під час проведення допитів, розробленні за їх участю рекомендацій, які здійснювали б сприятливий вплив на покращення функціонування органів досудового розслідування, з метою належної реалізації інтересів неповнолітніх і усвідомленням, що завдання кримінального провадження не можуть бути вирішені за рахунок допиту неповнолітніх потерпілих, якщо існує ризик зашкодити такими діями моральному стану допитуваного [11, с.6].

Висновки

Допит у військовий час здійснюється з урахуванням процесуальних особливостей та нововведень до кримінального процесуального законодавства. Сучасні реалії обумовлюють регулювання допиту так, щоб суд був наділений можливістю «відступу» від засади безпосередності судового отримання показань, у виняткових випадках, з обов'язковим дотриманням процесуальних гарантій сторін. Нововведення, що стосуються фіксування ходу та результатів допиту потерпілого, підозрюваного чи свідків (за участю захисника) за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, виступають гарантією допиту учасників навіть у складних умовах воєнного стану, а також запобігання можливому сторонньому впливу на допитуваних.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-п#Text7> (дата звернення 12.03.2023).

2. Матюшкова, Т. П. Особливості провадження окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Актуальні питання протидії злочинності в умовах воєнного стану: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Кривий Ріг. 2022. С.126-131.*

3. Цермолонський І. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provadhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html> (дата звернення 30.04.2023).

4. Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Ужгород. 2022. Вип. 71. С.315-320

5. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n5091> (дата звернення: 12.03.2023)

6. Белоусов Ю. Л., Крапивін Є. П., Орлеан А. М. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. *Just talk*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopiti-v-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva> (дата звернення 13.03.2023).

7. Попович М. В. Питання допиту неповнолітнього потерпілого під час дії надзвичайного або воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: зб. наук.-практ. конф.* Київ, 2022. С. 91- 93.

8. Плетенець В.М. Особливості підготовки до допиту неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: зб. наук.-практ. конф.* Київ, 2022. С. 82-85.

9. Особливості допиту дитини в умовах воєнного стану. *Pravokator*. URL: <https://pravokator.club/news/osoblyvosti-dopytydytyny-v-umovah-voennogo-stanu/> (дата звернення 30.03.2023).

10. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення 12.04.2023).

11. О. Лінд Халдорссон, Бугаєць Т. І. Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні. Київ: К. І. С. 2021. 58 с.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the peculiarities of conducting investigative actions (interrogation) caused by the introduction of martial law on the territory of Ukraine. The article analyzes the legislative innovations that were established in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of our country, in particular, the exclusion of the ban on substantiating court decisions with testimony given to the prosecutor, the investigator under martial law, as well as recording the course and results of the interrogation of the victim, suspect or witnesses (with the participation of a defense attorney) using available technical means of video recording, which are aimed at increasing the level of protection of the rights of citizens of our country.

The significance and relevance of the question of interrogating a witness, or victim in the mode of a video conference is outlined. The need to regulate the interrogation is substantiated so that the court is empowered in exceptional situations to deviate from the principle of the immediacy of judicial receipt of testimony while observing the

proper procedural guarantees. The expediency of ensuring the rules of video recording of the interrogation of witnesses and the victim and its use as evidence even outside of martial law has been analyzed since it is not always possible to ensure their participation in court proceedings. The duty of the court to monitor the interrogation to prevent possible extraneous influence on the interrogated subjects is characterized.

The specific properties of the interrogation of a minor and the need to avoid a possible psychological injury to a child, to observe all the guarantees and rights of a minor are substantiated. The child's right to free secondary legal assistance, which provides for the protection and representation of interests in courts, other state bodies, and local self-government bodies, before other persons, as well as drafting procedural documents, is analyzed. Gaps and problematic aspects are singled out, which negatively affect both minors and the results of criminal proceedings.

Key words: interrogation, investigative actions, criminal proceedings, legislative innovations, martial law, video conference mode, procedural guarantees, a minor.

ЩОДО ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 340 КК УКРАЇНИ

ХРАМЦОВ Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

УДК 343.3

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.11

У статті здійснений кримінально-правовий аналіз об'єктивних ознак кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України. Особлива увага приділена окремим ознакам суспільно небезпечного діяння та способам вчинення цього кримінального правопорушення.

На підставі дослідження наукових розробок та практики застосування відповідного законодавства про кримінальну відповідальність робиться висновок про недоречність використання в диспозиції цієї норми такої ознаки суспільно небезпечного діяння, як «незаконність» перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Автором підтримується позиція про те, що використання термінології щодо кримінальних правопорушень, які полягають у перешкодженні різним видам законної діяльності, повинно бути максимально уніфікованим. Уніфікованими повинні бути і способи вчинення таких кримінальних правопорушень.

Зазначається, що способи перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, якщо останнє здійснюється службовою особою, залежать від повноважень цієї особи, які вона використовує у спосіб, не передбачений Конституцією України та відповідними законами. У цих випадках потрібна кваліфікація дій винної особи по сукупності кримінальних правопорушень, якими можуть бути службові кримінальні правопорушення, правопорушення проти здоров'я

та життя, волі, честі та гідності, власності, тощо та ст. 340 КК України.

У статті здійснений кримінально-правовий аналіз фізичного насильства як способу вчинення цього кримінального правопорушення. Дається авторське визначення поняття цієї важливої кримінально-правової категорії. Проаналізовані основні його ознаки. Запропонована авторська класифікація фізичного насильства як способу вчинення кримінального правопорушення.

Пропонується визнавати в якості способу вчинення кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України, і психічне насильство. Дається авторське визначення цього способу.

Надається авторська редакція статті 340 КК України з урахуванням наданих автором пропозицій та уточнень.

Ключові слова: об'єктивна сторона, спосіб вчинення кримінального правопорушення, незаконність, перешкоджання, мирні зібрання, службова особа, представник влади чи місцевого самоврядування, фізичне насильство, психічне насильство.

Постановка проблеми

Кримінальне правопорушення, будучи видом поведінки людини, характеризується складним і динамічним процесом взаємодії особистості і навколишнього середовища. Така взаємодія носить об'єктивний характер, який визначається, у першу чергу, об'єктивною стороною складу кримінального правопорушення. Під остан-

ною фахівцями розуміється система передбачених законом про кримінальну відповідальність зовнішніх ознак злочинного посягання, а також об'єктивних умов його здійснення [1, с. 129].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є суспільно небезпечне діяння. Для окремих з них таким є і спосіб вчинення кримінального правопорушення. Саме ці ознаки характеризують об'єктивну сторону, кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України «Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій».

У науці кримінального права немає єдності думок, щодо необхідності і доцільності вживання терміна «незаконне» для характеристики суспільно небезпечного діяння і розширення кола способів вчинення цього кримінального правопорушення. Автор пропонує власне вирішення цих проблемних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання кримінально-правової характеристики ознак об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, були предметом дослідження в наукових працях М. І. Панова, С. Я. Лихової, Є. В. Пилипенка, М. І. Хавронюка, С. Р. Мельника, А. В. Боровика, А. А. Керопян та інших. Однак, питання «незаконності» перешкоджання та способів його вчинення досліджені далеко не повно, що спонукає до подальших наукових розвідок цього важливого для теорії і практики кримінального права питання.

Мета статті полягає в розкритті змісту суспільно небезпечного діяння, яке передбачене ст. 340 КК України, аналізу способів його вчинення та наданні авторських рекомендацій по вдосконаленню відповідного кримінального законодавства.

Основні результати дослідження

Кримінальне правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України, має формальний склад, згідно з чим обов'язковою

ознакою об'єктивної сторони якого є суспільно небезпечне діяння, яким є незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Перешкоджання може бути вчинене шляхом дії та бездіяльності (наприклад, у формі відмови у видачі дозволу на проведення мітингу).

Тлумачний словник сучасної української мови зазначає, що «перешкоджати» - це заважати вільно діяти; обмежувати свободу дій, вчинків; позбавляти можливості когось діяти [2, с. 450]. Таким чином, незаконне перешкоджання – це створення будь-яких перепон для організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій, яке може виражатися як у дії, так і бездіяльності [3, с. 334].

Перед тим, як проаналізувати конкретні способи перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, слід вказати на важливе дискусійне питання з приводу ознак цього суспільно небезпечного діяння. Таким питанням є доречність і необхідність вказівки безпосередньо в законі на таку ознаку суспільно небезпечного діяння, як його «незаконність». Тобто таке перешкоджання повинно вчинятися безпідставно, всупереч вимогам закону. Створення ж перепон організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, що проводяться з порушенням встановленого порядку, є законним.

З цього питання в науці кримінального права існують дві протилежні позиції. Представники першої виступають за збереження такої обов'язкової ознаки перешкоджання, як його «незаконність». Так, Є. В. Пилипенко зазначає, що не завжди перешкоджання певній діяльності суперечить вимогам закону. У цьому випадку має діяти зворотний принцип – легітимне перешкоджання має бути чітко регламентоване нормами законодавства [4, с. 130].

Його підтримує А. А. Керопян, яка зауважує, що виключення терміна «незаконне» надає терміну «перешкоджання» більш широкого значення, що може привести до збільшення можливих варіантів вчинення кримінального правопорушення. Тобто

«перешкоджання» у кримінально-правовому розумінні, на її думку, включатиме «законне» створення перешкод певній, не забороненій законом діяльності. На думку дослідниці, під незаконним перешкоджанням організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій є створення перешкод (обмежень, заборон), щодо реалізації конституційного права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації службовими особами або іншими особами (із застосуванням фізичного насильства), якщо вони здійснювалися за відсутності рішення суду про заборону проведення мирних зібрань чи встановлення іншого обмеження права на свободу мирних зібрань (щодо місця чи часу їх проведення тощо) [5, с. 130].

Поряд з цією у науці кримінального права існує і протилежна обґрунтована позиція щодо відмови від вказівки в законодавстві про кримінальну відповідальність про «незаконність» перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Так, С. Я. Лихова вказує на те, що термін «перешкоджання» є поняттям, яке охоплює його незаконний характер, і є зайвою вказівка на цю ознаку суспільно небезпечного діяння [6, с. 407].

Її підтримує Яремко Г. З., який зазначає, що об'єктом кримінально-правової охорони виступають лише позитивні правовідносини, тому в ст. 340 КК України мова йде тільки про законні збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації. Тому слід виключити з диспозиції ст. 340 КК України термін «незаконне» [7, с. 176].

М. І. Хавронюк справедливо зазначає, що перешкоджання організації або проведенню зазначених заходів, які здійснюються на законних підставах завжди визнається незаконним. Незаконним воно є також у таких випадках: 1) вчиняється не службовою особою і пов'язане із застосуванням фізичного насильства до організаторів та учасників мирних заходів, навіть якщо про них не були своєчасно сповіщені виконавчі органи місцевих рад, чи їх проведення було заборонене судом, чи вони проводилися в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

2) службовою особою, яка діє не на підставі закону, не в межах своїх повноважень або не в спосіб, передбачені Конституцією і законами України (наприклад, службова особа застосовує до учасників мітингу зброю чи спеціальні засоби, які за законом у цих умовах застосовані бути не можуть, або, чекаючи рішення суду, на свій розсуд визначивши, що мітинг суперечить інтересам національної безпеки, віддає наказ про витіснення учасників мітингу з площі тощо) [8, с. 796].

На наш погляд, вказівка на «незаконність» перешкоджання в ст. 340 КК України є зайвою. У цій нормі «перешкоджання» є суспільно небезпечним діянням, яке виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення. У теорії кримінального права суспільно небезпечне діяння – це усвідомлена, вольова поведінка людини, що спричиняє істотну шкоду охоронюваному кримінальним законом суспільним відносинам або створює загрозу її спричинення. Тобто «перешкоджання» вже має ознаки кримінальної протиправності (незаконності) як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і вказівка на його «незаконність» є зайвою і нічим не обґрунтованим дублюванням такої ознаки суспільно небезпечного діяння.

Ми підтримуємо позицію про те, що використання термінології щодо кримінальних правопорушень, які полягають у перешкоджанні різним видам законної діяльності, повинно бути максимально уніфікованим. Саме термін «перешкоджання» є таким, який найбільш повно характеризує зміст такого суспільно небезпечного діяння.

Щодо конкретних способів перешкоджання вони також повинні бути максимально уніфікованими. Як справедливо наголошує Є. В. Пилипенко, вказівка на конкретні способи перешкоджання законній діяльності доцільна лише тоді, коли інші способи перешкоджання не містять ознак суспільної небезпеки діяння, тобто не заподіють і не можуть заподіяти значної шкоди охоронюваному суспільним відносинам (цінностям, благам) [9, с. 107].

Слід зазначити, що суспільно небезпечне діяння, яке характеризує об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, що передбачене ст. 340 КК України, має дві форми: дія і бездіяльність. Для настання кримінальної відповідальності за бездіяльність (як і в інших випадках) потрібні дві обов'язкові умови: а) наявність в особи юридичного обов'язку в конкретній ситуації діяти певним чином; б) наявність у неї об'єктивної можливості виконати свій обов'язок. Ці умови не є альтернативними, а взаємодоповнюваними. Відсутність хоча б однієї з них виключає кримінальну відповідальність за бездіяльність. Джерелами таких юридичних обов'язків можуть виступати: 1) цивільно-правові чи трудові договори, дотичні до них посадові інструкції; 2) положення закону, що, як правило, формують базовий обсяг службових обов'язків; 3) предикатна (попередня) діяльність, що потягла за собою суспільно небезпечні наслідки; 4) особливі правові статуси винної особи; 5) норми суспільної моралі, що в низці випадків визначають імперативи доброзичливого ставлення одне до одного, обов'язки дбати про свого ближнього.

Чинна кримінально-правова норма, передбачена ст. 340 КК України, безпосередньо визначає лише один спосіб вчинення цього кримінального правопорушення – це фізичне насильство, у випадку, коли перешкодження вчиняється загальним суб'єктом кримінального правопорушення. Поряд з цим перешкодження може бути вчинене службовою особою. Її поняття міститься в ч. 3 та 4 ст. 18 КК України та примітці 1 до ст. 364 КК України. Це представники органів судової, виконавчої влади, правоохоронних органів тощо. Їх повноваження обумовлюють і спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України. Розглянемо ці способи.

Нагадаємо, що спосіб вчинення кримінального правопорушення – це конкретні прийоми, що використовуються суб'єктом для вчинення суспільно небезпечного діяння. У науці кримінального права вважається, що спосіб вчинення кримінального правопорушення співвідноситься з суспільно

небезпечною дією як форма та зміст, тобто є певною організаційною ланкою цілеспрямованої поведінки людини й може змінюватися залежно від конкретних умов [10, с. 316-317].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення часто є конститутивною ознакою його основного складу. Прикладом є фізичне насильство як спосіб перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Спосіб вчинення кримінального правопорушення може підвищувати суспільну небезпечність останнього і бути ознакою об'єктивної сторони кваліфікованого складу кримінального правопорушення. Наприклад, п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб. Спосіб вчинення кримінального правопорушення має важливе значення для розмежування суміжних їх складів.

Законодавство про кримінальну відповідальність у випадку вчинення перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, що вчиняється службовою особою, не вказує на конкретні способи вчинення цього кримінального правопорушення. Разом з тим спосіб залежить від повноважень самої службової особи. Розглянемо найпоширеніші способи перешкодження, що здійснюються саме службовими особами.

Як уже говорилося в роботі раніше, перешкодженням організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій з боку службової особи можуть бути винесення рішення про заборону їх проведення; погроза застосування спеціальних заходів впливу на організаторів чи учасників, спроба підкупу цих осіб, їх обман. Якщо такі дії пов'язані із вчиненням іншого кримінального правопорушення, то воно вимагає окремої правової оцінки і кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень за ст. 340 КК України і наприклад, ст. 364 чи 365 КК України. Незаконне перешкодження суддею шляхом постановлення завідомо неправосудного рішення, ухвали або постанови кваліфікується за ст. 375 КК України.

Згідно зі статтею 39 Конституції України встановлений реєстраційний, а не дозвільний порядок проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій, а їх проведення обмежується лише за рішенням суду і в спеціально передбачених Конституцією випадках. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише:

- в інтересах національної безпеки;
- в інтересах громадського порядку;
- з метою запобігання заворушенням чи злочинам;
- для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Певні обмеження права громадян на мирні збори встановлюються в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації визначаються такими, що проводяться на законних підставах, якщо організаторами і учасниками дотримані наступні вимоги: 1) місце зборів та мітингів, маршрут проходження демонстрацій чи вуличних походів були чітко визначені організаторами, про що своєчасно було повідомлену відповідні органи державної влади; 2) вказані заходи є мирними і проводяться без зброї; 3) вони проводяться не у воєнний чи надзвичайний стан або і під час їх дії, але спеціальні обмеження стосовно таких заходів встановлені не були; 4) їх організація та проведення не заборонені судовим рішенням, яке набрало чинності і не скасоване.

Ураховуючи це, способом вчинення цього перешкодження з боку службової особи може бути у випадках, коли остання діє всупереч спеціальним законам, які регламентують таку діяльність; у спосіб, який не передбачений Конституцією України. Наприклад, застосування вогнепальної зброї чи спеціальних засобів, які за законом у цих умовах не повинні бути застосовані; відання наказу на витіснення учасників суспільних заходів без відповідного рішення

суду, на власний розсуд, вважаючи що вони суперечать інтересам національної безпеки, громадському порядку тощо.

Перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій з боку службової особи можуть бути вчинені і шляхом бездіяльності, яка характеризується таким способом вчинення кримінального правопорушення як ненадання службовою особою приміщення для проведення зборів.

Наступним способом вчинення цього правопорушення, якщо його суб'єктом є не службова особа виступає фізичне насильство. Більшість авторів наголошують, що фізичне насильство, яке передбачене ст. 340 КК України повністю охоплює побой, мордування, заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, що вчинене з метою залякування потерпілого чи його родичів чи з метою примусу до відмови від організації відповідного мирного заходу або участі в ньому, завдання тяжких тілесних ушкоджень або вбивство потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 122, ст. 121 або ст. 115 КК України. Це стосується і випадків вчинення таких дій службовою особою.

До перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій шляхом застосування фізичного насильства відносяться і випадки, коли таке насильство застосовується до організаторів і учасників вказаних заходів, які визнаються по чинному законодавству незаконними.

У цілому погоджуємося з таким підходом до кваліфікації такого способу вчинення перешкодження, як фізичне насильство. Більш детально зупинимося на кримінально-правовій характеристиці цього способу.

Термін «насильство» в українській мові означає «застосування фізичної сили до кого-небудь», «застосування сили для досягнення чого-небудь»; «примусовий вплив на когось, щось» [2, с. 735]. Законодавцем не дається визначення поняття фізичного насильства. Його дає доктрина кримінального права та інших наук кримінального

циклу. Автором у попередніх своїх роботах давав визначення поняття фізичного насильства як кримінально-правової категорії. Під ним ми розуміємо умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, який вмотивований ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією, який здійснюється фізичними та (або) інформаційними діями (дією чи бездіяльністю) всупереч або поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення [11, с. 66].

Існують і інші визначення поняття фізичного насильства. В. О. Навроцький до насильства як кримінально-правового поняття відносить тільки насильство фізичне. На думку вченого, ознаками такого насильства є: активна форма поведінки (тільки дія); ця дія спрямоване лише проти іншої особи; характеризується примусовим впливом, який здійснюється всупереч волі потерпілого, у застосуванні проти нього сили; посягання спрямоване на заподіяння життю, здоров'ю, особистій свободі іншої людини; виражається зовні у позбавленні життя, заподіянні тілесних ушкоджень, мордуваннях, побоях, іншому спричиненні фізичного болю, позбавленні особистої свободи; виражається у фізичному впливі на потерпілого [12, с. 10-11].

М. І. Панов визначає фізичне насильство як умисний, протиправний фізичний вплив на тіло іншої людини шляхом порушення її тілесної недоторканості, поєднане з спричиненням фізичного болю або легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень [13, с. 26-27].

Т. Д. Лисько до фізичного насильства відносить протиправний вплив за допомогою фізичної сили на іншу особу (органи, тканини або фізіологічні функції організму) проти або поза волею, що посягає на тілесну недоторканість, здоров'я чи життя, обмежує або виключає свободу її волевиявлення [14, с. 10].

У свою чергу, О. М. Гумін під фізичним насильством розуміє умисне порушення фізичного здоров'я чи посягання на життя (фізичні блага), тобто його сутність поля-

гає у завданні однією особою іншої тілесних ушкоджень, незалежно від їх тяжкості, позбавлення волі чи заподіяння смерті. На підставі аналізу чинного законодавства про кримінальну відповідальність дослідник поділяє фізичне насильство на види за низкою підстав: за ступенем небезпеки для життя та здоров'я іншої людини (безпечне і небезпечне); за ступенем тяжкості завданої фізичної шкоди (побої; різні види тілесних ушкоджень; смерть іншої людини); за формою вини до діяння та наслідків (умисне і необережне (тільки для наслідків); за формою прояву (мордування та жорстоке поводження); за функціональною роллю (спричинення смерті з хуліганських мотивів; вчинення діянь, пов'язаних із службовими та громадськими обов'язками; у стані необхідної оборони, крайньої необхідності та ін.) [15, с. 98].

На наш погляд, у випадку ст. 340 КК України важливим є не стільки встановлення всіх ознак кримінального фізичного насильства, а фактичні об'єкти кримінально-правового впливу фізичного насильства. На наш погляд, кримінальне фізичне насильство здійснює:

1). вплив на тіло людини – це дія, спосіб вчинення кримінального правопорушення, що знаходить свій прояв у застосуванні фізичної сили для порушення тілесної недоторканості потерпілого, що заподіює або робить можливим заподіяння шкоди тілесній недоторканості людини або її здоров'ю чи життю;

2). вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин тіла (споювання, отруєння, давання одурманюючих чи наркотичних засобів тощо).

В. І. Осадчий пропонує розглядати як фізичне насильство і позбавлення волі без впливу на тіло потерпілого [16, с. 122]. Ми повністю підтримуємо таку позицію. Саме ці види фізичного насильства характеризують його як спосіб вчинення кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України.

На наш погляд, способом вчинення перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, яке вчиняється загальним

суб'єктом цього кримінального правопорушення повинно бути і кримінальне психічне насильство. Вважаємо, що такі дії є не менш суспільно небезпечними, ніж насильство фізичне.

Психічне насильство є найбільш небезпечним видом психічного впливу на психічну складову особистості потерпілого. О. Л. Гуртовенко під психічним впливом (протиправним кримінально-правовим впливом) розуміє негативний вплив на психічну структуру особистості потерпілого чи особистості суб'єкта злочину, який є елементом (діянням чи обставиною) складів тих злочинів, норми КК України про які передбачають цей вплив у тому чи іншому вигляді прямо в тексті чи мають на увазі як ознаку злочину [17, с. 473].

Усі суспільно небезпечні діяння поділяються на фізичні (енергетичні) та інформаційні. Останні полягають в передачі суб'єктом за допомогою слів або конклудентно певної інформації та в сприйнятті її іншими особами.

У своїх попередніх роботах ми надавали наступне визначення поняття психічного насильства – це умисний суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку іншої особи, вмотивований ворожою, інструментальною або негативистською мотивацією, який здійснюється інформаційним (дією чи бездіяльністю) або позаінформаційним шляхом всупереч чи поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй психічну та (або) фізичну шкоду [11, с. 95].

До конкретних проявів психічного насильства, у першу чергу, можна віднести погрози. Цей спосіб вчинення кримінального правопорушення можуть характеризувати наступні види погроз: погроза вбивством чи нанесенням різного ступеня тілесних ушкоджень, погроза знищення чи пошкодження майна, погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці тощо. Якщо такі дії передбачаються чинним законодавством як окреме кримінальне правопорушення, наприклад погроза вбивством, то необхідною є кваліфікація дій винного за сукупністю кримінальних правопорушень.

Використання терміна «психічне насильство» дозволяє врахувати й інші види психічних впливів, які можуть бути конкретними проявами цього способу вчинення кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України. Законодавець вже використовував такий підхід для конструювання диспозиції, яка визначає діяння по перешкоджанню певній законній діяльності. Так, стаття 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» у ч. 2 встановлює кримінальну відповідальність за примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду.

Висновки

Ураховуючи викладене, можна дійти наступних висновків:

1. Спосіб вчинення кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України, залежить від виду суб'єкта, який його вчиняє: спеціальний (службова особа) чи загальний.

2. На наш погляд, вказівка на «незаконність» перешкоджання в ст. 340 КК України є зайвою. У цій нормі «перешкоджання» є суспільно небезпечним діянням, яке виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення. Вони завжди є незаконним.

3. Нами підтримується позиція про те, що використання термінології щодо кримінальних правопорушень, які полягають у перешкоджанні різним видам законної діяльності повинно бути максимально уніфікованим. Саме термін «перешкоджання» є таким, який найбільш повно характеризує зміст такого суспільно небезпечного діяння. Повинні бути уніфікованими і способи вчинення цього кримінального правопорушення.

4. Способи перешкоджання в цій нормі, що вчиняються службовими особами, обумовлені повноваженнями цих суб'єктів як представників органів судової, виконавчої влади, правоохоронних органів тощо.

5. Фізичне насильство виступає окремим способом вчинення кримінального право-

порушенням у випадку, коли воно вчиняється загальним суб'єктом. Таке насильство здійснює наступні види впливу на потерпілого: а) вплив на тіло людини; б) вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин тіла; в) позбавлення волі без впливу на тіло потерпілого.

6. Пропонується в якості способу перешкоджання визнавати і психічне насильство. Цей спосіб вчинення кримінального правопорушення можуть характеризувати наступні види погроз: погроза вбивством чи нанесенням різного ступеня тілесних ушкоджень, погроза знищення чи пошкодження майна, погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці тощо. Використання терміна «психічне насильство» дозволяє врахувати й інші види психічних впливів, які можуть бути конкретними проявами цього способу вчинення кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України.

7. Нами пропонується наступна редакція статті 340 КК України:

Стаття 340. *Перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій*

Перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, якщо це діяння було вчинене службовою особою або із застосуванням фізичного або психічного насильства, карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

Література

1. Кримінальне право України : Загальна частина : навчальний посібник / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2019. 480 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. редактор В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

3. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / В. Б. Харченко, В. П. Ємельянов, Ю. В.

Орлов та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Константа, 2017. 448 с.

4. Пилипенко Є. В. Об'єктивна сторона перешкоджання законній діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 129-132.

5. Керопян А. А. Щодо деяких ознак суспільно небезпечного діяння у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 6 (47). С. 28-130.

6. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : ВПЦ «Київський Університет». 2006. 573 с.

7. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Львів : Львівський держ. унів-т внутр. справ. 2011. 432 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-є видання; перероблене і доповнене. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка. 2005. 1312 с.

9. Пилипенко Є. В. Система злочинів, що полягають у перешкоджанні законній діяльності за Кримінальним кодексом України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені В. О. Дідовика*. 2015. № 4. С. 103-109.

10. Словник основних кримінально-правових термінів / авт.-укл.: І. О. Кисельов, В. В. Шаблистий, В. О. Лисенко та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 386 с.

11. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Харків : НікаНова, 2015. 472 с.

12. Навроцький В. О. Поняття насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації. Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству у суспільстві : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 17-18 квітня 2000 року). Львів : Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000. 374 с.

13. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : монография. Харьков : Юридический институт, 1986. 54 с.

14. Лисько Т. Д. Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.

15. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи : теоретико-прикладні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 628 с.

16. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 336 с.

17. Гуртовенко О. Л. Психічний вплив і психічна шкода в кримінальному праві. Актуальні проблеми держави та права. 2005. Випуск 5. С. 470-475.

References

1. Criminal law of Ukraine: General part: study guide / A. M. Yashchenko, V. B. Kharchenko, O. O. Zhitny and others; in general ed. by O. M. Litvynov. Kharkiv: Pravo, 2019. 480 p.

2. A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / comp. and chief editor V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. 1728 p.

3. Qualification of crimes in the activity of the National Police of Ukraine: training. manual / V. B. Kharchenko, V. P. Yemelyanov, Yu. V. Orlov, etc.; in general ed. by O. M. Litvynov. Kharkiv: Constanta, 2017. 448 p.

4. Pylypenko E. V. The objective side of obstructing legal activity. Actual problems of domestic jurisprudence. 2016. No. 5. P. 129-132.

5. Keropyan A. A. Regarding some signs of a socially dangerous act as part of a criminal offense provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine. Carpathian Legal Herald. 2022. Issue 6 (47). P. 28-130.

6. Lykhova S. Ya. Crimes in the field of realization of civil, political and social rights and freedoms of a person and a citizen (Chapter V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine): a monograph. Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University". 2006. 573 p.

7. Yaremko G. Z. Blanket dispositions in the articles of the Special part of the Criminal Code of Ukraine: a monograph. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs 2011. 432 p.

8. Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine. 3rd edition; revised and supplemented. / Under the editorship of M. I. Melnyk, M. I. Havronyuk. Kyiv: Legal opinion. 2005. 1312 p.

9. Pylypenko E. V. The system of crimes consisting in obstructing legal activity under the Criminal Code of Ukraine. Bulletin of the V. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs. 2015. No. 4. P. 103-109.

10. Dictionary of basic criminal legal terms / authored by: I. O. Kiselyov, V. V. Shablystiy, V. O. Lysenko, etc. Dnipro: Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs, 2017. 386 p.

11. Khramtsov O. M. Criminal-legal and criminological provision of personal protection against violence: monograph. Kharkiv: NikaNova, 2015. 472 p.

12. Navrotsky V. O. The concept of violence and its consideration in criminal law qualification. The role of internal affairs bodies in the field of preventing and countering violence in society: materials of the international scientific and practical conference (Lviv, April 17-18, 2000). Lviv: Lviv Institute of Internal Affairs of the NAIA of Ukraine, 2000. 374 p.

13. Panov N. I. Qualification of violent crimes: a monograph. Kharkiv: Legal Institute, 1986. 54 p.

14. Lysko T. D. Criminal responsibility for rape (comparative legal analysis): autoref. thesis ... candidate of law Sciences: 12.00.08. Kyiv, 2008. 20 p.

15. Humin O. M. Criminal violent behavior of a person: theoretical and applied aspects: diss. ...doctor of law Sciences: 12.00.08. Lviv, 2010. 628 p.

16. Osadchiy V. I. Criminal-legal protection of law enforcement activities: a monograph. Kyiv: Atika, 2004. 336 p.

17. Gurtovenko O. L. Mental influence and mental damage in criminal law. Actual problems of the state and law. 2005. Issue 5. P. 470-475.

Khramtsov Oleksandr

V.N. Karazin Kharkiv National University

Professor of the Department of Criminal Law

Kharkiv, 61022, 4 Svoboda Square

E-mail: Khramtsovaalex@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

**CONCERNING THE SIGNS OF THE
OBJECTIVE SIDE
OF THE COMPOSITION OF THE
CRIMINAL OFFENSE PROVIDED
BY THE ARTICLE 340 OF THE
CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

The article provides a criminal-legal analysis of the objective signs of a criminal offense, which is provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine. Special attention is paid to certain signs of a socially dangerous act and methods of committing this criminal offense.

On the basis of the study of scientific papers and the practice of applying the respective legislation on criminal responsibility, a conclusion is drawn about the inappropriateness of using in the disposition of this norm such a sign of a socially dangerous act as the "illegality" of obstructing the organization or conducting of gatherings, meetings, marches and demonstrations.

The author supports the position that the use of terminology regarding criminal offenses, which consist in obstructing various types of legal activity, should be as unified as possible. The methods of committing such criminal offenses should also be unified.

It is noted that the methods of hindering the organization or conducting of gatherings, meetings, marches and demonstrations, if the latter is carried out by an official, depend on the authority of this person, which he uses in a way not provided for by the Constitution of Ukraine and respective laws. In these cases, it is necessary to qualify the actions of the guilty person for a set of criminal offenses, which can be official criminal offenses, offenses against health and life, will, honor and dignity, property, etc. and Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine.

The article provides a criminal-legal analysis of physical violence as a method of committing this criminal offense. The author's definition of the concept of this important criminal law category is given. Its main features are analyzed. The author's classification of physical violence as a way of committing a criminal offense is proposed.

It is proposed to recognize mental violence as a method of committing a criminal offense, which is provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine. The author's definition of this method is given.

The author's version of Article 340 of the Criminal Code of Ukraine is provided, which taking into account the suggestions and clarifications provided by the author.

Key words: *objective part, method of committing a criminal offense, illegality, obstruction, peaceful assembly, official, representative of the government or local self-government, physical violence, mental violence.*

ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗАГАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИННОСТІ

КУЦ Віталій Миколайович - к.ю.н., професор, професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії державної пенітенціарної служби, заслужений юрист України

Orcid 0000-0001-9227-3775

ТРИНЬОВА Яна Олегівна - д.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії державної пенітенціарної служби, академік Української академії наук, адвокат

Orcid 0000-0002-5416-2756

УДК 343.8

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.12

Статтю присвячено визначенню загального поняття злочинності та практичного значення точного розуміння її сутності і змісту. На засадах прагматизму з використанням історико-правового та порівняльного методів дослідження, а також методу інтелектуального моделювання обґрунтовується висновок, що до цього часу в кримінології превалює статистичне визначення злочинності, як сукупності злочинів, вчинених на певній території певною кількістю осіб за певний проміжок часу. Таке визначення, навіть доповнене положеннями історичного, соціологічного та психологічного характеру, не розкриває сутності явища злочинності, що, у свою чергу, не дозволяє зрозуміти його зміст. Лише останнім часом у фаховому середовищі починають з'являтися дефініції злочинності з намаганням відобразити в них сутність цього явища, але вони не відзначаються належною повнотою та точністю.

У статті пропонується визначення злочинності як іманентного розвитку суспільства, зумовленої внутрішньою і зовнішньою детермінацією схильності людей та їх спільнот до деструктивності, а також реальних проявів такої схильності у формі кримінальних правопорушень, що піддаються протидії їм з метою утримання в соціально допустимих межах. Таке визначення дозволяє зрозуміти зміст злочинності, основу якого складають дві ознаки: людська схильність до деструктивності та вчинення кримінальних правопорушень як прояв такої схильності. За-

пропоноване розуміння сутності та змісту злочинності з відображенням їх у відповідній дефініції надає можливість уявити та змоделювати, а з тим створити та задіяти систему заходів та засобів стримання злочинності в соціально допустимих межах, яку доцільно називати протидією злочинності, оскільки саме цей термін найбільш адекватно відображає сутність вказаного явища.

Ключові слова: злочинність, схильність до правопорушень, вчинення правопорушення, протидія злочинності, загально-соціальна протидія, спеціально-кримінологічна протидія та кримінально-юстиційна протидія, запобігання злочинності, реагування на злочинні прояви.

Вступ

Злочинність відноситься до числа загальноновідомих суспільних явищ, тому з огляду на те, що про неї ніби все всім відомо, формулюванню її сутнісного визначення не приділяється належної уваги. У західній кримінології, особливо в північно-американській, що зазвичай іменується соціологією злочинності, загальна дефініція злочинності взагалі відсутня. До злочинності там ставляться як до само собою зрозумілого явища, що не потребує наукового визначення. Здебільшого цей термін використовується лише для позначення сукупності злочинів певного виду, що становлять предмет того чи іншого теоретичного чи емпіричного дослідження, скажімо, білокомірцева злочинність, насильницька злочинність тощо.

Натомість, у східноєвропейській кримінології і особливо в пострадянському її «секторі» поняттю злочинності приділяється певна увага, але достатньою її не назвеш, підтвердженням чого є відсутність теоретичної дискусії на цю тему. Як результат, запропоновані дефініції злочинності переважно відображають не сутнісну її характеристику, а статистичні, історичні, соціологічні, психологічні та деякі інші не основні ознаки цього явища.

Віддаючи належне теоретичним здобуткам дослідників у зазначеній сфері, зауважимо, що лише дехто з них наблизився до сутнісного визначення цього феномену, що зумовлює необхідність продовження відповідних теоретичних розвідок з метою формування узагальненої дефініції злочинності. У статті, що пропонується, висвітлюються результати таких розвідок, здійснені її авторами. У цьому й полягає актуальність запропонованої статті та доцільність її опублікування.

Метою статті є інформування відповідного експертного середовища та широкого загалу щодо результатів розробки загальної дефініції злочинності для створення на зазначеній основі моделі механізму протистояння її проявам.

Для досягнення вказаної мети використано прагматичний підхід до пізнання об'єктивної реальності та застосовано низку апробованих методів дослідження, зокрема аналізу і синтезу, історико-правового, порівняльного та деяких інших, а також методу інтелектуального моделювання соціальних процесів.

Виклад основного матеріалу

У сучасній кримінології склалась усталена думка, що термін «злочинність» з'явився у другій половині XIX століття для визначення загальної кількості злочинів, учинених за певний час на певній території (статистичний аспект), а також для визначення впливу соціальних процесів на кількість та характер вчинюваних у суспільстві злочинів (соціологічний аспект). Вказана традиція значною мірою збереглась дотепер. Незважаючи на те, що в процесі розвитку кримі-

нологічного знання дефініції злочинності доповнювались і продовжують доповнюватись іншими аспектами, наприклад, включенням до поняття злочинності біологічної складової детермінації її проявів, акцентуації на системності злочинності та її історичній мінливості, розуміння злочинності як прояву інституалізованої деструктивності в поведінці людей тощо, визначення злочинності залишаються переважно статистичними. Сутності та змісту явища злочинності вони не розкривають.

Відсутність інтересу до загального поняття злочинності з боку західної кримінології пострадянськими вченими пояснюється прагматичністю останньої з відтінком зневажливого ставлення до прагматизму [1]. Якщо ж до розуміння прагматизму підходити з адекватним уявленням про його сутність як *спосіб мислення, що інтерпретує ідеї як гіпотези того, що станеться в результаті їх реалізації* [2], то логічним вбачається протилежний висновок, а саме – відсутність узагальненого поняття злочинності в західній кримінології зумовлена не надлишком прагматизму, а, мабуть, його недостатністю в цій сфері, що проявляється в недооцінці практичного значення узагальненої дефініції злочинності.

Для східноєвропейської кримінології характерним є досить широке оперування загальним поняттям злочинності, але через різне розуміння її сутності, а також через складність змісту цього соціального явища та різноманітність його проявів узгодженого сутнісного поняття злочинності поки що не існує. Основна ж причина такого стану розуміння явища злочинності полягає, на нашу думку, в недостатній увазі до зв'язку дефініції злочинності з явищами, спрямованими на стримання її проявів, тобто в недостатку прагматизму в цій сфері. Наслідком зазначеного є панування тут переважно статистичних дефініцій злочинності. Зокрема, в радянській кримінології до 30-х років XX століття злочинність уявлялась як певна кількість злочинів, вчинених за певний період часу на певній території. У період жорсткого тоталітаризму навіть такий недосконалий підхід до розуміння цього явища зник зі сторінок теоретичних видань через визнання кримінології космополітичною буржуаз-

ною теорією поряд з генетикою та деякими іншими галузями гуманітарного знання.

Спроби відновити кримінологію, а разом з нею і поняття злочинності намітились у так званих соціалістичних країнах у середині ХХ століття. При цьому, злочинністю, як і раніше, продовжувала визнаватись сукупність злочинів, вчинених на певній території за певний проміжок часу [3, с. 25]. Але вже тоді висловлювались сумніви щодо правильності такого підходу. Так, у першому радянському підручнику з кримінології злочинність визначалась як сукупність вчинених у певний період часу у цьому суспільстві злочинів, що не є їх «простою сумою» [4, с. 55]. При цьому не пояснювалось, що відрізняє злочинність від «простої суми злочинів».

Далі поняття злочинності почало доповнюватись уточненнями, що злочинність – це «збірне поняття», «класово зумовлене, історично перехідне соціальне явище, що проявляється в сукупності діянь, визнаних суспільно небезпечними та кримінально караними в цьому суспільстві в цей період часу» тощо [5, с. 96; с. 98]. Подібним чином, але з наповненням додатковими ознаками декларативного характеру, формулювалось поняття злочинності і в спеціальних дослідженнях на цю тему [6, с. 173]. Проте, й таке прикрашене різними епітетами поняття злочинності не відображало її сутності та змісту. Залишаючись, по суті, статистичним, воно набуло абстрактних ознак відповідної епохи, таких як класова зумовленість, історична мінливість, тимчасовість, що не розкривали сутності цього явища. Крім того, у ньому не вказувалось на фактори, що детермінують злочинність.

Таке визначення мало чим відрізнялось від попередніх, адже сутність злочинності залишалась нерозкритою. За одним із влучних висловів з цього приводу, «за такої постановки питання допустимо говорити лише про зростання чи зниження злочинності, а її сутність і природа залишаються за межами пізнання» [7, с. 34]. Отже, уникнути статистичного підходу до розуміння злочинності в цей період не вдалось, проте було започатковано існування одного з довготривалих кримінологічних міфів про тимчасовість злочинності. Тим самим ра-

дянська кримінологія запрограмувала себе на самоліквідацію за алгоритмом: зникне злочинність – зникне й кримінологія. Лише останнім часом спочатку до філософів прийшло розуміння того, що злочинність є довічним супутником існування людства [8; 9], а згодом і кримінологи усвідомили, що єдине, на що спроможне людство, це – утримувати її на соціально прийнятному рівні [10, с. 30].

У подальшому визначення поняття злочинності продовжувало ґрунтуватись переважно на кількісному аспекті цього явища, але радянські кримінологи, інтуїтивно відчувачи недоліки такого підходу, намагались посилити його іншими характеристиками соціологічного штибу. З подібними «прикрасами» в 1985 році побачило світ оновлене визначення злочинності як класово зумовленого, історично перехідного, мінливого, соціально-правового явища антагоністичного характеру, що включає сукупність усіх злочинів, вчинених у цьому суспільстві, у цей період, які характеризуються кількісними (динаміка, стан) і якісними (структура, характер) показниками [11, с. 138]. Наведене бачення злочинності залишається світоглядною основою фахового розуміння її сутності для більшості пострадянських кримінологів.

Наприкінці ХХ століття почали з'являтися модернізовані версії поняття злочинності. Так, відомий український кримінолог А.Ф. Зелінський розглядав її як масовий прояв деструктивності в поведінці людей, що виражається в системі передбачених кримінальним законодавством діянь, вчинених на цій території або серед членів певних соціальних груп протягом одного року або якоїсь його частини [12]. У цьому визначенні акцент робиться на психологічному аспекті злочинності: вона розглядається як прояв масової деструктивної поведінки людей. До того ж, наголошується на системності проявів злочинності, а не їх сукупності. Про системність явища злочинності свідчить наявність у ньому такої іманентної будь-якій системі властивості, як її стійкість, що, у свою чергу, проявляється у здатності явища до спротиву зусиллям, спрямованим на його подолання. Тож у вказаній дефініції спостерігається спроба відірватись від ста-

тистичного розуміння злочинності та сформулювати сутнісне її визначення.

Інший відомий український кримінолог А.П. Закалюк висловив думку, що злочинність є соціальною або кримінальною активністю, «феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства» [1, с.139].

На переконання представників сучасної одеської кримінологічної школи, злочинність – це поширена соціальна активність, різновид масової практики людей, що проявляється в деструктивній поведінці (діяльності, вчинках), яка передбачає кримінальну відповідальність згідно з чинним на цій території і в цей час законодавством [13].

У вказаних визначеннях, на відміну від наведених вище більш ранніх, переважають ознаки соціологічного та психологічного, а не суто статистичного характеру, але і вони не розкривають сутності злочинності. До того ж, деякі положення в цих визначеннях є сумнівними. По-перше, наголос на тому, що злочинність репрезентується тільки людською активністю; по-друге, що державно-правовою реакцією на прояви злочинності є лише кримінальна відповідальність. На противагу висловленій позиції зауважимо, що злочинність може проявлятися не лише у формі активності, але й у пасивній формі поведінки (бездіяльність), а засобами реагування на прояви злочинності можуть виступати не тільки відповідні форми кримінальної відповідальності, але й інші кримінально-правові та організаційні засоби, що не охоплюються поняттям «кримінальна відповідальність». Окремо наголосимо, що латентна частина злочинності взагалі не тягне за собою жодних правових наслідків.

На початку XXI століття почали з'являтися сутнісні дефініції злочинності. Відповідно до однієї з них, злочинність – це детермінована суб'єктивними та об'єктивними обставинами *внутрішня схильність* індивідів до вчинення кримінальних правопорушень та властивість людини, соціального інституту, суспільства, окремої країни, глобального суспільства відтворювати небезпечні діяння, що піддаються кількісній та якісній

інтерпретації і зумовлюють запровадження відповідних кримінально-правових заборон [14, с. 134–135]. Відображене в наведеному визначенні стремління до пошуку сутності злочинності через акцентуацію природної схильності людини до деструктивності, демонстрацією якої є вчинення кримінального правопорушення, а також включення до її дефініції факторів детермінації злочинних проявів та їх юридичних наслідків, вбачається перспективним, але з деякими уточненнями.

По-перше, в дефініції злочинності доцільно включати ознаку її іманентності існуванню людства. По-друге, слід чітко відображати зв'язок між людською схильністю до деструктивності та вчиненням кримінальних правопорушень, що виступають формою реалізації такої схильності, яка характеризує лише суб'єктивну, внутрішню сторону злочинності. Об'єктивна, тобто видима її сторона, полягає в реалізації зазначеної схильності, тобто у вчиненні кримінальних правопорушень. По-третє, юридичні наслідки проявів злочинності у виді вчинення кримінальних правопорушень доцільно уявляти не лише як встановлення кримінально-правових заборон, але й їх практичного застосування. По-четверте, виходити з того, що, окрім застосування кримінально-правових заборон, існують й інші соціально-правові засоби протистояння злочинності.

З урахуванням зазначених уточнень можливим є висновок, що зміст явища «злочинність» у *широкому* її сенсі утворюють наступні ознаки: 1) іманентність злочинності існуванню людства; 2) суб'єктивні та об'єктивні фактори її детермінації (причини і умови виникнення й існування схильності до кримінальних правопорушень та її реалізації у виді їх вчинення); 3) сама схильність до кримінальних правопорушень; 4) реалізація такої схильності у виді вчинення кримінальних правопорушень; 5) здатність піддаватися впливу заходам протистояння злочинним проявам, що застосовуються з метою стримання злочинності в соціально допустимих межах. При цьому, дві перші з числа названих обставини (іманентність злочинності існуванню людства та причини й умови виникнення схильності до кримі-

нальних правопорушень та до їх вчинення) є своєрідною перед злочинністю, а остання (здатність піддаватись впливу) – постзлочинністю. Звідси, явище злочинності у вузькому, власному її сенсі складають лише дві обставини – людська *скхильність* до кримінальних правопорушень та її реалізація у виді їх *вчинення*, на чому раніше аргументовано наголошував один з авторів цієї статті [15].

На підставі вище викладеного, пропонуємо наступну узагальнену дефініцію злочинності: *це – іманентна розвитку людства, зумовлена внутрішньою і зовнішньою детермінацією схильність людей та їх спільнот до деструктивності, а також реальні прояви останньої у формі кримінальних правопорушень, що піддаються їх стриманню в соціально допустимих межах шляхом протистояння їх вчиненню.*

Запропонована дефініція злочинності, розуміння її сутності та змісту засновується нами на прагматичному підході до пізнання об'єктивної дійсності, родоначальниками якого були Чарльз Пірс [16] та його послідовник Вільям Джеймс [17]. Вони виходили з того, що ясність думок про будь-який предмет зумовлюється практичними наслідками його існування, тому наші уявлення про ці наслідки – як найближчі, так і віддалені – оце й усе, що ми можемо уявити собі про цей предмет [18, с. 27]. Говорячи про сутність злочинності, як предмет пізнання, та її дефініцію, найближчим практичним наслідком їх з'ясування бачиться загальне уявлення про протистояння злочинності, а віддаленими наслідками – стримання злочинності в соціально допустимих межах завдяки системі такого протистояння.

Прагматичне розуміння злочинності має не лише пізнавальне (гносеологічне) та інструментально-аксіологічне, а перш за все, праксиологічне значення. Воно полягає в тому, що узагальнена дефініція злочинності дозволяє створити систему протистояння її проявам. Створення на підставі запропонованої дефініції злочинності системи протистояння їй передбачає можливість спочатку уявити та змоделювати, а затим організувати та задіяти відповідні заходи та засоби такого протистояння. У цьому якраз і полягає прагматизм пізнання та чіткого загального формулювання явища злочинності. У про-

цесі створення системи протистояння злочинності, на всіх його етапах сутнісна дефініція злочинності здатна виконувати роль своєрідного універсального інструменту, використовуючи властивості якого цілком можливо добитись позитивного результату – стримання злочинності в соціально допустимих межах.

Намагання створити систему протистояння злочинності не спираючись на сутнісну дефініцію останньої, чітко не уявляючи сутності та змісту самої злочинності, не може бути ефективним, про що свідчить практика більшості країн світу, у тому числі й України. Лише в окремих із них завдяки історично зумовленим особливостям їх становлення, специфічній ментальності населення та раціонально організованій державі і її взаємодії з громадянським суспільством вдається забезпечувати низький рівень злочинності, незважаючи на відсутність її усталеної сутнісної дефініції. У більшості ж країн ситуація зворотна: відсутність адекватного уявлення про зміст злочинності, відображеного в сутнісному, а не статистичному її визначенні, не сприяє створенню відповідної ефективної системи протистояння злочинності та зниженню її рівня.

Створення системи протистояння злочинності з використанням сутнісного, а не статистичного визначення самої злочинності слід розпочинати з вибору адекватної назви такої системи. Не випадково народна мудрість проголошує: як судно назвеш, так воно і попливе. На наше переконання, систему протистояння злочинності доцільно іменувати *протидією злочинності*, оскільки зазначений термін найбільш адекватно відображає сутність відповідного явища. Інші терміни, що існують на його позначення, наприклад, «подолання злочинності», «викорінення злочинності», «контроль злочинності» тощо, усе менше використовуються в лексиконі фахівців через їхню невідповідність явищу, що ними позначається, а термін «боротьба зі злочинністю» сприймається сьогодні як відвертий анахронізм.

На нашу думку, *протидія злочинності* полягає у зумовленій змістом злочинності *соціально-управлінській та кримінально-юстиційній діяльності із запобігання криміналь-*

ним правопорушенням та соціально-правового реагування на їх вчинення. З цього приводу одним із авторів цієї статті вже висловлювались відповідні гіпотези [19]. На їх розвиток доцільно зазначити наступне. Протидія злочинності відбувається в певних сферах соціально-правової дійсності, що дозволяє виокремити відповідні види такої протидії, а саме: загальносоціальну, спеціально-кримінологічну та кримінально-юстиційну.

Загальносоціальна протидія – це ефективне правомірне функціонування всіх інституцій суспільства та держави, що спеціально не спрямовується на протидію злочинності, але опосередковано впливає на зменшення факторів її існування та відтворення, у результаті чого мінімізується кількість кримінальних правопорушень. Може здатись, що на цьому рівні протидії її суб'єкт та об'єкт збігаються, але більш уважний розгляд ситуації вказує лише на термінологічний збіг цих явищ. Насправді ж у протидії злочинності на загально-соціальному рівні як суб'єкт бере участь не все суспільство, а лише його легальні інституції та соціономні особистості (законослухняні громадяни). Інституції, що функціонують протиправно, та соціопатичні особистості хоча і є складовою суспільства, перебувають «по інший бік барикади». Але зазначений висновок слід сприймати як вельми умовний. Він лише схематично ілюструє дійсність. Насправді одні й ті ж суспільні інституції та фізичні особи в одній ситуації можуть бути «по один бік барикади», а в інших – по інший. Яскравим прикладом цього є фіскальна система України за часів президентства Януковича. З одного боку, це була легальна інституція, створена, у тому числі, і для протидії економічній злочинності, а з іншого – «багатопрофільна» злочинна організація.

На відміну від загальносоціальної, спеціально-кримінологічна протидія злочинності – це система кримінологічних та організаційно-правових заходів, спеціально спрямованих на протидію злочинності, що переважно здійснюються в процесі функціонування органів правопорядку. Крім повсякденної діяльності з охорони правопорядку, характерною особливістю спеціально-кримінологічної протидії злочинності є реалізація різ-

нопланових програм запобігання її проявам на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях та проведення інших спеціально спрямованих на це заходів. Прикладом останніх є антикорупційна активність на основі рамкового Закону України «Про запобігання корупції».

Щодо третього рівня протидії злочинності – кримінально-юстиційного – слід зазначити, що його сутність полягає в протидії кримінальним правопорушенням зусиллями тільки органів кримінальної юстиції в межах процесуального провадження за фактом вчинення конкретного правопорушення. При цьому органи кримінальної юстиції можуть застосовувати запобіжні заходи проти потенційних злочинних проявів і до вчинення кримінального правопорушення, наприклад, здійснюючи правову пропаганду. Але така діяльність належить до спеціально-кримінологічної, а не до кримінально-юстиційної протидії злочинності. Здійснюючи її, вказані органи реалізують свій загальний «правохоронний» потенціал, а не кримінально-юстиційний.

Кожен із трьох зазначених видів протидії злочинності характеризується наявністю відносно автономного механізму її здійснення. Характеристику зазначеного механізму (зміст) слід розпочинати з того, що така протидія здійснюється за двома взаємопов'язаними напрямками, кожен з яких відображає відповідну складову змісту самої злочинності.

Нагадаємо, що явище «злочинність» у вузькому сенсі цього слова має дві відносно автономні складові: перша – це *схильність* людей та їх спільнот до вчинення кримінальних правопорушень, детермінована певними причинами та умовами. Відповідно, перший напрям протидії злочинності спрямовується на подолання вказаної схильності та її детермінант. Пропонуємо називати цей напрям *запобіганням* потенційним кримінальним правопорушенням (запобігання злочинності). Друга складова злочинності – це реалізація зазначеної схильності, тобто *вчинення кримінальних правопорушень*. Тому другий напрям протидії злочинності є не чим іншим, як *правовим реа-*

зуванням на вже вчинені кримінальні правопорушення. У зв'язку з вище зазначеним, критичного ставлення до себе заслуговує словосполучення «запобігання та протидія злочинності», що часто зустрічається в доктринальній кримінологічній риторичі та в назвах і текстах нормативних актів. Пора, нарешті, збагнути, що запобігання злочинності є складовою її протидії, а не рівнозначним останній явищем та поняттям про нього, тому об'єднання запобігання з протидією є нелогічним, як нелогічним виглядає об'єднання в одному словосполученні меблів та стільців або автомобілів та вантажівок чи домашньої птиці та курей.

На нашу думку, узгоджене уявлення щодо сутності й змісту злочинності та протидії її проявам можливо напрацювати в рамках єдиної теорії протидії злочинності, якої потребує сьогодення. Але навряд чи розробка такої теорії найближчим часом набуде практичної актуальності без відповідного політико-управлінського рішення. Одним з авторів цієї статті неодноразово публікувались судження щодо змісту кожного з двох напрямів протидії злочинності та доцільності створення єдиної теорії протидії злочинності [20; 21], відгуків на які не послідувало. Мовчання, як відомо, є знаком згоди. Але воно може бути наслідком й інших обставин: публікації залишились непоміченими; хтось, прочитавши, не погодився, але промовчав тощо. Тому ще один заклик до створення самостійної теорії протидії злочинності, а також виклад у цій публікації нашого бачення співвідношення між поняттями «злочинність» та «протидія злочинності» не завадить. Тим більше, що чергове звернення до окресленої теми спонукає до більш глибокої аргументації відповідних висновків, наслідком чого є прирощення знання за розглядуваною темою, а отже, – реалізація евристичної функції пізнавальної діяльності.

Висновок

Запропоноване нами бачення сутності злочинності не є кінечним, як не може бути таким будь-який теоретичний висновок, адже процес наукового пошуку неспинний. З цього приводу ми цілком поділяємо висловлену в теорії думку, що сучасна цивілі-

зація прийшла лише до певного рівня розуміння злочинності, подолати який і піднятися на новий ступінь не дозволяють наявні сьогодні знання в галузі кримінології та суміжних наук. Слід продовжувати ретельно збирати крупинки знань про злочинність та пов'язані з нею явища і перехід кількості у якість стане неминучим. [22, с. 374]. Саме такими «крупинками» виступають висловлені нами ідеї з приводу дефініції злочинності з проєкцією визначення останньої на розуміння протидії її проявам.

Література

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. – Книга 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
2. H.S. Thayer, Sandra B. Rosenthal. Pragmatism. URL: <https://www.britannica.com/topic/pragmatism-philosophy>
3. Преступность и ее предупреждение: сборник статей / А.А. Герцензон, И.И. Карпец, В.П. Кудрявцев, А.Б. Сахаров, И.С. Самощенко; под ред. проф. М.Д. Шаргородского и Н.П. Кана. Л.: Лениздат, 1966. 239 с.
4. Советская криминология: учеб. для юрид. фак. и ин-тов / А.А. Герцензон и др. М.: Юридическая литература, 1966. 319 с.
5. Криминология: учебн. / А.А. Герцензон и др. [2-е изд., испр. и доп.]. М.: Юридическая литература, 1968. 471 с.
6. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность М.: Издательство МГУ, 1969. С. 232.
7. Криминология: приглашение к дискуссии. Моногр. / авт. кол.: А.В. Баляба, Э.В. Виленская, Э.А. Дидоренко, Б.Г. Розовский. Луганск: РИО ЛИВД, 2000. 318 с.
8. Поздняков Э. А. Философия преступления: для тех., кто не боится потерять иллюзии. М., 2001. 575 с.
9. Бачинин В.А. Философия права и преступления. Х.: Фолио, 1999. 607 с.
10. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. [2-е изд, перераб. и доп.]. М.: Волтерс Клувер, 2005. 912 с.
11. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее

причини. Преступник / В.Н. Кудрявцев, И.И. Карпец, Б.В. Коробейников. М.: Юридическая литература, 1985. 416 с.

12. Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций. Х.: Прапор, 1996. 260 с.

13. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции: моногр. / [Дремин В.Н., Березовский А.А., Орловская Н.А. и др.]: под ред. В.Н. Дремина. Одесса: Феникс, 2007. 280 с.

14. Шестаков Д.А. От понятия преступности к криминологии закона. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 131-142.

15. Куц В. Поняття злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 34–39 URL:<http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/102016/02/kuts/pdf/>.

16. Webster's Biographical Dictionary. Webster's Biographical Dictionary. Springfield, Massachusetts. 1960. Charles Sanders Peirce.

17. William James. James, William, Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking Lect. 6, "Pragmatism's Conception of Truth," (1907).

18. Джеймс Вільям. Прагматизм. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2000. 144 с.

19. Куц В. Протидія злочинності: сутність та зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. К.: 2016, № 4(12). С. 103-112 URL:<http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf>

20. Куц В. Теорія протидії злочинності - перспективний напрям розвитку сучасної юридичної науки. *Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 29–30 січня 2016 р.). Кривий Ріг: ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2016. С. 136–140.

21. Куц В. Концептуальний підхід щодо теорії протидії злочинності. *Матеріали ІХ Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конференції, присвяченої пам'яті О. М. Литвака* (м. Київ, 25 листопада 2019 року). К: НАПУ, 2019.

22. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. М.: Издательская группа ИНФРА.М НОРМА, 1997. 374 с.

*Kuts Vitaliy - Ph.D. Doctor, Professor, Professor of the Department of Criminal, Criminal-Executive Law and Criminology of the State Penitentiary Service Academy, Honored Lawyer of Ukraine
Orchid 0000-0001-9227-3775*

*Триньова Яна - Doctor of Science of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal, Criminal-Executive Law and Criminology of the State Penitentiary Service Academy, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Advocate
Orchid 0000-0002-5416-2756*

A PRAGMATIC APPROACH TO THE GENERAL DEFINITION OF THE CRIME CONCEPT.

The article is devoted to the definition of the general concept of crime and the practical importance of an accurate understanding of its essence and content. On the basis of pragmatism, using historical-legal and comparative research methods, as well as the method of intellectual modeling, the conclusion is substantiated that until now the statistical definition of crime prevails in criminology, as a set of crimes committed in a certain territory by a certain number of persons in a certain period of time. Such a definition, even supplemented by provisions of a historical, sociological and psychological nature, does not reveal the essence of the phenomenon of crime, which, in turn, does not allow us to understand its meaning. Only recently have definitions of crime begun to appear in the professional environment with an attempt to reflect the essence of this phenomenon, but they are not characterized by adequate completeness and accuracy.

The article proposes a definition of crime as an immanent development of society, conditioned by the internal and external determination of the propensity of people and their communities to destructiveness, as well as real manifestations of such propensity in the form of criminal offenses that can be counteracted in order to keep them within socially acceptable limits. Such a definition makes it possible to understand the content of crime, the basis of which is two signs: the human tendency to destructiveness and the commission of criminal offenses as a manifestation of such a tendency. The proposed understanding of the essence and content of crime with their reflection in the appropriate definition provides an opportunity to imagine and model, and then create and use a system of measures and means of deterring crime within socially acceptable limits, which should be called crime prevention, since this term most adequately reflects the essence of the indicated phenomenon.

Keywords: crime, propensity to commit crimes, crime prevention, general social prevention, special criminological prevention and criminal justice prevention, response to criminal manifestations.

РЕФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ У БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІ

**ЗОТОВ Нікіта - аспірант кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»**

**ORCID ID: 0000-0002-1361-5608
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.13**

Економічна безпека – це властивість національної економіки забезпечувати стійкість та протидію ризикам та загрозам, у контексті сталого збалансованого розвитку та високої конкурентоспроможності держави на глобальному ринку. Економічна безпека у правовій площині презентується, як: по-перше, суспільні відносини, які виступають об'єктом нормативно-правового регулювання на предмет стійкого розвитку та захисту від ризиків; по-друге, сукупність нормативно-правових актів, які регламентують механізм формування запобіжників загрозам безпековій екосистемі.

Зважаючи, на новітні загрози економічній безпеці, доцільно, використовуючи досвід держав-членів Європейського Союзу (зокрема, Європейської Стратегії економічної безпеки), імплементувати зміни/оновлення у нормативно-правові акти, які регламентують детермінанти економічної безпеки України. Домінантами новацій нормативно-правового характеру вважаємо: диференціацію безпекових компонент; імплементування уніфікованого механізму безпекових детермінант та карт (рамки) його реалізації; встановлення ланцюгів комунікацій та взаємодії між суб'єктами безпекової екосистеми на платформі субсидіарності; тощо.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, законодавство, нормативно-правове регулювання, ризики, загрози, детермінанти.

Постановка проблеми

Інтеграція України в геополітичний простір вимагає реалізацію амбітних планів щодо удосконалення норм чинного законодавства, детермінант безпекової екосистеми, вектору механізмів регулювання та нагляду. Економічна безпека вважається базисом багатокомпонентної моделі національної безпеки, що зумовлює необхідність її забезпечення на всіх рівнях управління. Тенденції законодавчої ініціативи в безпековій сфері, обумовлені, перш за все, особливим правовим режимом у державі – оголошеним воєнним станом. Саме в цьому контексті актуальною є проблематика запобігання, мінімізації та протидії загрозам соціально-політичному, економічному устрою держави.

Стан дослідження

Питання нормативно-правової регламентації забезпечення економічної безпеки України перебуває в центрі наукових розвідок, починаючи від дати прийняття Декларації про державний суверенітет України та дотепер. Питання оновлення законодавчої ініціативи у безпековій сфері виступає предметом наукових розвідок вітчизняних науковців, зокрема: Акімової Л. М., Бригінець О. О., Гбур З. В., Гетманець О. П., Жаліло Я. А., Лекаря С. І., Ортинського В. Л., Харазішвілі Ю. М. та інших.

В умовах сьогодення безпекові детермінанти набули особливого значення, адже функціонування держави в умовах правового режиму воєнного стану спонукує до форму-

вання новітньої парадигми багатовекторної безпекової концепції, яка б відповідала викликам сучасності, що вимагає перманентних наукових досліджень та новітніх законодавчих ініціатив.

Метою статті є комплементарний аналіз законодавчих ініціатив у безпековій сфері, на предмет їх актуальності, повноти та релевантності саме в частині економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу

Економічна безпека – це властивість національної економіки забезпечувати стійкість та протидію ризикам і загрозам, у контексті сталого збалансованого розвитку й високої конкурентоспроможності держави на глобальному ринку.

У доповіді Національного інституту стратегічних досліджень зазначено, що «у перші місяці повномасштабної війни, економічна безпека України значною мірою забезпечувалася накопиченими у довоєнний час резервами та запасом міцності, оперативною консолідацією зусиль суспільства на регіональному та місцевому рівнях, самоорганізацією та згуртованістю громадян України перед екзистенційною загрозою російської агресії, наданням безпрецедентної міжнародної підтримки. З переходом російської агресії у форму затяжної війни на виснаження безпосередній вплив бойових дій на економіку посилюється цілеспрямованими атаками на критичну інфраструктуру країни, виснаженням фінансових резервів населення та бізнесу, наростанням економічних диспропорцій, що сформувалися у воєнний період, застосуванням з боку ворога потенціалу різноманітних гібридних інструментів впливу. Це актуалізує потребу здійснення цілеспрямованої політики держави щодо протидії комплексу ризиків на основі оперативного моніторингу викликів і загроз економічній безпеці в умовах війни та аналітичного опрацювання його результатів» [1].

Правове регулювання/забезпечення економічної безпеки – це механізм формування, прийняття та реалізації правових конструкцій детермінант економічної безпеки, опосередком нормативно-правового інструментарію.

Домінантними платформами нормативно-правового регулювання детермінант еконо-

мічної безпеки вважаються акти програмного характеру, зокрема: Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – Безпека країни» [2]; Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року [3]; Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [4]; Концепція забезпечення національної системи стійкості [5]; Київський безпековий договір [6], та інші документи, які репрезентують державну політику у безпековій сфері.

Економічна безпека у правовій площині презентується у двовекторній площині:

- по-перше, як суспільні відносини, що виступають об'єктом нормативно-правового регулювання на предмет стійкого розвитку та захисту від ризиків;

- по-друге, як сукупність нормативно-правових актів, які регламентують механізм формування запобіжників загрозам безпековій екосистемі.

Правова складова економічної безпеки транслюється системою нормативно-правових актів, спрямованих на захист економіки від загроз, забезпечення її стійкості та сталого розвитку. Метою зазначеної законодавчої ініціативи виступає формування ефективних дієвих механізмів регулювання економіки – правових процесів, запобігання кризовим ситуаціям, підвищення конкурентоспроможності держави на глобальному ринку.

Особливу позицію у ієрархії інструментів забезпечення економічної безпеки займає Закон України «Про національну безпеку України», яким визначено, що «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій» [7]. На нашу думку, зазначеним нормативно-правовим актом недостатньо конкретизовано поняття та місце економічної безпеки у системі національної безпеки України, адже зазначена безпекова компонента виступає матеріальним базисом національної безпеки, її вагомою складовою.

Такої ж позиції, дотримується і проф. Жаліло Я. А., яка стверджує, що візією формування засад нормативно-правового забезпечення національної безпеки повинні виступати:

- юридичне визначення та закріплення наявних у галузі національної безпеки відносин;

- визначення основ правового регулювання цих відносин;

- формування нових відносин, які не врегульовані чинним законодавством, але є українськими потрібними в умовах сьогодення;

- ліквідація відносин та ситуацій, віджилих, що гальмують розвиток системи національної безпеки [8]. Науковиця акцентує увагу на оновленні (модернізації) чинного нормативного акту, відповідно до часових викликів.

Закон України «Про Національну безпеку України» повинен оперувати не лише дефінітивними конструкціями, а й сучасною уніфікованою термінологією, стандартизованими підходами, механізмом та інструментарієм забезпечення національної безпеки, на засадах взаємодії та відповідальності. Домінантами зазначеного нормативно-правового акту, як видається, повинні виступити: чітко окреслена диференціація безпекових компонентів; імплементація уніфікованого механізму безпекових детермінантів та карти його реалізації; встановлення ланцюгів комунікацій та взаємодії між суб'єктами безпекової екосистеми на платформі субсидіарності, тощо.

Для надання законодавчої регламентації безпековим відносинам, доцільно імплементувати та уніфікувати дефінітивні конструкції складових національної безпеки у Закон України «Про Національну безпеку України».

Погоджуємось із твердженням, що «з огляду на те, що в сучасних умовах спектр загроз у безпековій сфері розширюється, доцільно надати нове сучасне визначення національній безпеці, але водночас не визначати переліку сфер, які це поняття має охоплювати. У змісті цього законопроєкту має бути сучасне визначення дефініції «національна безпека» та системи її забезпечення, головні характеристики національної безпеки держави, джерела загроз національній безпеці, види, рівні та ієрархія розробки документів стратегічного планування національної безпеки (концепція, доктрина, стратегія та інші нормативно-

правові акти), об'єкти, суб'єкти та засоби забезпечення національної безпеки, порядок визначення та затвердження індикативних показників національної безпеки, контроль та відповідальність за стан національної безпеки тощо» [9]. Дозволимо дещо не погодитись з авторами зазначеної ініціативи в частині невизначення складових (сфер охоплення національної безпеки). На нашу думку, саме уточнення компонентів національної безпеки та нормативно-правова регламентація їх дефінітивних конструкцій внесе чітке розуміння та можливість подальшої алгоритмізації механізмів формування ефективної національної безпекової екосистеми в контексті її складових.

Знову ж таки, якщо аналізувати Стратегію Національної безпеки України, зокрема, Розділ II «Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов», можна констатувати, що ризики є дещо неактуальні станом на сьогодні, на час правового режиму воєнного стану в Україні, коли на території держави тривають агресивні воєнні дії (п. 17-18, ризики доцільно оновити).

Вважаємо не цілком актуальним ризиком, загрозу, визначену пунктом 21 «Сучасні темпи переозброєння Збройних Сил України, інших складових сил оборони, на новітні (модернізовані) зразки, що не забезпечують потреби в заміні основних видів озброєння та військової техніки радянського виробництва, які у найближчій перспективі вичерпають свій ресурс. Зростаючий дефіцит фінансових ресурсів ускладнює виділення коштів для забезпечення виробництва та закупівлі в необхідних обсягах сучасних зразків озброєння та військової техніки, що разом із дисбалансом воєнних потенціалів України та Російської Федерації обумовлює необхідність розробки нової стратегії воєнної безпеки» [2], адже станом на липень 2023 року Збройні сили України дедалі більше укомплектовані сучасними зразками військового озброєння та обладнання.

«Реальність, що формується в умовах стрімкого розвитку сучасних технологій, змінює традиційні уявлення про загрози як такі, що зумовлені причинами переважно природного, техногенного, соціального або воєнного характеру. Новітні методи створення

конфліктів і кризових ситуацій потребують розуміння природи їх виникнення на основі системного аналізу та оцінювання ризиків для найбільш важливих сфер життєдіяльності суспільства і держави, зокрема, економічної, енергетичної, інформаційної, кібернетичної, екологічної, продовольчої, охорони здоров'я, освіти та культури» [5]. Доцільно визнати, що загрози (ризик) гібридного типу є переважними та потребують системного впровадження новітнього інструментарію превенції й протидії.

«Широкомасштабна війна, розв'язана РФ, чинить фундаментальний негативний вплив на економічну безпеку України. Разом із тим, Україні вдалося зберегти макроекономічну стійкість і навіть покращити попередні прогнози економічної динаміки. За підсумком 2022 р., падіння ВВП становило, за уточненими даними Державної служби статистики України, 29,1 %. У контрольованих межах залишаються інфляційні процеси, утримана стабільність курсу гривні. У планових межах здійснюється наповнення Державного бюджету. Цьому сприяють професійна робота уряду та парламенту України, Національного банку України, системна допомога міжнародних партнерів, високий рівень адаптивності бізнесу та населення. Разом це дозволило втримати економічний фронт та продовжити рух України в напрямку до перемоги. Ознаки економічної стабілізації та адаптації суб'єктів економічних відносин до руйнівного впливу війни дозволяють з обережним оптимізмом прогнозувати поступове покращення стану економічної безпеки у 2023 році» [1].

У системі національної безпеки України економічна безпека є її фундаментом і матеріальною основою, а забезпечення економічної безпеки є винятковою прерогативою держави. У практичному плані забезпечити економічну безпеку країни означає створити певну систему її самозбереження, що автоматично приводила б у рух її механізми захисту від тієї або іншої загрози [10, с. 130].

Погоджуємось із позицією Правдюк А. Л., що до факторів забезпечення економічної безпеки доцільно віднести:

- пристосування до мінливих зовнішніх умов й адекватне реагування на виклики зовнішнього середовища;

- створення сприятливих умов для забезпечення реалізації національних інтересів; проведення самостійної й ефективної економічної політики з метою захисту національних інтересів;

- забезпечення ефективного захисту економічних інтересів особи, суспільства, держави;

- забезпечення стійкості до зовнішніх і внутрішніх загроз та здатність ефективно захищати національні інтереси в усіх сферах функціонування держави;

- вчасне виявлення загрози національним економічним інтересам і запобігати заподіянням збитків соціально-економічній системі в цілому;

- криміналізацію нових, раніше не відомих національному правовому полю суспільно небезпечних діянь за результатами їх всебічного вивчення й аналізу та розробка відповідних заходів протидії таким видам злочинності, а також здійснення модернізації чинного законодавства та практики боротьби згідно із потребами часу [12].

Правове регулювання забезпечення економічної безпеки, як виду державної діяльності, повинно визначатися наступними ознаками:

- встановлення національних економічних інтересів, що визначають зміст права щодо їх захисту з метою стабільного розвитку держави;

- виявлення загроз, що виникають внаслідок неправомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин;

- формування правовідносин між суб'єктами, які регулюються законодавством;

- забезпечення нормативно регламентованої діяльності державних органів, наділених право застосовними повноваженнями щодо забезпечення безпеки [11, с. 172].

У контексті редагування понятійного апарату Закону України «Про Національну безпеку України», пропонуємо статтю 1 «Визначення термінів» доповнити визначенням «економічної безпеки», як: властивості національної економіки забезпечувати стійкість та протидію ризикам і загрозам, в контексті сталого збалансованого розвитку й високої конкурентоспроможності держави; стану захищеності економічних суб'єктів від реальних та потенційних загроз.

Таким чином, задекларувавши позицію економічної безпеки у складі безпеки національної.

Аналізуючи новели Стратегії економічної безпеки, увага, передусім, акцентується на об'єкті – економічній безпеці. Проте, визначення такого поняття також немає, що розширює рамки угляду, тлумачення й трактування під час правозастосовної діяльності. На нашу думку, понятійний апарат повинен бути уніфікованим та комплементарно прописаним у Стратегії національної безпеки і у Стратегії економічної безпеки.

Досить кричущим видається факт неактуальності змістовного наповнення Розділу 2 Стратегії економічної безпеки, адже у тексті визначено основні безпекові ризики першого півріччя 2020 року. Зазначений розділ необхідно доповнити ризиками сьогодення та уразливістю об'єктів впливу.

Висновки

Зважаючи, на новітні загрози економічній безпеці, доцільно, використовуючи досвід держав-членів Європейського Союзу (зокрема, Європейської Стратегії економічної безпеки [13]), внести зміни, доповнення у нормативно-правові акти, які регламентують детермінанти економічної безпеки України.

Домінантами новачій нормативно-правового характеру вважаємо: диференціацію безпекових компонент; імплементацію уніфікованого механізму безпекових детермінант та карт (рамки) його реалізації; встановлення ланцюгів комунікацій та взаємодії між суб'єктами безпекової екосистеми на платформі субсидіарності тощо.

Література

1. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану: Експертно-аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf> (дата звернення: 30.06.2023).

2. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: Указ Президента України № 392/2020 від 14.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov>

[ua/laws/show/392/2020#n12](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12) (дата звернення: 30.04.2023).

3. Стратегія економічної безпеки України до 2025 року: Указ Президента України № 347/2021 від 11.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n11> (дата звернення: 30.06.2023).

4. Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

5. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Указ Президента України № 479/2021 від 27.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

6. Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України. Київ, 2022. URL: <https://tinyurl.com/2f7gbjuc> (дата звернення: 30.06.2023).

7. Про Національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р., № 2469-VIII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.07.2023).

8. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. Київ: НІСД, 2003. С. 53–87.

9. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригуннов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. Випуск № 4 (81). С. 13-26.

10. Малишко В. М. Актуальні проблеми економічної безпеки в системі національної безпеки України. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 130.

11. Павліченко Є., Гузенко О. Нормативно-правове регулювання економічної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 169-174.

12. Правдюк А. Л. Особливості законодавчого забезпечення економічної безпеки України. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 170-182.

13. An EU approach to enhance economic security. Brussels, 20 June 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_3358 (дата звернення: 11.07.2023).

SUMMARY

Economic security is a property of the national economy to ensure stability and resistance to risks and threats in the context of sustainable, balanced development and high state competitiveness in the global market.

Economic security in the legal plane had presented as first, social relations, which are the object of regulatory and legal regulation on the subject of sustainable development and protection against risks; secondly, a set of legal acts that regulate the mechanism of formation of safeguards against threats to the security ecosystem.

The legal component of economic security is represented by a system of regulatory acts to protect the economy from threats, ensuring its stability and sustainable development. The specified legislative system's goal is to form effective and efficient mechanisms for regulating economic processes, preventing crisis situations, and ensuring the state's competitiveness.

In the context of the definitive implementation of the above-mentioned normative act, we propose to supplement Article 1, «Definition of Terms» of the Law of Ukraine, «On National Security of Ukraine,» with the definition of «economic security» as the protection of economic entities from real and potential threats. Thus, having declared the position of economic security as part of national security.

Analyzing the novels of The Strategy of Economic Security, attention had primarily focused on the object - economic security. However, there is also no definition of such a concept, which expands the scope of interpretation and sometimes abuse of norms. The conceptual apparatus should be complementary and prescribed in the National and Economic Security Strategy. The fact that the content of Section 2 of the Economic Security Strategy is irrelevant is quite striking since the first half of 2020's main risks had been defined in the text. The specified section must have supplemented with current risks and the vulnerability of objects of influence.

Taking into account the latest threats to economic security, it is advisable, using the experience of the member states of the European Union (in particular, the European Strategy for Economic Security), to make changes/updates to the legal acts that regulate the determinants of the economic security of Ukraine. We consider the dominant innovations of a normative and legal nature to be: differentiation of security components; implementation of a unified mechanism of safety determinants and maps (frameworks) of its implementation; establishment of chains of communication and interaction between subjects of the security ecosystem on the platform of subsidiarity; etc.

Keywords: security, national security, economic security, legislation, normative and legal regulation, risks, threats, determinants.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОМАНДУВАЧА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

ШОПІНА Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ (Львів, Україна)

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.14

Метою статті є уточнення поняття та особливостей розвитку адміністративно-правового статусу Командувача Національної гвардії України.

Проаналізовано розвиток законодавства, яким регулювався правовий статус Національної гвардії України та внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. З'ясовано, що тенденції, притаманні розвитку правового статусу Командувача Національної гвардії України, характеризуються його деталізацією, що стає наслідком реформування всієї системи публічної влади відповідно до демократичних стандартів. Констатовано наявність прогалин, пов'язаних з недостатньою відкритістю Національної гвардії України для громадського нагляду.

Ключові слова: Національна гвардія України, Командувач Національної гвардії України, адміністративно-правовий статус, Міністерство внутрішніх справ України, військове управління, військові формування, сектор безпеки і оборони.

Постановка проблеми

Консолідація зусиль усіх суб'єктів сектору безпеки і оборони заради перемоги над агресором вимагає безперешкодного функціонування всіх правоохоронних органів та військових формувань, однією з умов якого є досягнення правової визначеності статусу керівників означених суб'єктів. Важливе місце серед них займає Національна гвардія України, яка нині активно здійснює відсіч російській збройній агресії та відіграє важ-

ливу роль як у військових, так і в правоохоронних відносинах. З огляду на це сутність правового статусу Командувача Національною гвардією України, ще недостатньо досліджена на теоретико-методологічному рівні, уявляє інтерес як з доктринальної, так і з практичної точки зору.

Стан дослідження проблеми

Серед науковців, які вивчали проблеми правового статусу суб'єктів сектору безпеки і оборони, слід назвати таких учених, як В. Карелін, О. Кобзар, О. Комісаров, Д. Корнієнко, І. Коропатнік, О. Котляренко, О. Кривенко, В. Пашинський, І. Остапенко, С. Стецюк, Н. Христинченко, В. Шамрай, В. Шульгін та ін. Разом з тим проблематика, пов'язана з розвитком правового статусу Командувача Національної гвардії України, ще не отримала достатнього висвітлення в наукових працях, що обумовлює спрямованість наукових пошуків.

Метою цієї статті є уточнення поняття та особливостей розвитку адміністративно-правового статусу Командувача Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу

Як справедливо зауважує Д. Корнієнко, широкий спектр і різноплановість завдань, що покладаються на Національну гвардію України, потребують постійного вдосконалення адміністративно-правового забезпечення військового керівництва нею залежно

від рівня та характеру загроз, що існують в українському суспільстві [1, с.2]. Це обумовлює низку вимог до правового забезпечення діяльності цього військового формування, додержання яких обумовлює перманентне вдосконалення національного законодавства, яким регулюється функціонування сектору безпеки й оборони.

Законодавство, яке визначає правовий статус керівництва Національної гвардії України, постійно розвивалося, і з моменту набуття нашою державою незалежності пройшло складний шлях, спрямований на досягнення стандартів функціонування військових формувань у сучасній правовій демократичній державі.

24 серпня 1991 року постановою Верховної Ради України № 1431-ХІІ «Про військові формування на Україні» всі військові формування, дислоковані на території республіки, були підпорядковані Верховній Раді України, а Уряд було зобов'язано приступити до створення Збройних Сил України, республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України [2]. На основі військових частин внутрішніх військ, відповідно до Указу Президії Верховної Ради України «Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території», було утворено Республіканську гвардію України, керівництво якою покладено на командуючого Республіканською гвардією України. Командуючий затверджувався Верховною Радою України і підпорядковувався безпосередньо Голові Верховної Ради України [3]. Такий непритаманний демократичним державам, з їх багатовіковою увагою до балансу у розподілі влад, порядок підпорядкування військового формування парламенту був обумовлений початковим етапом державного будівництва і недостатньою сформованістю всієї вертикалі органів публічної влади, що потребувало централізації управління мілітарними структурами.

Закон України «Про Національну гвардію України» було прийнято Верховною Радою України 4 листопада 1991 року. Легальне визначення цієї інституції звучало як «державний озброєний орган, створений на базі внутрішніх військ, покликаний захища-

ти суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій» [4]. Як можна побачити, порівнюючи сферу компетенції Національної гвардії України з сучасними повноваженнями суб'єктів сектору безпеки і оборони, у 1991 році було зроблено спробу наділити це формування рисами Збройних Сил України та Національної поліції, до того ж підпорядкував його напряму Верховній Раді України. Безпосереднє керівництво Національною гвардією здійснював командуючий, який призначався Верховною Радою України за поданням Президента України строком на 5 років. Одна і та ж особа не могла бути командуючим Національною гвардією більше двох строків підряд. Заступники командуючого Національною гвардією призначалися на посади Президентом України за поданням командуючого [4], що, з одного боку, створювало систему гарантій здійснення командуючим своїх управлінських повноважень, але, з іншого боку, ставило його у залежність від Президента України, яка не стримувалася якимись демократичними запобіжниками.

26 березня 1992 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про війська внутрішньої та конвойної охорони», який, зокрема, визначав, що війська внутрішньої та конвойної охорони створюються на базі внутрішніх військ, входять до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначені для охорони важливих державних об'єктів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, виправно-трудова і лікувально-трудова установ. Відповідно до ст.6 вказаного правового акту, війська внутрішньої та конвойної охорони підпорядковувалися Міністру внутрішніх справ України, а безпосереднє управління ними здійснював Командуючий цими військами [4]. Компетенція Командуючого не уточнювалася, втім, перша редакція цього Закону була дуже лаконічною і складалася всього з 14 статей. Проте, у вказаному правовому акті було визначено особливості взаємовідносин між військами внутрішньої та конвойної охорони і Мініс-

терством внутрішніх справ: зокрема, було встановлено, що вони входять до системи Міністерства внутрішніх справ України, місця їх розташування і чисельність визначаються Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України та ін.[2].

31 жовтня 1995 року Законом України № 407/95-ВР військам було повернуто попередню назву «внутрішні війська», а також уточнено їх компетенцію – якщо у попередній редакції йшлося про «подання допомоги міліції в охороні громадського порядку», до редакції 1995 року це військове формування набувало права самостійно брати участь в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю, що знайшло своє відображення у змінах до ст.1, 2 [5]. Однак компетенція командуючого залишилася без змін. І, незважаючи на те, що до Закону України «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» зміни вносилися 9 разів, стаття, у якій було визначено повноваження командуючого, залишалася незмінною.

Наприкінці 90-х років минулого століття панівною політичною тенденцією стає думка про те, що Національна гвардія України вже виконала своє призначення, пов'язане із збереженням територіальної цілісності держави (маються на увазі роль цього військового формування у попередженні непередбачуваних ексцесів зі сторони 1 млн радянського військового контингенту на території України у момент проголошення Незалежності, утримання Криму у 1993-1994 роках, під час активної антиукраїнської роботи ФСБ, завдяки присутності на його території моторизованих частин 7 дивізії Національної гвардії України тощо). Вважалося, що така ситуація не повториться, тому ключовим має бути принцип заощадження державних коштів, що стало формально оголошеною причиною прийняття Закону України «Про розформування Національної гвардії України» від 11 січня 2000 року № 1363-XIV [6]. Після цього більша частина Національної гвардії України стала складовою внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, а механізовані та ар-

тилерійські підрозділи увійшли до складу Збройних Сил України.

Революція Гідності, під час якої багато представників силових структур віддавали та виконували злочинні накази, викликала необхідність кардинального оновлення системи Міністерства внутрішніх справ України. Міліція була розформована, а її функції покладено на Національну поліцію. 13 березня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України № 876-VII «Про Національну гвардію України». Відновлення інституції, яка не мала значних репутаційних вад, поєднувалося із спробами створити гармонійне правове підґрунтя її функціонування [7]. У ст.1 вказаного Закону було визначено, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами - із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [7]. Перша мета (місія) військового формування з правоохоронними функціями пов'язана з реалізацією принципу людиноцентризму, що є характерним для правової політики нашої держави. Заслуговує на увагу також розподіл функцій на такі, що можуть виконуватися самостійно, і такі, що реалізуються сумісно з іншими суб'єктами.

У ст.7 Закону, яка має назву «Командувач Національної гвардії України», було здійснено безпрецедентну для правового регулювання у досліджуваній сфері спробу деталізувати правовий статус керівника військового формування. У першій редакції Закону визначалося, що безпосереднє військове керівництво Національною гвардією України

здійснює командувач Національної гвардії України, який одночасно є начальником головного органу військового управління Національної гвардії України. Слід схвально оцінити легальне визначення поняття безпосереднього військового керівництва Національною гвардією України як діяльності, спрямованої на здійснення заходів щодо розвитку Національної гвардії України, її технічного оснащення, підготовки та всебічного забезпечення, визначення основ її застосування, а також управління нею. Збереглася правова конструкція, пов'язана із призначенням Командувача Верховною Радою України за поданням Президента України, а також норма щодо призначення заступників Командувача Президентом України, однак з'явилося обмеження їх кількості 5 особами. Позитивно слід оцінити також вказівку на підзаконний правовий документ, у якому мають бути визначені повноваження командувача Національної гвардії України щодо керівництва Національною гвардією України та головним органом військового управління Національної гвардії України, його права та обов'язки - Положення про головний орган військового управління Національної гвардії України, що затверджується Президентом України [7]. Хотілося б також звернути увагу на відмову від російської кальки «командуючий» і застосуванню законодавцем притаманного українській мові та військовій історії терміна «командувач».

Однак вказана редакція недовго залишалася чинною: Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України» від 24 грудня 2015 року № 920-VIII було суттєво змінено правовий статус Командувача військового формування. Зокрема, визначення поняття безпосереднього військового керівництва доповнилося функцією управління під час виконання службово-бойових завдань, характерною для військових формувань. Змінився порядок призначення та звільнення Командувача Національної гвардії України – тепер цю функцію виконує не Верховна Рада України, а Президент України. Було збільшено по-

вноваження Командувача щодо призначення його заступників, які мають призначатися на посади за його поданням, ускладнився порядок призначення інших посадових осіб військового формування. З'являється норма, покликана забезпечити безперервність військового управління, яка передбачає, що в разі неможливості виконання командувачем Національної гвардії України службових обов'язків (відрадження, хвороба, інші поважні причини) його обов'язки тимчасово виконує перший заступник командувача Національної гвардії України, а у разі звільнення командувача Національної гвардії України з посади до призначення іншої особи на цю посаду Президент України за поданням Міністра внутрішніх справ України призначає виконувача обов'язків командувача Національної гвардії України [8]. Обґрунтованість і відповідність національній практиці вказаних змін підтверджується тим фактом, що з 2015 року стаття 7 аналізованого Закону більше не змінювалася.

Слід також позитивно оцінити доповнення Закону України «Про Національну гвардію України» окремою статтею 6-1, у якій визначаються повноваження Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України щодо Національної гвардії України. Визначення особливостей взаємовідносин між вказаними посадовими особами сприяло більшій злагодженості функціонування сектора безпеки й оборони [8].

Розвиток законодавства, яким регулюється адміністративно-правовий статус Командувача Національної гвардії України, можна розділити на чотири етапи: а) період закладення основ функціонування військових формувань і правоохоронних органів України, коли здійснювався пошук оптимальної моделі розподілу повноважень між різними державними інституціями (1991-1994); б) період уточнення компетенції, структури та підпорядкування внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та руйнації Національної гвардії України (1995-2000); в) період протидії та правових конфліктів, пов'язаних з намаганнями вищих політичних сил держави збільшити свій вплив на Національну гвардію України

та її Командувача, що завершилося Революцією Гідності та розформуванням внутрішніх військ (2001-2013); г) період відновлення Національної гвардії України і доповнення правового статусу її командувача притаманними правовій державі гарантіями діяльності та запобіжниками узурпації влади (2014 - по т.п.).

Висновки

Отже, адміністративно-правовий статус Командувача Національної гвардії України можна представити як сукупність визначених нормами адміністративного права правових засобів, за допомогою яких означена посадова особа реалізує свою компетенцію. Структура адміністративно-правового статусу Командувача Національної гвардії України обумовлена її невід'ємними складовими, необхідними для виконання визначених законом функцій та повноважень. Як елементи означеної структури слід розглядати права, обов'язки, гарантії діяльності, а також визначені законом особливості взаємодії Командувача Національної гвардії України з Президентом України, Верховною Радою України, Головнокомандувачем Збройних Сил України, Міністром внутрішніх справ України, а також іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Тенденції, притаманні розвитку правового статусу Командувача Національної гвардії України, характеризуються його деталізацією, що стає наслідком реформування всієї системи публічної влади відповідно до демократичних стандартів. Рух від принципу «ручного керування» до затвердження в діяльності Національної гвардії принципу правової визначеності компетенції Командувача свідчить про наближення законодавства в досліджуваній сфері до демократичних стандартів.

Разом з тим можна констатувати наявність прогалин, пов'язаних з недостатньою відкритістю Національної гвардії України та її командувача для контролю та громадського нагляду. Так, не передбачено форми публічної звітності Командувача перед громадськістю, не визначено особливості взаємодії з представниками громадського суспільства. Вказані проблеми обумовлю-

ють вектори розвитку законодавства, яким регламентується правовий статус Командувача Національної гвардії України.

Література

1. Корнієнко Д. М. Адміністративно-правове забезпечення військового керівництва Національною гвардією України: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2021. 447 с.
2. Про військові формування на Україні: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року № 1431-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text>
3. Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території: Указ Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 року № 1465-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1465-12#Text>
4. Про Національну гвардію України: Закон України від 4 листопада 1991 року № 1774-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12/ed19911104#Text>
5. Про війська внутрішньої та конвойної охорони: Закон України від 26 березня 1992 року № 2235-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-12/ed19920326#Text>
6. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про війська внутрішньої та конвойної охорони»: Закон України від 31 жовтня 1995 року № 407/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/407/95-%D0%B2%D1%80/ed19951123#Text>
7. Про розформування Національної гвардії України: Закон України від 11 січня 2000 року № 1363-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-14#Text>
8. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
9. Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України»: Закон України від 24 грудня 2015 року № 920-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-19#n54>

Shopina I. M.,

Doctor of Law, Professor, Professor of Department of Administrative and Legal Disciplines of Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE COMMANDER OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The purpose of the article is to clarify the concept and features of the development of the administrative and legal status of the Commander of the National Guard of Ukraine.

The administrative-legal status of the Commander of the National Guard of Ukraine is defined as a set of legal means determined by the norms of administrative law, with the help of which the specified official exercises his competence. The structure of the administrative-legal status of the Commander of the National Guard of Ukraine is determined by its integral components necessary for the performance of functions and powers defined by law. As elements of this structure, one should consider the rights, obligations, guarantees of activity, as well as the specifics of the interaction of the Commander of the National Guard of Ukraine with the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, the Minister of Internal Affairs of Ukraine, as well as other

subjects of the security and defense sector defined by law

The tendencies characteristic for the development of the legal status of the Commander of the National Guard of Ukraine are characterized by its specification, which is the result of reforming the entire system of public authority in accordance with democratic standards. The movement from the principle of “manual control” to the establishment in the activities of the National Guard of the principle of legal certainty of the competence of the Commander indicates the approximation of legislation in the area under study to democratic standards.

At the same time, it can be stated that there are gaps associated with the insufficient openness of the National Guard of Ukraine and its commander for control and public oversight. Thus, there are no forms of public reporting of the Commander to the public, and the features of interaction with representatives of public society are not defined. These problems determine the vectors for the development of legislation regulating the legal status of the Commander of the National Guard of Ukraine.

Key words: National Guard of Ukraine, Commander of the National Guard of Ukraine, administrative and legal status, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, military administration, military formations, security and defense sector.

СПЕЦІАЛЬНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ В ОХОРОНІ ПРАВОПОРЯДКУ

НОВІЧЕНКО Андрій - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.15

Зміцнення та розвиток партнерських відносин з інститутами громадянського суспільства офіційно оголошено важливим напрямом діяльності поліції в багатьох країнах, Україна не є винятком. Здійснюючи співпрацю з інститутами громадянського суспільства, поліція здійснює правоохоронну діяльність, виконуючи своє головне призначення – служити народу України. Характеристиками партнерської моделі взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства у сфері протидії злочинності стають довіра громадян до державних органів та залучення громадян до діяльності щодо забезпечення безпеки та громадського порядку.

Взаємодія поліції з громадськими формуваннями у процесі правоохоронної діяльності можна визначити як законодавчо закріплені форми спільної діяльності державних органів та населення, що беруть участь у реалізації правоохоронної функції, та направлення на забезпечення ефективного рішення завдань, які перед ними стоять.

Теорія та практика діяльності правоохоронних органів із забезпечення громадського порядку виробила різноманітні форми взаємодії поліції та територіальних громад у цій сфері суспільних відносин, ряд яких знайшов правове закріплення, але вичерпного переліку таких форм немає, і тому доцільно дослідити спеціальні форми взаємодії поліції та територіальної громади в забезпеченні охорони правопорядку.

Ключові слова: територіальна громада, населення, поліція, форми, взаємодія, правопорядок.

Постановка проблеми

Поліція – це частина державної структури, наділена владними повноваженнями та компетенцією для здійснення у властивих їй організаційно-правових формах завдань та функцій держави щодо забезпечення громадської безпеки, охорони громадського порядку, захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, а також гарантування безпеки всіх видів власності, попередження, припинення та розслідування кримінальних та адміністративних правопорушень. Усі вказані завдання всебічно та повно можна виконати лише за підтримки та взаємодії з суспільством в особі населення, територіальних громад та інших громадських формувань. Впровадження партнерства між цими суб'єктами реалізується через форми, які мають свій розвиток, тому виникає необхідність для додаткового дослідження спеціальних форм взаємодії з метою їх удосконалення.

Стан дослідження проблеми

Впровадження інтеграційних процесів у законодавство України щодо партнерства між правоохоронними органами та населенням обумовило потребу у вивченні цього аспекту. Такими дослідженнями займалися такі вчені-юристи: О. Андрєєва, О. Бандурка, Р. Войтович, В. Карпенко, І. Голосніченко, А. Закалюк, В. Королько, В. Сокурченко, Н. Нижник, Г. Одінцева, О. Ярмиш та інші. Для України форми партнерства між поліцією та населенням в охороні правопорядку є

новою категорією, а тому потребує додаткового дослідження.

Мета дослідження полягає у дослідженні спеціальних форм взаємодії поліції і населення в охороні правопорядку.

Наукова новизна дослідження

При здійсненні своїх повноважень на території муніципального об'єднання органи публічної влади не можуть не взаємодіяти з різних предметів своєї діяльності. Тим більше це стосується охорони громадського порядку, розуміння якого є однаковим для органів влади всіх рівнів (але при цьому громадський порядок охороняється специфічними способами). Питання забезпечення громадського порядку мають важливе значення для будь-якої держави по одній простій причині – якщо немає правопорядку, то зникає сама держава як організація суспільства.

Виклад основного матеріалу

Роль поліції вже не полягає просто в забезпеченні правопорядку шляхом застосування сили чи примусу, а й передбачає надання послуг – «для громадян і разом із громадянами» [1].

Міжнародна теорія та практика діяльності правоохоронних органів із забезпечення громадського порядку виробила різноманітні форми взаємодії поліції та органів місцевого самоврядування (територіальних громад) у цій сфері суспільних відносин. В Україні партнерство між поліцією та суспільством щодо охорони та забезпечення правопорядку тільки починає розвиватись, але деякі аспекти врегулювання в цій сфері вже мають своє законодавче закріплення.

Так, згідно зі ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» - поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів [2]. Ч. 1 ст. 11 цього ж Закону передбачає, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах

партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення. Керівники територіальних органів поліції з метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень (ст. 88) [2].

Ст.ст. 89, 90 Закону України «Про Національну поліцію» закріплюють реалізацію спільних проєктів при взаємодії поліції з громадськістю та залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських.

Ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» роз'яснює, що громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому цим Законом порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин (далі - громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону) [3].

Основними завданнями громадських формувань з охорони громадського порядку є надання допомоги поліції; інформування органів поліції щодо вчинених чи тих, що готуються до вчинення кримінальних (адміністративних) правопорушень; сприяння

правоохоронним органам у попередженні, виявленні та припиненні кримінальних (адміністративних) правопорушень; розшуку; участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху; боротьба з правопорушністю неповнолітніх та дитячою недоглядністю (ст. 9 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»).

Ст. 10 цього ж Закону регламентує права громадських формувань з охорони громадського порядку, а саме:

1) брати участь у забезпеченні охорони громадського порядку разом з поліцейськими, а в сільській місцевості - самостійно шляхом виконання конкретних доручень керівника відповідного органу Національної поліції;

2) вживати спільно з поліцейськими заходів до припинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

3) представляти і захищати інтереси своїх членів у державних органах та підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах;

4) взаємодіяти з іншими органами громадської самодіяльності, що беруть участь у заходах, спрямованих на ведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень; надання допомоги у боротьбі з кримінальними правопорушеннями у сфері економіки, податкового законодавства, а також пияцтвом, наркоманією, порушеннями правил торгівлі та у сфері благоустрою території міст, інших населених пунктів; охорону природи і пам'яток історії та культури; забезпечення безпеки дорожнього руху;

5) вносити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності пропозиції щодо запобігання адміністративним і кримінальним правопорушенням, виникненню причин і умов, що сприяють їх вчиненню;

6) підтримувати зв'язки з відповідними громадськими організаціями інших країн з метою обміну досвідом роботи [3].

Ст. 11 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і

державного кордону» закріплює форми та методи роботи громадських формувань з охорони громадського порядку:

- спільне з поліцейськими патрулювання та участь в забезпеченні охорони громадського порядку під час проведення масових заходів;

- участь у заходах правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень [3].

Крім того, згідно з п. 4 «Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад» передбачає, що дільничні офіцери поліції (далі - ДОП) та поліцейські офіцери громади (далі - ПОГ) під час здійснення своїх повноважень, виконання завдань та обов'язків взаємодіють з іншими органами (підрозділами) поліції, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [4]. Розділ II цієї Інструкції передбачає завдання, обов'язки та основні напрями діяльності ДОП та ПОГ, де серед завдань є діяльність, що ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства та має на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами, підприємствами різних форм власності; взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням й утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку [4].

Розділ III «Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад» регламентує взаємодію з населенням, де визначені напрями: 1) протидія злочинності, профілактика правопорушень та охорона публічного порядку за участю населення; 2) співпраця з органами місцевого самоврядування, представниками територіальних громад, населенням, керівниками підприємств, соціальних, навчальних та культурних закладів, закладів соціального захисту дітей із метою реалізації принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства; обмін інформацією для подальшого її використання під час виконання службових обов'язків; 3) визначення спільних пріоритетних напрямів роботи та її оцінювання з урахуванням

думки і потреб громадянськості; 4) вирішення в межах компетенції безпекових питань, що сприятимуть формуванню довіри до поліції; 5) налагодження ефективної комунікації з населенням громади, у тому числі із застосуванням інноваційних засобів та інформаційних платформ, проведенням тематичних зустрічей для швидкого обміну інформацією щодо вирішення проблем із безпекою, зосередження уваги на причинах учинення правопорушень із метою їх завчасного запобігання; 6) співпраця з активними мешканцями громади з метою підвищення рівня їх правової обізнаності щодо повноважень поліції [4].

ДОП та ПОГ проводять зустрічі з територіальними громадами, де доводять до відома інформацію про стан злочинності на певній адміністративно-територіальній дільниці, проводять роз'яснювальні бесіди для підвищення рівня правової обізнаності населення, пояснюють якими способами та методами можливо захистити свої права та свободи тощо.

ДОП та ПОГ можуть ініціювати створення громадських формувань для забезпечення та охорони громадського порядку перед безпосереднім керівництвом, крім того, співпрацюють із представниками громадських формувань з охорони громадського порядку, надають допомогу в їх організації, можуть проводити спільні наради, де погоджують заходи із забезпечення та охорони правопорядку тощо.

Отже, поліція під час здійснення своєї діяльності має прагнути забезпечувати суспільну довіру до себе та підтримку громадян. У зв'язку з цим правоохоронні органи проводять постійний моніторинг громадської думки щодо діяльності поліції, а також моніторинг взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства наступним чином:

1) залучення громадян та громадських об'єднань до реалізації державної політики у сфері охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та протидії (попередження) кримінальним та адміністративним правопорушенням;

2) участі у розробці та розгляді концепцій, програм, ініціатив громадських

об'єднань та громадян із найбільш актуальних питань діяльності поліції;

3) проведення суспільної експертизи проектів Законів та інших нормативно-правових актів з питань діяльності поліції;

4) обговорення питань, що стосуються діяльності поліції, у засобах масової інформації;

5) здійснення громадського контролю за діяльністю поліції.

Завдання охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки поліція більшою мірою здійснює запобіжні заходи та припинення протиправних дій. Для реалізації цього завдання правоохоронні органи повинні враховувати наступні аспекти:

1) заохочення підтримки безпеки адміністративно-територіальної одиниці, де відсутня кримінальна (адміністративна) активності та/або страху можливих кримінальних (адміністративних) дій і де немає згубного впливу, що породжує правопорушення;

2) заохочення залучення громадян до партнерства з поліцією для виявлення та вирішення тих проблем та конфліктів, які негативно впливають на якість життя на певній адміністративно-територіальній одиниці;

3) покращення зв'язків між громадянами, поліцією, місцевими державними адміністраціями та місцевим самоврядуванням;

4) гарантування безпеки населення, надання послуг, що відповідають потребам та/або бажанням громадян адміністративно-територіальної одиниці;

5) формування партнерства з різними зацікавленими сторонами для забезпечення більш високої якості життя осіб, що проживають, працюють та/або що відвідують певну адміністративно-територіальну одиницю;

6) стратегічний характер організаційних заходів, що включає участь та вирішення проблем до того, як вони проявляються (уже вчинене кримінальне та/або адміністративне правопорушення).

Стратегічні завдання поліції з охорони громадського порядку на територіях визначаються, насамперед, бажанням кожного конкретного населеного пункту боротися з правопорушеннями в цілому, тому населен-

ня бере участь у визначенні пріоритетів поліції. Поліція, крім повноважень правового характеру, наділяється повноваженнями здійснювати нагляд за охороною порядку на певній території. Територіальна громада у законному порядку має право брати участь у нагляді за охороною порядку. Ефективність дій поліції визначається ступенем кооперації з населенням, що спрямована на попередження, припинення кримінальних правопорушень та забезпечення (охорону) правопорядку на певній території.

Таким чином, до спеціальних форм взаємодії правоохоронних органів та територіальної громади в охороні правопорядку можна віднести:

1) активізація населення. Поліція запрошує представників територіальних громад, багатоквартирних будинків, селищ, сіл тощо) до територіальних підрозділів або звертається до місцевих державних адміністрацій з проханням виділити приміщення для проведення тренінгів, круглих столів, семінарів тощо з населенням, під час яких роз'яснює питання щодо особистої, громадської безпеки, крім того, надає відповідні брошури з стислим змістом на тему проведеного заходу. Представники таких громадських об'єднань, у свою чергу, доводять інформацію до населення певної адміністративно-територіальної одиниці. При цього виникає необхідність створити окремий підрозділ поліції, який буде здійснювати свою діяльність щодо партнерства між поліцією та населенням. Таке виокремлення надасть змогу розвантажити інших співробітників правоохоронних органів і підвищить ефективність їх працездатності;

2) створення програм взаємодії. Працівники поліції проводять зустрічі з населенням та разом створюють програму взаємодії між ними. Ці програми повинні бути конкретизовані таким чином:

- взаємодія поліцейських та мешканців району, мікрорайону тощо;
- програма залучення добровольців, які допомагають поліцейським, включаючи патрулювання громадян;
- молодіжні програми, до яких входять: програма боротьби з наркотиками (робота поліцейських спільно зі школами); про-

грама виховання підлітків (у партнерстві зі школами, ліцеями, коледжами, технікумами, училищами міста); програма для батьків особливо важких дітей; програма шефства над школою; курс кримінального та адміністративного права для учнів середніх шкіл, зацікавлених у правоохоронних професіях;

- курс спеціальних занять з питань охорони правопорядку у партнерстві спільно з представниками шкільної та середньо-спеціальної освіти для дорослих, яке об'єднує декілька селищ, сіл;

- програма запобігання злочинності за допомогою охорони навколишнього середовища;

- низка програм проблемно орієнтованого поліцейського нагляду, пішохідного патрулювання, патрулювання на велосипедах тощо.

У зв'язку з реорганізацією поліції України районні підрозділи Національної поліції були об'єднані, що досить широко торкнулось саме селищ та сіл, адже на сьогодні, у зв'язку з відсутністю спеціального підрозділу поліції щодо взаємодії з населенням, таку роботу виконує дільничний офіцер поліції, який повинен виконувати свої службові обов'язки на декількох адміністративно-територіальних одиницях. З метою розвантаження таких працівників було б доцільно відправляти хоча б раз на місяць до відповідних селищ та сіл мобільну групу з питань партнерства між поліцією та населенням;

3) виявлення гострих соціальних тем населення та наочна демонстрація матеріалів щодо цих тем у публічних місцях;

4) взаємодія між правоохоронними органами та територіальними громадами під час спільного патрулювання. Громадяни та співробітники поліції пішим ходом або за допомогою транспортних засобів здійснюють правоохоронні функції шляхом патрулювання, при цьому проводять роз'яснювальні бесіди на місцях. Крім того, таке патрулювання повинно ще й проходити в громадському транспорті, адже значна кількість кримінальних та адміністративних правопорушень вчиняється в громадському транспорті;

5) удосконалення техніки водіння транспортного засобу або навчання. У цьо-

му випадку виникає необхідність навчити громадян, які виявили бажання допомагати співробітникам поліції, водити транспортні засоби або удосконалити техніку їх водіння. При цьому не виключати можливість застосування такими активістами власного автомобіля (на підставі домовленості), але при цьому таке авто необхідно виокремити від інших транспортних засобів (наприклад, нанести якісь пізнавальні знаки на авто, які будуть визначати, що це транспортний засіб, що здійснює патрулювання тощо);

6) надання активістам телекомунікаційні пристрої для обміну інформацією щодо виявлення активістами кримінального або адміністративного правопорушення під час патрулювання;

7) проведення короткострокових курсів навчання для представників територіальних громад щодо спостереження та оперативного інформування співробітників поліції про кримінальні та адміністративні правопорушення. Тобто провести тренінги з візуалізацію ситуацій які можуть мати місце і яким чином необхідно діяти для попередження, припинення (повідомлення поліції) кримінальних та адміністративних правопорушень;

8) взаємодія зі специфічними суб'єктами населення:

- школярами, ліцеїстами тощо. Ці суб'єкти мають фізіологічну незрілість, можуть легко підпадати під негативний вплив сторонніх осіб та досить легко вчинити кримінальні та адміністративні правопорушення, крім того, можуть самі ставати жертвами, а отже, з метою попередження вчинення таких протиправних посягань та протидії булінгу виникає необхідність організаційної роботи поліції у закладах школи, ліцею, коледжу, технікуму, училища тощо з обов'язковим залученням психологів, при цьому контакт повинен бути налагоджений ще й з педагогічним складом та батьками;

- особи, які мають згубні звички (нарко-, алкозалежні, токсикомани тощо). З такими особами також необхідно проводити бесіди, тренінги, круглі столи тощо з обов'язковим залученням психологів з метою «повернення» таких осіб до нормального життя (шляхом надання допомоги, у

тому числі поміщення залежних осіб до медичних закладів з метою проходження лікування), попередження кримінальних та адміністративних правопорушень, а в подальшому можливе залучення таких осіб (після лікування) до патрулювання тощо;

- пенсіонери. Особи похилого віку є досить довірливими, і така категорія населення є легкою «здобиччю» для злочинців. Тому з особами, що досягли пенсійного віку, також необхідно проводити тренінги, круглі столи, лекції тощо з метою попередження вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень щодо них;

- інваліди. Люди з обмеженими можливостями так само, як і пенсіонери, надто довірливі, і щодо них може вчинитись будь-яке правопорушення. Для попередження протиправних посягань є необхідність у впровадженні організаційної роботи поліції, можливо через представників територіальних громад (наприклад, особа з обмеженими можливостями не зможе самотійно прийти на лекцію у зв'язку з відсутністю нижніх кінцівок, у такому випадку представник територіальної громади, який був на лекції, може донести відповідну інформацію до інваліда тощо).

Висновки

Співіснування держави та інститутів громадянського суспільства виступає як складний процес взаємоконтролю та взаємодії. Оптимальною моделлю взаємовідносин держави та інститутів громадянського суспільства стає модель партнерської взаємодії. Співробітництво такого типу сприяє результативному проведенню державної політики та ефективної реалізації державних функцій, важливе місце серед яких займає правоохоронна функція. Тісна взаємодія, взаємний вплив та контроль держави та громадянського суспільства в особі його інститутів сприяють ефективному здійсненню правоохоронної функції держави, зближення населення і влади, вирішення протиріч у соціальній та державно-правовій сферах.

Взаємодія поліції та громадян у сфері протидії злочинності, забезпеченні та охороні правопорядку стає атрибутивною рисою сучасних демократичних держав, а

нові форми та нові напрями партнерського співробітництва держави та суспільства з боротьби зі злочинністю – реаліями політико-правової організації.

Література

1. White S. (2011) The Importance of Community Policing in Troubled Times. Conference Paper for the International Crime Prevention Conference, 14–17 November 2011, Singapore.

2. Закон України «Про Національну поліцію». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379.

3. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 40, ст.338).

4. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад. Наказ МВС № 650 від 28.07.2017. URS: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text> (дата звернення: 23.09.2022).

SPECIAL FORMS OF INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND THE POPULATION IN LAW ENFORCEMENT

Strengthening and developing partnership relations with institutions of public society has been officially declared an important area of

police activity in many countries, Ukraine is no exception. Cooperating with institutions of civil society, the police carry out law enforcement activities, fulfilling their main purpose - to serve the people of Ukraine. The characteristics of the partnership model of interaction between the police and civil society institutions in the field of combating crime are the trust of citizens in state bodies and the involvement of citizens in activities to ensure security and public order.

The interaction of the police with public formations in the process of law enforcement activities can be defined as legally established forms of joint activity of state bodies and the population participating in the implementation of the law enforcement function, and directed to ensure the effective solution of the tasks facing them.

The theory and practice of the activity of law enforcement agencies to ensure public order has developed various forms of interaction between the police and territorial communities in this sphere of social relations, a number of which have found legal consolidation, but there is no exhaustive list of such forms, and therefore it is appropriate to investigate special forms of interaction between the police and the territorial community in secured and law enforcement.

Keywords: *territorial community, population, police, forms, interaction, law and order.*

АНАТОМІЧНІ МАТЕРІАЛИ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

МИХАЙЛІВ Марія Омелянівна - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1702-7432>

УДК 347.121.1

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.16

У статті здійснено характеристику правової природи анатомічних матеріалів людини як об'єкта цивільних правовідносин. Провівши аналіз Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», встановили, що анатомічний матеріал людини може виступати об'єктом цивільних відносин лише у випадку відокремлення його від тіла фізичної особи, у порядку та межах, встановлених законом. Таке вилучення можливе лише в спосіб здійснення трансплантаційної діяльності, яка неможлива без реалізації права на донорство.

У статті звертається увага на те, що право на донорство є особистим немайновим правом, що забезпечує природне існування фізичної особи. З огляду на це, реалізація такого права є тісно пов'язана із його носієм. Тому вилучення анатомічних матеріалів з метою в подальшому трансплантації, зберігання таких матеріалів чи виготовлення біоімплантів з них допускається лише за письмовою (електронною) згодою фізичної особи донора.

Встановлено, що анатомічні матеріали людини є самостійним об'єктом цивільних правовідносин з моменту їх вилучення у живого донора (прижиттєве донорство) чи особи, яка померла (посмертне донорство), у порядку та на умовах, визначених законом. Оскільки анатомічні матеріали людини є тісно пов'язаними з особою їх носієм та як об'єкт цивільних відносин з'являється в спосіб реалізації особистого немайнового права на донорство, з огляду на це, такий матеріал хоча і має уречевлений характер, проте виступає об'єктом відносин донорства, які за своєю правовою природою є немайнговими.

Це, як наслідок, вказує на те, що анатомічний матеріал як об'єкт цивільних прав може розглядатися лише як нематеріальне благо, яке слугує для порятунку життя людини та відновлення здоров'я реципієнта.

Звернено увагу, що розпорядження анатомічним матеріалом людини може здійснюватися як за життя фізичної особи, так і на випадок її смерті. Надання письмової (електронної) згоди на донорство, після внесення відомостей уповноваженими на це особами до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин, буде слугувати актом волевиявлення особи-донора як на саме вилучення органів чи інших анатомічних матеріалів, так і на розпорядження такими матеріалами.

Встановлено, що розпорядження анатомічними матеріалами людини може мати різну мету, зокрема: пересадку анатомічного матеріалу від донора до реципієнта; виготовлення біоімплантів; передання анатомічних матеріалів на персональне зберігання на підставі цивільно-правового договору із управителем біобанку; діагностика чи лікування у випадку передання анатомічного матеріалу до складу біобанку на підставі поінформованої згоди пацієнта на його подальше використання тощо. З огляду на це, саме мета розпорядження анатомічними матеріалами фізичною особою буде впливати на часові межі існування такого об'єкта цивільних прав, як анатомічний матеріал людини.

Ключові слова: анатомічні матеріали людини, трансплантація, немайнові права фізичної особи, донорство, реципієнт, донорські органи, медична послуга.

Постановка проблеми

У зв'язку з новелізацією приватного права та проведенням медичної реформи в Україні правове регулювання відносин у сфері донорства та трансплантації і пов'язаної з ними діяльності потребує оновлення та запровадження нових надійних та дієвих механізмів правового регулювання, зокрема, це стосується визначення правової природи анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних правовідносин.

Стан теоретичного дослідження

Питання, пов'язані із правовою природою анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних відносин, виступали предметом наукових досліджень таких учених: Брюховецької М. С., Булеци С. Б., Герц А. А., Квіт Н. М., Коссака В. М., Майданника Р. А., Пташник І. Р., Ромовської З. В., Сенюти І. Я., Симонян А. В., Сліпченка С. О., Стефанчука Р. О., Шишки О. Р. та інших. Проте чимало положень щодо правового режиму анатомічних матеріалів людини як об'єктів цивільних правовідносин залишаються дискусійними та потребують подальших наукових досліджень.

Метою дослідження є аналіз норм чинного законодавства України у сфері трансплантації та доктринальних підходів щодо правової природи анатомічних матеріалів людини як об'єкта цивільних правовідносин. У підсумку виокремити ознаки анатомічних матеріалів людини та визначити їх правовий режим як об'єктів цивільних прав.

Виклад основного матеріалу

Розвиток біотехнологій, генної інженерії як в Україні, так і в іноземних державах вплинули на появу нових відносин та на потребу їхнього належного правового регулювання. Зокрема, це стосується питань, пов'язаних із використанням анатомічних матеріалів людини, розпорядження ними, а також визначення правового режиму анатомічного матеріалу.

Відповідно до Закону України від 17 травня 2018 року № 2427-VIII «Про застосування трансплантації анатомічних мате-

ріалів людині» [4] анатомічні матеріали – це органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини. Виходячи з аналізу Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) [10] (ч. 4 ст. 289, ст. 290), анатомічний матеріал людини може виступати об'єктом цивільних відносин лише у випадку відокремлення його від тіла фізичної особи, у порядку та межах встановлених законом. Таке вилучення можливе лише в спосіб здійснення трансплантаційної діяльності, яка полягає у наданні медичних послуг з вилучення анатомічних матеріалів у живих донорів, вилученні анатомічних матеріалів у донора-трупа, що здійснюються закладами охорони здоров'я, бюро судово-медичної експертизи або іншими суб'єктами господарювання, що згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність, та/або послуги із зберігання і перевезення анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації вилучення анатомічних матеріалів у донора-трупа для виготовлення біоімплантатів, зберігання і перевезення таких матеріалів, трансплант-координації, а також діяльність із забезпечення функціонування інформаційних систем і реєстрів у сфері трансплантації.

Здійснення трансплантаційної діяльності неможливе без реалізації права на донорство. Донорство анатомічних матеріалів, відповідно до ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», полягає у наданні донором анатомічних матеріалів іншій людині за життя (прижиттєве донорство) або вилученні анатомічних матеріалів людини у донора-трупа (посмертне донорство) для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів. З огляду на це, донорство крові, її компонентів, органів та інших анатомічних матеріалів, репродуктивних клітин можливе лише в спосіб надання трансплантологічної допомоги.

Право на донорство та право на трансплантацію є взаємопов'язаними правами та відносяться до особистих немайнових

прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Зміст цих прав безпосередньо пов'язаний із такими правами, як: право на життя, право на охорону здоров'я, право на інформацію про стан свого здоров'я, право на особисту недоторканість. Проте, на думку В. М. Коссака, без реалізації права на трансплантацію органів людині не завжди можна забезпечити право на охорону здоров'я, медичну допомогу та, зрештою, часом навіть право на життя [3, с. 66].

Виходячи з аналізу ч. 1 ст. 290 ЦК України, право на донорство у фізичної особи виникає з моменту досягнення повноліття. Здійснення такого права напряму залежить від обсягу дієздатності фізичної особи, з огляду на це, бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин може фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Особа віком до 18 років відповідно до закону може бути живим донором лише гемопоетичних стовбурових клітин.

Право на донорство є особистим немайновим правом, що забезпечує природне існування фізичної особи. З огляду на це, реалізація такого права є тісно пов'язана із його носієм. Тому вилучення анатомічних матеріалів людини з метою в подальшому трансплантації, зберігання таких матеріалів чи виготовлення біоімплантів з них допускається лише за письмовою (електронною) згодою фізичної особи донора. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що реалізація фізичною особою права на донорство породжує немайнові відносини, які носять особистісний характер, об'єктом правового регулювання яких виступають анатомічні матеріали людини. Таким чином, реалізація фізичною особою права на донорство, у спосіб надання письмової (електронної) згоди на донорство має наслідком вилучення анатомічних матеріалів людини з метою їх трансплантації, зберігання чи виготовлення біоімплантів. При цьому, вилучення анатомічних матеріалів людини хоча і припиняє зв'язок із тілом людини, проте не впливає на зміну правової природи зв'язку анатомічного матеріалу із їх носієм, який має особистісний немайновий характер. З

огляду на правову природу таких відносин, варто погодитися із запропонованими Р. О. Стефанчуком їх ознаками: тісний (нерозривний) зв'язок з особою-носієм, відсутність економічної природи походження та економічного змісту, спрямованість на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних та інших нематеріальних потреб (інтересів) суб'єкта, а також немайнове благо як об'єкт таких правовідносин [9, с. 96].

Аналіз ознак особистих немайнових благ дає можливість установити, що кожне з них, для того, щоб розглядатися як об'єкт цивільного права, повинен мати таку ознаку, як відособленість (визначеність). Вона означає здатність одного блага бути відособленим від іншого, найближчого суміжного або навіть аналогічного. Інакше кажучи, ідеться про такі відмінності, що дають можливість індивідуалізувати кожний об'єкт чи навіть групу об'єктів [7, с. 417].

Наявність доктринальних дискусій щодо правової природи такого об'єкта немайнових відносин, як анатомічні матеріали людини, вказує на необхідність визначення їх правового режиму як об'єкта цивільних прав.

Анатомічні матеріали є частиною організму людини і лише у випадку реалізації права на донорство в спосіб вилучення таких матеріалів з тіла людини з метою їх трансплантації, зберігання чи виготовлення біоімплантів, вони стають предметом немайнових відносин та об'єктом цивільних прав.

Цивільний кодекс України не виділяє серед об'єктів цивільних прав анатомічні матеріали людини. Це, як наслідок, спричинило дискусію серед науковців щодо віднесення анатомічного матеріалу людини до окремих видів об'єктів цивільних прав та визначення правового режиму таких об'єктів. Зокрема, на думку З. В. Ромовської, анатомічні матеріали, які відділені від людини, володіють юридичними ознаками речі: є предметом матеріального світу, здатні викликати цивільні правовідносини [6]. Пташник І. Р. зазначає, що донорські органи, які вилучені з тіла особи, є специфічними речами, обмеженими в

цивільному обороті. Однак вони не можуть мати майнової цінності, бути товаром [5, с.69]. Органи та інші анатомічні матеріали, вилучені з тіла померлого, як стверджує М. С. Брюховецька, необхідно визначити як самостійні об'єкти цивільних прав, на які поширюється правовий режим речі у випадках, прямо визначених законом, проте на органи й тканини, вилучені в людини після її смерті, недопустиме встановлення права власності [1, с. 134]. Аналогічної думки притримується також І. В. Спасибо-Фаттєва, яка зазначає, що якщо майнові права законодавець прирівняв до речей за відсутності в них речової форми, то чому ж не використати те ж правило щодо клітин і тканин, оскільки речовий компонент у них безумовно, має місце і вони є благом в розумінні ст. 177 ЦК України [8].

Дещо іншої позиції дотримується О. Р. Шишка, який вважає, що анатомічні матеріали людини (крім гемопоетичних стовбурових клітин) необхідно відносити до таких об'єктів цивільних прав як немайнові блага. Щодо місця анатомічних матеріалів людини, які є немайновими в системі об'єктів цивільних прав, то науковець вважає, що за відсутності на сьогодні правових умов їх комодифікації вони не можуть за жодних умов розглядатися як річ у юридичному значенні цього слова. Стосовно правового режиму, який здатний забезпечити правове регулювання відносин з приводу таких благ, то науковцем допускається можливість або поширення правового режиму речей, але за умов, що він не суперечитиме закону, моральним засадам суспільства, суті правовідносин, які виникають з приводу анатомічних матеріалів людини, та суті таких благ, або перегляду концепції «речі» у цивільному праві, за рахунок охоплення терміна «речі» не лише матеріальними майновими благами, але, у тому числі, і матеріальними немайновими благами. Проте, як зазначає автор, будь-який із цих напрямків має бути виваженим, а в системному прояві логічним та несуперечливим. Тобто для того, щоб анатомічні матеріали людини (крім гемопоетичних стовбурових клітин) мали юридичну можливість називатися терміном «речі», необхідно зрозуміти

для чого це необхідно та яку задачу та проблему правового регулювання необхідно вирішити [11, с. 72].

На думку В. М. Коссака, незважаючи на особистісний зв'язок із немайновими правами фізичної особи, донорські органи є самостійним об'єктом цивільних правовідносин. Анатомічні матеріали та органи є предметом цивільного обороту. За своєю правовою природою вони є немайновими благами, які є об'єктами матеріального світу в разі відділення їх від тіла людини. Таким чином, унаслідок медичного втручання на основі згоди донора та реципієнта відбувається трансформація особистого немайнового права фізичної особи в самостійний об'єкт цивільних прав. З огляду на це, на думку науковця, доцільно главу 15 ЦК України доповнити окремою статтею «Донорські органи (анатомічні та біологічні матеріали і клітини)», у якій визначити поняття донорського органу, а саме: донорські органи - це анатомічні матеріали (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини, фетальні матеріали людини, інші біологічні продукти, придатні для трансплантації на основі згоди донора та реципієнта відповідно до порядку, встановленого законодавством [3, с.71].

Вважаємо, що анатомічні матеріали людини є самостійним об'єктом цивільних правовідносин з моменту їх вилучення в живого донора (прижиттєве донорство) чи особи, яка померла (посмертне донорство), у порядку та на умовах визначених законом. Оскільки анатомічні матеріали є тісно пов'язаними з особою їх носієм та як об'єкт цивільних відносин з'являється в спосіб реалізації особистого немайнового права на донорство, з огляду на це, такий матеріал хоча і має уречевлений характер, проте виступає об'єктом відносин донорства, які за своєю правовою природою є немайновими. Це, як наслідок, вказує на те, що анатомічний матеріал людини як об'єкт цивільних прав може розглядатися лише як нематеріальне благо, яке слугує для порятунку життя людини та відновлення здоров'я реципієнта. Нематеріальну природу такого блага, як анатомічні матеріали людини, підкреслює поняття органу, як об'єкта відносин

донорства, зокрема, під яким розуміють окрему, життєздатну частину тіла людини, утворену різними тканинами, яка зберігає свою будову, васкуляризована та має здатність виконувати фізіологічні функції із значним рівнем автономії.

Як зазначає Н. М. Квіт, на відміну від блага, яке може існувати лише за наявності зв'язку із конкретним суб'єктом, анатомічні/біологічні матеріали людини, відокремлені від людини, мають самостійний матеріальний зміст, а отже, є цінністю. Їхня матеріальна цінність проявляється в можливості зберігати корисні властивості та можливість їхньої передачі однією особою іншій (у порядку та межах, встановлених законом). Отже, анатомічні/біологічні матеріали людини, виступаючи матеріальними елементами немайнового блага здоров'я, а також, як наслідок, блага життя, самі набувають уречевленого характеру, а тому ними на законних підставах можна розпорядитися в межах, встановлених законодавством та моральними засадами суспільства [2, с. 76].

Вилучення анатомічних матеріалів людини можливе як за життя фізичної особи, так і після її смерті. Таке вилучення відбувається з метою реалізації права особи на прижиттєве чи посмертне донорство, передачі на зберігання анатомічних/біологічних матеріалів до складу біобанку чи науковим, медичним або навчальним закладам тощо. Анатомічні матеріали можуть бути вилучені лише у повнолітньої дієздатної фізичної особи за умови наявності її добровільної та усвідомленої згоди на донорство анатомічних матеріалів, наданої у письмовому вигляді. Відомості про надання згоди на вилучення органів чи їх частин у живого донора, не пізніше трьох робочих днів з моменту надання такої згоди вносяться уповноваженими на це особами до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин у порядку, встановленому законодавством.

Відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», забороняється вилучення анатомічних матеріалів у живих осіб, які утримуються у місцях відбування покарань та попереднього ув'язнення;

є іноземцями та особами без громадянства, які незаконно перебувають в Україні; страждають на тяжкі психічні розлади; мають захворювання, що можуть передатися реципієнту або зашкодити його здоров'ю, крім випадків наявності поінформованої згоди реципієнта; надали раніше орган або частину органа для трансплантації (крім гемопоетичних стовбурових клітин); є вагітними.

Вилучення анатомічного матеріалу у живого донора дозволяється за наявності висновку консилиуму лікарів про можливість такого вилучення після повного медичного обстеження донора та за умови, що завдана його здоров'ю шкода буде меншою, ніж небезпека, що загрожує життю реципієнта. Для трансплантації в живого донора може бути вилучено лише один із парних органів або частина органа, або частина іншого анатомічного матеріалу, у тому числі клітини.

За загальним правилом взяття органів та інших анатомічних матеріалів з тіла фізичної особи, яка померла не допускається, крім випадків і в порядку, встановленого законом. Фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. Також фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам.

Відомості щодо наданої особою згоди або незгоди на посмертне донорство вносяться до Електронної системи охорони здоров'я. Після внесення зазначених відомостей до Електронної системи охорони здоров'я відмітки про надання особою згоди або незгоди на посмертне донорство за бажанням особи такі відомості вносяться до паспорта громадянина України та/або посвідчення водія України на право керування транспортними засобами в порядку, встановленому законодавством.

Отже, розпорядження анатомічним матеріалом людини може здійснюватися як за життя фізичної особи, так і на випадок її смерті. Надання письмової (електронної) згоди на донорство, після внесення відомостей до Електронної системи охорони здоров'я.

мостей уповноваженими на це особами до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин, буде слугувати актом волевиявлення особи-донора як на саме вилучення органів чи інших анатомічних матеріалів, так і на розпорядження такими матеріалами. Розпорядження анатомічними матеріалами людини може мати різну мету, зокрема: пересадку анатомічного матеріалу від донора до реципієнта; виготовлення біоімплантатів; передання анатомічних матеріалів на персональне зберігання на підставі цивільно-правового договору із управителем біобанку; діагностика чи лікування у випадку передання анатомічного матеріалу до складу біобанку на підставі поінформованої згоди пацієнта на його подальше використання тощо. З огляду на це, саме мета розпорядження анатомічними матеріалами фізичною особою буде впливати на часові межі існування такого об'єкта цивільних прав, як анатомічний матеріал. Наприклад, якщо такий анатомічний матеріал було вилучено у фізичної особи для пересадки в спосіб трансплантації від донора до реципієнта-пацієнта, то такий об'єкт у момент його пересадки реципієнту буде припиняти своє існування. Якщо такий анатомічний матеріал було вилучено у фізичної особи для персонального зберігання на підставі цивільно-правового договору із управителем біобанку, то такий об'єкт буде припиняти своє існування в момент смерті особи донора, оскільки, відповідно до вимог законодавства, такий матеріал підлягає знищенню. Також анатомічний матеріал людини як об'єкт цивільних прав може припиняти своє існування в момент його використання з лікувальною метою або виготовлення із нього певних препаратів тощо.

Висновки

На підставі аналізу чинного законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині встановлено, що анатомічний матеріал людини може виступати об'єктом цивільних відносин лише у випадку відокремлення його від тіла фізичної особи, у порядку та межах, встановлених законом. Таке вилучення можливе лише в

спосіб здійснення трансплантаційної діяльності, яка неможлива без реалізації права на донорство.

Звертається увага, що анатомічні матеріали людини є самостійним об'єктом цивільних правовідносин з моменту їх вилучення в живого донора (прижиттєве донорство) чи особи, яка померла (посмертне донорство), у порядку та на умовах, визначених законом. Оскільки анатомічні матеріали є тісно пов'язаними з особою їх носієм та як об'єкт цивільних відносин з'являється в спосіб реалізації особистого немайнового права на донорство, з огляду на це, такий матеріал хоча і має уречевлений характер, проте виступає об'єктом відносин донорства, які за своєю правовою природою є немайновими. Це, як наслідок, вказує на те, що анатомічний матеріал людини як об'єкт цивільних прав може розглядатися лише як нематеріальне благо, яке слугує для порятунку життя людини та відновлення здоров'я реципієнта.

Звернено увагу, що розпорядження анатомічним матеріалом людини може здійснюватися як за життя фізичної особи, так і на випадок її смерті. Надання письмової (електронної) згоди на донорство, після внесення відомостей уповноваженими на це особами до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин, буде слугувати актом волевиявлення особи-донора як на саме вилучення органів чи інших анатомічних матеріалів, так і на розпорядження такими матеріалами.

Встановлено, що розпорядження анатомічними матеріалами людини може мати різну мету, зокрема: пересадку анатомічного матеріалу від донора до реципієнта; виготовлення біоімплантатів; передання анатомічних матеріалів на персональне зберігання на підставі цивільно-правового договору із управителем біобанку; діагностика чи лікування у випадку передання анатомічного матеріалу до складу біобанку на підставі поінформованої згоди пацієнта на його подальше використання тощо. З огляду на це, саме мета розпорядження анатомічними матеріалами фізичною особою буде впливати на часові межі існуван-

ня такого об'єкта цивільних прав, як анатомічний матеріал людини.

Література

1. Брюховецька М. С. Цивільно-правове регулювання посмертного донорства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 230 с.
2. Квіт Н. М., Кінаш Д. В. Правовий режим людських анатомічних/біологічних матеріалів, ембріонів як об'єктів цивільних правовідносин. Нове українське право. 2023. Вип. 1. С. 73-80.
3. Коссак В. М. Донорський орган як об'єкт цивільних правовідносин. Нове українське право. 2023. Вип. 1. С. 65-72.
4. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 р. №2427-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>
5. Пташник І. Р. Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 211 с.
6. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс: підручник. Вид.3-є, доп. Київ: Дакор, 2013. 670 с.
7. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.
8. Спасибо-Фатєєва І. В. Об'єкти права власності: напрями модернізації права України. Право власності: європейський досвід та українські реалії. Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2015 року). Київ: ВАІТЕ, 2015. 324 с.
9. Стефанчук Р. О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України : монографія. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2006. 170 с.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
11. Шишка О. Р. Правовий режим анатомічних матеріалів людини: деякі напрями рекодифікації цивільного законодавства

України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: тези доп. учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 10 грудня 2019 р.). Харків. 2019. С. 66-73.

Mariya Mykhayliv, *Doctor of Law, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine;*
E-mail: mariy.mykhayliv@gmail.com;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1702-7432>

HUMAN ANATOMICAL MATERIALS AS OBJECTS OF CIVIL LEGAL RELATIONS

The article deals with the legal nature of human anatomical materials as an object of civil legal relations. Having conducted an analysis of the Law of Ukraine «On the Application of Transplantation of Anatomical Materials to Humans», it was determined that human anatomical material can be the object of civil relations only if it is separated from the body of a natural person in the manner and within the limits established by law. Such withdrawal is possible only in the way of carrying out transplantation activity, which is impossible without exercising the right to donation.

The article draws attention to the fact that the right to donation is a personal non-property right that ensures the natural existence of a natural person. In view of this, the realization of such a right is closely related to its bearer. Therefore, the removal of anatomical materials for the purpose of further transplantation, storage of such materials or the production of bio-implants from them is allowed only with the written (electronic) consent of the natural person of the donor.

It has been established that human anatomical materials are an independent object of civil legal relations from the moment of their removal from a living donor (lifetime donation) or a person who died (posthumous donation), in the manner and under the conditions determined by law. Taking into consideration, that the anatomical materials

of a person are closely related to the person who carries them and as an object of civil relations appears in the way of realization of the personal non-property right to donation, although such material has a material character, it is an object of donation relations, which by their legal nature have immaterial character. This, as a result, indicates that anatomical material as an object of civil rights can only be considered as an intangible good that serves to save a person's life and restore the recipient's health. Attention is drawn to the fact that the disposal of anatomical material of a person can be carried out both during the life of a physical person and in after his death. The provision of written (electronic) consent to donation, after the information has been entered by authorized persons in the Unified State Information System of Transplantation of Organs and Tissues, will serve as an act of the donor's will both for the actual removal of organs or other

anatomical materials, and for the disposition of such materials.

The conclusion was made that disposal of human anatomical materials can have different purposes, in particular: transplantation of anatomical material from the donor to the recipient; production of bio-implants; transfer of anatomical materials for personal storage on the basis of a civil law contract with the manager of the biobank; diagnosis or treatment in case of transfer of anatomical material to the biobank based on the informed consent of the patient for its further use, etc. Given this, the very purpose of disposal of anatomical materials by a natural person will affect the time limits of the existence of such an object of civil rights as human anatomical material.

Key words: human anatomical materials, transplantation, non-property rights of a natural person, donation, recipient, donor organs, medical service.

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ ПРОЦЕДУРИ НАДАННЯ ПОСЛУГ З ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

МАЧУСЬКИЙ Олег Миколайович - аспірант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9404-9232>

УДК 351.74 : 342.922

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.17

Наукова стаття присвячена висвітленню характеристики стадій та сутності процедури надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Порівнюються категорії «стадія», «адміністративна процедура» та «стадії адміністративної процедури з надання послуг».

Встановлено, що адміністративна процедура надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно складається з таких стадій (етапів та дій): 1) подання заяви та документів до неї включає такі дії, як прийняття і перевірка документів, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень; реєстрація заяви тощо; 2) розгляд справи або дослідження всіх обставин щодо надання публічної послуги; 3) прийняття рішення щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 4) внесення записів до державного реєстру прав щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 5) видача документів щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Акцентовано увагу, що розгляд документів надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно передбачає: а) встановлення відповідності заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства: відповідність обов'язкового дотримання письмової форми правочину та його нотаріального посвідчення (у випадках, установлених законом); відповідність повноважень особи, яка подає документи на державну реєстрацію прав та їх обтяжень; наявність факту вико-

нання умов правочину, з якими закон та/або договір (угода) пов'язує можливість здійснення державної реєстрації виникнення, переходу, припинення прав на нерухоме майно або обтяження таких прав; б) встановлення відсутності суперечностей між заявленими та уже зареєстрованими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями, зокрема відповідність відомостей про нерухоме майно, наявних у Державному реєстрі прав та поданих документах; наявність обтяжень прав на нерухоме майно, зареєстрованих відповідно до вимог цього Закону. На підставі розгляду документів, поданих для проведення державної реєстрації, державний реєстратор вирішує, чи є підстави для зупинення розгляду заяви надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно або наявні інші підстави, за яких необхідно відмовляти у проведенні державної реєстрації прав.

Ключові слова: адміністративна процедура, стадія, етапи, послуга, публічна послуга, стадії процедури надання з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці прийняття адміністративних актів розглядалося і досі розглядається переважно у структурі так званого «адміністративного процесу» – як його частина або вид. Власне, категорія «адміністративний процес» ще з радянських часів мала вагоме методологічне значення в науці адміністративного права і досі належить до числа актуальних. Тому детальному аналізу про-

цедури прийняття адміністративних актів має передувати з'ясування змісту поняття «адміністративний процес» та його структури, а також його співвідношення з категорією «адміністративна процедура (процедури)». Це дозволить чіткіше окреслити зв'язок прийняття адміністративних актів з іншими формами публічного управління, визначити його місце в адміністративному праві та засади правового регулювання процедури прийняття адміністративних актів.

Нині завдяки науковим працям В.Б. Авер'янова, К.К. Афанасьєва Ю.П. Битяка, І.В. Дроздова, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушка, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Є.О. Легези, М.Б. Острах, Г.М. Писаренко, В.П. Тимощука та інших науковців, досліджено ряд особливостей діяльності органів публічної влади з надання послуг населенню. Але в наукових дослідженнях питання стадіям процедури надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно майже не вивчались.

Метою цієї статті є розкрити стадії процедури надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та дати характеристику.

При розв'язанні цього питання підтримаємо позицію В. П. Тимощука, який пропонує, досліджуючи питання стадій процедури, виділяти як процедуру прийняття адміністративного акту [1, с. 169]. Використовуючи такий підхід, можна відштовхуватися від здобутків адміністративно-правової доктрини в частині стадій адміністративного провадження (принаймні прихильників «управлінського» та «широкого» підходів до адміністративного процесу) [1, с. 169].

Зокрема, професор М. М. Тищенко вважає, що «у структурі кожного окремого провадження можна виділити стадії провадження – відносно відмежовані, виділені в часі й логічно пов'язані сукупності процесуальних дій (процедур), які відрізняються колом суб'єктів і закріплюються відповідними процесуальними актами» [2, с. 488]. Щоправда, як уявляється, у цьому випадку не можна абсолютизувати думку про «закрі-

плення стадій окремими процесуальними актами», адже, на відміну від традиційних видів, процесу (кримінального та цивільного) діяльності адміністративних органів невластивий такий високий рівень формалізації, за винятком хіба що окремих видів проваджень (наприклад, у справах про адміністративні правопорушення) [2, с. 488].

Досить близьким є також визначення стадій професором О. В. Кузьменко: «Під стадією адміністративного провадження слід розуміти підпорядковану загальній меті цього виду адміністративного провадження його відносно відокремлену частину, що має власні особливості та завдання» [3, с. 121]. Заслужують уваги акценти на підпорядкованості загальній меті, на відносній відокремленості частини провадження та на наявності власних завдань [3, с. 121].

Щодо власне переліку стадій процедури прийняття адміністративних актів, то загально визнаного підходу у нашій вітчизняній доктрині немає (зокрема, якщо оглянути позиції адміністративістів – прихильників управлінської концепції адміністративного процесу). Наприклад, О. М. Бандурка та М. М. Тищенко виділяють такі стадії адміністративного процесу: 1) стадія аналізу ситуації, у ході якої збирається і фіксується інформація, оцінюється перспектива подальшого руху справи, ухвалюється рішення про необхідність такого руху. Цю стадію можна також назвати стадією порушення адміністративної справи; 2) стадія ухвалення рішення у справі, в ході якої: а) дається юридична оцінка зібраної інформації; б) досліджуються матеріали справи, ухвалюється конкретне рішення; 3) стадія оскарження або опротестування рішення у справі (ця стадія має факультативний характер); 4) стадія виконання ухваленого рішення [4, с. 21].

В академічному підручнику професор М. М. Тищенко виділяє ті ж самі стадії, але міняє місцями стадії виконання та оскарження [2, с. 488]. Очевидно, що в нашому випадку стадія виконання взагалі залишається поза процедурою прийняття адміністративних актів (хоча і є стадією адміністративної процедури загалом, часто

факультативною) [2, с. 488]. Проблемним моментом означеної вище позиції вважаємо відсутність стадії «підготовки справи до розгляду та вирішення» [2, с. 488].

Учений з проблематики адміністративних процедур Є.О. Легеза робить висновок про виділення практично тих же загальних стадій адміністративно-процедурного процесу: 1. Порушення адміністративної справи і її попереднє дослідження (розгляд) матеріалів справи. 2. Розгляд справи по суті компетентним органом (посадовою особою) і прийняття у цій справі індивідуального правового акта (адміністративного акта). 3. Оскарження рішення у справі (факультативна стадія). 4. Виконання прийнятого у справі рішення (у низці випадків – факультативна стадія) [5]. І в цьому випадку стадія «підготовки справи до розгляду та вирішення», на жаль, теж не викремлюється.

Так, В. Г. Перепелюк у дослідженні провадження за заявами виділяє стадії: порушення провадження, адміністративне розслідування, підготовка справи до вирішення, вирішення справи, виконання рішення [6, с. 229-295]. Перегляд адміністративних рішень розглядається ним як окреме провадження [6, с. 229-295]. Тут проблематичним здається розмежування другої та третьої стадій [6, с. 229-295].

На нашу думку, при вирішенні питання про стадії процедури прийняття адміністративних актів та їх самостійність необхідно виходити з того, що стадії в процедурі – це певні частини цілого, які об'єднані певним завданням (завданнями) [11, с. 152].

Не можна не погодитись з позицією Легези Є.О, який вважає, що провадження (процедура) реалізації прав і обов'язків громадян передбачає такі стадії: 1) подання заяви і прийняття її до розгляду державним органом, посадовою особою; 2) розгляд справи, вибір відповідних матеріальних правових норм; 3) винесення рішення; 4) виконання рішення; 5) оскарження рішення [7, с. 77].

Отже, охарактеризуємо детально перші дві стадії процедури надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Подача громадянином заяви і прийняття його до розгляду державним органом надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно – *початкова стадія* [11, с. 153]. На цій стадії громадянин офіційно виражає свій намір реалізувати своє право, свій обов'язок. Розгляд справи, пов'язаної зі здійсненням прав громадянина, зазвичай відбувається з його ініціативи на підставі поданої заяви [11, с. 153]. Форма заяви, як правило, письмова, хоча в законодавстві немає прямої вказівки на необхідність письмової форми або на допустимість усної. У більшості випадків, якщо нормативний акт згадує про заяву, то передбачається, що йдеться про письмовий документ. Іноді на практиці заявою вважається сам факт звернення громадянина до органу влади [11, с. 153].

Перша стадія – прийняття і перевірка документів надання послуг, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень; реєстрація заяви. Зазначену стадію, слід поділити на 2 підстадії: 1) подання та реєстрація заяви; 2) перевірка документів, що подаються для державної реєстрації прав [11, с. 152].

Слід зазначити, що вказана стадія розпочинається не з прийняття документів, як визначив законодавець, а шляхом подання заявником заяви. У результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) від 12.02.2015 р. № 191-VIII [8] було розширено коло суб'єктів, яким надано повноваження з прийому та видачі документів у сфері державної реєстрації прав і з 05.04.2015 р. такі повноваження отримали посадові особи органів місцевого самоврядування, адміністратори ЦНАП та нотаріуси [8]. У Херсонській області, наприклад, адміністратори ЦНАП отримали можливість приймати такі заяви з 16.10.2015 р [8].

Існує декілька форм подачі заяв: паперова та електронна форма. Паперова форма може реалізовуватися у декілька способів: безпосереднє подання (до Відділу, нотаріусу, органів місцевого самоврядування або ЦНАП) або шляхом надсилання поштою з описом вкладення [9].

Електронну форму подання заяви щодо надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно можуть використовувати лише такі суб'єкти: 1) державний кадастровий реєстратор щодо права власності на земельну ділянку, права оренди земельної ділянки державної або комунальної власності, яку саме він зареєстрував у ДЗК, за письмовою заявою правонабувача (цікаво, що, наприклад, у Херсонській області з 01.01.2013 р. до теперішнього часу не було зареєстровано жодної такої заяви, оскільки технічно зробити це неможливо); 2) державний виконавець, наприклад, щодо накладення чи зняття арешту на нерухоме майно, припинення іпотеки, зняття заборони відчуження об'єкта нерухомого майна тощо Державна реєстрація прав здійснюється на підставі заяви власника, іншого правонабувача, сторін (сторони) правочину, за яким виникло право, або уповноважених ними (нею) осіб, або державного кадастрового реєстратора [11, с. 153].

Реєстрація обтяжень здійснюється на підставі заяви органу або посадової особи, якими встановлено/припинено обтяження, особа, в інтересах якої встановлено/припинено обтяження, уповноваженої ними особи. Під час здійснення реєстрації іпотеки заявником є іпотекодержатель, а в разі реєстрації припинення іпотеки заяви можуть також подавати: особа, якою припинено іпотеку, особа, в інтересах якої припинено іпотеку, та державний виконавець, у разі придбання (передачі) за результатом прилюдних торгів (аукціонів) нерухомого майна, що є предметом іпотеки [11, с. 153].

Державна реєстрація припинення іпотеки за загальним правилом здійснюється на підставі заяви обтяжувача, яку він зобов'язаний подати протягом 5 робочих днів з дня припинення іпотеки, обтяження самостійно або на письмову вимогу боржника чи іншої особи, права якої порушено через наявність таких реєстраційних записів. Відповідальність за порушення вказаного строку законодавцем не передбачено, що призводить до невиконання цієї норми обтяжувачами [11, с. 153].

Як правило, заява подається щодо кожного нерухомого майна окремо. Однак існують винятки, коли заявник подає одну заяву, а орган реєструє декілька прав: у разі, коли право власності на житловий будинок, будівлю або споруду набувається одночасно з набуттям у відповідній заінтересованої особи речових прав на земельну ділянку, на якій їх розташовано; у разі здійснення державної реєстрації речового права на нерухоме майно, що є похідним від права власності, одночасно зі здійсненням державної реєстрації права власності на таке майно (наприклад, під час державної реєстрації права власності на земельні ділянки державної або комунальної власності, з одночасною реєстрацією права оренди на таку ділянку); у разі здійснення державної реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, право власності на які виникло та оформлено в установленому порядку до 01.01.2013 р. (одночасно реєструється право власності та похідне речове право) [11, с. 153].

Заявник під час подання заяви особисто пред'являє органам державної реєстрації прав або іншим суб'єктам, які мають право приймати заяви, документ, який посвідчує його особу [11, с. 153]. Документом, що посвідчує особу, є паспорт громадянина України, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, національний, дипломатичний чи службовий паспорт іноземця або документ, що його замінює [11, с. 153]. Документом, що посвідчує особу, яка не досягла 16-річного віку, є свідоцтво про народження [11, с. 153]. Документом, що посвідчує посадову особу органу державної влади або органу місцевого самоврядування, є службове посвідчення. У разі подання заяви уповноваженою особою додатково пред'являється документ, що підтверджує її повноваження [11, с. 153].

Державний реєстратор, посадова особа органу місцевого самоврядування, адміністратор ЦНАПу, нотаріус приймають заяви в порядку черговості їх надходження та реєструють їх у базі даних про реєстрацію заяв і запитів з автоматичним присвоєнням

ім реєстраційного номера, фіксацією дати та часу реєстрації [11, с. 153].

Разом із завою подаються оригінали паперових/електронних документів, необхідних для проведення державної реєстрації прав, їх паперові/електронні копії, засвідчені в установленому порядку або виготовлені шляхом сканування таких документів у паперовій формі, а також документ, що підтверджує внесення плати за надання витягу, та документ про сплату адміністративного збору [11, с. 154].

Подання заявником документів, необхідних для здійснення державної реєстрації прав не в повному обсязі, не є підставою для відмови у прийнятті заяви, а є підставою для зупинення її розгляду [10]. Єдиною підставою для відмови у прийнятті заяви є відсутність документа, що підтверджує внесення плати за надання витягу з Державного реєстру прав, та документа про сплату адміністративного збору, крім випадків, коли осіб звільнено від таких оплат (п. 13 Порядку № 868) [10].

Перевірка документів щодо надання послуг, які подаються для здійснення державної реєстрації прав, полягає у встановленні відповідності їх зовнішнього вигляду певним вимогам: текст документів, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень, має бути написаний розбірливо; прізвище, ім'я, по батькові фізичних осіб та їх місце проживання, а також найменування юридичних осіб та їх місцезнаходження мають бути написані повністю; у документах не має бути підчищень, дописок, закреслень слів та інших не обумовлених у них виправлень, не допускаються документи, заповнені олівцем, а також із пошкодженнями, які не дають змоги однозначно тлумачити їх зміст [11, с. 154].

Основними завданнями цієї стадії є перевірка наявності документів про сплату адміністративного збору надання послуг і надання витягу з Державного реєстру прав; прийняття заяви та документів, необхідних для здійснення державної реєстрації прав; реєстрація заяви в базі даних про реєстрацію заяв і запитів; перевірка документів на відповідність загальним вимогам [11, с. 154].

Другою стадією є встановлення факту відсутності підстав для відмови в наданні послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно, зупинення розгляду заяви про державну реєстрацію прав та/або їх обтяжень – стадія «досліджень усіх обставин справи» [11, с. 154].

Саме на цій стадії відбувається процес пізнання державним реєстратором усіх обставин справи: він вивчає документи, їх зміст, тобто відповідність цих документів вимогам, які висуваються законодавством; відправляє письмові запити до органів, інформація від яких є необхідною для проведення законної державної реєстрації прав; направляє запити до ДЗК через Державний реєстр прав; отримує інформацію про наявність або відсутність податкової застави з Реєстру обтяжень рухомого майна; вивчає дані, які містяться в Державному реєстрі прав та у «старих» реєстрах [11, с. 154].

Під час здійснення державної реєстрації прав, які виникли та зареєстровані в установленому порядку до 01.01.2013 р., державний реєстратор запитує від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які відповідно до чинного, на момент реєстрації, законодавства проводили таку реєстрацію, інформацію (довідки, копії документів тощо), необхідну для реєстрації прав та їх обтяжень, якщо такі документи не були подані заявником або якщо документи, подані заявником, не містять передбачених цим Законом відомостей про правонабувача або про нерухоме майно. Суб'єкти, до яких надійшов такий запит, зобов'язані безоплатно в установленому законодавством порядку протягом 3 робочих днів надати державному реєстратору відповідну інформацію, зокрема щодо зареєстрованих речових прав на нерухоме майно, у тому числі на земельні ділянки (п. 8-1 ч. 2 ст. 9 Закону № 1952-IV) [11, с. 154].

Розгляд документів надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно передбачає: а) встановлення відповідності заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства: відповідність обов'язкового дотримання письмової форми правочину та його нотаріального

посвідчення (у випадках, установлених законом); відповідність повноважень особи, яка подає документи на державну реєстрацію прав та їх обтяжень; наявність факту виконання умов правочину, з якими закон та/або договір (угода) пов'язує можливість здійснення державної реєстрації виникнення, переходу, припинення прав на нерухоме майно або обтяження таких прав; б) встановлення відсутності суперечностей між заявленими та уже зареєстрованими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями, зокрема відповідність відомостей про нерухоме майно, наявних у Державному реєстрі прав та поданих документах; наявність обтяжень прав на нерухоме майно, зареєстрованих відповідно до вимог цього Закону [12].

На підставі розгляду документів поданих для проведення державної реєстрації державний реєстратор вирішує, чи є підстави для зупинення розгляду заяви надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно або наявні інші підстави, за яких необхідно відмовляти в проведенні державної реєстрації прав [13].

Таким чином, адміністративна процедура надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно складається з таких стадій (етапів та дій): 1) подання заяви та документів до неї включає такі дії, як прийняття і перевірка документів, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень; реєстрація заяви тощо; 2) розгляд справи або дослідження усіх обставин щодо надання публічної послуги; 3) прийняття рішення щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 4) внесення записів до державного реєстру прав щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 5) видача документів щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Література

1. Тимошук В. П. Процедура прийняття адміністративних актів : питання правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2009. 214 с.

2. Адміністративне право України : академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. : у 2 т. / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. ; гол. редкол. В. Б. Авер'янов]. К. : Юридична думка, 2004. Т. 2 : Особлива частина. 583 с.

3. Кузьменко О. В. Структура адміністративного процесу : оновлення виміру. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : спец. вип. : у 2 ч. Сімферополь : Кримський юрид. ін-т Харківського ун-ту внутрішніх справ ; Віддруковано ПП "Ельїньо", 2005–2005. Ч. 1. 2005. С. 117–121

4. Бандурка О. М. Міліція і населення : теорія і досвід партнерства : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 199 с.

5. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

6. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес. Загальна частина : навч. посібник. Чернівці : Рута, 2003. 367 с.

7. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. *Revista de la universidad del zulia*. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: <https://doi.org/10.46925//rdluz.36.18.8>.

8. Про затвердження Інструкції про порядок державної реєстрації права власності на об'єкти нерухомого майна, що перебувають у власності юридичних та фізичних осіб : наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 09.06.1998. № 121. *Офіційний вісник України*. 1998. № 26. С. 203.

9. Деякі питання спрощення порядку надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 137. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 59. 1 квіт.

10. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету

Міністрів України від 17.10.2013 р. № 868. *Офіційний вісник України*. 2013. № 96. Ст. 3549.

11. Тамаря Я. В. Стадії адміністративної процедури з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. № 78. С. 150–156.

12. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. *Ratio Juris Unaula*. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: <https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9>.

13. Leheza Ye., Savielieva M., Dzhaferova O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. 2018. Vol. 4, no. 3, pp. 147-157. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157>.

CHARACTERISTICS OF THE STAGES OF THE PROCEDURE FOR THE PROVISION OF SERVICES FOR THE STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL ESTATE

The scientific article is devoted to highlighting the characteristics of the stages and the essence of the procedure for providing services for state registration of property rights to real estate. The categories “stage”, “administrative procedure” and “stages of the administrative procedure for the provision of services” are compared.

It was established that the administrative procedure for providing services for state registration of rights and their encumbrances on immovable property consists of the following stages (stages and actions): 1) submission of an application and accompanying documents includes such actions as acceptance and verification of documents submitted for state registration of rights and their burdens; application registration, etc.; 2) consideration of the case or investigation of all circumstances regarding the

provision of a public service; 3) making a decision on the provision of a service for state registration of property rights to immovable property; 4) making entries in the state register of rights regarding the provision of services for state registration of real property rights to immovable property; 5) issuance of documents related to the provision of services for state registration of property rights to immovable property.

Attention is drawn to the fact that the consideration of documents for the provision of services for the state registration of rights and their encumbrances on immovable property involves: a) establishing compliance of the claimed rights and submitted documents with the requirements of the law: compliance with the mandatory observance of the written form of the deed and its notarization (in cases established by law); compliance of the powers of the person who submits documents for the state registration of rights and their encumbrances; the fact of fulfilling the conditions of the transaction, with which the law and/or contract (agreement) binds the possibility of state registration of the origin, transfer, termination of rights to immovable property or encumbrance of such rights; b) establishing the absence of contradictions between the declared and already registered rights to immovable property and their encumbrances, in particular the correspondence of information about immovable property available in the State Register of Rights and submitted documents; the presence of encumbrances of rights to real estate registered in accordance with the requirements of this Law. Based on the review of the documents submitted for state registration, the state registrar decides whether there are grounds for stopping the consideration of the application for providing services for state registration of rights and their encumbrances on immovable property or whether there are other grounds for refusing state registration of rights.

Key words: *administrative procedure, stage, stages, service, public service, stages of the procedure of granting real rights to immovable property from state registration.*

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ПРАВА МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ)

ЄДЕЛЄВ Роман Сергійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-6135-3518

УДК 341.162/331.91

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.18

Стаття досліджує аспекти, які визначають ефективність МОП: 1) робота на основі принципу трипартизму; 2) особливий контрольний механізм із оцінки рівня дотримання державами міжнародних трудових стандартів та надання їм рекомендацій; 3) механізм подання компетентним органам держави текстів нових, тобто щойно прийнятих, міжнародних трудових стандартів для вирішення питання можливості їхньої ратифікації; 4) механізм оцінки стандартів на актуальність; 5) механізм співробітництва між міжнародними організаціями у сфері становлення міжнародних трудових стандартів; 6) механізм співпраці МОП та держав-членів у формі програм гідної праці для країни. Саме ці рушійні сили названі найбільшою окрасою МОП та її «подаfunком» міжнародному праву.

Ключові слова: розвиток міжнародного права, ефективність міжнародного права, міжнародна організація, Міжнародна організація праці, депортація, механізм роботи міжнародної організації.

Розвиток міжнародного права є постійним процесом. Причини постійності цього розвитку різноманітні. Найбільш очевидною причиною є зміна міжнародної політичної ситуації, оскільки міжнародне право відображає відносини між державами, а політична ситуація у світі постійно змінюється. Зміни у політичних альянсах, відносинах сил, територіальних спорах та інших факторах впливають на становлення нових норм і принципів міжнародного права. Не

менш важливим є і технологічний прогрес, який призводить до появи нових проблем, які вимагають вироблення відповідних нормативних регуляцій. Наприклад, розвиток кіберпростору і кіберзлочинності, використання безпілотних літальних апаратів та нових видів зброї, зміни в області приватної інформації тощо — це всі аспекти, які потребують нових міжнародних правових інструментів. Розвивається також і саме суспільство, що призводить до змін у цінностях, уявленнях про справедливість, права людини та інші соціальні аспекти. Ці соціальні зміни відображаються в міжнародному праві, так як воно має враховувати сучасні цінності і вимоги громадян.

Усі ці фактори сприяють постійному розвитку міжнародного права, оскільки воно має адаптуватися до нових викликів, змінюватися залежно від потреб і вимог сучасного світу і намагатися якомога ефективніше і дієвіше вирішити нові проблеми, які виникають у міжнародних відносинах.

При цьому оцінка розвитку міжнародного права вимагає уважного аналізу різних аспектів та вимірів правового порядку. Незважаючи на складність завдання, можна використовувати декілька підходів для оцінки розвитку міжнародного права.

Перший підхід полягає в кількісному і якісному аналізі прийнятих нових міжнародних договорів. Аналізуючи кількість і значимість таких актів, можна зробити висновки про активність укладання нових

договорів та розширення міжнародно-правової регуляції.

Другий підхід пов'язаний з ратифікацією та впровадженням міжнародних нормативних актів державами. Ратифікація показує волю держави дотримуватися певних правил і принципів, а ефективно впровадження цих актів у національне законодавство свідчить про здатність держави забезпечувати виконання міжнародних зобов'язань. Тому оцінка рівня ратифікації та практичного використання міжнародних інструментів є важливим показником розвитку міжнародного права.

Третій підхід пов'язаний з аналізом судової практики. Аналізуючи рішення судів та їх вплив на інтерпретацію та розвиток правових принципів, можна зробити висновки про стан та напрямки розвитку міжнародного права.

Четвертий підхід полягає в оцінці додержання державами своїх міжнародних зобов'язань. Відповідальне поведіння держав і дотримання ними принципів та норм міжнародного права свідчить про його ефективність та визнання.

Нарешті, важливо враховувати вплив міжнародного права на практику міжнародних відносин та його здатність вирішувати конфлікти. Якщо міжнародне право успішно використовується для запобігання війн, розв'язання конфліктів, захисту прав людини, розвитку співробітництва та інших завдань, це свідчить про його розвиток і практичну значимість.

Усі ці підходи не є вичерпними, і оцінка розвитку міжнародного права є суб'єктивним процесом, що залежить від різних поглядів та інтерпретацій. Проте, аналізуючи ці різні аспекти, можна отримати більш об'єктивне уявлення про стан та напрямки розвитку міжнародного права.

І в цьому процесі особливою є роль міжнародних організацій, які забезпечують розвиток міжнародного права і які можна оцінювати за кожним з цих підходів.

У цій статті, безпосередньо присвяченій Міжнародній організації праці (МОП), досліджуються аспекти, які визначають ефективність МОП. Саме ці рушійні сили є

найбільшою окрасою МОП та, так би мовити, її «подарунком» міжнародному праву. Деякі з цих аспектів є унікальними і характерними лише для МОП, деякі – були започатковані в МОП і зараз успішно використовуються більшістю інших міжнародних організацій, окремі – є звичними для права та діяльності міжнародних організацій. Але кожний з цих аспектів у рамках МОП має свої особливості, що саме в сукупності дозволяє їм забезпечувати високий рівень ефективності.

Питанням розвитку міжнародного права присвячені роботи таких видатних вчених як Герберт Л. Харт, Герардо Мачадо, Герш Лаутерпахт, Філіпп Сендс, Герман Дункель, Мері Ен. Картер, Антоніо Кассезе, Ян Клабберс, Ніко Кріш, Еяль Бенвеністі, Бенедікт Кінгсбері, Катрін Брьолман, Хосе Альварес, Чезаре Романо. Саме роботи цих учених стали основою цього дослідження. Однак предмет цього дослідження зміщено саме в сторону діяльності міжнародних організацій і їхнього впливу на розвиток міжнародного права, зокрема на прикладі МОП.

Перелік згаданих вище аспектів не є вичерпним. Але для цілей цієї статті далі будуть досліджені лише аспекти діяльності МОП, що можуть слугувати її визначальними характеристиками і запозичені для роботи інших міжнародних організацій: 1) робота на основі принципу трипартизму; 2) особливий контрольний механізм із оцінки рівня дотримання державами міжнародних трудових стандартів та надання їм рекомендацій; 3) механізм подання компетентним органам держави текстів нових, тобто щойно прийнятих, міжнародних трудових стандартів для вирішення питання можливості їхньої ратифікації; 4) механізм оцінки стандартів на актуальність; 5) механізм співробітництва між міжнародними організаціями у сфері становлення міжнародних трудових стандартів; 6) механізм співпраці МОП та держав-членів у формі програм гідної праці для країни.

Робота на основі принципу трипартизму

Статут МОП не дає прямого визначення трипартизму. Таке упущення може здивувати, оскільки в доктрині існує од-

ностайність, що цей принцип є основним стовпом МОП та її основною характеристикою [1, с. 123]. За відсутності визначення Статут містить положення, що, безумовно, служать основою трипартизму. Відповідно до п. 1 ст. 3 Статуту, Міжнародна конференція праці (МКП) має скликатися час від часу кожного разу, коли цього потребують обставини, але не рідше, ніж один раз на рік [2, с. 6]. У ній повинні брати участь по чотири представники від кожного члена МОП, з яких двоє є урядовими делегатами, а двоє інших представляють відповідно: один – роботодавців, а інший – працівників.

Трипартизм дозволяє врахувати позиції та пропозиції всіх належних сторін ще на етапі напрацювання тексту конвенції та супровідної рекомендації, а не на етапі підготовки до ратифікації або взагалі після неї. Результатом цього є зростання ефективності міжнародно-правового регулювання, що здійснюється МОП.

Особливий контрольний механізм із оцінки рівня дотримання державами міжнародних трудових стандартів та надання їм рекомендацій.

Міжнародні організації створюються державами не лише з метою прийняття нових міжнародно-правових норм. Контрольний механізм, який може створюватися в рамках таких організацій, є не менш важливим. Звичайно, кожний окремих міжнародний договір може передбачати власний контрольний механізм, але це буде призводити до складнощів належного забезпечення виконання передбачених зобов'язань.

Для здійснення моніторингу прогресу держав-членів у сфері застосування міжнародних трудових норм, МОП розробила контрольні механізми, які мають унікальний характер на міжнародному рівні. На думку Н. Вальтікосу, система контролю за дотриманням актів МОП є більш досконалою, ніж аналогічні контрольні механізми в інших міжнародних організаціях [3, с. 143].

Система нагляду МОП складається з трьох частин: 1) процедур, передбачених у Статуті МОП; 2) спеціальних процедур, розроблених у співпраці з ООН, для роз-

слідування можливих порушень свободи об'єднань; 3) процедур постійного нагляду [4, с. 18]. Відповідно до ст. 22 Статуту МОП, кожен з членів МОП зобов'язується представляти щорічні доповіді МБП щодо вжитих ним заходів для застосування конвенцій, до яких він приєднався. Однак Статут МОП не містить положень, яким чином ст. 22 має бути реалізована.

Ключова роль у регулярному контролі належить Комітету експертів із застосування конвенцій і рекомендацій МОП (далі – КЕЗКР). КЕЗКР складається з 20 національно і всесвітньо відомих експертів у сфері трудового права, які пропонуються Генеральним директором МОП і призначаються Радою керуючих МОП на поновлюваний період у три роки.

Документація, наявна у розпорядженні КЕЗКР, включає інформацію, яка надходить від урядів у їх доповідях або яка направляється ними КЕЗКР; відповідні законодавчі акти, колективні договори та судові рішення; інформацію, яка направляється державами-членами про результати проведення інспекцій; коментарі організацій роботодавців та працівників; доповіді інших органів МОП та доповіді стосовно діяльності у сфері технічного співробітництва [5, с. 38].

Механізм подання компетентним органам держави текстів нових, тобто щойно прийнятих, міжнародних трудових стандартів для вирішення питання можливості їхньої ратифікації

Ще до початку першої стадії імплементації, тобто стадії вираження державою згоди на обов'язковість для неї договору, зовнішні чинники – зміст міжнародних норм та їх соціальні особливості – визначають принципову позицію держави по відношенню до них. Приймаючи рішення про доцільність чи недоцільність прийняття на себе зобов'язань за договором, вона неодмінно враховує як ступінь відповідності міжнародної норми до свого законодавства, так і чинну національну процедуру трансформації й виконання міжнародних договорів.

Коли мова йде про документи, ухвалені в МОП, на позицію держави на цьому ета-

пі впливає такий специфічний зовнішній фактор, як обов'язок подання міжнародних конвенцій та рекомендацій МОП на розгляд компетентних державних властей – процедура, що дозволяє залучити увагу до міжнародного документа різних суспільно-політичних сил, які здатні в тій чи іншій мірі вплинути на остаточне рішення держави.

З метою сприяння однаковості у поданні інформації, що спрямовується урядами, щодо заходів, прийнятих на виконання зазначених вище положень, АР прийняла Меморандум про зобов'язання подання конвенцій і рекомендацій на розгляд компетентних органів влади (далі - Меморандум). Переглянутий Меморандум був прийнятий АР у березні 2005 року.

Виконання цього зобов'язання вельми важливо, оскільки воно веде до вирішення питання про ратифікацію або про іншу форму прийняття державами міжнародних конвенцій та рекомендацій про працю. Зобов'язання направляти акти компетентним органам сприяє зміцненню взаємин між МОП та цими органами і стимулює тристоронній діалог на національному рівні.

Механізм оцінки стандартів на актуальність

Механізм оцінки стандартів (далі - МОС) є постійним механізмом, створеним Адміністративною радою у листопаді 2011 року для забезпечення того, щоб МОП мала чіткий, надійний та сучасний набір міжнародних трудових норм, який відповідає змінам у світі праці, з метою захисту робітників та з урахуванням потреб сталих підприємств. З 2015 року в рамках МОС створена тристороння робоча група, яка складається з 32 членів та голови та збирається щорічно протягом одного тижня. Відповідно до пункту 9 її технічного завдання, прийнятого в жовтні 2015 року, тристоронній робочій групі МОС надається доручення оцінити міжнародні стандарти праці з метою надання рекомендацій Адміністративній раді щодо: (а) стану досліджуваних стандартів, включаючи визначення таких статусів - сучасні стандарти, стандарти, які потребують перегляду, за-

старілі стандарти та можливі інші класифікації; (б) виявлення прогалів в охопленні конвенційним регулюванням, у тому числі визначення сфер, що потребують нових стандартів; (с) практичні та визначені у часі подальші дії щодо вдосконалення стандартів, за необхідності.

МОС є дієвим механізмом розвитку міжнародно-правового регулювання, який забезпечує актуальність конвенцій МОП. Крім того, наявність МОС сприяє забезпеченню спадковості у актах МОП та повинна не допускати появи колізій. Очевидно, що схожий механізм може діяти лише в рамках міжнародних організацій, під егідою яких розроблено суттєвий масив нормативного регулювання.

Механізм співробітництва між міжнародними організаціями у сфері становлення міжнародних трудових стандартів

Міжнародні організації, у багатьох відношеннях, діють чином, подібним на технічні департаменти національних урядів, але без центрального органу влади, який визначає завдання і може врегулювати конфлікти компетенції. Хоча спеціалізація міжнародних організацій дає істотні переваги, координація діяльності міжнародних організацій стає питанням надзвичайної важливості [6, с. 180]. У роботі міжнародних організацій існує значний ризик дублювання, упущень або навіть конфліктів. Тому координація необхідна на всіх рівнях. Вчений і колишній Генеральний директор МОП Уілфред Дженкс ще у 1958 р стверджував, що існує «конституційна відповідальність» зацікавлених міжнародних організацій за співпрацю в сприянні забезпеченню повної зайнятості [7, с. 229].

Стаття 12 Статуту МОП передбачає, що МОП співпрацює, у рамках цього Статуту, з усякою міжнародною організацією загального характеру, яка координує діяльність міжнародних публічно-правових організацій, що мають спеціалізовані завдання, і з міжнародними публічно-правовими організаціями, що мають спеціалізовані завдання в суміжних областях.

Здійснюючи зазначені у Статуті повноваження, МОП уклала договори, що визначають механізми співпраці, з наступними

спеціалізованими установами ООН: ФАО (1947 р.), МАГАТЕ (1959 р.), МФСР (1978 р.), ММО (1959 р.), ЮНЕСКО (1947 р.), ЮНІДО (1991 р.), ВООЗ (1948 р.), ВОІВ (1967 р.) і ЮНВТО (2008 р.).

Можна стверджувати, що між спеціалізованими установами ООН створено договірний механізм співробітництва з питань правового регулювання праці. Серцевиною цього механізму є МОП, яка уклала міжнародні договори з дев'ятьма іншими спеціалізованими установами. Цей факт дозволяє зробити висновок, що питання регулювання праці входять до компетенції принаймні десяти спеціалізованих установ ООН. Сфери співробітництва визначено як представляючі взаємний інтерес, але чітко прописані лише в угоді між ЮНВТО та МОП. Сфера праці також може прописуватися в меморандумах про розуміння, але таких меморандумів на сьогодні укладено лише два.

Механізм співпраці МОП та держав-членів у формі програм гідної праці для країни

Як зазначається у Резолюції про роль МОП у галузі технічного співробітництва від 15.06.2006 р., програми гідної праці для країни (далі – ПГПК), що розробляються на основі тристоронніх консультацій на національному рівні, слугують ключовим механізмом здійснення технічного співробітництва на рівні країни.

ПГПК вперше офіційно були запропоновані в якості програмної концепції у листопаді 2003 року і були включені до Програми діяльності МОП у 2004 році. АР неодноразово висловлювала свою повну підтримку розробці та проведенню послідовних програм МОП в країнах і, починаючи з 2006-2007 рр., МБП перетворило ПГПК в основний механізм складання та проведення програм своєї діяльності в країнах. Досягнення цілей гідної праці на національному рівні стало одним із пріоритетних завдань Комітету з технічного співробітництва АР.

ПГПК переслідують дві основні мети. Вони сприяють гідній праці як ключовому компоненту стратегій національного розвитку. Гідна праця має стати метою національної політики урядів і соціальних парт-

нерів, так само як і інших зацікавлених сторін на місцевому рівні. А також завдяки ПГПК статистичні дані, інструментарій та інформаційно-пропагандистська діяльність МОП можуть ефективно використовуватись тристоронніми учасниками на національному рівні.

ПГПК є комплексною основою, на якій будується співпраця МОП з кожною державою-членом. ПГПК є малим, але можливо, вирішальним внеском МОП у досягнення національної мети, яку повинні ставити перед собою держави-члени, наприклад, проводячи національний план дій у сфері гідної праці.

ПГПК є інструментом складання програми, призначеним для активної децентралізації відповідальності при плануванні та проведенні послідовної та комплексної програми МОП щодо сприяння тристороннім учасникам у державах-членах. Центральними елементами цього процесу є трипартизм і соціальний діалог. Таким чином, МОП та її національні тристоронні учасники несуть обопільну відповідальність за проведення ПГПК, а МБП несе всю відповідальність і зобов'язання за досягнення кінцевих результатів, передбачених у програмах. Перетворення цих результатів у конкретні практичні переваги вимагає активного залучення тристоронніх учасників та відповідних установ.

Методологія складання ПГПК – це шестиступеневий процес [8, с. 13]. Цими етапами є: 1) з'ясування становища країни; 2) погодження не більше трьох пріоритетів ПГПК з тристоронніми учасниками і з'ясування взаємозв'язків між поточною діяльністю МОП та відібраними пріоритетами; 3) визначення дворічних підсумків та результативності ПГПК спільно з тристоронніми учасниками; 4) планування здійснення; 5) управління здійсненням (директор місцевого бюро МОП є керуючим ПГПК і відповідає за досягнення узгоджених результатів; 6) моніторинг, звітність та оцінка. Процес носить повторний характер. Одночасно можуть проводитися заходи різних етапів.

У рамках МОП процес складання ПГПК проводиться за ініціативи місцевих бюро

МОП. Для того, щоб посилити потенційні можливості польових структур, а також привести потреби у відповідність до узгоджених глобальних стратегій і результатів, необхідним є досвід технічних підрозділів штаб-квартири. Технічні підрозділи штаб-квартири повинні виділяти значну частину своїх ресурсів на обслуговування країн задля досягнення цілей ПГПК. Завдяки цьому підвищується можливість більшої ефективності наданих МБП послуг при тих же витратах.

ПГПК є дієвим механізмом технічного співробітництва МОП та її держав-членів. ПГПК розробляються, здійснюються і оцінюються в тісному контакті з тристоронніми партнерами, що забезпечує їх ефективність. Будучи невеликими за обсягом документами, вони дозволяють визначити проблемні місця (пріоритети) та шляхи вирішення цих проблем за допомогою МОП. Для кращого розуміння ПГПК у подальшому доцільним видається порівняльно-правовий аналіз таких програм у різних державах.

Отже, у рамках МОП визначено шість аспектів, які впливають на її ефективність. Робота на основі принципу трипартизму та механізм оцінки стандартів на актуальність є унікальними характеристиками МОП. Ці аспекти можуть і навіть повинні бути запозичені іншими міжнародними організаціями у свою діяльність. Механізм подання компетентним органам держави текстів нових, тобто щойно прийнятих, міжнародно-правових актів для вирішення питання можливості їхньої ратифікації не є характерною ознакою лише МОП, але в рамках саме цієї міжнародної організації цей механізм прописано найдетальніше, що пов'язано, у тому числі, із залученням до нього недержавних учасників соціального діалогу. Механізм співробітництва між міжнародними організаціями на прикладі МОП – це вдалий приклад делегування вирішення профільних питань спеціалізованим міжнародним організаціям, що дозволяє забезпечити їх найбільш ефективне вирішення. Контрольний же механізм із оцінки рівня дотримання державами міжнародних трудових стандартів та надання

їм рекомендацій, у тому числі і через механізм співпраці МОП та держав-членів у формі програм гідної праці для країни, вдало демонструє, що головна мета міжнародного права, принаймні в галузі міжнародного права прав людини, полягає не в покаранні держав, що його не виконують, а у з'ясуванні причин такого невиконання і доведенні необхідності та корисності його дотримання та слідуванню йому.

Література

1. Rosa A.-M. L'expérience singulière du tripartisme au sein de l'Organisation internationale du Travail / Anne-Marie la Rosa, Isabelle Duplessis. *La démocratisation du système des Nations Unies* / dir. Rostane Mehdi. Paris: Editions A. Pédone, 2001. P. 123-139.
2. Constitution of the International Labour Organisation // Constitution of the International Labour Organisation and Selected Texts. Geneva: International Labour Office, 2010. P. 3-24.
3. Valticos N. International labour standards and human rights: Approaching the year 2000. *International Labour Review*. 1998. Vol. 137. № 2. P. 135-147.
4. Leary V. International Labour Conventions and National Law: The Effectiveness of the Automatic Incorporation of Treaties in National Legal Systems. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1982. 191 p.
5. Руководство по процедурам, касающимся международных конвенций и рекомендаций о труде. Департамент международных трудовых норм Международного бюро труда. Женева: Международное бюро труда, 2012. 75 с.
6. Charnovitz S. The International Labour Organization in its Second Century / Steve Charnovitz. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2000. Vol. 4. P. 147-184.
7. Jenks W.C. The Common Law of Mankind / Wilfred C. Jenks. New York: F.A. Praeger, 1958. 456 p.
8. ILO Decent Work Country Programmes, A Guidebook. Version 3. Geneva: International Labour Office, 2011. 40 p.

SUMMARY

The article explores aspects that determine its effectiveness: 1) activity based on the tripartism principle; 2) specific control mechanism for assessing and providing recommendations to Member States on compliance with international labour standards; 3) submitting mechanism to the competent State's authorities of the newly adopted international labour standards texts in order to study the possibility of its ratification; 4) standards review mechanism; 5) cooperation mechanism between international organizations in the field of international labour standards; 6) cooperation mechanism between the ILO and its Member States in the form of decent work country programmes. These driving forces were considered as the ILO's greatest jewels and its "gift" to international law. However, the list of mentioned above aspects is not exhaustive.

Thus within the ILO six aspects that affect its effectiveness were mentioned. Activity based on the tripartism principle and the standards review mechanism are unique characteristics of the ILO. These aspects can and even should be applied by other international organizations in their activities. The submitting mechanism to the competent State's authorities of the newly adopted international labour standards texts in

order to study the possibility of its ratification is not a characteristic feature of the ILO alone, but within this international organization, this mechanism is prescribed in the most detailed way, including involving of social dialogue non-state actors. The ILO cooperation mechanism with other international organizations is a good example of specialized issues delegation to specialized international organizations, enabling them to provide the most effective solution. The specific control mechanism for assessing and providing recommendations to Member States on compliance with international labour standards, including cooperation mechanism between the ILO and its Member States in the form of decent work country programmes, demonstrates the main objective of international law. At least international human rights law is not to hold states that fail to comply with it to account, but to find out the reasons for such non-compliance and to prove the necessity and usefulness of its observance and compliance with it.

Keywords: international law development, international law effectiveness, international organization, International Labor Organization, deportation, the working mechanism of the international organization.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

ОСТУДІМОВ Богдан Анатолійович - аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9994-9827>

УДК 342:349.7(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.19

Сучасний етап розвитку з певною динамікою цінностей, пріоритетних напрямів державної і міжнародної політики, співробітництва у різних сферах, а також загрози і виклики енергетичній безпеці, руйнування або пошкодження об'єктів критичної енергетичної інфраструктури під час воєнних дій, природних катастроф, зменшення запасів природного ресурсів зумовлюють активізацію міжнародної правотворчої і правозастосовної діяльності.

Метою цієї статті є розкриття природи і сутності міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки, їх класифікації, джерел регламентації, а також стану та особливостей імплементація в Україні. Методологічна основа дослідження базується переважно на загальнонаукових і спеціальноюридичних методах, підходах, принципах дослідження. Зокрема, використано діалектичний, феноменологічний, аксіологічний, порівняльно-правовий, герменевтичний, синергетичний, формально-логічний, формально-юридичний, семантичний, семіотичний, модельний, прогностичний та інші методи.

У результаті сформульовано низку наукових положень. Так, однією із закономірностей сучасних процесів глобалізації та євроінтеграції, взаємодії держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів є розробка і забезпечення реалізації міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки. Вектори транснаціонального, наднаціонального і глобального співробітництва, джерела регламентації, об'єктно-суб'єктні, предмет-

но-функціональні та інші характеристики зумовлюють підходи до їх класифікації, визначення сутнісних ознак та механізмів імплементації. Йдеться про універсальні, регіональні і наднаціональні; за юридичною силою – загальнообов'язкові і рекомендаційні стандарти енергетичної безпеки. Останні, на відміну від інших міжнародно-правових стандартів, мають міжгалузеву природу, відображені в джерелах міжнародного енергетичного, економічного, екологічного, морського, космічного права і т.д. Набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС зумовлює ґрунтовне дослідження стандартів, механізмів політики забезпечення енергетичної безпеки ЄС, порядку діяльності керівних наднаціональних органів, спеціалізованих агенцій у даній галузі, першочергових і перспективних зобов'язань для України. А відновлення пошкоджених об'єктів енергетичної інфраструктури внаслідок повномасштабного вторгнення на нашу територію вимагає додаткових гарантій міжнародної безпеки, посилення міжнародної відповідальності за їх порушення.

Ключові слова: енергетична безпека, міжнародна безпека, міжнародні стандарти, сталий розвиток, міжнародні організації, правове регулювання, енергетична політика, принципи, джерела, гарантії, імплементація

Постановка проблеми

На сучасному етапі загальноцивілізаційного розвитку спостерігаємо певну динаміку цінностей, відповідних пріоритетних напрямів державної і міжнародної політи-

ки, співробітництва в різних сферах. На порядку денному загальнонаціонального, транснаціонального і глобального розвитку в останні десятиріччя постали питання енергозбереження й енергоефективності, енергетичної безпеки, енергетичної та екологічної рівноваги, енергоресурсів і прав людини в енергетичній сфері, енергетичного сталого розвитку.

Усе це зумовлює активізацію міжнародної правотворчої і правозастосовної діяльності в цьому напрямі, насамперед, за участю держав як основних суб'єктів міжнародного права, міжнародних організацій різних рівнів загальної і спеціальної компетенції. Водночас в умовах руйнування або пошкодження численних об'єктів критичної енергетичної інфраструктури під час воєнних дій, природних катастроф, зменшення запасів природного газу, вугілля, інших енергоресурсів, значне збільшення їх вартості і транспортування посилюється потреба прийняття і забезпечення реалізації стандартів енергозбереження й енергоефективності, гарантій енергетичної безпеки [1-2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В останні десятиліття відзначається поживання наукового інтересу до заявленої проблематики. Так, особливо слід звернути увагу на роботи юристів-міжнародників (С. Білоцького, П. Борцевича, Р. Єделева, Н. Камінської, А. Кориневича, М. Медведєвої, З. Тропіна, М. Чіпко), учених-конституціоналістів й адміністративістів (А. Бредбука, Ю. Ващенко, В. Демиденка, Р. Коцюби, О. Музи, Д. Тихомирова), а також представників інших галузей сучасної науки – економіки, політології, державного управління, географії і т.д. (З. Герасимчук, І. Гончарук, С. Завгородня, А. Лелеченко, В. Лір, І. Мазур, Ю. Харазішвілі, С. Саті, О. Селєзньова, О. Суходоля, Р. Тормосов та ін.).

Проте, сучасний науковий доробок свідчить про необхідність продовження вивчення окреслених завдань, комплексного аналізу і дослідження сутності міжнародних стандартів в енергетичній сфері, їх

типології та специфіки реалізації на міжнародному й національних рівнях.

Метою цієї статті є розкриття природи і сутності міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки, їх класифікації, джерел регламентації, а також стану та особливостей імплементації в Україні.

Методологічна основа дослідження базується переважно на загальнонаукових і спеціальноюридичних методах, підходах, принципах дослідження. Так, варто виокремити доцільність використання діалектичного, феноменологічного, аксіологічного, порівняльно-правового, історичного, герменевтичного, синергетичного, формально-логічного, формально-юридичного, семантичного і семіотичного, модельного, прогностичного та інших методів.

Виклад основного матеріалу

Багатогранне явище «енергетична безпека», а також пов'язані з ним «міжнародна енергетична безпека», «національна енергетична безпека», «міжнародна безпека», «державна безпека» та ін. часто використовуються у численних документах різних масштабів, українськими і зарубіжними дослідниками. Причому спостерігаються різні підходи до визначення і розуміння, відсутність уніфікованих стандартизованих норм і принципів. Це закономірно, адже практично неможливо врахувати всі складові елементи, закономірності, механізми реалізації та гарантії як основоположної категорії «безпека», так і «енергетична безпека», інших вищезгаданих.

Як зазначають С. Білоцький і Р. Єделєв, поняття «безпека» не має певної «галузевої» приналежності. Безпека має універсальний, регіональний та національний рівні. Її конкретизації в рамках «економічної», «енергетичної», «екологічної», «продовольчої», «ядерної» безпеки слугують не тільки норми певної галузі, але і інших пов'язаних галузей. Вона не пов'язана із певною галузю права, вона є частиною цілісного виміру безпеки на певному рівні. Відповідно, міжнародна енергетична безпека – це не лише безпека енергетики, а частина цілісної безпеки, реалізована в рамках енергетичної галузі. Прикметник «енерге-

тична» в цьому випадку характеризує не конкретну галузь взаємодії держав, де має діяти безпека, а безпеку, як таку, у новому «енергетичному» оздобленні, що також функціонує і в інших галузях міжнародних відносин. Втіленням цього явища є принцип енергетичної безпеки, що є галузевим принципом міжнародного енергетичного права. «Галузеві» ознаки безпеки виступають відповіддю на існуючі в цій царині загрози [3-4].

В актах «м'якого права» зустрічаємо різноманітні трактування енергетичної безпеки: – поставки енергії за розумною ціною (МЕА); – впевненість у наявності енергії, у тій кількості і якості, що потрібні в конкретних економічних умовах» (Світова енергетична рада); – безпека поставок означає, що необхідні енергетичні потреби забезпечені за рахунок використання адекватних внутрішніх ресурсів, розроблених економічно доцільним способом або підтримуваних у якості стратегічного резерву, та за рахунок доступних і стабільних зовнішніх джерел, доповнених при потребі за рахунок стратегічного резерву (Європейська Комісія, ЄС).

На думку А. Бредбука, енергетичне право можна охарактеризувати як сукупність прав та обов'язків, що виникають у зв'язку з використанням усіх енергетичних ресурсів між приватними особами, приватними особами та урядом, між урядами і між державами. [5] Розкриваючи сутність міжнародного енергетичного права, зарубіжні вчені відзначають, що це сукупність принципів і норм міжнародного права, що регулюють міждержавні відносини стосовно використання, транзиту, постачання, торгівлі енергетичних ресурсів. [6-7]

Йдеться про звичаєві та договірні матеріальні норми міжнародного права, що становлять ключові принципи міжнародного енергетичного права і відповідні міжнародні стандарти у даній галузі. Тут слід виокремити такі групи норм: 1) про постійний суверенітет над природними ресурсами; 2) зобов'язання не заподіювати шкоди території інших держав або територіям, що знаходяться поза межами юрисдикції держави; 3) обов'язок попереджувати і співпрацювати з іншими державами, міжна-

родними організаціями стосовно ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з небезпечною діяльністю в енергетичній сфері.

Ці стандарти базуються на міжнародно-правових актах універсального й регіонального, загального і спеціального характеру. Так, вони отримали формальне вираження у наступних документах: – Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку (резолюція ГА ООН 3201 1974 р.); – Хартії економічних прав і обов'язків держав 1974 р.; – Стокгольмській Декларації про навколишнє середовище; – Декларації Ріо; – Договорі до Енергетичної Хартії 1994 р.; – Протоколі до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів (ПЕЕСЕА) 1994 р.; – Рамковій конвенції ООН про зміну клімату 1992 р.; – Конвенції ООН про ненавігаційні види використання міжнародних водотоків 1997 р.; – Кіотському протоколі 1997 р.; – Протокол про імплементацію Альпійської конвенції 1991 р. у галузі енергетики 1998 р.; – Декларації Ріо+20 Конференції ООН зі сталого розвитку 2012 р.; – Міжнародній енергетичній хартії 2015 р.; – декларації Саміту зі сталого розвитку «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» 2015 р. та інші.

Як бачимо, вони є відмінними за власною природою, суб'єктами прийняття, юридичною силою. Тобто згадані документи є загальнообов'язковими і рекомендаційними, значна їх частина відзначається міжгалузевим характером. Тобто власне досліджувані міжнародно-правові стандарти також мають міжгалузеву природу. Наприклад, у Договорі до Енергетичної Хартії (ДЕХ) встановлено не лише засади міжнародного співробітництва в енергетичній сфері, а й стандартизовано екологічні принципи, а також міжнародно визнану основу для заохочення, співробітництва, інтеграції та розвитку інвестиційних енергетичних проєктів та енергетичної торгівлі між суверенними державами.

Разом з тим, слід підкреслити той факт, що з-поміж фундаментальних засад забезпечення енергетичної безпеки важливе місце займає система міжнародно-право-

вих стандартів з прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища 1998 р. й ін.). На наше переконання, закономірним видається виокремлення у контексті права людини на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку в якості прав людини, відповідних обов'язків, включаючи економне споживання енергоресурсів, забезпечення енергоефективності та ін. А у зв'язку з досвідом енергетичних криз і руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури внаслідок воєнних дій, що призводить до обмеження і порушення багатьох прав і свобод людини, актуалізується потреба розробки і прийняття стандартів національного і міжнародного рівнів, що забезпечували б ефективні нормативні, процесуальні, інституційні та інші гарантії права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку, поряд із чинними стандартами прав і свобод людини (насамперед, право на безпечне довкілля, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло та ін.).

Аналіз сутнісних характеристик міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки концептуалізує визначення галузевої належності як власне даних стандартів, так і міжнародного енергетичного права, енергетичного права України. Наукові позиції у цьому випадку неоднозначні, іноді дискусійні або докорінно відрізняються. Так, має місце розгляд міжнародного енергетичного права окремою галуззю міжнародного права або підгалуззю міжнародного економічного права, або міжнародного екологічного права (міжнародного права навколишнього середовища). У деяких роботах звертається увага, наприклад, на регулювання відносин в сфері використання альтернативної енергетики, відновлюваних джерел енергії, екологічно орієнтованої енергетики і відповідних міжнародних

стандартів, щодо яких застосовуються механізми з інших галузей (підгалузей) міжнародного права: міжнародного екологічного права, морського, космічного, права ГАТТ/СОТ і т.п. [4;7] Аналогічними є наукові погляди щодо позиціонування відповідної галузі чи підгалузї, інституту в національних правових системах.

Окремо, на наш погляд, варто виокремити групу установчих актів спеціальних міжнародних енергетичних організацій, де закріплено статус, структуру і порядок функціонування таких суб'єктів, у тому числі щодо розробки і прийняття міжнародних стандартів з питань енергетичної безпеки. Наприклад, за Статутом Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ, ІАЕА) 1956 року встановлено порядок контролю (гарантій) мирного використання і досліджень атомної енергії, розробки і прийняття стандартів ядерної безпеки і захисту довкілля, радіаційної безпеки, надання державам-учасницям технічної допомоги з питань мирного використання атомної енергії, а також заохочення обміну науковою і технічною інформацією щодо атомної енергії. [9]

У свою чергу, Міжнародне агентство з відновлювальних джерел енергії (IRENA) сприяє широкому і зростаючому впровадженню, а також сталому використанню всіх видів відновлюваної енергії. Відповідно до Статуту у якості міжнародного стандарту визначено категорію «відновлювана енергія», що означає всі види енергії, отримані з відновлюваних джерел екологічно раціональним способом та які, *inter alia*, охоплюють: 1) біоенергію; 2) геотермальну енергію; 3) гідроелектроенергію; 4) енергію океану, у тому числі, *inter alia*, енергію припливів та відливів, енергію хвиль і теплової енергії океану; 5) сонячну енергію, а також 6) енергію вітру [10]. Україна приєдналась до цього Статуту IRENA 2017 р., що зумовило ряд зобов'язань, включаючи впровадження його положень у національне законодавство і практику реалізації. Зокрема, це стосується комбінованого підходу до відновлюваної енергії та заходів з енергоефективності; обмеження впливу на природні ресурси й зменшення вирубу-

вання лісів, опустелювання й скорочення біологічного різноманіття; захисту клімату; економічного зростання і соціальної згуртованості, у т.ч. зниження рівня бідності й сталого розвитку; доступу до енергопостачання й безпеки енергопостачання; взаємної відповідальності поколінь тощо.

У межах цього дослідження не можемо зосередитись на інших установчих договорах, проте, безперечно, слід згадати роль і значення у створенні і забезпеченні реалізації стандартів енергетичної безпеки Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організації Північноатлантичного Договору (НАТО), Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), Організації Міжнародного експериментального термоядерного реактору (ІТЕР), Міжнародної морської організації та ін.

Стосовно регіональних стандартів забезпечення енергетичної безпеки доцільно підкреслити здобутки Європейського Союзу (ЄС), зокрема, його здійснення його енергетичної політики. Їх розробці сприяли Європейське співтовариство вугілля і сталі, пізніше Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії, засновані на підставі відповідних договорів, згодом Європейський Союз. Акумуляовано ці стандарти як своєрідні моделі, узгоджені принципи і правила регулювання відносин в енергетичній сфері в Європейській Енергетичній Хартії 1991 р., у фундаментальних документах «Енергетика 2020. Стратегія конкурентної, сталої та безпечної енергії» (2010), «Стратегія енергетичного союзу до 2030 року», «Чиста енергія для всіх європейців» (2016), «Рамкова стратегія стійкого Енергетичного союзу з прогресивною політикою щодо зміни клімату» та «Дорожня карта для Енергетичного союзу до 2050 р.» та ін. Прийнято чимало директив на шляху стратегічного реформування європейського енергоринку, газового ринку (90/377/ЕЕС щодо функцій ЄС із розвитку конкуренції та прозорості цін на електроенергію для кінцевих споживачів; 90/547/ЕЕС; 96/92/ЕС, 2003/55/ЕС, 2006/32/ЕС, 2010/30/ЄС, 2012/27/EU і т.д. Вони спрямовані на лібералізацію формування високого рівня

конкуренції між постачальниками електроенергії, газу, удосконалення рентабельності раціонального кінцевого використання енергії, забезпечення гарантій щодо постачання енергетичних ресурсів за доступними цінами у безперервному режимі.

Стратегія «Енергетика 2020» та її основні принципи визнано засадничим документом енергетичного розвитку ЄС, тому вона стала базою для імплементації прийнятої нової «Європейської стратегії енергетичної безпеки» (European Energy Security Strategy). Такі складові енергетичної політики ЄС, як: 1) безпека 2) поставки, 3) конкурентоспроможність, 4) стала енергія – становлять стандарти і стратегічні вектори розвитку цієї політики, тому активно впроваджуються як на наднаціональному рівні, так і на рівні держав-учасниць ЄС. Характер стандартів набули й такі основоположні принципи енергетичної політики ЄС:

- принцип свободи руху товарів, послуг, осіб, капіталів;
- принцип недискримінації;
- принцип прозорості;
- принцип охорони навколишнього середовища;
- принцип урахування соціального фактору в енергетичній політиці, зосереджуючись на рівні безробіття в енергетиці залежно від кон'юнктури ринку, гарантіях безпеки працівників в енергетичній сфері тощо. [14-15]

Українська держава тривалий час активно співпрацює на підставі Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва у сфері енергетики 2005 р., Меморандуму про взаєморозуміння щодо Стратегічного Енергетичного Партнерства між Україною та ЄС спільно з Європейським Співтовариством з атомної енергії 2016 р., Угоди між Урядом України та Європейським співтовариством з атомної енергії про наукову і технологічну співпрацю та асоційовану участь України у Програмі наукових досліджень та навчання Євратом, Рамкової стратегії ЄК щодо Сталого Енергетичного Союзу з довгостроковою політикою щодо запобігання зміні клімату і т.д. Угода про асоціацію передбачила невідкладні

реформи в енергетичній сфері (глава 11 «Питання, пов'язані з торгівлею енергоносіями»), тому потребують імплементації і виконання більше 300 регламентів і директив ЄС, різних актів *acquis* ЄС, з-поміж яких у сфері енергетики й енергоефективності визначений перелік найважливіших.

Певні результати на цьому шляху вже очевидні, зокрема, Енергетична стратегія України на період до 2030 року, Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» та ін. [16-17] Проте, безумовно, ще багато зусиль слід прикласти задля належної імплементації існуючих стандартів з питань енергетичної безпеки як на цьому етапі, так і для активізації України у розробці і прийнятті нових міжнародно-правових стандартів, з урахуванням національних інтересів, дієвості гарантій безпеки, забезпечення енергетичної незалежності нашої держави.

Висновки

Розвиток процесів глобалізації та євроінтеграції, взаємодія держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів в енергетичній та інших сферах дозволяють відзначити певні тенденції і закономірності. До таких, на наше переконання, належить розробка і забезпечення реалізації міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки. Вектори транснаціонального, наднаціонального і глобального співробітництва, джерела регламентації, об'єктно-суб'єктні, предметно-функціональні та інші характеристики зумовлюють підходи до їх класифікації, визначення сутнісних ознак та механізмів імплементації. Зокрема, можна виокремити універсальні, регіональні і наднаціональні; за юридичною силою – загальнообов'язкові і рекомендаційні стандарти енергетичної безпеки. Водночас останні, на відміну від інших міжнародно-правових стандартів, мають міжгалузеву природу, тому знаходять своє оформлення у низці джерел міжнародного енергетичного, економічного, екологічного, морського, космічного права і т.д.

Видається, що заявлена проблематика характеризується певною фрагментарністю доктринальної основи, поряд із значним збільшенням існуючих джерел, що закріплюють відповідні стандарти забезпечення енергетичної безпеки людини, громади, держави, регіону, світової спільноти. Тому потребують подальших ґрунтовних наукових напрацювань як поняттєво-категорійний апарат (сталий енергетичний розвиток, глобальна енергетична безпека, енергозбереження, енергоефективність, енергетична рівновага, відновлювана енергія тощо), так і з'ясування природи окремих стандартів, моделей, принципів забезпечення енергетичної безпеки, внутрішньодержавних, наднаціональних і міжнародних механізмів їх імплементації.

Попри активну взаємодію у даному напрямі з МАГАТЕ, IRENA, ОБСЄ, доцільним є посилення співпраці з НАТО, впровадження стандартів даної організації. Набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС зумовлює ґрунтовне дослідження стандартів, механізмів політики забезпечення енергетичної безпеки ЄС, порядку діяльності керівних наднаціональних органів, спеціалізованих агенцій у даній галузі, першочергових і перспективних зобов'язань для України. Крім цього, відновлення пошкоджених об'єктів енергетичної інфраструктури внаслідок повномасштабного вторгнення на нашу територію вимагає додаткових гарантій міжнародної безпеки, енергетичної безпеки людини, громади і держави, посилення міжнародної відповідальності за їх порушення.

Література

1. Остудімов Б.А. Забезпечення енергетичної незалежності держави і конституційних прав людини (проблеми методології дослідження). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №2. С. 70–79. doi: <https://doi.org/10.33270/02222402.70>.
2. Камінська Н., Муза О., Демиденко В. Глобальна енергетична політика: проблеми концептуалізації та інституціоналізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023, №4. С.771–775. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/187>

3. Білоцький С.Д., Єделєв Р.С. Новітні тенденції в правових засадах міжнародної енергетичної безпеки. *Сучасні проблеми розвитку міжнародного та європейського права*: монографія / заг. ред. д.п.н., проф. В. В.Копійки. Київ, 2023. С. 28-47.
4. Білоцький С.Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики: дисер. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук за спеціальністю Спеціальність 12.00.11 – «Міжнародне право». Київ, 2015. 765 с.
5. Bradbrook A. Energy Law as an Academic Discipline *Journal of Energy and Natural Resources Law*, Volume 14 (2), 1996. P. 203.
6. Redgwell C. International Regulation of Energy Activities *Energy Law in Europe* / Ed. Martha M. Roggenkamp, Anita Röhne, Catherine Redgwell, Itigo del Guayo. Oxford : Oxford University Press, 2001. P. 35.
7. Кориневич А. О. Міжнародне енергетичне право як нове явище у сучасному міжнародному праві. *Часопис КУП*. 2010. №2. С.320-324. http://kul.kiev.ua/images/chasop/2010_2/320.pdf
8. International Energy Agency. Implementing Agreement For Renewable Energy Technology Deployment. URL: <http://iea-retd.org/wp-content/uploads/2011/09/RETD-IA-Text.pdf>.
9. IAEA. URL: <https://www.iaea.org>
10. Статут Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) 26 січня 2009 р.; Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA): Закон України № 2222-VIII від 5 грудня 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j02#Text
11. International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook : 10th Anniversary of the International School of Nuclear Law. 2010. Nuclear Energy Agency; Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: <http://www.oecd-nea.org/law/isnl/10th/isnl-10th-anniversary.pdf>
12. World Energy Assessment: Energy and the Challenge of Sustainability. United Nations Development Programme, United Nations Department of Economic and Social Affairs, World Energy Council. URL: <http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/environment-energy-ww-ee-library/sustainable-energy/world-energy-assessment-energy-and-the-challenge-of-sustainability/World%20Energy%20Assessment-2000.pdf>
13. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства: Міжнародний документ від 25 жовтня 2005 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926.
14. Камінська Н.В. Демиденко ВО. Сталий енергетичний розвиток: міжнародні, конституційно-правові та доктринальні засади. *Європейські перспективи*. 2023. №3 С. 133-140. DOI 10.32782/EP.2023.3.17
15. Лір В.Е. Формування енергетичної політики України відповідно до глобальної парадигми сталого розвитку. *Вісник Микол. нац. універ. імені В.О. Сухомлинського. Серія: економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип.21. С. 172-178.
16. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>
17. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://mepr.gov.ua/>

Ostudimov Bogdan,

graduate student of the Department of Constitutional Law and Human Rights National Academy of Internal Affairs,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9994-9827>

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF ENERGY SECURITY AND THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The modern stage of development with certain dynamics of values, priority directions of state and international policy, cooperation in various spheres, as well as threats and challenges to energy security, the destruction or damage of critical energy infrastructure

objects during hostilities, natural disasters, and the reduction of natural resource reserves cause causes the activation of international law-making and law-enforcement activities.

The purpose of this article is to reveal the nature and essence of international legal standards of energy security, their classification, sources of regulation, as well as the state and peculiarities of their implementation in Ukraine. The methodological basis of the research is based mainly on general scientific and special legal methods, approaches, research principles. In particular, dialectical, phenomenological, axiological, comparative-legal, hermeneutic, synergetic, formal-logical, formal-legal, semantic, semiotic, model, prognostic and other methods were used.

As a result, a number of scientific provisions were formulated. Thus, one of the regularities of the modern processes of globalization and European integration, the interaction of states, international organizations and other subjects is the development and implementation of international legal standards of energy security. Vectors of transnational, supranational and global cooperation, sources of regulation, object-subject, subject-functional and other

characteristics determine approaches to their classification, determination of essential features and mechanisms of implementation. It is about universal, regional and supranational; by legal force - mandatory and recommended energy safety standards. The latter, unlike other international legal standards, have an interdisciplinary nature, reflected in the sources of international energy, economic, environmental, maritime, space law, etc. Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU membership presupposes a thorough study of standards, mechanisms of the EU's energy security policy, the order of activity of supranational governing bodies, specialized agencies in this field, and priority and prospective obligations for Ukraine. And the restoration of damaged energy infrastructure facilities as a result of a full-scale invasion of our territory requires additional guarantees of international security, strengthening of international responsibility for their violations.

Key words: energy security, international security, international standards, sustainable development, international organizations, legal regulation, energy policy, principles, sources, guarantees, implementation

ДИСКУСІЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ «СУДОВА ВЛАДА» В ДОКТРИНІ ТЕОРІЇ ПРАВА

САПАРОВА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичних та приватноправових дисциплін Київського міжнародного університету

<https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

ТИМЧУК Артем Олександрович - студент магістратури Навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.20

Судову владу необхідно розглядати як самостійну та незалежну гілку державної влади, створену для вирішення, на основі закону, соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян в їх взаємовідносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих фактів і станів. Пропонується додатково включити в це поняття також й здійснення правотворчості та тлумачення нормативних правових актів. Ці повноваження судових органів органічно входять до повноважень з вирішення конфліктів, з конституційного контролю. Вони не відокремлюються в рамках правосуддя, але поширюються на всю цю функцію в цілому.

Ключові слова: судова влада, правосуддя, народовладдя, орган держави.

Постановка проблеми

Враховуючи, що метою конституційних перетворень в Україні є формування та розвиток сучасного українського конституціоналізму, особливого значення набуває визначення сутності та змісту судової влади в контексті формування та розвитку громадянського суспільства та розгляд судової влади як соціального феномену.

Судова влада за своєю суттю в демократичній правовій державі належить до систе-

ми народовладдя. Вона забезпечує реалізацію найважливіших конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав спільнот й народу в цілому. Демократичні основи організації та функціонування судової влади (наявність народних засідателів і присяжних, незалежність суддів, змагальність сторін тощо) надають можливість розглядати її як особливий канал реалізації влади народу. Так, Конституція України поряд із закріпленням ознаки державності для судової влади своїми нормами водночас більш детально впроваджує й принцип первинності народовладдя в реалізації судової влади. Так, у ст. 124 Конституції України проголошується правило обов'язковості судових рішень до виконання на всій території України (що забезпечується силою примусу державної влади України) і водночас встановлюється принцип ухвалення судових рішень судами іменем України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Судова влада завжди привертала увагу вчених та політиків, адже вона відноситься до тих соціально-правових феноменів, інтерес до яких не тільки не згасає із часом, а навпаки, підвищується, особливо в складних умовах політико-правових реформ та конституційних модернізацій.

Утім, незважаючи на істотний у кількісному вимірі доробок, є підстави констатувати: у конституційно-правовій доктрині відсутня єдина, злагоджена позиція щодо

визначення сутності, змісту та відповідного уніфікованого поняття судової влади.

Мета і завдання дослідження

У цій статті робиться спроба встановлення правової природи, конститутивних рис, функціональних й інституційних особливостей судової влади.

Виклад основного матеріалу

У різних сферах наукового обігу склалися змістовно різні визначення феномена влади. Найбільш поширеними є такі:

– «силове» значення терміна «влада», як панування і примус, підкорення. Безумовно, зміст юридичного поняття «судової влади» «ввібрало» в себе це значення з позиції доміанти в суспільстві закону та його реалізації (судової влади), санкціонованих державою, – його легітимних характеристик; – «вольове» значення терміна «влада» – як «здатності» нав'язувати «свою волю» всупереч опору. Яскравим прикладом саме такого трактування є наукові погляди М. Вебера, який визначив владу як вірогідність того, що один діяч у суспільних взаєминах проявить власну волю всупереч опору інших [2].

Варто зазначити, що таке змістовне значення також увійшло до змісту спеціально-юридичного поняття судової влади через принципи її функціонування, зокрема щодо невідворотності покарання згідно із законом, іноді всупереч іншим суспільним важелям, моралі тощо – характеристики легальності;

– «телеологічне» розуміння влади, відповідно до якого влада – це інструмент досягнення певної мети. У цьому контексті судова влада спрямована на встановлення загально-суспільних благ – істини та верховенства Закону;

– «інструменталістське» значення влади, що трактує владу як здатність до мобілізації ресурсів для досягнення певних цілей. Дійсно, у змісті поняття «судова влада» передбачено функціонування системи її органів як реалізаторів відповідних положень;

– «конфліктне» розуміння терміна «влада» зводить її до позиції панування, пов'язаної зі здатністю окремих груп чи індивідів контролювати розподіл суспільних

цінностей. При тлумаченні поняття «судова влада» в контексті демократично-правової доктрини йдеться про певний вплив змісту загального суспільного поняття «блага» на його значення;

– «структуралістське» розуміння характеризує владу як особливі відносини між керівником і керованим [9].

Це тлумачення також є адаптивним до змісту поняття «судова влада» крізь призму положень про єдність вертикалі державних судових органів у межах цієї складової влади. Натомість, враховуючи характеристики незалежності в змісті поняття «судова влада», імовірніше можна вести мову про специфічний вид підпорядкування в питаннях адміністрування, ніж про типові відносини між керівником і керованим;

– «поведінкове, або біхевіористське» розуміння, згідно з яким влада є певним типом поведінки, заснованим на можливості зміни поведінки інших людей [6].

Це розуміння поняття влади, насамперед, можна вважати характеристикою змісту судової влади в контексті обов'язкової наявності санкціонованих державою повноважень, її імперативного характеру.

Системний аналіз наукових підходів та доктрин щодо дефініціювання судової влади надає можливість виокремити низку напрямів сутнісно-змістовної характеристики судової влади. Так, розповсюдженим є підхід, відповідно до якого судова влада ототожнюється із системою органів, які її опосередковують (судовою системою). Сукупність судів, організованих на демократичних принципах з урахуванням національно-державного та адміністративно-територіального устрою держави, називають судовою системою.

Г. Мурашин називає судову владу системою незалежних державних органів – судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти [5, с. 68].

На думку Ю. Дмитрієва та Г. Черемних, судова влада є публічно-правовим утворенням, що є системою спеціальних державних і муніципальних органів, наділених передбаченими законом владними повноваженнями, які спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення

спорів і покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються [3, с. 48].

Варто відзначити, що такий же підхід до визначення судової влади знайшов втілення й у першому документі, що містив її визначення, а саме в Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 р.: «Судова влада – система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. Суди мають владні повноваження для поновлення порушеного права й справедливості» [7].

Варто зазначити, що владою треба вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть і спроможні зробити. Фактично це повноваження, функція, але не її виконавець. Більше того, суд чи суддя є лише органом, що її опосередковує, виражає судову владу, первинним джерелом якої є народ.

Отже, суб'єктний підхід до визначення судової влади охоплює лише зовнішню, формальну ознаку її суб'єктів – судову систему, не враховуючи особливостей її функціонування.

У сучасній літературі виокремлюється й інший підхід щодо визначення судової влади. Зокрема, її зміст виражається через специфіку владних повноважень судових органів чи форму судової діяльності. Наприклад, В. Бринцев розглядає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення й реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя [1, с. 25–36].

Судову владу можна визначити і як особливе повноваження суду з вирішення соціальних конфліктів правового характеру.

Вважаємо, такий «функціональний» підхід щодо визначення судової влади є спірним, адже в цьому випадку відбувається ототожнення судової влади з правосуддям. Варто зазначити, що явище судової влади не варто ототожнювати з правосуддям. Воно є ширшим за змістом і більш загальним за природою. Правосуддя є не синонімом судової влади, а її особливою компетенцією.

Дійсно, здійснення правосуддя займає центральне місце у функціонуванні судової

влади та становить правозастосовну діяльність суду з розгляду й вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ із метою охорони прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [4, с. 697].

Поряд із цим слід звернути увагу також на те, що судова влада наділена ще й конституційними можливостями здійснювати активний вплив на рішення та дії законодавчої та виконавчої влади, «врівноважувати» їх [8, с. 23].

Правосуддя необхідно визнавати однією з кількох функцій судової влади. Зокрема, поряд із правосуддям під час визначення судової влади необхідно враховувати ще й таку її важливу функцію, як контрольна – здійснення конституційного та іншого судового контролю за актами, рішеннями та діями органів законодавчої й виконавчої влади та їхніх посадових осіб. Саме в цьому вигляді судової діяльності відображується місце судової влади в системі розподілу влад та специфіка їхньої взаємодії.

Правосуддя та судова влада – це пов'язані, проте не тотожні поняття. Правосуддя – це діяльність судових органів (включно судів), що здійснюють судову владу. Судова влада, у свою чергу, відповідно до теорії й практики розподілу влади, є самостійною незалежною сферою публічної влади, яка створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів, контролю за конституційністю законів, захисту прав та свобод людини й громадянина.

Висновки

Зміст судової влади (як складової державної влади) має характеристики соціальної влади у складі державної, адже вона спрямована на забезпечення загальносуспільних потреб (як соціальна влада). Водночас судова влада має певні характеристики політичної влади, адже «поширює» свою дію на різні сфери життєдіяльності громадянського суспільства, зокрема ті, що перебувають поза державним регулюванням. Прикладом цього може бути регуляторна дія ре-

зультатів функціонування судової влади на моральні засади суспільства (які також перебувають поза державним регулюванням).

Судова влада – це найбільш раціональна й ефективна форма контролю державної влади. Як соціальний феномен судова влада є гілкою державної влади, діяльність якої спрямована на захист і суспільства, і держави, їхніх інтересів, прав, свобод, конституційного ладу на основі верховенства закону й прийнятих процесуальних форм. Особливе значення щодо здійснення конституційного контролю має Конституційний Суд України.

Література

1. Бринцев В. Д. Судебная власть. Правосудие: пути реформирования в Украине. Харьков : Ксилон, 1998. 186 с.
2. Влада. *Вільна енциклопедія*. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B%D0%B0%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 13.02.2023).
3. Дмитриев Ю. А., Черемних Г. Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека. *Государство и право*. 1997. № 8. С. 48–53.
4. Маляренко В. Т. Правосуддя. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.
5. Мурашин Г. О. До питання реформування судової влади. *Правова держава*. Київ, 1997. Вип. 7. С. 68–75.
6. Політологія : підручник / за ред. В. Г. Кремня, М. І. Горлача. Харків, 2001. 639 с. URL: http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Politologiya%20Kremin%20Gorlach/ (дата звернення: 26.03.2023).

SUMMARY

The judiciary must be considered as an independent branch of state power, created to resolve, on the basis of the law, social conflicts between the state and citizens, citizens themselves, legal entities; control over the constitutionality of laws; protection of citizens' rights in their relations with executive authorities and officials; control over the observance of the rights of citizens during the investigation of crimes and the implementation of investigative activities; establishment of the most significant facts and circumstances. It is proposed to additionally include in this concept also the implementation of law-making and the interpretation of normative legal acts. These powers of judicial bodies are organically included in the powers of conflict resolution and constitutional control. They are not separated within the framework of justice, but extend to this entire function as a whole.

Key words: judiciary, justice, people's power, state body.

http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Politologiya%20Kremin%20Gorlach/ (дата звернення: 26.03.2023).

7. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року. *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 30. Ст. 426.

8. Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 176 с.

9. Юрій М. Ф. Політологія. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part2/501.htm (дата звернення: 28.03.2023).

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА АДАПТАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

КРАВЧЕНКО Вікторія Володимирівна - аспірантка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-7575-9650>

УДК 343.265.23

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.21

Наукова стаття присвячена аналізу окремих теоретико-методологічних, організаційно-правових заходів забезпечення захисту прав дітей в умовах воєнного стану. На основі вивчення доктринальних підходів щодо захисту прав дітей, зокрема неповнолітніх, автором виділено проблемні питання вдосконалення та адаптації запровадженої системи запобігання злочинам, правопорушенням неповнолітніх.

Ключові слова: діти, неповнолітні, ювенальна політика, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Військова агресія, що дестабілізує суспільство, сприяє поширенню різних форм девіантної поведінки та аморальних проявів серед дітей, детермінує зростання злочинності неповнолітніх. Захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань української держави. Забезпечення захисту прав дітей, зокрема й неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у конфлікті з законом, ставлення до їхніх прав і свобод, повага до їхньої людської гідності якнайточніше відображають рівень гуманності й цивілізованості суспільства. Положеннями звичаєвого гуманітарного права визначено, що діти, постраждалі внаслідок збройного конфлікту, мають право на особливу повагу і захист. Окреслене коло питань детермінує та актуалізує визначення теоретичних, організаційних та правових за-

сад якісної реалізації ювенальної юстиції в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У юридичній літературі існують різні доктринальні підходи щодо системи захисту прав дітей, у тому числі й неповнолітніх, ювенальної юстиції, її складових та механізму реалізації чинного законодавства в умовах правового режиму воєнного стану. Теоретичні та праксеологічні питання ювенальної юстиції досліджувались Андреевою Д. Є., Абросімовою Ю. А., Бородінін Є. І., Голіною В. В., Грігоровою Г. Л., Денисовим С. Ф., Дубчак Л. С., Дручек О. М., Зубрицькою О. В., Ємельяновим В. Д., Крестовською Н. М., Коренюк А.А., Іщенко І. В., Максименко О. В., Михайловою І.М., Сизоненко А. С., Опацьким Р. М., Павловським В. В., Фрісом П. Л., Юзіковою Н. С. та іншими вченими.

Постановка завдання

Дослідити в організаційно-правовому контексті перспективу вдосконалення та забезпечення якісного функціонування ювенальної юстиції, як системи органів та служб, що здійснюють захист прав дітей в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження

З початку повномасштабного вторгнення рф на територію України увпродовж перших

двох місяців спостерігалось зниження рівня злочинності майже за всіма видами злочинів. Проте, починаючи з травня 2022 року, почала спостерігатися інша тенденція – збільшення рівня злочинності у порівнянні з початком військової агресії РФ, а також – збільшення рівня окремих видів злочинів, у тому числі й злочинів, вчинених неповнолітніми.

Так, у 2022 році спостерігається тенденція до зниження рівня майнових злочинів, таких, як квартирні крадіжки. Збільшилась кількість незаконних заволодінь транспортними засобами – майже на 86 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року [3].

Актуальність цієї проблеми визначається потребою наукового, нормативного забезпечення та вдосконалення системи ювенальної юстиції та адаптацією повноважень сучасної системи органів та служб у сфері захисту прав дітей від наслідків війни. Суспільний хаос, спровокований війною є підґрунтям для вчинення ними неправомірних дій. Великою небезпекою є потрапляння неповнолітніх у маргінальне середовище, у середовище схильне до девіантної поведінки. Нестійка психіка дитини не завжди зможе відрізнити піклування від насильства, наприклад, сексуального чи психологічного. Важливим є не лише запобігання правопорушень неповнолітніми особами, а й дотримання їхніх прав і можливість максимально безпечно розвиватися в суспільстві, недопущення зростання рівня злочинності серед неповнолітніх під час війни і облік тих, хто потрапив під негативний вплив осіб з неправомірною поведінкою на територіях, де ведуться бойові дії.

Серед науковців триває активна дискусія щодо того, яка наука вивчає коло питань, що стосуються системи управління розвитком (вихованням, освітою, навчанням) дітей (молоді, підростаючого покоління), сфери діяльності суб'єктів ювенальної юстиції, спрямованої на опрацювання й теоретичну систематизацію об'єктивних знань про законодавче закріплення розвитку й удосконалення виховання та освіти, вивчення девіантної поведінки дітей з метою протидії їй, захисту суспільства від злочинних протиправних наслідків [5], відправлення правосуддя в цій сфері суспільних відносин [23, с. 150], розглядає основи концепції єдиної ювенальної політи-

ки стосовно сім'ї, дитинства, молоді, аналізує питання становлення ювенального права, концептуального підходу до вирішення проблем адміністративно-правового та організаційного забезпечення ювенальної політики [16, с. 200], ювенальної юстиції, ювенальної медицини, вивчає та удосконалює соціальні технології і соціальну роботу з молоддю на основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду [22, с. 176].

Деякі вчені виділяють науку ювенологію (ювентологію), що вивчає спосіб життя молодого покоління, глибинні причини та наслідки деструктивних тенденцій, відчуження, біосоціальної деградації, морально-психологічної дезадаптації і дегуманізації молоді, дослідження закономірностей прогресу – регресу молоді у філогенезі – онтогенезі, які відображають діалектику залежності соціально-політичних, демографічних, морально-психологічних та інтелектуально-творчих характеристик молоді від умов і факторів соціогенезу, біогенезу і ноогенезу. Науково-методологічна основа розвитку ювенології – філософія гуманізму і демократії. Зміст і науково-категоріальний апарат ювенології обумовлені її специфікою як єдиної цілісної науки про напрямки та закономірності суспільного становлення сучасної молоді, а також про історію, теорію і практику розвитку молодіжних рухів [17, с. 30].

Ми поділяємо думку науковців, які вважають, що висновки ювенальних кримінологів є підставою для формування системи запобігання деліквентності неповнолітніх та вчиненню злочинів неповнолітніми – ювенальної юстиції.

Різні аспекти запобігання цьому виду злочинності розглянуто як у кандидатських, так і в докторських дисертаційних дослідженнях українських учених. За період незалежності України проблемі злочинності неповнолітніх почали приділяти увагу лише з середини 90-х років ХХ століття.

В українському філософсько-правовому дискурсі здійснено філософсько-правовий аналіз інституту ювенальної юстиції в контексті євроінтеграційних державотворчих і правотворчих процесів, що дало змогу виокремити її охоронну функцію, не спрямовану не тільки на осуд, покарання, засуд тощо, а

зосереджену на захисті порушника, оскільки йдеться про неповнолітніх осіб. Акцентовано увагу на правильному вихованні дитини в колі сім'ї, де їй мають прищеплювати цінності, патріотизм і повагу до права, що скорегує девіантну поведінку неповнолітніх, допоможе подолати схильність їх до правопорушень [8, с. 10]. Правники-теоретики здійснили спробу виокремити ювенальне право в окрему галузь права [10, с. 32], дослідити становлення інституту ювенальної відповідальності в українському праві та системі юридичної відповідальності, визначили соціальні чинники впливу на девіантну поведінку неповнолітніх [4, с. 15]. Вчені в галузі адміністративного права вирішували питання щодо реалізації ювенальної юстиції в діяльності держави [13, с. 10] та реалізували спроби врегулювати молодіжну політику держави [1, с. 14], дослідили адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини [7, с. 18], визначили адміністративно-правові засади здійснення підрозділами Національної поліції України ювенальної превенції [9, с. 8]. Історики дослідили становлення молодіжної політики на теренах незалежності держави та соціально-демографічний портрет української молоді [21, с. 50] [2, с. 272-290].

Характеризуючи проблематику запобігання ювенальній злочинності, деякі автори акцентують увагу на регіональних (територіальних) особливостях. Зокрема, у цьому контексті слід відзначити монографію за загальною редакцією Голіни В. В. та Ємельянова В. Д. «Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретного соціологічного дослідження» та дисертацію Абросімової Ю. А. «Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні».

Наявна низка наукових праць, присвячених дослідженню діяльності (ролі) окремих органів, установ, інституцій та інших суб'єктів стосовно запобігання цьому виду злочинності. Більш детально питання про діяльність навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх розроблені в дисертації Дубчак Л. С. У цій роботі представлено комплексний кримінологічний аналіз діяльності навчальних закладів різних типів

і рівнів акредитації як суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. Виявлено основні недоліки в діяльності загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, які перешкоджають успішному запобіганню протиправної поведінки неповнолітніх [6, с.с. 17-19].

Науковцями досліджувалися інституційні (суб'єктні) складові запобігання злочинам неповнолітніх, зокрема щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України та органах внутрішніх справ загалом. Усе частіше правники звертаються до проблеми участі громадськості у запобіганні злочинності неповнолітніх [18, с. 174]. Проте ми підтримуємо позицію науковців, які скептично ставляться до дієвості інституту громадського вихователя, оскільки дуже зрідка стороння особа, яка не має відповідної освіти, навичок і вмінь, здатна перевиховати девіантну дитину.

З огляду на необхідність реформування системи юстиції щодо неповнолітніх заслуговує уваги дисертаційне дослідження Михайлової І. М. «Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх», у якому авторка визначила ювенальну юстицію, як систему суспільних інститутів, діяльність яких спрямована на захист прав дитини, правовий і соціальний вплив на дитину та її оточення з використанням можливостей державних (судів, правоохоронних органів, служб у справах дітей, соціальних служб для дітей і молоді) структур і громадських організацій (адвокатури, дитячих фондів), а також волонтерських рухів із метою запобігання вчиненню ними протиправних діянь та соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників. За висновками дослідниці таку систему мають становити ювенальний суд як базовий орган у системі ювенальної юстиції; прокурори у справах неповнолітніх; адвокати у справах неповнолітніх; працівники кримінальної міліції у справах дітей МВС України; слідчі, які здійснюють провадження у справах неповнолітніх; соціальні працівники; служба пробачії у складі кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України; органи та установи для дітей Державної пенітенціарної служби України; координатори та ведучі програм із відновного правосуддя;

психологи і фахівці медици, які працюють із неповнолітніми правопорушниками; вчителі, вихователі, соціальні педагоги, які працюють із дітьми та дітьми-правопорушниками [14, с.с. 4-5].

Слід відмітити, що наша держава здебільшого орієнтована на захист прав і свобод саме неповнолітніх кримінальних правопорушників, забуваючи про те, що сутність ювенальної юстиції полягає у захисті інтересів усіх дітей незалежно від ситуації, у якій вони опинились.

Серед наукових праць, присвячених дослідженню інституційної (суб'єктної) складової в запобіганні ювенальній злочинності, слід відзначити і дисертаційну роботу Коренюк А.А. «Взаємодія органів пробації із релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні». За результатами проведеного дослідження авторка, зокрема, виокремила різні форми взаємодії органів пробації із релігійними організаціями в запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх. Запропоновано шляхи вдосконалення практичної діяльності органів пробації та релігійних організацій у сфері боротьби із рецидивною злочинністю неповнолітніх, яке, за висновком авторки, має відбуватися на трьох рівнях: державному, громадському та особистісному [11, с. 230-245]. Поряд із цим вирізняється дисертаційне дослідження Лакатош Н. Й. «Організаційно – правові основи ювенальної юстиції в Україні», у якому авторкою розглядаються організаційні та правові основи ювенальної юстиції, зокрема відзначено традиційні функції ювенальних суддів (судова та адміністративна), а також автором обстоюється думка про доцільність виокремлення колаборативної функції (функції співпраці) та функції ресоціалізації і правового виховання. Досліджено особливості професійної придатності ювенальних суддів та сформульовано авторське визначення поняття професійної компетентності ювенального судді [12, с. 100-120].

Ювенальна юстиція – це правова система щодо захисту прав дітей, має у своєму складі установи і організації, що здійснюють правосуддя у справах про правопорушення, скоєні неповнолітніми [19].

В Україні створення спеціалізованої системи захисту прав дитини є вкрай необхідним і нагальним. Досвід свідчить, що соціальна реабілітація дітей, схильних до вчинення протиправних учинків, є ефективним соціальним механізмом, що дає змогу відновити фізичний, психологічний та соціальний статус дитини при значній економії коштів на це [15, с. 102-104]. Запровадження елементів ювенальної юстиції в судочинство України, попри свою актуальність, характеризується певними складнощами. Принаймні необхідне широке інформаційне забезпечення й підготовка кадрів для ювенальної юстиції з числа суддів і фахівців правоохоронних органів [20, с. 90-120].

Для забезпечення якісного функціонування запровадженої ювенальної юстиції, вдосконалення та адаптації такого виду юстиції в умовах воєнного стану в Україні існують законодавчі передумови. Так, у 2018 році Урядом затверджено Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. Документом планувалося реформування системи забезпечення прав дітей, запровадження партнерських відносин між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та територіальними громадами.

24 березня 2021 року Європейська Комісія ухвалила першу всеосяжну Стратегію ЄС з прав дитини, а також пропозицію щодо формування Європейської гарантії дитини, яка буде спрямована на захист рівних можливостей для дітей, яким загрожує бідність або соціальне відчуження. У розділі 4 цього документу визначено, що судовий процес має бути адаптований до віку та потреб дітей, має поважати всі їхні права та приділяти першочергову увагу найкращим інтересам дитини [24].

Україна на шляху євроінтеграції має запроваджувати стандарти охорони та захисту прав дитини в правовій системі та, зокрема, в системі правосуддя. Рада Європи визначає, що національні системи правосуддя мають краще реагувати на потреби дітей. Право дитини бути почутою не завжди дотримується, а механізми для уникнення багаторазових

слухань дитини або збору доказів не завжди діють [25].

Проблема збільшення кількості дітей-сиріт, дітей, що перебувають у зоні активних бойових дій, переселених у безпечні регіони, але «відірваних» від звичних умов проживання і інших вразливих категорій провокує порушення прав цих дітей, збільшення випадків протиправної поведінки серед неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність, а також насильства щодо них.

Неповнолітні, котрі перебували на обліку в підрозділах ювенальної превенції Національної поліції України до війни, теж потребують посиленого контролю, адже суспільний хаос, спровокований війною є підґрунтям для вчинення ними тих чи інших неправомірних дій, котрі вони вчиняли раніше, або ж були схильні до їх вчинення (бродяжництво, булінг, жорстокість щодо оточення тощо).

Постановою Верховної Ради України від 29 липня 2022 року № 2483-IX «Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції» встановлено, що адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis EC), забезпечення відповідності актів Верховної Ради України зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, праву Європейського Союзу (acquis EC) є одним з головних завдань Верховної Ради України, що реалізується спільно з Кабінетом Міністрів України, який є основним суб'єктом ініціювання відповідних законопроектів, спрямованих на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis EC), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції.

На весняній сесії 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила резолюцію від 27 квітня щодо примусової депортації українських дітей та дорослих на території Росії, визнавши такі дії геноцидом. Документ підтримало 87 парламентарів із 89 присутніх.

У травні 2023 року українські парламентарі прийняли відповідну постанову про звернення до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій

та їх міжпарламентських асамблей щодо застосування вчинених російською федерацією злочинів примусової депортації українських дітей [26].

Верховна Рада України закликала світову спільноту висловити публічну підтримку діяльності Міжнародного кримінального суду, зокрема щодо розслідування та переслідування за злочини геноциду, закликали правоохоронні органи іноземних держав сприяти українським органам державної влади та Міжнародного кримінального суду у збиранні доказів причетності РФ та її посадових осіб до примусової депортації українських дітей. Верховна Рада закликала міжнародні організації вжити всіх можливих заходів для передавання комісару Ради Європи з прав людини та комітету з прав дітей ООН повних списків депортованих дітей, починаючи з 2014 року (зокрема, уже всиновлених у Росії та тих, хто отримав російське громадянство), і забезпечення їх повернення в Україну. Крім того, документ містить заклик до інституцій Ради Європи та Європейського Союзу, ОБСЄ, комітету ООН з прав дітей, верховних комісарів ООН у справах біженців і з прав людини, ЮНІСЕФ, Міжнародної організації з міграції та Міжнародного комітету Червоного Хреста активізувати роботу щодо розробки міжнародних механізмів виявлення, захисту інтересів, повернення викрадених і примусово депортованих дітей додому і возз'єднання їх із сім'ями [27].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку

На підставі наукових здобутків, наявних законодавчих передумов щодо якісного функціонування впровадженої системи ювенальної юстиції, розвитку та вдосконалення системи захисту прав дітей констатуємо, що в умовах правового режиму воєнного стану в державі доцільно запровадити релевантну модель ювенальної юстиції. У центрі системи ювенальною юстиції, як її ключова мета, є соціальна реабілітація дітей, які порушили закон, що має здійснюватися через підвищення рівня правового захисту неповнолітніх, запобігання таким злочинам та зменшення їх кількості, підвищення відповідальності дер-

жави й суспільства за створення належних умов для зростання та розвитку підростаючого покоління. Провідною ідеєю ювенальної юстиції щодо ювенального судочинства є підпорядкування останнього забезпеченню соціалізації дітей і підлітків, які потрапили до сфери його дії, виховного впливу на них у напрямі прищеплення їм законслухняності та загалом громадянських якостей членів суспільства.

Ураховуючи кризові явища в соціально-економічній, політичній, духовній сферах, викликані війною, запровадження ювенальної юстиції в державі повинно відбуватись шляхом опрацювання національної моделі перехідного правосуддя для подолання наслідків війни щодо забезпечення захисту прав зазначеної категорії осіб.

Основними функціями ювенальної юстиції є забезпечення судового захисту неповнолітнього як потерпілого, підсудного, засудженого, зменшення розміру покарання з огляду на неповноліття, надання переваги виховному впливу перед примусовими заходами; відновлення порушених прав і свобод жертви злочину або потерпілого від правопорушення, усвідомлення правопорушником суспільної шкоди від його поведінки, необхідності відповідати за неї та відшкодувати завдану шкоду, досягнення порозуміння між сторонами конфлікту, гострої ситуації, судового протистояння; реабілітація неповнолітнього, який постраждав від жорстокого поводження, недбалого ставлення осіб, які мають піклуватися про нього, або правопорушника, якого поряд з покаранням має бути повернуто до нормального соціального статусу та життєдіяльності.

Предметом подальших наукових розвідок може стати нормативно-правове забезпечення ювенальної превенції, відновного правосуддя та пробації, як основних складових системи органів ювенальної юстиції.

Література

1. Андрєєва Д.Є. Адміністративно-правове регулювання в галузі молодіжної політики в Україні: організаційно-правові аспекти: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д. Є. Андрєєва; Нац. Ун-т держ. Податк. Служби України. – Ірпінь, 2009. – 18 с.

2. Бородін Є.І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991–2004 рр.): моногр. / Є. Бородін. – Дніпропетровськ : Герда, 2006. – 472 с.

3. Брифінг начальника Департаменту карного розшуку Національної поліції України Вадима Дзюбинського на тему: «Вплив війни на злочинність в Україні» // <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3536394-vpliv-vijni-na-zlocinnist-v-ukraini.html>

4. Грігорова Г. Л. Концепція ювенальної відповідальності в українському праві: автореферат дисертації...кандидата юридичних наук: Грігорова Ганна Леонідівна. – Одеса, 2017. – 19 с.

5. Денисов С. Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді: моногр. / Денисов С. Ф. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 396 с.

6. Дубчак Л. С. Удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К. : Академія адвокатури України, 2007. 22 с.

7. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини: автореферат дис...кандидата юрид. наук: Дручек Олена Михайлівна. – Одеса, 2018. – 24 с.

8. Зубрицька О. В. Інститут ювенальної юстиції як об'єкт філософсько-правового аналізу: автореферат дисертації...кандидата юридичних наук: Зубрицька Оксана Василівна. – Хмельницький, 2019. – 19 с.

9. Іщенко І. В. Адміністративно-правові засади здійснення підрозділами Національної поліції України ювенальної превенції: автореферат дис...кандидата юрид. наук: Іщенко Іван Володимирович. – Харків, 2019. – 24 с.

10. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореферат дисертації ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Крестовська Наталія Миколаївна. – Київ, 2008. – 40 с.

11. Коренюк А.А. Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 263 с.

12. Лакатош Н. Й. Організаційно-правові основи ювенальної юстиції в Україні. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2019. 236 с.
13. Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 16 с.
14. Михайлова І.М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2015. 20 с.
15. Михайлова І. М. Ювенальна юстиція в Україні: проблеми становлення / І. М. Михайлова // Вісник прокуратури – 2010. – № 7. – С. 99–104.
16. Опацький Р. М. Адміністративно-правові засади формування та реалізації ювенальної політики в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Опацький Роман Миколайович. – Дніпро, 2021. – 410 с.
17. Павловський В. В. Основи ювентології. Наукова монографія. -Київ: вид-во КНТ, 2005.
18. Сизоненко А. С. Теоретичні погляди на проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. // Нове українське право, Вип. 6, 2021. С.173-175.
19. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F
20. Проблеми протидії злочинності : підруч. / [Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М. та ін.] ; за ред. проф. О. Г. Кальмана. – Х. : ТОВ Новасофт, 2010. – 352 с.
21. Участь молоді в процесах реформування держави. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й. та ін.]. – Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. – 100 с.
22. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : моногр. / Фріс П. Л. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
23. Юзікова Н. С. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх : моногр. / Юзікова Н. С. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-та, 1999. – 172 с.
24. EU strategy on the rights of the child: 24.3.2021 COM(2021) Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions / European Commission (europa.eu). URL: <https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/ rights-child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee>
25. EU Justice Scoreboard, child-friendly justice / European Commission (europa.eu). URL: <https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard>
26. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76048
27. Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їх міжпарламентських асамблей щодо засудження вчинених російською федерацією злочинів примусової депортації українських дітей// <https://www.rada.gov.ua/news/razom/236139.html>

SOME ASPECTS OF ENSURING, IMPROVING, AND ADAPTING JUVENILE JUSTICE IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The scientific article analyses theoretical, methodological, organizational, and legal measures to ensure protection of children's rights under martial law. Based on the study of doctrinal approaches to protection of children's rights of minors, the author identifies problematic issues of improvement and adaptation of the implemented juvenile delinquency prevention system.

Key words: children, minors, juvenile policy, juvenile justice.

ЧИННИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

НАКОНЕЧНА Галина Ярославівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7795-7391>

УДК 342.95

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.22

У статті зазначено, що відкритість професійного та управлінського зростання для кожного співробітника та співробітниці є квінтесенцією високих морально-етичних цінностей під час проходження державної служби.

Наголошено, що динамічність державної служби найповніше прослідковується на рівні кар'єри у державній службі. Сутність же успіху може бути зведена до певного стану, профілю, портрету, який на рівні загальноприйнятого розуміння передбачає досягнення особою (організацією) певних показників діяльності у такій кількості (характері, якості), що виділяється у більший бік (є інноваційними, нетиповими, новаторськими) з-поміж загальної кількості показників такої діяльності.

У ході аналізу поглядів науковців сформовано систему чинників реалізації успішної кар'єри під час проходження державної служби, якими виступають організаційно-управлінські, інституційні, ідеологічні (морально-етичні) та інші умови побудови успішної кар'єри. До таких чинників віднесено побудову інноваційної культури на державній службі, зокрема на рівні створення інтерактивних портфоліо для державних службовців, які б відображали у цифровому загальнодоступному форматі пройдені конкретною особою курси, підвищення кваліфікації, динаміку показників діяльності, відгуки про неї з боку колег та клієнтів; раціональну організацію навчально-пізнавальної діяльності державних службовців, що сягає своїм корінням процесу підготовки здобувачів освіти, які в майбутньому пла-

нують присвятити своє життя державній службі; дієві механізми запобігання та протидії корупції на державній службі, що тісно пов'язані зі справедливістю, відкритістю кар'єрного зростання та потребують свого організаційно-управлінського та інституційного втілення на рівні механізмів оцінювання кар'єрного шляху конкретної особи кадровими чи спеціально створеними для цього підрозділами (уповноваженими особами).

Перспективним напрямком подальших досліджень визначено подальше наукове осмислення все нових чинників реалізації успішної кар'єри під час проходження державної служби з огляду на актуальні безпекові виклики воєнного стану, а також цифрові можливості, наявні у провідних державах світу.

Ключові слова: чинники, успіх, кар'єра, державна служба, проходження державної служби, успішна кар'єра.

Постановка проблеми

Вплив процесів глобалізації, інтернаціоналізації та міждержавної інтеграції на традиційні правові явища та процеси є складною науковою проблемою, для вирішення якої дослідники використовують нетрадиційні підходи до наукового пізнання [1, с. 356]. Окреслені умови породжують, на глибоке переконання канадського дослідника К. Kernaghan, новітнє бачення культури сервісного обслуговування у державній службі, яка орієнтована і на результат клієнта, і яка базується на принципах сервісності, інновацій, пріоритету інтересів людини і підзвіт-

ності. Серед перешкод для успішної реалізації цієї концепції у Канаді дослідник зазначає відсутність розуміння масштабів зобов'язань, необхідних для створення нової культури державної служби, і можливу відсутність політичної волі [2, с. 551]. Водночас Олена Павліченко, Мар'яна Баламуш, Євгенія Бережна, Олена Синявська, аналізуючи власне українські реалії, зазначають, що актуальним є питання розбудови системи державних і місцевих органів влади відповідно до вимог і стандартів розвинених країн Західної Європи та Північної Америки. Зокрема, наголошують дослідниці, це стосується фінансової прозорості державних службовців, а також вимог до їх морально-етичної відповідності посадам, які вони обіймають [3, с. 343–344]. І саме відкритість професійного та управлінського зростання для кожного співробітника та співробітниці є квінтесенцією високих морально-етичних цінностей під час проходження державної служби.

Стан дослідження теми

Окремі питання кар'єри під час проходження державної служби розглядали у своїх наукових розробках В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. М. Гусаров, Р. А. Калюжний, О. Д. Крупчан, О. М. Музичук, О. В. Петришин, О. В. Смолка, В. В. Цветков, В. М. Шаповалов та інші вітчизняні та зарубіжні науковці. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, питання оцінки успішності кар'єри в контексті актуальних особливостей соціально-економічного розвитку держави під час проходження державної служби та новітніх чинників, що на ній позначаються, все ще залишаються «terra incognita» для вітчизняної наукової думки.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб сформулювати комплексне бачення чинників реалізації успішної кар'єри під час проходження державної служби. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність державної служби та процесу проходження державної служби, кар'єри у державній службі та успіху в контексті вказаних вище категорій; розкрити

сутність окремих чинників побудови успішної кар'єри у державній службі.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому втілене авторське бачення сутності успіху під час проходження державної служби, сформоване на основі глибинного аналізу як вітчизняних, так і зарубіжних джерел, а також новітня система самих чинників реалізації успішної кар'єри.

Виклад основного матеріалу

На початку з'ясуємо сутність державної служби та процесу проходження державної служби як базових, системоутворюючих категорій у нашому дослідженні.

О. Безпалова, А. Соцький, А. Школик, В. Щербина, Т. Шевченко акцентують увагу на тому, що утверджені у ХХІ столітті погляди на державну службу як особливий режим для громадян, наділених відповідною компетенцією для здійснення функцій держави, або як орган державних службовців, що забезпечує правосуб'єктність держави, виконання її внутрішніх і зовнішніх функцій, дають найзагальніше уявлення про цей важливий для суспільства і держави інститут [4, с. 369].

Водночас О. В. Смолка під проходженням державної служби розуміє систему правовідносин, пов'язану із присвоєнням рангів, просуванням державного службовця за посадами і за рангами, обмеженнями, оцінюванням результатів його службової діяльності, підвищенням рівня професійної компетентності тощо [5, с. 30, 47].

Видатний український адміністративіст С. М. Гусаров, окреслюючи динамічні зміни у характері проходження державної служби, зазначає, що сучасний стан політичних, економічних та інших відносин у державі вимагає якнайшвидшого реформування державної служби шляхом удосконалення структури державних органів, професійного зростання державних службовців, посилення їх мотивації до продуктивної державної служби, запровадження сучасних стандартів державної служби та обслуговування [6, с. 15].

Окреслена дослідником динамічність державної служби найповніше прослідковується саме на рівні кар'єри у державній службі.

Латвійська дослідниця А. Расене визначає кар'єру як послідовність пов'язаних із зайнятістю посад, ролей, видів діяльності та досвіду, які об'єднують роботу, кар'єру та професію, включаючи також ситуацію безробіття. Водночас до найбільш значущих факторів вибору професії дослідниця відносить думку батьків, потребу в реалізації свого потенціалу, інтерес до професії, престижність професії, гендерно-рольовий фактор, орієнтацію на систему соціальних цінностей, що склалася в суспільстві, потребу в безпеці та захисті, і психосоматичні захворювання [7, с. 138].

Досліджуючи мотивацію працівників щодо вибору кар'єри на державній службі, сингапурські науковці С. Chen, D. Chen, С. Ху зазначають, що остання в основному ґрунтувалася на дихотомії внутрішніх і зовнішніх факторів разом із обмеженими мотивами, такими як безпека роботи, інструментальна винагорода та мотивація державної служби [8, с. 365].

Словацька дослідниця М. Matulcikova виокремлює професійну та управлінську кар'єру, наголошуючи, що незважаючи на те, що професійна кар'єра успішних людей є вирішальною для конкурентоспроможності як підприємницьких, так і непідприємницьких суб'єктів, управлінську кар'єру можна вважати більш престижною не лише з точки зору окремих осіб, а й з точки зору суспільства. Цей факт, наголошує дослідниця, також відображається в інтересах окремих осіб, а саме в тому, що їхні амбіції в кар'єрному русі підвищуються з зайняттям керівної посади не лише через вищу винагороду, але й через досягнення вищого суспільного рівня, авторитету та влади [9, с. 621].

Нами зроблена спроба з'ясувати сутність успіху крізь призму кар'єри під час проходження державної служби на основі глибокого дослідження поглядів науковців.

Сутність успіху, на наше глибоке переконання, може бути зведена до певного стану, профілю, портрету, який на рівні загальноприйнятого розуміння передбачає досягнення особою (організацією) певних показників діяльності у такій кількості (характері, якості), що виділяється у більший бік (є інноваційними, нетиповими, новаторськими)

з-поміж загальної кількості показників такої діяльності.

Окремі науковці, зокрема і В. Остапович, В. Барко, І. Охріменко, О. Євдокимова, Ю. Пономаренко, К. Пронтенко, О. Антонова, Н. Сидорчук, О. Соколовський, І. Блощинський у розрізі професійного успіху розглядають розроблений та описаний психологічний профіль патрульного як комплекс професійно важливих індивідуальних якостей, необхідних для успішного оволодіння професією, а також психологічні протипоказання до її оволодіння [10, с. 15].

Водночас О. Кирдан, Н. Кояленко, Н. Милорадова, Н. Сабат, О. Коялчук, А. Гірняк зазначають, що сутність успіху з точки зору психології може зводитися до досягнення провідних рис особистості: сердечності, емоційної стійкості, захищеності, мужності, які підсилюють один одного і сприяють зниженню дратівливості [11, с. 687].

Сутність успіху на рівні кар'єри під час проходження державної служби у сфері міграції населення, на думку Музичука О., Резнік О., Юніна О., Калюжної С., Дубенко О., також може бути зведена до ефективного управління соціальними ризиками, що зумовлює їх розгляд як складних об'єктивно-суб'єктивних явищ, які характеризуються невизначеністю, неоднозначністю та різноманітністю [12, с. 1480].

F. Schenkelberg виділяє сім ключових рис, які ведуть до успішної кар'єри: талановитий, професійний, мережевий, позитивний, цінний, старанний і здатний до наставництва. Так, науковець наголошує на необхідності у сучасному інформаційному середовищі не лише працювати професійно, але й передавати таланти колегам, від чого виграє вся організація [13].

Американські дослідники S. Robson, R. Hansson, A. Abalos, M. Booth у своєму дослідженні розробили перелік попередніх критеріїв успішного старіння на робочому місці. Двісті одна працююча доросла людина заповнювала анкету для самооцінки, визначаючи важливість для неї кожного окремого критерію. Як зазначають науковці, факторний аналіз вказує на п'ять теоретично важливих областей успішного старіння на робочому місці: (а) здатність до адаптації та здоров'я,

(б) позитивні стосунки, (в) професійне зростання, (г) особиста безпека та (г) постійна концентрація та досягнення особистих цілей [14, с. 156].

З іншого боку, переходячи до аналізу факторів, які негативно позначаються на кар'єрі під час проходження державної служби, ми вважаємо доречним навести позицію малайзійських науковців I. Azmi, S. Ismail, S. Basir S., які виокремлюють деякі фактори, що заважають індонезійським жінкам кар'єрно просуватися, а саме перевага сім'ї, обмежений доступ до професійної підготовки, особисті фактори, відсутність лідерської харизми, відсутність впевненості, очікування суспільства, гендерні упередження, відсутність кваліфікації, відсутність системи наставництва, низька самооцінка та несприйняття всерйоз тощо [15, с. 298].

У ході аналізу поглядів науковців на широкий спектр питань щодо державної служби та процесу проходження державної служби, місця кар'єри у ході проходження державної служби, сутності успіху в контексті побудови кар'єри нами сформовано систему чинників реалізації успішної кар'єри під час проходження державної служби, під якими ми розуміємо організаційно-управлінські, інституційні, ідеологічні (морально-етичні) та інші умови побудови успішної кар'єри у державній службі.

1. Побудова інноваційної культури на державній службі. К. М. Куркова пропонує такі заходи розвитку інноваційної культури, які необхідно впроваджувати в Україні: запровадження періодичних програм підвищення кваліфікації для державних службовців з питань інноваційного менеджменту, основ інтелектуальної власності, культури в інноваціях, інноваційного мислення, ділового спілкування та лідерства; проведення тренінгів, семінарів, організація конференцій та круглих столів для державних службовців усіх рівнів щодо впровадження інноваційних підходів у публічному управлінні; створення спеціалізованої інтернет-платформи для обміну ідеями, досвідом, кращими практиками, знаннями для розвитку інноваційних підходів у публічному управлінні, розроблення методики оцінювання інноваційного потенціалу діяльності органів державної влади тощо [16, с.

127]. У контексті побудови успішної кар'єри важливим є створення інтерактивних портфоліо для державних службовців, які б відображали у цифровому загальнодоступному форматі пройдені конкретною особою курси, підвищення кваліфікації, динаміку показників діяльності, відгуки про неї з боку колег та клієнтів.

2. Раціональна організація навчально-пізнавальної діяльності державних службовців. Очевидно, що даний чинник сягає своїм корінням процесу підготовки здобувачів освіти, які в майбутньому планують присвятити своє життя державній службі. R. Wessel, N. Christian, A. Hoff зазначають, що використання завдань щодо кар'єрного розвитку у навчальних програмах є важливим для закладів вищої освіти, оскільки у ході їх виконання студенти отримують знання та навички, що дозволяють з більшою ймовірністю досягати кар'єрних цілей, отримувати досвід роботи, пов'язаний з кар'єрою, знаходити роботу у вибраній галузі. Досліджуючи вплив плану управління кар'єрою на покращення розвитку кар'єри студентів, науковці зазначили, що використання плану управління кар'єрою було успішним, особливо для старших і середніх курсів. Як наголошують науковці, плани управління кар'єрою можуть допомогти студентам, які не визначилися в академічному плані, глибше зрозуміти сутність своїх спеціальностей, зосередившись більше на питаннях навчання та кар'єри [17, с. 265].

3. Дієві механізми запобігання та протидії корупції на державній службі. Т. Є. Кагановська, В. Б. Харченко, К. О. Закоморна, К. С. Ізбаш акцентують увагу на тому, що ефективне запобігання та успішна протидія корупції на державній службі має й надалі залишатися пріоритетом як для керівництва держави, так і для представників наукової спільноти [18, с. 126]. Даний фактор, на наше глибоке переконання, тісно пов'язаний зі справедливістю, відкритістю кар'єрного зростання, що, у свою чергу, потребує організаційно-управлінського та інституційного втілення на рівні механізмів оцінювання кар'єрного шляху конкретної особи кадровими чи спеціально створеними для цього підрозділами (уповноваженими особами).

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що відкритість професійного та управлінського зростання для кожного співробітника та співробітниці є квінтесенцією високих морально-етичних цінностей під час проходження державної служби.

Динамічність державної служби найповніше прослідковується на рівні кар'єри у державній службі. Сутність же успіху може бути зведена до певного стану, профілю, портрету, який на рівні загальноприйнятого розуміння передбачає досягнення особою (організацією) певних показників діяльності у такій кількості (характері, якості), що виділяється у більший бік (є інноваційними, нетиповими, новаторськими) з-поміж загальної кількості показників такої діяльності.

У ході аналізу поглядів науковців сформовано систему чинників реалізації успішної кар'єри під час проходження державної служби, під якими ми розуміємо організаційно-управлінські, інституційні, ідеологічні (морально-етичні) та інші умови побудови успішної кар'єри. До таких чинників нами віднесено побудову інноваційної культури на державній службі, зокрема на рівні створення інтерактивних портфоліо для державних службовців, які б відображали у цифровому загальнодоступному форматі пройдені конкретною особою курси, підвищення кваліфікації, динаміку показників діяльності, відгуки про неї з боку колег та клієнтів; раціональну організацію навчально-пізнавальної діяльності державних службовців, що сягає своїм корінням процесу підготовки здобувачів освіти, які в майбутньому планують присвятити своє життя державній службі; дієві механізми запобігання та протидії корупції на державній службі, що тісно пов'язані зі справедливістю, відкритістю кар'єрного зростання та потребують свого організаційно-управлінського та інституційного втілення на рівні механізмів оцінювання кар'єрного шляху конкретної особи кадровими чи спеціально створеними для цього підрозділами (уповноваженими особами).

Перспективним напрямком подальших досліджень визначено подальше наукове осмислення все нових чинників реалізації

успішної кар'єри під час проходження державної служби з огляду на актуальні безпекові виклики воєнного стану, а також цифрові можливості, наявні у провідних державах світу. Окремо наголошуємо на необхідності розробки методичних рекомендацій, монографій, посібників, проведення міждисциплінарних круглих столів та конференцій, присвячених правовим, психологічним, соціально-економічним вимірам побудови успішної кар'єри у державній службі.

Література

1. Voloshin Y., Krykun V. Legal globalization and interstate integration as a leading factor of the formation of state security and sovereignty. *2nd International conference on social, economic and academic* (Prague, 18–19 June 2018). P. 351–358.
2. Kernaghan K. Career Public-Service-2000 – road to renewal or impractical visio. *Canadian Public Administration-Administration Publique Du Canada*. 1991. Vol. 34. Iss. 4. P. 551–572.
3. Pavlichenko Helena, Balamush Mariana, Berezna Yevheniia, Syniavska Olena. Service in local self-government bodies as a kind of public service from a legal perspective in ukraine. *Lex Humana, Petrópolis*. 2022. № 14 (2). P. 334–345.
4. Bezpalova O., Sotskyi A., Shkolyk A., Shcherbyna V., Shevchenko T. Legal and educational areas of improving civil service management systems in Ukraine and Poland. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 39 (71). P. 366–377. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.19>.
5. Смолка О. В. Особливості проходження державної служби в окремих державних органах в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2021. 222 с.
6. Gusarov S. M. Certain aspects of state service reform. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 27 (1). P. 14–25. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(1\).2020.14-2](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(1).2020.14-2).
7. Racene A. Factors determining successful women careers. *Rural Environment. Education. Personality*. 2013. Iss. 6. P. 138–145.
8. Chen C., Chen D., Xu C. Applying Self-Determination Theory to Understand Public Employee's Motivation for a Public Service Career: An East Asian Case (Taiwan). *Public Performance & Management Review*. 2018. Vol. 41. Iss. 2. P. 365–389.

9. Matulcikova M. Managerial career – targeted effect of career movement. *Hradec Economic Days*. 2016. Vol. 6. P. 621–627.

10. Ostapovich V., Barko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Ponomarenko Y., Prontenko K., Antonova O., Sydoruk N., Sokolovskyi O., Bloschynskyi I. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. № 9 (3). P. 120–133.

11. Kirdan O., Koyalenko N., Miloradova N., Sabat N., Koyalchuk O., Hirnyak A. Psychological and Pedagogical Cooperation as a Factor in Increasing the Level of Tolerance for Innovation. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21 (12). P. 684–688.

12. Muzychuk O., Reznik O., Yunin O., Kaliuzhna S., Dubenko O. Migration risk management as a factor of national security. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9 (4). P. 1471–1482.

13. Schenkelberg F. How To Create a Successful Career in Reliability Engineering. *60th Annual Reliability and Maintainability Symposium* (Colorado, 27–30 January 2014).

14. Robson S., Hansson R., Abalos A., Booth M. Successful aging criteria for aging well in the workplace. *Journal of Career Development*. Vol. 33. Iss. 2. P. 156–177.

15. Azmi I., Ismail S., Basir S. Women career advancement in public service: a study in Indonesia. *8th International Strategic Management Conference* (Barcelona, 21–23 June 2012). P. 298–306.

16. Куркова К. М. Інноваційна культура як чинник підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 68–73.

17. Wessel R., Christian N., Hoff A. Enhancing career development through the Career Success Club. *Journal of Career Development*. 2003. Vol. 29. Iss. 4. P. 265–276.

18. Kaganovska T. E., Kharchenko V. B., Zakomorna K. O., Izbash K. S. Establishing the essence of preventing corruption in public service. *Revista do curso de direito do unifor*. 2022. № 13 (1). P. 114–128.

FACTORS OF REALIZING A SUCCESSFUL CAREER DURING PUBLIC SERVICE

The article states that the openness of professional and managerial growth for every employee is the quintessence of high moral and ethical values during public service.

It is emphasized that the dynamism of the civil service is most fully observed at the career level in the civil service. The essence of success can be reduced to a certain state, profile, portrait, which at the level of generally accepted understanding implies the achievement by a person (organization) of certain indicators of activity in such a quantity (character, quality) that stands out in a larger direction (are innovative, atypical, ground-breaking) from among the total number of indicators of such activity.

In the course of analyzing the views of scientists, a system of factors for the realization of a successful career during public service was formed, which are organizational-management, institutional, ideological (moral-ethical) and other conditions for building a successful career. Such factors include the construction of an innovative culture in the civil service, in particular at the level of creating interactive portfolios for civil servants, which would reflect in a digital public format the courses completed by a specific person, professional development, the dynamics of performance indicators, feedback about it from colleagues and clients; the rational organization of the educational and cognitive activities of civil servants, which has its roots in the process of training students who in the future plan to devote their lives to civil service; effective mechanisms for preventing and countering corruption in the public service, which are closely related to justice, openness of career growth and require their organizational, managerial and institutional implementation at the level of mechanisms for evaluating the career path of a specific person by personnel or specially created units for this purpose (authorized persons).

A promising direction of further research is the further scientific understanding of new factors for the realization of a successful career during public service, taking into account the current security challenges of martial law, as well as digital opportunities available in the world's leading countries.

Key words: factors, success, career, civil service, passing civil service, successful career.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТУ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ЯКІСТЮ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

ЯЦЕНКО Федір Петрович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9675-6079>

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.23

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загально теоретичні підходи щодо визначення понять «предмет» та «предмет контролю». Здійснено аналіз норм чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Запропоновано авторське

Ключові слова: предмет, нагляд, контроль, якість освіти, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання.

надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, у своїх наукових працях розглядали: І.І. Бабин, І.М. Коропатнік, І.О. Кравченко, А.С. Марина, О.М. Музичук, М.Ф. Степко, Л.А. Сподін, І.М. Шоробура та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені характеристиці предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Постановка проблеми

Важливою особливістю, без розкриття якої неможливо сформуванати належну теоретичну позицію про всі аспекти функціонування будь-якої контрольної діяльності, у тому числі за якістю вищої освіти в Україні, є такий внутрішній параметр категорії, як предмет. Він також тісно пов'язаний із спрямованістю контролю, в зв'язку з чим його зміст, на перший погляд, може бути сплутаний із функціями. Але, якщо функції відповідають на питання, як реалізувати, то предмет – «на що направлено реалізацію»? А відтак, розкриття змісту предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання дозволяє з'ясувати взаємозв'язок елементів в механізмі його втілення.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні питання, пов'язані із здійсненням нагляду (контролю) за якістю

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити наукові погляди вчених стосовно тлумачення поняття «предмет»; здійснити аналіз нормативно-правових актів в яких визначається предмет нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що «предмет» академічним тлумачним словником української мови розглядається як: будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття; логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання і т. ін.; те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь; коло знань, що становить окрему дисципліну викладання [1, с.527]. Тобто «предмет» визначає спрямованість уваги при реалізації якоїсь діяльності. Поняття предмету контролю, керуючись трактуванням об'єкту-предмету контролю у трактуванні В.В. Новікова, повинно включати не тільки аспекти діяльності об'єкту контролю, але і стан такого об'єкту як параметр, який може становити предмет контролю, окрім діяльності, коли об'єктом контролю є певна річ [2, с.159]. Авторка концентрує увагу на зв'язку предмета та об'єкта контролю, де предмет контролю відображає сторони діяльності об'єкта.

Предметом контролю та нагляду за підприємницькою діяльністю С.О. Вінник називає перевірку дотримання чи недотримання, виконання чи невиконання підприємцями установлених чинним законодавством норм та вимог, що обумовлюють здійснення відповідного різновиду підприємницької діяльності [3, с.3].

Предметом державного фінансового контролю В.М. Прасюк вважає визначені нормами спеціального законодавства публічні фінанси (фінансові вартісні показники щодо діяльності об'єктів), які підлягають контролю у частині формування, володіння, використання та відчуження публічних фінансових ресурсів. Як об'єкти державного фінансового контролю автор визначає передбачену законодавством фактичну фінансову діяльність учасників (щодо яких здійснюються контрольні заходи суб'єктами державного фінансового контролю виконавчої влади всіх рівнів, підприємства, установи й організації) фінансових правовідносин [4, с.158].

Слід погодитися з тим, що предметом контролю виступають найрізноманітніші процеси, притаманні і характерні перевірки об'єкту [5, с.5]. Предметом державного нагляду в сфері освіти В.А. Бондаренко та Н.О. Пус-

това називають законність здійснюваної освітньої діяльності освітніми організаціями, та у передбачених законом випадках діяльності органів місцевого самоврядування (під час проведення щодо них перевірок місцевими органами виконавчої влади, що здійснюють державний нагляд і контроль у сфері освіти), місцевих органів виконавчої (при проведенні перевірок Державною службою якості освіти України), які здійснюють управління у сфері освіти. У нагляд не включається перевірка якості освіти і, отже, при його реалізації відсутнє втручання в зміст освітньої діяльності організацій [6, с.123]. Якість надання освітніх послуг являє собою окремий предмет нагляду (контролю) в сфері освіти. Предметом громадського контролю Р.В. Миронюк називає діяльність визначених об'єктів з реалізації прав і свобод громадян, задоволення їх потреб та інтересів. Процедура громадського контролю містить комплекс форм і методів його здійснення відповідно до завдань та характеру згаданих вище компонентів [7, с.28]. Р.В. Миронюк вказує на те, що спрямованість контролю визначає форми і методи його проведення.

Підсумовуючи викладені позиції авторів стосовно значення предмету контролю, слід зазначити, що предметом є, та одночасно визнається: і діяльність контролюючих суб'єктів; і певні відносини, які складаються під час її реалізації; і коло визначених законодавством сфер діяльності підконтрольних об'єктів. При цьому саме предмет визначає форми і методи, які використовує суб'єкт нагляду (контролю) при впровадженні своєї діяльності.

В.О. Невядовський визначає предмет контролю за якістю вищої освіти в Україні як діяльність закладів вищої освіти, а також інших уповноважених суб'єктів щодо дотримання законодавчо визначених стандартів, ліцензійних вимог та державної політики в сфері вищої освіти. Тобто предметом контролю є весь комплекс управлінсько-організаційної діяльності в галузі вищої освіти, який направлено на підтримку належного рівня якості як освітніх послуг, так і будь-яких процесів, направлених на забезпечення їх якості [8, с.91]. Предмет контролю за якістю вищої освіти фактично становить той перелік аспектів, на які спрямовано процес функціонування

контролю. Саме за допомогою цього переліку встановлюється обсяг контрольної діяльності, необхідної для реалізації всіх поставлених перед нею цілей. Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі межі такого контролю виражено у сформованих та визначених відповідно до предмету контролю: 1) юридичних інститутах та механізмах контрольної діяльності, направленої на забезпечення дотримання вимог та стандартів якості вищої освіти; 2) широті повноважень суб'єктного складу контролю за якістю вищої освіти в Україні; 3) визначених та сформованих на основі законодавства адміністративних та інших формах та методах контролю за якістю вищої освіти [9, с.120-121]. Погоджуючись з автором, доцільно зазначити, що предметом нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, в загальному розумінні, можна назвати різні аспекти діяльності таких закладів з точки зору відповідності вимогам чинного законодавства, встановленим критеріям якості, стандартам вищої освіти та іншим факторам, які нормативно визначають критерії такої якості.

Зокрема предметом розглядуваного нагляду (контролю) можуть бути вимоги щодо кадрового складу відповідних закладів вищої освіти. Так, здобувач ліцензії (ліцензіат) повинен бути забезпечений науково-педагогічними (педагогічними) та/або науковими працівниками, необхідними для реалізації освітніх компонентів, передбачених освітньою (освітніми) програмою (програмами) на відповідному рівні вищої освіти. Частка науково-педагогічних (педагогічних) та/або наукових працівників, які мають науковий ступінь та/або вчене звання та працюють у здобувача ліцензії (ліцензіата) за основним місцем роботи, повинна становити не менше 50 відсотків на відповідному рівні вищої освіти або за освітньою програмою, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, на відповідному рівні вищої освіти, з них осіб, які мають науковий ступінь доктора наук та/або вчене звання професора, повинна становити: для другого (магістерського) рівня вищої освіти - не менше 10 відсотків; для третього (освітньо-наукового/освітньо-творчого) рівня

вищої освіти – не менше двох докторів наук (для освітньо-творчих програм замість доктора наук може враховуватися доктор мистецтва) для здійснення керівництва науковою складовою кожної освітньо-наукової/освітньо-творчої програми. Склад науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників, які мають освітню та/або професійну кваліфікацію, відповідну освітній програмі, повинен бути не менш як три особи, які мають науковий ступінь та/або вчене звання та працюють у закладі освіти за основним місцем роботи [10].

Предметом нагляду (контролю) може бути відповідність освітніх програм нормативно визначеним критеріям. Освітні програми являють собою єдиний комплекс освітніх компонентів (предметів вивчення, дисциплін, індивідуальних завдань, контрольних заходів тощо), спланованих і організованих для досягнення визначених результатів навчання [11]. До критеріїв, які визначають їх відповідність стандарту вищої освіти, спроможності виконання вимог стандарту відносяться проектування та цілі освітньої програми; структура та зміст освітньої програми; доступ до освітньої програми та визнання результатів навчання; навчання і викладання за освітньою програмою; контрольні заходи, оцінювання здобувачів вищої освіти та академічна доброчесність; людські ресурси; освітнє середовище та матеріальні ресурси; внутрішнє забезпечення якості освітньої програми; прозорість та публічність; навчання через дослідження [12].

До предмета відносять й відповідність освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівня освітній діяльності закладу вищої освіти. З цієї метою Державна акредитаційна комісія здійснює систематичні перевірки. Дотримання закладами вищої освіти державних і галузевих стандартів, які формулюють перелік кваліфікацій щодо освітньо-кваліфікаційних рівнів, охоплює перелік назв кваліфікацій, що обумовлюються через професійні назви робіт, які мають виконувати фахівці певного освітньо-кваліфікаційного рівня на первинних посадах. Перелік напрямів та спеціальностей, за якими виконується підготовка фахівців у закладах вищої освіти за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями; перелік назв напрямів, що формують суміжний зміст вищої освіти

ти і професійної підготовки, та перелік назв спеціальностей, який формують неповторювані узагальнені об'єкти діяльності або виробничі функції та предмети діяльності, контроль щодо вимог до професійної підготовки фахівців з урахуванням суспільного поділу праці, перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, вимоги до освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки, погодженим зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі праці та соціальної політики тощо [13, с.24-25].

Відкритість інформації про заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання також є окремим предметом нагляду (контролю). Як зазначають в літературі, питання відкритості інформації закладів вищої освіти залишається доволі проблемним, що підтверджено не лише дослідженнями, а й спробою їх верифікувати за допомогою веб-сторінок. Інформація про заклад має відповідати стандартам управління інформацією та публічній інформації. До першого стандарту (управління інформацією) належать: впровадження інформаційних систем управління навчальним процесом в університетах; формування системних підходів до збору та аналізу інформації в університетах; циклічний аудит управлінського менеджменту зовнішніми структурами. Що ж до стандарту з публічної інформації, то з огляду на досвід аналізу веб-сторінок вітчизняних закладів вищої освіти варто враховувати обов'язкову наявність повного інформаційного пакету на веб-сторінках; подання інформації повинно орієнтуватися не на формальні вимоги та переліки, а затребуваність стейкхолдерів; максимальне висвітлення діяльності університетів на веб-ресурсах. При цьому важливо також не перетворити веб-ресурси винятково на стрічку новин [14, с.22].

Специфіка предмету проведення заходів з нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання полягає у подвійному правовому регулюванні діяльності цих закладів як вимогами, що стосуються всіх закладів

вищої освіти, так і відомчими актами МВС. В.І. Бойко відмічає, що сьогодні діяльність суб'єктів з проведення перевірок як основної форми контролю органів системи МВС здійснюється за рішенням Міністра внутрішніх справ України та державного секретаря МВС відповідно до покладених на них завдань або особами, які виконують їх обов'язки, через структурні підрозділи апарату МВС. До повноважень яких віднесено функції здійснення перевірки як основної форми контролю за напрямками діяльності відповідних структурних підрозділів [15, с.204].

Слід підкреслити, що актуальними на сьогодні залишаються питання розробки загальнонаціональних стандартів підготовки кадрів для Національної поліції, що мають встановити єдині вимоги до обсягу навчального навантаження, змісту навчання, компетентностей майбутнього фахівця, результатів навчання тощо за кожним рівнем підготовки [16, с. 56]. Такі стандарти мають визначати специфіку предмету нагляду (контролю) саме за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Висновок

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу зробити висновок про те, що специфіка предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання обумовлюється наступними чинниками:

- по-перше, визначається нормами чинного законодавства та в його межах управлінськими рішеннями суб'єктів уповноважених на прийняття рішення про здійснення контрольно-наглядової діяльності;

- по-друге, являє собою коло напрямків освітньої діяльності названих ЗВО, які оцінюються з точки зору відповідності вимогам чинного законодавства, встановленим критеріям якості, стандартам вищої освіти та іншим факторам, які нормативно визначають критерії такої якості;

- по-третє, до предмету можна віднести: відповідність закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання ліцензійним та акредитаційним вимогам: кадровим, матеріально-технічним, навчально-методичним, інформаційним;

- по-четверте, предмет обумовлює вибір форм і методів здійснення нагляду (контролю). Зокрема, якість оволодіння знаннями, вміннями, навичками здобувачами вищої освіти виявляється у формі проведення контролю, наприклад, контрольних робіт, тестових завдань та ін.;

- по-п'яте, предмет нагляду (контролю) впливає й на межі його здійснення, оскільки саме ним обумовлюється його спрямованість і, відповідно, коло відповідальних за його реалізацію суб'єктів.

Також у підсумку варто відзначити, що специфіка предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання полягає у розширеному колі питань, які входять до його предмету. Додаткові питання, що входять до предмету нагляду (контролю), визначаються: спрямуванням нагляду (контролю) щодо додержання спеціальних вимог, обумовлених подвійним підпорядкуванням таких ЗВО; необхідністю забезпечення якості навчання як за відповідними освітньо-кваліфікаційними програмами, так і за формуванням здобувачів освіти як осіб, що склали присягу, взяли на себе визначені законодавством зобов'язання щодо проходження служби.

Література

1. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти . 1976. 723 с.
2. Дубинський О.Ю. Об'єкт та предмет відомчого контролю в органах внутрішніх справ України. Науковий вісник Ужгородського університету. Вип. 18. 2012. С. 156-160
3. Віннік С. О. Адміністративно-правові засади здійснення контролю та нагляду за підприємницькою діяльністю. Дис канд юрид наук. 12.00.07. Суми. 2020. 213 с.
4. Прасюк В.М. Предмет та об'єкти державного фінансового контролю. Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 4. Т. 2. 2019. С. 158-163
5. Менеджмент: навчальний посібник. У 2 т. Т. 1. Загальний менеджмент / рук. авт. кол. С.Ф. Поважний. – 3-тє вид., перероб. та доп. Донецьк: ДонДУУ, 2012. 331 с.

6. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Основні функції державного нагляду та контролю у сфері освіти в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 3. 2018. С. 119-128

7. Миронюк Р.В. Громадський контроль за діяльністю поліції: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2020. 134 с.

8. Невядовський В. О. Предмет та межі контролю за якістю вищої освіти в Україні. Європейські перспективи. 2018. № 4. С. 88–92.

9. Невядовський В. О. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні. Дис докт юрид наук. 12.00.07. Суми. 2021. 403 с.

10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності. Постанова Кабінету міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. Офіційний вісник України. 2016. № 7. Ст. 345

11. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. ст.380

12. Положення про акредитацію освітніх програм. Наказ Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2019 року № 977. URL: <https://sqe.gov.ua/pro-akreditaciyu-osvitno-profesiyni/>

13. Авдєєв О. О. Характеристика окремих видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України. Право і безпека. № 4 (83). 2021. С. 20-27

14. Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на засадах європейських стандартів та рекомендацій : посібник / В. Кухарський, О. Осередчук, М. Мазуркевич та ін. ; за ред. В. Кухарського, О. Осередчук. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 248 с.

15. Бойко І.В. Окремі аспекти діяльності суб'єктів з проведення перевірок як основної форми контролю органів системи МВС України. Юридичний науковий електронний журнал. №. 5. 2023. С. 203-208

16. Гусаров С. М. Підготовка кадрів для Національної поліції України як складова державної політики у сфері вищої освіти України. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. 440 с. С. 54-56

АНОТАЦІЯ

Акцентовано увагу на тому, що специфіка предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання обумовлюється наступними чинниками: по-перше, визначається нормами чинного законодавства та в його межах управлінськими рішеннями суб'єктів уповноважених на прийняття рішення про здійснення контрольно-наглядової діяльності; по-друге, являє собою коло напрямків освітньої діяльності названих ЗВО, які оцінюються з точки зору відповідності вимогам чинного законодавства, встановленим критеріям якості, стандартам вищої освіти та іншим факторам, які нормативно визначають критерії такої якості; по-третє, до предмету можна віднести: відповідність закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання ліцензійним та акредитаційним вимогам: кадровим, матеріально-технічним, навчально-методичним, інформаційним; по-четверте, предмет обумовлює вибір форм і методів здійснення нагляду (контролю); по-п'яте, предмет нагляду (контролю) впливає й на межі його здійснення, оскільки саме ним обумовлюється його спрямованість і, відповідно, коло відповідальних за його реалізацію суб'єктів.

Відзначено, що специфіка предмету нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання полягає у розширеному колі питань, які входять до його предмету. Додаткові питання, що входять до предмету нагляду (контролю), визначаються: спрямуванням нагляду (контролю) щодо додержання спеціальних вимог, обумовлених подвійним підпорядкуванням таких ЗВО; необхідністю забезпечення якості навчання як за відповідними освітньо-кваліфікаційними програмами, так і за формуванням здобувачів освіти як осіб, що склали присягу, взяли на себе визначені законодавством зобов'язання щодо проходження служби.

Ключові слова: предмет, нагляд, контроль, якість освіти, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання.

SUMMARY

Attention is focused on the fact that the specificity of the subject of supervision (control) over the quality of the provision of educational services by institutions of higher education with specific conditions of study is conditioned by the following factors: first, it is determined by the norms of current legislation and within its limits by management decisions of subjects authorized to make decisions about implementation of control and supervision activities; secondly, it represents a range of areas of educational activity of the named higher education institutions, which are evaluated from the point of view of compliance with the requirements of current legislation, established quality criteria, standards of higher education and other factors that normatively determine the criteria of such quality; thirdly, the following can be attributed to the subject: compliance of the higher education institution with the specific conditions of study with licensing and accreditation requirements: personnel, material and technical, educational and methodological, informational; fourthly, the subject determines the choice of forms and methods of supervision (control); fifthly, the subject of supervision (control) also affects the limits of its implementation, since it determines its orientation and, accordingly, the circle of subjects responsible for its implementation.

It was noted that the specificity of the subject of supervision (control) over the quality of provision of educational services by institutions of higher education with specific learning conditions lies in the expanded range of issues included in its subject. Additional issues included in the subject of supervision (control) are determined by: direction of supervision (control) regarding compliance with special requirements due to the dual subordination of such higher education institutions; the need to ensure the quality of education both in the relevant educational and qualification programs and in the formation of education seekers as persons who have taken an oath, have taken on themselves the obligations defined by law regarding the completion of service.

Keywords: subject, supervision, control, quality of education, institutions of higher education, specific conditions of study.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОBOB'ЯЗКАМИ З ЧИСЛА ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

**ГОЦ-ЯКОВЛЄВА Ольга Василівна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О.І. Процевського
Харківського національного педагогічного Університету імені Г.С. Сковороди**

ORCID: 0000-0002-7217-7329

УДК 349.23:349.3

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.24

Статтю присвячено проблемним питанням соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками. Зауважено, що подальші реформи на реалізацію нормативних положень Угоди про асоціацію Україна-ЄС у цій сфері були значно уповільнені через запровадження військового стану. Відзначено недостатній рівень соціального захисту працівників Національної поліції України із сімейними обов'язками, оскільки стандарти їх соціального захисту закріплені в нормативних актах декларативно. Наголошено, що через наявність гендерних стереотипів відсутня збалансованість соціальних прав жінок і чоловіків як осіб із сімейними обов'язками, які проходять службу в Національній поліції України.

Досліджено та проаналізовано законодавчі акти, підзаконні нормативно-правові акти у сфері забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками. Наголошено на кардинальних змінах національного законодавства. Особливої уваги приділено питанням гендерної рівності. Встановлено, що питання гендерної рівності в національному законодавстві характеризуються нерегульованістю та незбалансованістю прав і можливостей жінок і чоловіків. Доведено, що нормативно-правові акти закріплюють «материнську теорію» в праві і тому все ще залишаються невирішеними деякі питання щодо якісного поєднання професійних та сімейних обов'язків для працюючих батьків. Зауважено, що визначення правової категорії «особи з сімейними обов'язками» відсутнє у за-

конодавстві. Визначено перспективи розвитку законодавства України у напрямі виправлення даної ситуації. Розглянуто питання, які потребують нормативно-правового врегулювання та внесено відповідні рекомендації з удосконалення норм права, щодо регулювання правового становища осіб з сімейними обов'язками з числа працівників Національної поліції України.

Ключові слова: соціальний захист, особи із сімейними обов'язками, Національна поліція України, гендерна рівність, рівні можливості, гарантії, сімейні обов'язки, дискримінація, відпустка.

Постановка проблеми

Питання гендерної рівності та соціального захисту працівників Національної поліції України були і залишаються нагальною проблемою, оскільки саме вони потребують додаткових гарантій з боку держави. Водночас право громадян України на соціальний захист не залежить від віку, статі, раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання тощо та гарантується всім громадянам, які його потребують. Україна закріпила шлях до євроінтеграції, відповідно проєвропейські гендерні принципи та додаткові гарантії соціального захисту для окремих категорій осіб були зафіксовані в національному законодавстві (ст. 17 Конституції України, ст. 49 Закону України про Національну поліцію України) [1; 2]. До них відносять громадян, які перебувають на

службі в органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку.

Водночас, подальші реформи у межах реалізації нормативних положень Угоди про асоціацію Україна-ЄС у цій сфері були значно уповільнені через запровадження військового стану [3]. Проте, отримавши статус кандидата на вступ до ЄС, Україна мусить продовжувати проєвропейські реформи в соціальній сфері та виконувати положення Угоди про асоціацію, особливо норми глави XXI «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» і численні рекомендації Єврокомісії. Адже, досягнення гендерної рівності та забезпечення ефективних гарантій соціального захисту є ключовим моментом у реалізації місії Ради ЄС, що полягає в захисті основоположних прав людини, підтриманні демократії та забезпеченні принципу верховенства права.

Дотримання прав працівників Національної поліції України із сімейними обов'язками завжди перебувають у фокусі уваги науковців, оскільки вони є особливим суб'єктом системи соціального захисту в Україні, але гарантії їх соціального захисту в нормативно-правовому сенсі регламентовано невивиправдано фрагментарно, а стандарти соціального захисту таких працівників є декларативними. Слід відзначити ще й недостатній рівень системи інституційної підтримки працівників Національної поліції України з сімейними обов'язками та розвитку соціально-побутової інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У юридичній науці окремі аспекти забезпечення гендерної рівності та соціальних гарантій для працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками були предметом численних досліджень. На сучасному етапі розвитку трудового права та права соціального забезпечення зазначеним питанням присвячено низку праць таких авторів як І.П. Андрусак, О.С. Бурлака, Ж.А. Горбачова, Л.П. Гаращенко, М.І. Іншин, О.В. Назимко, Т.С. Новак, О.В. Пожарова, С.В. Стадніченко, О.М. Ярошенко та

інших. Однак означена проблема безумовно представляє науковий і практичний інтерес та не є такою, що досліджена повною мірою, а отже, залишаються певні питання, які лежать за межами наукового аналізу. Серед таких варто вказати на ті, що прямо впливають на забезпечення рівних прав та можливостей для працюючих чоловіків і жінок як осіб із сімейними обов'язками. Наприклад, реалізація працюючими чоловіками права на різні види відпусток, пов'язаних з наявністю у них дітей, а також проблеми, які виникають через відсутність чіткого визначення поняття «особи із сімейними обов'язками» та ознак, яким вони мають відповідати тощо. Тому наукові дослідження цих та інших аспектів забезпечення гендерної рівності та соціальних гарантій для працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками мають відбуватися й у подальшому (як у теоретичному, так і в практичному сенсі) з метою приведення їх до міжнародних стандартів.

Вищевикладене дозволяє визначити мету дослідження: виявити нормативно-правову складову механізму забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками та сформулювати рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства відповідно до стандартів міжнародного права. **Завданнями** дослідження є: здійснити аналіз механізму соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками; розкрити зміст окремих гарантій соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками; запропонувати рекомендації, спрямовані на удосконалення чинного законодавства у сфері забезпечення соціальних гарантій для працівників Національної поліції України як осіб із сімейними обов'язками.

Виклад основного матеріалу

Свого часу Конституційний суд України надав роз'яснення та сформулював правову позицію стосовно комплексу організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту працівників правоохоронних орга-

нів, зумовленого не їх непрацевдатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (ст. 17, 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум [4]. Відповідно, соціальні гарантії для працівників Національної поліції України прямо впливають з характеру покладених на них службових обов'язків (ст. 18, 23, 24, 25, 27, Закону України про Національну поліцію України). Однак, в повсякденному житті реалізація працівниками Національної поліції України окремих соціальних прав все ще стикається з проблемами, які не завжди пов'язані з особливими умовами, в яких перебуває наша країна та специфікою покладених на таких працівників професійних обов'язків. Зазвичай, такі проблеми пов'язані з гендерним питанням та належним виконанням сімейних обов'язків.

Водночас, рівні права і можливості жінок і чоловіків в Україні закріплені в ст. 24 Конституції України та забезпечується державою у громадсько-політичній і культурній діяльності; у здобутті освіти і професійній підготовці; у праці та винагороді за неї. Однак, коли це стосується поєднання професійних та сімейних обов'язків або підтримки сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства, – роботодавці чомусь неохоче сприяють у цьому працівникам. Особливо це стосується осіб із сімейними обов'язками із числа працівників Національної поліції України. Як наслідок – відбуваються численні порушення прав останніх. Якщо до жінок-поліцейських керівництво ставиться більш-менш толерантно, то, коли мова йде про чоловіків-поліцейських як осіб з сімейними обов'язками, – ситуація негативна. Так, серед осіб, що взяли відпустку при народженні дитини або з догляду до досягнення нею трирічного віку, відсоток чоловіків є невеликим. Зрозуміло, що на цю ситуацію вплинули обставини, в яких зараз перебуває Україна, але наслідком є дисбаланс в соціальних правах працюючих жінок і чоловіків в Національній поліції України як осіб

з сімейними обов'язками. Наприклад, серед норм, що гарантують соціальний захист поліцейських відповідно до Закону України про Національну поліцію України відсутній такий вид відпустки, як відпустка при народженні дитини чи по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 92).

Можливо це пов'язано з гендерними стереотипами. В суспільстві давно існує негласна позиція щодо закріплення важливої соціальної ролі жінки в сім'ї, продовженні роду, вихованні дітей тощо. Численні громадські організації, уповноважені владою з гендерних питань зазвичай опікуються саме соціальними правами жінок. Можна казати про певний «перекіс» в бік жінок в даних питаннях. Але ж і чоловіки мають сімейні обов'язки і теж можуть потребувати соціальної підтримки в цій сфері. Як наслідок, збільшується розрив у соціальній сфері між жінками та чоловіками, підвищується рівень гендерної сегрегації стосовно надання матеріальної допомоги та оплатної відпустки при народженні дитини.

Стало зрозумілим, що слід впроваджувати заходи, спрямовані на забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною та поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками; на усунення законодавчих прогалин, які обмежують права чоловіка на відпустку для догляду за дитиною; на створення передумови для посилення ролі батька у процесі виховання дітей та розвитку відповідального батьківства. Адже чоловік, який добросовісно ставиться до власних сімейних обов'язків, до власного батьківства теж потребує соціального захисту в частині надання соціальних гарантій (відпустка при народженні дитини, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у зв'язку з усиновленням дитини тощо), соціальної допомоги (для вирішення соціально-побутових питань, пов'язаних з народженням дитини, лікування та оздоровленням дітей). Особливо, якщо чоловік – працівник поліції. Оскільки його потреба в соціальному захисті певним чином може вплинути на виконання ним службових обов'язків із забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України, економічної та інформаційної безпеки.

Працівник із сімейними обов'язками може відчувати приниження та неповагу до власних професійних якостей через дискримінацію. Від такого ставлення керівництва буде потерпати не лише чоловік-поліцейський з сімейними обов'язками та його сім'я, але й суспільство та держава загалом.

Саме тому, для забезпечення гендерної рівності та ефективного соціального захисту жінки та чоловіка, законодавцю треба зважати і на зміну сучасного ставлення щодо визначення соціальних ролей у сім'ї. Оскільки саме сім'я має на власний розсуд вирішувати розподіл цих обов'язків. За певних життєвих обставин обов'язки з матеріального забезпечення сім'ї можуть виконувати й жінки [5, с. 127]. Це породжує необхідність посилення уваги до особливого правового регулювання праці та надання соціального захисту не лише жінкам, а й чоловікам як працівникам з сімейними обов'язками [5, с. 128].

Право на відпустку при народженні дитини, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у зв'язку з лікуванням та оздоровленням дітей тощо належить усім працівникам Національної поліції України – жінкам і чоловікам і має бути закріплене в спеціальному законодавстві (в ст. 92 Закону України про Національну поліцію України). Тому, що право на батьківство, пов'язане з природним (невід'ємним) правом батька виховувати дітей, бути поряд із дитиною на початкових етапах її розвитку однакове для всіх батьків і працівники поліції не є виключенням. Таке право повинне бути прямо закріплене і в загальному, і в спеціальному законодавстві України.

Останнім часом національне законодавство зазнало кардинальних змін у цій сфері. Однак, гендерна політика характеризується неврегульованістю та незбалансованістю прав і можливостей жінок та чоловіків. Загалом, нормативно-правові акти закріплюють «материнську теорію» в праві і тому все ще залишаються невирішеними питання щодо якісного поєднання професійних та сімейних обов'язків для працюючих батьків. Наприклад, визначення самої правової категорії «особи з сімейними обов'язками» відсутнє у нормі права, що спричиняє нео-

днозначне його розуміння та труднощі у правозастосовній практиці.

Крім зазначених положень ст. 24 Конституції України питання рівності прав і можливостей жінок і чоловіків та недопущення дискримінації за ознакою статі в Україні у соціальній сфері закріплено у наступних нормативно-правових актах: право батька на відпустку при народженні дитини встановлено в ч. 1 ст. 77³ Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) та для догляду за дитиною по досягненні нею трирічного віку в ст. 179 КЗпП України [6]. Аналогічні положення містить і Закон України «Про відпустки», а саме ст. 18 та ст. 19¹ [7]. Положення ст. 77³ КЗпП України та ст. 19¹ Закону України «Про відпустки» передбачають для чоловіка, дружина якого народила дитину або батька дитини, який не перебуває у зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, за умови, що вони спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки на підставі письмової заяви можливість отримати одноразову оплачувану відпустку при народженні дитини тривалістю до 14 календарних днів (без урахування святкових і неробочих днів). Але яка надається таким працівникам не пізніше трьох місяців з дня народження дитини. Однак, чому тільки 14 днів, так і залишилось загадкою. Тривалість такої відпустки при народженні двох і більше дітей від однієї вагітності не збільшується. Можливо, на думку законодавця, протягом 14 днів чоловік, дружина якого народила дитину, встигне здійснити всі свої батьківські обов'язки та далі буде сумлінно продовжувати виконувати обов'язки професійні. Варто зазначити, що в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» в ст. 10¹ взагалі не передбачений такий вид соціальної відпустки, як при народженні дитини та по догляду до досягнення нею трирічного віку [8].

Також варто вказати на Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9], що регулює особливості праці працівників з сімейними обов'язками з огляду на забезпечення гендерної рівності в соціально-економічній сфері (ст. 3). Стандарти та принципи міжна-

родно-правових актів в цілому реалізовано в згаданому законі. Слід зауважити, що законодавець зробив усе можливе для припинення дискримінації, де право чоловіка-батька на відпустку з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку сприймалось як похідне від права матері на таку відпустку.

Звісно, на охорону материнства варто зважати. Але цей процес буде значно ефективнішим, якщо до виховання дитини активно залучатимуться і чоловіки. Як вже зазначалось, чоловіки в Україні можуть брати відпустки при народженні дитини та для догляду за дитиною, але існує невелика кількість прикладів такого відповідального батьківства. Частка чоловіків серед тих, хто бере відпустку при народженні дитини чи для догляду за дитиною, дуже мала і коливається на рівні 1%. Законодавчі обмеження посилюють «антимотивацію» [10]. Тому варто зосереджуватись не тільки на оновленні законодавства та приведенні його у відповідність до міжнародних гендерних стандартів, а й на популяризації, широкому поширенні інформації про роль та значення відповідального батьківства з метою уникнення стереотипного ставлення у гендерній політиці та забезпеченні рівних прав та можливостей жінкам і чоловікам у поєднанні професійних та сімейних обов'язків.

Жодним чином не применшуючи ті позитивні кроки національного законодавця, який значно удосконалив особливості правового регулювання праці осіб з сімейними обов'язками та закріпив більш сприятливі норми, що відповідають міжнародним стандартам, слід проте відмітити, що дотримання норм законодавства про працю на практиці не дозволяє забезпечити належний соціальний захист працівників із сімейними обов'язками, в тому числі і тих, хто служить в Національній поліції України. Звісно, в умовах війни стан з дотриманням соціальних гарантій для працівників з сімейними обов'язками буде погіршуватись під впливом об'єктивних причин. Однак, якщо Україна взяла певні зобов'язання як кандидат на вступ до ЄС, то має продовжувати роботу з вдосконалення нормативно-правового забезпечення гендерної політи-

ки, та врешті-решт прийняти Національну стратегію у сфері гендерної рівності для належного забезпечення рівних прав та можливостей жінкам і чоловікам у будь-якій сфері суспільного життя.

Висновок

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що без дотримання вимог гендерної рівності на нормативному та організаційному рівні неможливим є й забезпечення відповідного рівня соціального захисту працівників Національної поліції України як осіб з сімейними обов'язками. Забезпечення рівних прав та можливостей для працюючих чоловіків і жінок, як особам з сімейними обов'язками, полягає в тому, щоб надати їм змогу здійснити своє право на відпустку, пов'язані з народженням дитини, доглядом за нею, у зв'язку з лікуванням та оздоровленням дітей тощо, не піддаючись дискримінації та поєднуючи сімейні і професійні обов'язки. Тільки тоді і чоловіки, і жінки в однаковій мірі будуть залучатися до виконання сімейних зобов'язань, як і реалізовувати себе в професійній сфері.

Слід зазначити, що міжнародні стандарти щодо гендерної рівності та посилення соціального захисту осіб із сімейними обов'язками знайшли своє часткове втілення в національному законодавстві. Разом з тим, слід і далі удосконалювати чинні нормативні акти, спрямовані на підсилення соціальної ролі працюючого чоловіка з сімейними обов'язками, особливо щодо дітей. Вбачається доцільним у трудовому та соціальному законодавстві, а також у спеціальних нормативно-правових актах (Закон України «Про національну поліцію» та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») закріпити визначення терміну «особи із сімейними обов'язками» та окреслити ознаки, яким мають відповідати зазначені особи та передбачити можливість надання працівникам-поліцейським, як жінкам, так і чоловікам, відпустки при народженні дитини, для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку тощо. Врахування наведених рекомендацій сприятиме подальшому становленню гендерної рівності у суспільстві, а також реалізації інших

цілей державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей працюючих жінок і чоловіків з сімейними обов'язками та посиленню їхнього соціального захисту.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони: Угода, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі N 1-13/200 від 17.03.2004 N 7-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04#Text>.

5. Положишник В.О. Виникнення та становлення поняття працівників з сімейними обов'язками. *Право і суспільство*, 2022. № 3. С.124-129. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/3_2022/18.pdf.

6. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

7. Про відпустки : Закон України від від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#n268>.

8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України в редакція від 03.08.2023 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України в редакції від 03.08.2023 №2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

10. Тато в декреті. Що заважає чоловікам частіше брати відпустку по догляду за дитиною // *Громадске* : сайт. 14.03.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/tato-v-dekreti-sho-zavazhaye-cholovikam-chastishe-brati-vidpustku-po-doglyadu-za-ditinoju>.

Olha Hots-Yakovlieva

GENDER ASPECTS OF SOCIAL PROTECTION FOR PERSONS WITH FAMILY RESPONSIBILITIES AMONG THE EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article is devoted to problematic issues of social protection of employees of the National Police of Ukraine as persons with family responsibilities. It was noted that further reforms on the implementation of the normative provisions of the Ukraine-EU Association Agreement in this area were significantly slowed down due to the martial law. The insufficient level of social protection of employees of the National Police of Ukraine with family responsibilities in the legal sense, where the standards of social protection are declarative, was noted. It was emphasized that due to the gender stereotypes, the social rights of women and men as persons with family responsibilities serving in the National Police of Ukraine are not balanced. The importance of maintaining a balance between the personal, family and professional life of working parents is indicated. It is a guarantee of gender equality between men and women in social and labor relations, because police men and women must equally fulfill family duties and realize themselves in the profession.

Legislative acts, subordinate legal acts, international conventions, agreements and treaties ensuring social protection of employees of the National Police of Ukraine as persons with family responsibilities and ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine were studied and analysed. Emphasis is placed on drastic changes in national legislation. Special attention is paid to issues of gender equality. It has been indicated that issues of gender equality in national legislation are characterized by unsettledness and imbalance of the rights and opportunities of women and men. It has been proven that legal acts consolidate the “maternal theory” in law. Therefore some questions regarding the qualitative combination of professional and family responsibilities for working parents still remain unresolved. It is noted that there is no definition of the legal category “person with family responsibilities” in national legislation. The prospects for the development of Ukrainian legislation in this direction have been determined. The issues that require regulatory and legal settlement were considered and appropriate recommendations were made to improve the legal norms regarding the regulation of the legal status of persons with family responsibilities from among the employees of the National Police of Ukraine.

Key words: social protection, persons with family responsibilities, National Police of Ukraine, gender equality, equal opportunities, guarantees, family responsibilities, discrimination, vacation.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗБРОЇ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - доктор юридичних наук, професор, Рада національної безпеки і оборони України

orcid.org/0000-0002-8731-2941

УДК 343.3/.7

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.25

У статті висвітлені проблемні питання, які стосуються легалізації зброї, враховано національний та зарубіжний досвід. Досліджено зарубіжний досвід легалізації зброї у Франції, США, Швейцарії, Фінляндії, Литві, Австралії, Великій Британії.

У ході дослідження з'ясовано, що низьким загальним рівнем смертності від зброї є країни з ефективним законодавством про запобігання насиллю з застосуванням зброї. Громадяни Швейцарії несуть сувору відповідальність за втрату власної зброї, в тому числі кримінальну за тяжкі злочини, скоєні з викраденої зброї. У країнах ЄС простежується низький інтерес громадян до зброї, кожні дев'ять з десяти громадян не мають і не планують мати зброю для самозахисту. Загальною тенденцією для ЄС є посилення відповідальності за нелегальне чи надмірне використання вогнепальної зброї. У країнах ЄС особливу увагу приділено профілактиці масових невмотивованих убивств, проявам тероризму тощо.

Наголошено, що наразі Україна залишається єдиною державою на території Європи, де залишається не вирішеним питання легального продажу та носіння вогнепальної зброї, що у перспективі лише негативно впливає на криміногенну обстановку в державі.

Ключові слова: злочинність; боротьба зі злочинністю; незаконний обіг зброї; торгівля зброєю; необхідна оборона; запобігання насиллю; тероризм; вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; диверсія; перешкоджання законній ді-

яльності Збройних Сил України та інших військових формувань; контрабанда зброї; розбій; бандитизм; створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток суспільних правовідносин, демократизація державних інституцій неможлива без наступальної боротьби зі злочинністю у різних її проявах. Держава в особі компетентних органів визначає правила поведінки, що спрямовані на гарантування безпеки кожній особі, а також встановлення стану захищеності суспільства та держави від різного роду протиправних посягань на охоронювані інтереси. Порушення цих приписів може призвести до завдання непоправної шкоди ефективній діяльності держави у різних її сферах [11, с. 389; 9, с. 364–365; 10, 60–64].

В умовах складної обстановки в суспільстві, що викликана збройною агресією Російської Федерації до України, яка у подальшому призвела до нестабільної ситуації як у внутрішніх, так і у зовнішніх відносинах за останні роки підвищився рівень злочинності в державі [12]. Також до негативних чинників слід віднести і ряд реформ правоохоронної системи, що потягнуло за собою погіршення ефективності та дезорганізацію працівників правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням легалізації зброї, боєприпасів та інших засобів ураження було присвяче-

но значну кількість робіт. Останнім часом проблеми легалізації зброї знайшли своє відображення у працях О. Ю. Богданець, Г. Ф. Гереги, Є. М. Денисенка, С. В. Діденка, О. А. Журавля, О. О. Косиці, А. К. Кострікіна, М. М. Покогодна, Д. С. Ткачова, Д. С. Чурікова та інших науковців.

Метою дослідження є аналіз досвіду зарубіжних країн в яких діє законодавство про зброю, а також вироблення на цій основі пропозицій, які у подальшому можна імплементувати до проекту закону, яким буде регулюватись порядок обігу зброї в Україні з урахуванням позитивного досвіду іноземних країн.

Виклад основного матеріалу

З постійними ризиками для життя та здоров'я людини, яке викликане збройною агресією РФ проти України, останнім часом населення нашої держави живе у загрозі збройного нападу з боку криміналітету, а також окремих осіб, які мають у своєму володінні зброю та інші засоби ураження. Подібні випадки мали місце на Вінниччині, де вночі невідомі озброєні особи, одягнені у камуфляжну форму та з масками на обличчях, проникли до адміністративного приміщення агрофірми. Погрожуючи пістолетом, зв'язали охоронця й зламали сейф, з якого викрали грошові кошти. Нападники також заволоділи документами підприємства, після чого втекли на автомобілі. Невдовзі правоохоронцями були розшукані та затримані підозрювані особи під час обшуку яких було виявлено та вилучено зброю, набої, рації, інструменти для зламу, тепловізори, біноклі, спецодяг, мобільні телефони, банківські картки, викрадені з фірми гроші та інші речові докази [2]. Також у селі Курилівка Харківської області невідомий у балаклаві під загрозою застосування зброї заволодів грошовими коштами, після чого зробив постріл у повітря і втік. Слідчими ГУНП в Харківській області за фактом події було відкрито кримінальне провадження за ч. 3 ст. 187 КК України [13]. Всі ці події відбувалися з реальною загрозою для життя та здоров'я пересічних громадян.

Хоча в Україні існує дозвільна система, яка регулює питання щодо отримання гро-

мадянами права на носіння та зберігання довгоствольної зброї цивільного призначення, для самозахисту подібна зброя не може бути застосована через низку об'єктивних факторів: по-перше, габарити, що не дозволяють приховано її носити; по-друге, вражаюча дія такої зброї несе більше шкоди, ніж необхідно для самооборони. Тому, постає питання про легалізацію короткоствольної зброї та приховане її носіння з метою забезпечення конституційного права на захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, передбаченого ч. 2 ст. 27 Конституції України, а також для реалізації необхідної оборони, що передбачена ст. 36 КК України [8, с. 29].

Між тим, саме стрілецька зброя стала однією з головних проблем для міжнародної спільноти та безпеки у світі у зв'язку з її надмірним розповсюдженням у всіх регіонах земної кулі. У локальних війнах і конфліктах така зброя користується найбільшим попитом. Причина такої популярності полягає в тому, що стрілецька зброя має відносно низьку ціну, має смертельну дію, зручна у перевезенні, її також легко сховати, вона може використовуватися протягом тривалого часу, проста в користуванні [14, с. 37].

Досліджуючи зарубіжний досвід легалізації зброї, у першу чергу необхідно звернути увагу на досвід Сполучених Штатів Америки. Так, США належить до країн, які легалізували використання вогнепальної зброї і надали її своїм громадянам у вільний доступ. За статистикою, найбільшу кількість вогнепальної зброї у світі на 100 осіб мають США – 90 одиниць [7, с. 115]. Водночас, володіти вогнепальною зброєю у окремих штатах взагалі заборонено. Загалом легалізація зброї у США позитивно вплинула на криміногенну ситуацію в державі. Так, у США кількість загиблих від вогнепальної зброї у 2020 році склала понад 45 тис. громадян, що складає самий великий показник смертності з моменту прийняття закону про вільний обіг зброї в США. Найбільша кількість загиблих від застосування зброї в США припадає на такі штати як: Міссісіпі, Луїзіана, Аляска, Міссурі, Вайомінг та Алабама. Водночас, такі штати як: Гаваї, Массачусетс, Нью-Джерсі, Род-Айленд та Нью-Йорк мають самі низь-

кі коефіцієнти смертності від вогнепальної зброї.

Дані Центру політики насилля США свідчать, що штати з самими високими показниками загальної смертності від вогнепальної зброї в країні – це штати з низькою ефективністю дії законів про попередження насилля з застосуванням вогнепальної зброї та більш високими показниками володіння зброєю. Крім того, штати з самим низьким загальним рівнем смертності від зброї мають один з самих ефективних законів про запобігання насиллю з застосуванням зброї в країні та мають найнижчі показники володіння зброєю.

Виділяючи загальну смертність від зброї (вбивства, самогубства та випадкові перестрілки) у 2020 році (рік за які зібрані повні дані) необхідно зазначити, що загальна чисельність американців, яких було вбито у результаті застосування зброї становить 45222 особи, що на 14% більше ніж у 2019 році – 39707 осіб. Також загальнодержавний рівень смертності від застосування зброї у 2020 році зріс: з 12,10% на 100 тис. населення в 2019 році до 13,73% на 100 тис. населення в 2020 році відповідно [16].

Суд США вважає, що особи мають право володіти тими видами зброї, які використовують у самозахисті чи полюванні. З 2016 року у Техасі набув чинності закон, що дозволяє відкрите носіння зброї, особам, які мають ліцензію. Щорічно в державі продається понад 5 мільйонів одиниць зброї. Продаж напівавтоматичної довгоствольної зброї дозволений у багатьох штатах, також у 30 штатах без дозволу дозволено відкрите носіння зброї, у 14 штатах з дозволом, а у 6 штатах взагалі діє заборона [6, с. 66].

Виходячи з викладеного, слід підтримати думку С. В. Діденка, який зазначив, що зважаючи на такі статистичні данні, що із забороною вільного обігу зброї та посиленням нагляду й контролю за її застосуванням зростає кількість тяжких злочинів. Статистика підтверджує, що там, де приватним громадянам дозволяють володіти зброєю, рівень злочинності падає, особливо швидко скорочується кількість злочинів із використанням вогнепальної зброї. У зв'язку з зазначеним вище, до цікавого висновку дійшов

американський вчений Д. Мастард, який оприлюднив результати своїх досліджень в частині легалізації вогнепальної зброї. Згідно його досліджень, було зроблено висновок, що в штатах, де громадянам дозволено носити при собі зброю, кількість убивств щорічно скорочується на 2% [4, с. 149].

Наступним позитивним прикладом є Швейцарія, яка є однією з найбільш озброєних країн серед цивільного населення. Водночас, рівень злочинності у Швейцарії є один із найнижчих у світі. Відповідно до швейцарського законодавства громадяни мають право купувати зброю з 18 років, і не лише цивільну, а й армійську. Для носіння потрібно мати спеціальний дозвіл, який видається, якщо особа довела необхідність самооборони або оборони інших осіб. Також цікавим є той факт, що резервісти швейцарської армії зобов'язані тримати вдома зброю для того, щоб у разі екстрених ситуацій негайно ставати до оборони своєї держави. Позитивним є те, що існують чіткі правила зберігання, а також створено контролюючий орган, що систематично здійснює перевірки. Законодавством Швейцарії передбачено сувору відповідальність за порушення правил поводження зі зброєю [1, с. 60].

Володіння та зберігання зброї у домашніх умовах суворо регламентовано, наводяться вимоги до сейфів для зберігання зброї, передбачено покарання за порушення таких правил. Громадяни Швейцарії несуть відповідальність за втрату власної зброї, в тому числі кримінальну за тяжкі злочини, скоєні з вкраденої зброї [8, с. 32].

Цікавий досвід легалізації вогнепальної зброї має Фінляндія. Фінляндія – це одна з найбільш озброєних країн Європи, і що цікаво фіни теж колись воювали з Росією. На 5 млн. населення країни припадає понад 1,5 млн. ліцензій на вогнепальну зброю. У цій країні, володіння і використання вогнепальної зброї регулюється спеціальним законом прийнятим у 1998 році. Насправді законодавство Фінляндії складно назвати ліберальним. На кожну одиницю зброї потрібно отримувати окрему ліцензію в місцевій поліції, хоча кількість зброї якою може володіти одна людина – необмежена. За згодою власника ліцензії, зброю можуть використо-

увати інші люди. Якщо у власника більше п'яти одиниць вогнепальної зброї він має зберігати їх в спеціально виділеному місці, яке також перевіряє місцева поліція.

За деякими виключенням, не можна перебувати із зарядженою зброєю в громадських місцях. Складно отримати ліцензію на зброю, придбану для самооборони. Серед причин отримання ліцензії фіни вказують переважно спорт чи полювання. Причиною відмови в отриманні ліцензії може бути кримінальне минуле заявника, та навіть водіння в нетверезому стані. Загалом до питання видачі ліцензій ставлять дуже суворо, і можуть легко анулювати її за вчинення навіть не кримінального злочину чи порушення умов зберігання або використання зброї. Цікаво, що фінам легше отримати ліцензію на пістолети ніж на рушниці. Це чудово проілюстровано статистикою – за даними правоохоронців Фінляндії на руках в громадян наразі перебуває понад 290 тис. пістолетів та револьверів [5].

У Франції основним законодавчим актом, що регулює правила придбання й використання громадянами вогнепальної зброї, є Закон «Про зброю» 1939 року. Він і досі є базовим у питаннях не лише носіння та використання зброї, а й регулювання відносин виробництва, торгівлі зброєю, тощо. У ньому міститься низка основних вимог щодо оформлення попередніх заявок на виготовлення, одержання дозволів на виробництво, порядок здійснення контролю за виробництвом і торгівлею тощо.

Водночас, досліджуючи позитивні риси законодавства іноземних країн про легалізацію зброї, не можна оминати увагою і законодавство зарубіжних країн де прийняття закону про зброю мав негативний характер. Так, необхідно звернути увагу на досвід Австралії, де у 1996 році уряд Австралії заборонив володіння багатьма видами вогнепальної зброї. Наслідки були такими ж, як і у Великій Британії. Кількість збройних пограбувань за вісім років дії закону зросла на 59%. Ірландія заборонила і конфіскувала величезну кількість стрілецької зброї у 1974 року. З того часу кількість убивств у країні зросла вп'ятеро. Ямайка заборонила острів'янам володіти будь-якою вогнепальною зброєю у

1974 році, і кількість убивств після прийняття закону збільшилася з 11,5 осіб на 100 тис. населення у 1973 році до 41,7 осіб у 1980 році відповідно [3, с. 328–329].

Українські вчені Г. Ф. Герета, О. О. Зарубінський, Б. М. Петренко, Р. В. Старовойтенко досліджуючи країни Європейського Союзу, які мають збройне законодавство дійшли до висновку, що у країнах ЄС простежується відносно низький інтерес громадян до зброї, кожен дев'ять з десяти громадян не мають і не планують мати зброю для самозахисту. Країною з найбільшою у відсотках кількістю зброї для самозахисту в Євросоюзі є Литва, однак автори звертають увагу, що в цій країні в абсолютних показниках лише 0,7 на 100 громадян, які мають цивільну зброю (найнижчий показник в Європі), а показники індексу вбивств на 100 тис. населення вищі за розвинені країни ЄС. Серед власників зброї лише 14% європейців придбали її для самозахисту. Також дослідники слушно звертають увагу, що Європейські країни вирізняються найбільшою безпекою у світі і мають найнижчі показники індексу вбивств на 100 тис. населення. Загальним трендом для Євросоюзу є посилення відповідальності за нелегальне чи надмірне використання вогнепальної зброї, особливу увагу приділено профілактиці масових невмотивованих убивств, проявам тероризму тощо [15, с. 61].

Досліджуючи питання пов'язані з легалізацією зброї, також необхідно відмітити, що Україна наразі є єдиною державою на території Європи, де залишається не вирішеним питання легального продажу та носіння вогнепальної зброї. Такий стан речей в перспективі лише негативно вплине на криміногенну обстановку в державі. Тим більше, з урахуванням збройної агресії РФ проти України де велика кількість «трофейної» зброї та інших засобів ураження з тих чи інших причин не мають належного контролю з боку правоохоронних органів України, така неконтрольованість зброї у перспективі може стати у нагоді окремим особам та групам осіб для здійснення терористичних актів, вчиненні дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення дер-

жавної влади, посяганні на територіальну цілісність і недоторканність України чи на життя державного чи громадського діяча, диверсії, перешкоджанні законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, контрабанді зброї та боеприпасів до неї, умисних вбивств, розбоїв з застосуванням зброї, бандитизму, створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, нападу на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами та ряду інших кримінальних правопорушень.

Як бачимо, легалізація вогнепальної зброї – це не просто технічне надання згоди державою на володіння зброєю її громадянами. Це є складним процесом, який вимагає взяття до уваги цілого комплексу складових: від підтримки громадської думки до спроможності держави здійснювати реальний контроль за зброєю та забезпечувати належний рівень безпеки громадян [15, с. 123]. При цьому, значну роль у виборі стратегії суспільної безпеки у перспективі буде відігравати закон про зброю, основна мета якого – правове регулювання обігу зброї з урахуванням існуючих викликів, які мають місце в нашій державі.

Висновок

Аналізуючи викладене вище, необхідно відмітити наступне:

1. Ухвалення нормативно-правового акту на рівні закону з урахуванням досвіду розвинених країн, які на належному рівні спромоглися ефективно налаштувати правову систему держави та мають найнижчі показники злочинності з використанням зброї є необхідним та вирішить низку проблем по захисту громадянами свого життя та здоров'я, а також життя та здоров'я інших осіб та власності від протиправних посягань з боку порушників закону.

2. Ухвалення такого закону передбачає систему навчання майбутніх власників зброї, створення реєстрів обліку цивільної зброї, а також розширить права громадян для реалізації свого конституційного права на захист, як це реалізовано у Франції, Швейцарії, Фін-

ляндії, Литві, Сполучених Штатах Америки та ряду інших зарубіжних країн.

3. До негативних наслідків прийняття закону про зброю можна віднести наступні чинники: збільшення кількості осіб, засуджених за перевищення меж необхідної оборони; небезпека для поліції при затриманні підозрюваних осіб у вчиненні злочинів; велика ймовірність потрапляння зброї до рук криміналітету тощо.

Як бачимо, складність прогнозування наслідків є однією з основних причин того, що питання доцільності легалізації зброї в Україні залишається дискусійним та досить довгий час не вирішеним.

Література

1. Богданець О. Ю., Хлестун І. А., Пряміцин В. Ю. Легалізація цивільної зброї: специфіка, правова основа та іноземний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021, № 9. С. 57–60.

2. Вчинили озброєний розбійний напад на агрофірму на Вінниччині: оперативники та бійці КОРДу затримали чотирьох злочинців на Київщині. URL: <https://mvs.gov.ua/news/vcinili-ozbrojenii-rozbiinii-napad-na-agrofirmu-na-vinnicini-operativniki-ta-biici-kordu-zatrimali-cotiryox-zlocinciv-nakiyivshhinivideo> (Дата звернення: 27.09.2023).

3. Діденко С. В. Адміністративно-правове забезпечення обігу та застосування зброї в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Відкрит. міжнарод. ун-т розв. люд. «Україна». Київ, 2016. 443 с.

4. Діденко С. В. Проблеми легалізації зброї в різних зарубіжних країнах. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018, Вип. 2 (3). С. 148–151.

5. Закордонний досвід: фіни та зброя. URL: <http://gunportal.com.ua/5742/2015/09/07/zakordonnij-dosvid-fini-ta-zbroya/> (Дата звернення: 01.10.2023).

6. Івоніна А. Зарубіжний досвід легалізації вогнепальної зброї. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/84675/1/Koibichuk_efficiency%20of%20decision-making.pdf#page=66 (Дата звернення: 01.10.2023).

7. Колосюк А. М. Легалізація зброї як каталізатор розвитку соціальної відповідаль-

ності суспільства. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 11(149). С. 113–118.

8. Косиця О. О., Ткачов Д. С. Позитивний досвід країн Європи та США щодо легалізації зброї цивільного призначення та можливості його застосування в Україні. *Правові горизонти*. 2017 № 3 (16). С. 28–33.

9. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.

10. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 59–65.

11. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Актуальні проблеми удосконалення окремих положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 388–391.

12. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В. Удосконалення окремих положень статті 216 Кримінального процесуального кодексу України в контексті протидії воєнізованим або збройним формуванням. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XIII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 лист. 2022 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 73–75.

13. На Харківщині невідомий здійснив розбійний напад на АЗС. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/792171.html> (Дата звернення: 27.09.2023).

14. Романов О. Міжнародно-правове регулювання обігу зброї у світі та національний досвід України. *Юридичний журнал*. 2005. № 12. С. 36–45.

15. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю / Г. Ф. Гергега, О. О. Зарубінський, Б. М. Петренко, Р. В. Старовойтенко. Київ: Видавничий дім –АДЕФ-Україна, 2015. 152 с.

16. States with Weak Gun Laws and Higher Gun Ownership Lead Nation in Gun Deaths, New Data for 2020 Confirms. URL: <https://vpc.org/states-with-weak-gun-laws-and-higher-gun-ownership-lead-nation-in-gun-deaths-new-data-for-2020-confirms/> (Date of application: 01.10.2023).

Lutsenko Yu. –

Doctor of Law, professor

**LEGAL PROBLEMS OF ARMS
LEGALIZATION: NATIONAL AND
FOREIGN EXPERIENCE**

The article highlights problematic issues related to the legalization of weapons, taking into account national and foreign experience. The foreign experience of the legalization of weapons in France, the USA, Switzerland, Finland, Lithuania, Australia, Great Britain was studied.

The study found that countries with effective gun violence prevention laws had a low overall gun death rate. Swiss citizens bear strict liability for the loss of their own weapons, including criminal liability for serious crimes committed with stolen weapons. In the EU countries, there is a low interest of citizens in weapons, every nine out of ten citizens do not have and do not plan to have weapons for self-defense. The general trend for the EU is to increase responsibility for the illegal or excessive use of firearms. In the EU countries, special attention is paid to the prevention of mass unmotivated murders, manifestations of terrorism, etc.

It was emphasized that currently Ukraine remains the only state in Europe where the issue of legal sale and carrying of firearms remains unresolved, which in the long run will only negatively affect the criminogenic situation in the state.

Key words: *crime; fight against crime; illegal arms trafficking; arms trade; necessary defense; prevention of violence; terrorism; committing actions aimed at the violent change or overthrow of the constitutional order or at the seizure of state power; encroachments on the territorial integrity and inviolability of Ukraine; sabotage; obstructing the legal activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations; arms smuggling; brigandage; gangsterism; creation of paramilitary or armed formations not provided for by law*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., доцент, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9987-0484>

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.26

У статті вказано, що сучасні події, які переживає українське суспільство, характеризуються підвищеною конфліктністю, наявністю значної кількості публічно-правових спорів. А тому проблема розуміння сутності цих конфліктів та знаходження ефективних шляхів їх вирішення є надзвичайно актуальною. Здійснено аналіз понять «публічно-правовий спір», «конфлікт», «медіація». Зазначено інформацію про особливості процедури медіації загалом. Вказано про можливість звернення військовослужбовців до командирів, вищого керівництва, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з рапортами, заявами, скаргами для захисту своїх прав та законних інтересів. Виокремлено необхідність застосування медіації при вирішенні суперечок військового характеру.

Ключові слова: публічно-правовий спір, конфлікт, медіація, військова сфера, захист прав та інтересів, звернення.

Постановка проблеми

Військова служба в Україні доволі часто супроводжується певними конфліктами між представниками керівного складу командування та військовослужбовцями. Російсько-українська війна також показала наявність ряду суперечностей, непорозумінь серед мобілізованих, командирів, членами їх сімей, представниками влади. До того ж, такі конфлікти можуть набувати публічного, масового, внутрішньодержавного характеру. У результаті це позначається на ефективності функціонування ЗСУ зокрема та оборонного сектору в цілому. Саме тому, натепер

одним із стратегічних завдань держави є пошук найбільш лояльних, сприятливих та швидких засобів і способів вирішення цих конфліктів.

Одним із альтернативних шляхів вирішення публічно-правових спорів у військовій сфері є інститут медіації, впровадження якого сприятиме налагодженню соціального діалогу між представниками публічної влади та військовослужбовцями або членами їх сімей.

Стан дослідження проблеми

Інститут процедури медіації у публічно-правових спорах був предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як Н. Бондаренко-Зелінської, В. Баранової, Є. Борисової, Г. Єрьоменко, О. Лисенко, Н. Осіпової, Т. Подковенко, О. Спектр, Л. Сало та інших. Водночас дане питання потребує подальших наукових пошуків.

Метою даної статті є виокремлення особливостей застосування процедури медіації у публічно-правових спорах, а також дослідження переваг медіації у військовій сфері.

Виклад основного матеріалу

Сучасні події, які переживає українське суспільство, характеризуються підвищеною конфліктністю, наявністю значної кількості публічно-правових спорів. А тому проблема розуміння сутності цих конфліктів та знаходження ефективних шляхів їх вирішення є надзвичайно актуальною. Для кращого розуміння цього питання варто на початку

з'ясувати зміст таких понять, як «публічно-правовий спір» та «конфлікт».

Щодо трактування поняття «публічно-правовий спір», то на думку В. Шавінського під ним доцільно розуміти юридичний конфлікт, що виник між органом публічної адміністрації при реалізації ним владних повноважень та фізичною чи юридичною особою, права якої порушені діями чи бездіяльністю органу публічної адміністрації [1, с. 75]. Науковець В. Б. Авер'янов зазначає, що виникнення публічно-правового спору є відповідною правовою реакцією на конфліктну ситуацію, яка відображає сутність об'єктивних і суб'єктивних суперечностей, що склалися й виявляються в протистоянні сторін; це така ситуація, коли сторона правових відносин, які виникли у сфері виконавчої влади чи місцевого самоврядування, досягаючи поставленої мети, допускає вторгнення в реалізацію суб'єктивних прав іншої сторони або створює умови, за яких стає неможливою реалізація таких прав. Факт існування конфліктної ситуації сам по собі не породжує публічно-правовий спір. Останній виникає лише після вчинення юридично значущих дій, спрямованих на вирішення конфліктної ситуації, яка виникла в конкретних матеріальних правовідносинах, коли одна зі сторін приймає рішення просити допомоги та втручання третьої сторони, яка зможе вирішити вказаний спір. Третьою особою при цьому може виступити як суд, так і інші особи [2, с. 124]. На підтримку такого пояснення публічно-правового спору виступають багато інших науковців, виокремлюючи при цьому основні його ознаки. Для прикладу, К. О. Тимошенко пропонує виділяти наступні ознаки публічно-правового спору: 1) виникнення з публічно-правових відносин; 2) в основі спору лежить юридичний конфлікт між сторонами названих правовідносин; 3) особливий суб'єктний склад: хоча б одним з учасників такого спору, як правило, є орган чи посадова особа, наділена публічно-владними повноваженнями, покладеними на неї законодавством, та уповноважена приймати рішення (вчиняти дії), які стосуються прав та обов'язків іншого суб'єкта – учасника правовідносин; 4) предметом спору є протиправ-

ні рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень; 5) предметом судового захисту в такому спорі є суб'єктивні права (публічні й приватні), свободи та, за певних умов, охоронювані законом інтереси сторони спору – приватної особи; 6) підставою виникнення спору є порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод чи охоронюваних законом інтересів іншого (інших) учасників правовідносин, а також невиконання ним обов'язків, встановлених законодавством, або втручання в компетенцію іншого суб'єкта – носія публічної влади; 7) таке порушення (втручання) має бути вчинене саме в процесі реалізації названим суб'єктом своїх публічно-владних повноважень [2, с. 124].

Додатково під час розгляду питання публічно-правового спору потрібно розуміти, що серцевиною цього спору є наявність конфліктної ситуації, яка в подальшому може спровокувати порушення прав та законних інтересів певних осіб.

Термін «конфлікт» походить від латинського слова «conflictus», що у точному перекладі означає «зіткнення», а в доволіному – «протидія», «протиборство». Сьогодні виокремлюють різні визначення конфлікту, але всі вони підкреслюють наявність протиріччя, яке приймає форму розбіжностей, якщо мова йде про взаємодію людей [3, с. 238].

У публічній сфері конфлікт є процесом суперечливої взаємодії, що спричиняє розбіжності між суб'єктом владних повноважень та фізичними, юридичними особами. У військовій площині таким суб'єктом владних повноважень виступає, в першу чергу, Міністерство оборони України, як центральний орган виконавчої влади і військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України. Коли йдеться про розгляд питань щодо забезпечення учасників бойових дій земельними ділянками, то суб'єктом владних повноважень, як правило, є відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, які передають земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених нормами земельного законодавства.

Варто зазначити, що в процесі вирішення публічно-правового спору, можна використовувати різні правові методи та засоби. Однак, найбільш доцільним і прийнятним на сьогодні вважаємо застосування саме медіаційної процедури.

У дослідженнях вітчизняних науковців розкриті різні підходи щодо трактування поняття «медіація». Так, на думку Г. Єрьоменко, «медіація – це процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна третя сторона – медіатор (посередник), яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору і активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнить всіх учасників переговорів» [4]. У дослідженнях Н. Бондаренко-Зелінської, поняття медіація визначено «як переговори за участю нейтрального посередника (медіатора), добровільний і конфіденційний процес, у якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає конфліктуючим сторонам досягти взаємоприйнятної угоди; як метод, за яким сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом – угодою, тобто нічого не вирішується без згоди сторін» [5, с. 164]. Разом з тим, у нормах Закону України «Про медіацію» закріплені так звані «правила проведення медіації», під якими слід розуміти «порядок та методика проведення медіації, права та обов'язки учасників медіації, визначені договором про проведення медіації або затверджені суб'єктом, що забезпечує проведення медіації, відповідно до вимог цього Закону» [6].

Особливості процедури медіації полягають у наступному: а) участь сторін спору у процесі медіації є добровільною, медіатор вільно обирається сторонами, а кожна сторона має можливість у будь-який момент вийти з процесу; б) у медіації сторони самостійно приймають рішення. Медіатор на відміну від суду, жодних рішень щодо спірного питання не виносить і не дає жодних рекомендацій; в) медіація – це процес, у якому нічого не вирішується без згоди сторін спору. Під час медіації всі рішення приймаються тільки за взаємною згодою сторін,

обидві сторони добровільно беруть на себе обов'язки виконувати прийняті ними рішення. Зрозуміло, що сторони роблять це лише тоді, коли задоволені такими рішеннями. Під час судового розгляду діє принцип обов'язковості судового рішення; г) основна мета медіації – пошук порозуміння, тобто за допомогою посередника обговорюються різні варіанти вирішення конфлікту та спільно обирається той із них, який обидві сторони вважатимуть найкращим. Медіація дає можливість зберегти відносини на перспективу; д) ризик медіації є мінімальним, оскільки кожна сторона в будь-який момент може відмовитися від продовження процесу переговорів; е) процес медіації є відносно нетривалим та економічно вигідним для сторін порівняно із судовою процедурою вирішення спору [7, с. 32].

Особливо гострою на даний час стоять питання, пов'язані із захистом прав та інтересів військовослужбовців. Зокрема, вони стосуються некомпетентності командирів, інтенсивності проведення боїв, залучення до військових операцій невідготовлених осіб, забезпечення учасників бойових дій земельними ділянками тощо. В сукупності ці питання впливають як на правове становище мобілізованих, так і авторитет ЗСУ, захист країни, захист національних інтересів. Тут виникає необхідність у негайному розв'язанні цих конфліктів, знаходженні взаємопорозуміння між їх учасниками, створенні ефективної системи морального й психологічного забезпечення військовослужбовців.

На рівні військової сфери, щодо публічно-правових спорів військового характеру, медіація може відігравати визначальну роль. Більш детально наведемо аргументи на користь такого твердження.

Кожен військовослужбовець має право на звернення, на захист своїх прав. Згідно Закону України «Про звернення громадян» [8] таке звернення має бути розглянуте в межах розумних строків. З посиланням на норми цього Закону [8] передбачено звернення, які можуть розглядатися та вирішуватися невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня отримання їх у разі, якщо вони не потребують додатково-

го вивчення, а також зазначено загальний строк – один місяць, що за необхідності може бути продовжений до 45 днів.

Рапорт – це вид службового документа ЗСУ. Рапорт є аналогом заяви в цивільному документообігу. Рапорт – це усне чи письмове звернення військовослужбовця до вищого по посаді чи званню з викладом питань службового або особистого характеру. Рапорт – це можливість для військового реалізувати власні права та інтереси. Проте розгляд рапорту може затягуватись, що прямо впливає на розв'язання проблеми, а відповідно є порушенням прав [9]. Надалі законодавство говорить, що у випадку, коли командир військової частини не розглядає рапорт, то є можливість звертатись до вищого керівництва, писати заяви та скарги щодо відсутності належного реагування на ці рапорти, а також апелювати до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Разом з тим, у процесі розгляду таких звернень виникає ряд конфліктів, та й часто самі звернення виступають самостійними конфліктами. Проходження вищезазначеної нами процедури розгляду рапортів військовослужбовців у дуже частих випадках веде до їх поширення, зростання емоційної напруги, неприязні й агресії, погіршення комунікації. Такі конфлікти здатні викликати порушення соціально-психологічного клімату, зниження ефективності діяльності військовослужбовців, чинити негативний вплив на розвиток особистості.

Аналогічно можна говорити про наявність конфліктів щодо виділення земельних ділянок учасникам бойових дій. Деколи українські захисники скаржаться, що їм не вистачає земельних ділянок навіть у рідному селі, а тим часом посадовці й наближені до них оточення отримують привабливі земельні площі. Буває так, що учасники бойових дій місяцями, роками чекають відповіді від органів місцевого самоврядування про виділення їм землі. Як наслідок, такі нездорові ситуації породжують недовіру до влади, розчарування, хронічний стан незахищеності. Для того, щоб не допустити цих негативних наслідків, які безумовно в подальшому можуть вплинути на розвиток

подій в державі, необхідно сідати за стіл «переговорів», знаходити компроміси, залучати третіх осіб (медіаторів) і виключно мирним шляхом вирішувати наявні суперечки й непорозуміння.

Висновки

Поряд з «агресивними» способами вирішення конфліктних ситуацій наявні більш «м'які», ті, які є більш доцільними й ефективними при врегулюванні спорів із суб'єктом владних повноважень та фізичними, юридичними особами.

Класичною моделлю мирного розв'язання суперечки є саме медіація, яка ґрунтується на принципах добровільності, конфіденційності, незалежності, відповідальності тощо. Однак, оскільки публічно-правовий спір є специфічним видом спору, особливо, коли йдеться про публічно-правові спори військового характеру, то дотримуватись традиційних принципів досить складно, а у деяких випадках взагалі неможливо. Наприклад, принцип конфіденційності полягає у тому, що інформація, яка стала відома відповідним сторонам, не підлягає розголошенню. Разом з тим, з огляду на широке коло учасників військової сфери та її особливої публічності майже неможливим видається дотримання даного принципу. Тому застосування медіації в більшості випадків може мати видозмінний характер, відмінний від усталеного.

Важливою проблемою на шляху реалізації інституту медіації у публічно-правових спорах є сумнівність виконання медіаційної угоди, що прямо залежить від високої правосвідомості учасників цих спорів.

Попри те, що на сьогодні наявні ряд дискусій і суперечностей щодо застосування медіації при вирішенні публічно-правових спорів, а особливо спорів військового значення, даний шлях є найбільш прийнятним, цивілізованим, а саме основне – мирним для українського суспільства.

Література

1. Шавінський В. Публічно-правовий спір як категорія адміністративно-правової науки. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 73-77.

2. Скочиляс-Павлів О. В. Публічно-правовий спір як предмет розгляду в адміністративних судах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: юриспруденція*. 2014. № 9-2. С. 123-126.

3. Сергієнко Т. Конфлікти в колективі і роль керівника у їх вирішенні. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2012. № 48. С. 236-242.

4. Єрмоєнко Г. Медіація як спосіб вирішення спорів. URL: <http://innovations.com.ua>.

5. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: європейський досвід для України. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 162-165.

6. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2022. № 7. Ст. 51.

7. Сало Л. Б. та ін. Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади: практичний посібник. Дрогобич: Коло, 2009. 112 с.

8. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>.

9. Що потрібно знати військовослужбовцям для захисту своїх прав. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/shcho-potribno-znati-viyskovosluzhbovcyam-dlya-zahistu-svoiyh-prav.html>.

Kravchuk M.

FEATURES OF THE APPLICATION OF THE MEDIATION PROCEDURE IN PUBLIC-LEGAL DISPUTES

The article indicates that the current events experienced by Ukrainian society are characterized by increased conflict, the presence of a significant number of public and legal disputes. And therefore, the problem of understanding the essence of these

conflicts and finding effective ways to resolve them is extremely urgent. An analysis of the concepts «public legal dispute» and «conflict» was made. It was found that in the public sphere, conflict is a process of contradictory interaction, which causes disagreements between the subject of authority and natural and legal entities. In the military sphere, the Ministry of Defense of Ukraine acts as a subject of such authority, first of all, as the central body of executive power and military management, under which the Armed Forces of Ukraine are subordinate. When it comes to consideration of issues related to the provision of land plots to combatants, the subject of authority is, as a rule, the relevant executive authority or local self-government body, which transfers land plots of state or communal property into ownership in accordance with the powers determined by the norms of the land legislation.

Information about the features of the mediation procedure in general is indicated. It is indicated that servicemen can apply to commanders, senior management, the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine with reports, statements, and complaints to protect their rights and legitimate interests. The necessity of using mediation in resolving disputes of a military nature is highlighted. This is explained by the fact that a number of conflicts arise in the process of consideration of military servicemen's appeals, and often the appeals themselves are independent conflicts. Going through the procedure for considering reports in very frequent cases leads to their spread, the growth of emotional tension, hostility and aggression, and the deterioration of communication. Such conflicts can cause a disturbance in the socio-psychological climate, a decrease in the effectiveness of servicemen's activities, and have a negative impact on personality development. In order to prevent these negative consequences, which will definitely affect the development of events in the state in the future, it is necessary to choose exclusively peaceful ways of resolving these disputes, one of which is mediation.

Key words: public legal dispute, conflict, mediation, military sphere, protection of rights and interests, appeal.

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ

**ПЕТРОВСЬКА Світлана Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ, Сумська філія, кафедра
соціально-економічних дисциплін**

<https://orcid.org/0000-0002-1992-4161>

e-mail: sv_pet@ukr.net

**ЛУК'ЯНИХІНА Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет внутрішніх справ, Сумська філія, кафедра
соціально-економічних дисциплін**

<http://orcid.org/0000-0002-0326-9983>

e-mail: elenaluk2006@gmail.com

УДК 331.45:349.2

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.27

На підставі дослідження різноманітних наукових підходів, побудовано визначення змісту, особливостей, призначення та сутності принципів правового регулювання охорони праці. Розглянуто положення міжнародних нормативно-правових актів та національного законодавства з питань охорони праці та принципів її організації. Сформульовано та наведено перелік принципів правового регулювання охорони праці в Україні.

Ключові слова: охорона праці, принципи охорони праці, організація охорони праці, правове регулювання охорони праці.

Постановка проблеми

У будь-якій сучасній демократичній державі, орієнтованій на всеосяжне забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина, велике значення має питання охорони праці. Це стосується і України, що підтверджується Конституцією України в якій вказано: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю» [1]. Для забезпечення декларованих Основним законом вимог побудовано спеціальний механізм правового регулювання, який засновується на системі відправних начал, принципів, що відображають його цінність, призначення та особливості. У той же час, як зазначає

К. Ю. Мельник, «національне законодавство у сфері охорони праці закладалося ще за часів Радянського Союзу та включає в себе численні нормативно-правові акти різного рівня та різних історичних періодів, які не завжди відповідають сучасним реаліям» [2, с. 158].

Стан дослідження проблеми

Принципи правового регулювання є однією з «класичних» проблем як теорії держави і права, так і галузевих юридичних дисциплін. Загальні ознаки цієї категорії опрацьовувались у наукових працях С. С. Алексєєва, Н. Б. Болотіної, В. В. Копейчикова, М. І. Матузова, В. Д. Ткаченко, та багатьох інших. Принципам охорони праці приділялась увага в роботах Н. В. Драгоманова, В. М. Єрмоленко, Ю. Ю. Івчука, О. М. Обушенко, О. О. Погрібного, О. В. Пожарової та інших. Незважаючи на велике коло наукових праць, на сьогоднішній день не вироблено єдиного доктринального підходу стосовно змісту та переліку принципів правового регулювання охорони праці, що багато в чому пов'язано з динамічністю даної сфери, а також з принципово новими викликами, що постали перед Україною в умовах пандемії коронавірусу та воєнного стану.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є встановити зміст принципів правового регулювання охорони праці

ці. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати низку наступних завдань: по-перше, визначити поняття принципів правового регулювання охорони праці; по-друге, класифікувати дані принципи та розкрити значення кожного з них.

Наукова новизна дослідження

Новизна наукового дослідження виражена в тому, що в цій роботі крізь призму новітнього авторського підходу систематизовано та представлено у єдиному комплексі поняття, особливості та перелік принципів правового регулювання охорони праці.

Виклад основного матеріалу

Дослідження варто почати із опрацювання внутрішніх аспектів розуміння принципів правового регулювання охорони праці. Їх основою є складна полінаукова категорія «принцип» (від латинського терміну «*principium*» – початок, основа), що в тлумачній словниковій літературі розкривається, як основа устрою, дії механізму, вихідне положення, ідея якогось вчення, вихідна засада системи, внутрішнє переконання в чомусь і таке інше [3, с. 1125].

У теорії права вчені пропонують різні визначення даної категорії. У дослідженні А. М. Колодія надається розгорнуте визначення принципів права: це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірні підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [4, с. 27; 5, с. 207-208].

У контексті аналізу позиції дослідника вважаємо важливим наголосити на впливі принципів на узгодженість (внутрішню єдність та несуперечливість) окремих підзаконних нормативно-правових актів, які визначають окремі напрямки роботи, взаємодії окремих підрозділів певного відомства (органу, підрозділу тощо), виступаючи основою для подальшої розбудови системи законодавства, перешкоджаючи будь-яким спробам порушення цілісності тієї сфери, у якій встанов-

лені дані принципи, визначаючи доцільність та спрямованість подальшого реформування даної сфери.

Згідно визначення В. І. Фелика зміст принципів є складним, адже це одночасно: 1) основоположні засадничі ідеї, на яких ґрунтується правова система; 2) імперативні норми, що лежать в основі правового регулювання та діяльності держави; 3) стійкі, але динамічні основоположні засади, що сформувалися в конкретний історичний період; 4) основні ціннісні орієнтири права та правового регулювання [6, с. 53-54].

Цікавим у даній позиції є те, що дослідник одночасно виділяє дві складові принципів – динамічність та сталість. Дійсно, ми також стоїмо на тому, що дані складові мають місце з огляду на сутність принципу, який формується на стику правової та ідеологічної сфери. Саме сфера ідеології, устоїв, прийнятих у суспільстві на певному етапі його розвитку, тяжіє до сталості, непорушності, традиційності, історичного коріння. Правова ж сфера, навпаки, покликана віднаходити новітні шляхи регулювання суспільних відносин, резонувати під впливом новітніх суспільних викликів. Позначаються на більшій динамічності останньої і популізм у політичній сфері, прагнення з боку вищого політичного керівництва здобути електоральні переваги за рахунок впровадження змін у систему законодавства.

Сутність принципів правового регулювання охорони праці розкриває у своїй роботі А. О. Єфремова, яка тлумачить принципи охорони праці як такі засадничі ідеї, що визначають спрямованість та зміст державного регулювання у сфері охорони праці, характеризуються системністю та взаємоузгодженістю, загальнозначущістю, загальнообов'язковістю, стабільністю, предметною визначеністю, універсальністю, регулятивністю [7, с.83].

Зауважимо, що запропоноване дослідницею визначення є досить загальним та не розкриває особливостей сфери охорони праці як такої, що вважаємо досить важливим з урахуванням необхідності втілення доктринальних позицій на практиці у ході розбудови механізму управління ризиками в царині охорони праці на рівні всієї держави.

Аналізуючи зміст принципів правового регулювання охорони праці у сільському господарстві Є. А. Третьяков наводить більш комплексне, засноване на проблемних аспектах галузі визначення, у якому розуміє останні як закріплені на законодавчому рівні найбільш загальні, вихідні положення, основні засади, керівні настанови, які визначають головні правила для створення належних, безпечних і здорових умов праці, які запобігають нещасним випадкам та професійним захворюванням, сприяють адаптації трудових процесів до здібностей працівника з урахуванням стану його здоров'я і психологічного стану, що узгоджується з принципами захисту здоров'я працівників [8, с.163].

Узагальнюючи вищенаведені наукові концепції щодо розуміння принципів, відмітимо, що принципи правового регулювання охорони праці – це сукупність вихідних ідей, основоположних засад, фундаментальних положень, відповідно до яких будується, спрямовується та розвивається механізм правового регулювання суспільних відносин, які виникають в сфері охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях.

В процесі побудови класифікації даних принципів, необхідно звернути увагу на декілька нормативно-правових документів, які закріплюють ці вихідні засади. Так, на міжнародному рівні це Директива Ради ЄЕС від 12.06.1989 про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЄЕС). У статті 1 документу зазначено, що Директива має на меті запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі. З цієї метою вона містить загальні принципи запобігання професійним ризикам, забезпечення безпеки та охорони здоров'я, усунення факторів ризику та аварійних ситуацій, інформування, консультування, збалансованої участі відповідно до національних законодавств та/або практик, підготовку працівників або їхніх представників, а також загальні настанови для запровадження зазначених принципів [9].

Принципи охорони праці частково знаходять своє відображення у Кодексі законів про працю України від 10.12.1971 №322-

VIII, в статті 153 якого йдеться мова про те, що: 1) забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на роботодавця; 2) умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці; 3) роботодавець повинен впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, що запобігають виробничому травматизму, і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань у працівників; 4) роботодавець не вправі вимагати від працівника виконання роботи, що становить явну небезпеку для життя працівника, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці і таке інше [10].

Вищевказані положення Кодексу законів про працю України наштовхують нас на думку про їх співвідношення з новітніми викликами, що постали перед Україною в умовах воєнного стану. Так, очевидно, що постійні артилерійські обстріли, відсутність доступу до електроенергії, тепло-, водопостачання не є комфортними для праці умовами, проте об'єктивно не залежать від роботодавця та наявних у нього можливостей облаштування робочого місця свого працівника. Дані нові виклики сучасності породжують необхідність відповідних змін у трудовому законодавстві.

Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 №2694-XII не закріплює принципи державної політики в галузі охорони праці, які важливо розглянути в рамках даного наукового дослідження. Відповідно до статті 4 Закону, державна політика в галузі охорони праці базується на принципах: 1) пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці; 2) підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництв, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці; 3) комп-

лексного розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони довкілля; 4) соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; 5) встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності; 6) адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану; 7) використання економічних методів управління охороною праці, участі держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень на ці цілі, отримання яких не суперечить законодавству; 8) інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці; 9) забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому та державному рівнях; 10) використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва [11]. Окремо як новітні принципи можемо також розглядати забезпечення вільного доступу до укриттів, їх належного облаштування та санітарного стану, а також контроль за дотриманням співробітниками чітких алгоритмів дій у разі оголошення повітряної тривоги та корегування своєї роботи з їх урахуванням.

Висновки

Отже, на сьогоднішній день в нормативних положеннях національного та міжнародного рівня, якими регламентовано різноманітні аспекти охорони праці на під-

приємствах, в установах та організаціях всіх форм власності, представлено велике коло принципів вказаної категорії. Проте в більшості випадків вихідні засади, що виділяються в офіційних документах, стосуються процесу організації охорони праці, а не правового регулювання суспільних відносин, що при цьому виникають. В умовах постійних артилерійських обстрілів, відсутності доступу до електроенергії, тепло-, водопостачання, що об'єктивно не залежать від роботодавця та наявних у нього можливостей облаштування робочого місця свого працівника, виникає необхідність відповідних змін у трудовому законодавстві, у тому числі на рівні окремих принципів. Враховуючи викладене, ми сформулювали перелік ключових принципів правового регулювання охорони праці, який включає в себе:

1) принцип верховенства права – передбачена положеннями Конституції України вихідна засада, згідно з якою регулювання суспільних відносин в галузі охорони праці відбувається виключно за рахунок юридичних норм, враховуючи те, що право виступає основоположним та єдиним регулятором суспільних відносин на території України;

2) принцип законності – основоположна ідея, яка визначає вимогу неухильної та повної відповідності дій суб'єктів правових відносин в сфері охорони праці положенням галузевих законодавчих та підзаконних нормативних документів;

3) принцип поєднання законодавчого та локального регулювання охорони праці – згідно із даним принципом юридичний регламент охорони праці на підприємствах, установах та організаціях відбувається за рахунок законодавчих норм, які закладають основи всіх механізмів забезпечення безпечних та нешкідливих умов трудової діяльності, а також норм локальних актів – документів з питань охорони праці виданих керівництвом підприємств, установ або організацій з урахування специфіки та галузі роботи останніх;

4) принцип поєднання управління та контролю охорони праці – відповідно до цієї юридичної засади охорона праці на підприємствах, установах та організаціях повинна

постійно контролюватись як з боку спеціально уповноважених органів державної влади, так і в межах внутрішніх управлінських відносин, безпосередньо роботодавцем.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Мельник К. Ю. Проблеми вдосконалення національного законодавства про охорону праці. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 158-168.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.

4. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 425 с.

5. Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 411 с.

6. Фелик В. І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 479 с.

7. Єфремова А. О. Правове регулювання охорони праці державних службовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 216 с.

8. Третьяков Є. А. Щодо принципів правового регулювання охорони праці у сільському господарстві. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2013. Вип. 1-2. С.161-167.

9. Директива Ради Європейських Співтовариств від 12 червня 1989 року про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЄЕС) від 12.06.1989 №89/391/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text.

10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 №322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

11. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 №2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.

АНОТАЦІЯ

Побудовано дефініцію категорії принципів правового регулювання охорони праці, згідно до з якою – це сукупність вихідних ідей, основоположних засад, фундаментальних положень, у відповідності до яких будується, спрямовується та розвивається механізм правового регулювання суспільних відносин, які виникають в сфері охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях.

Окреслено перелік принципів правового регулювання охорони праці до якого включено: 1) принцип верховенства права – передбачена положеннями Конституції України вихідна засада, згідно до якої регулювання суспільних відносин в галузі охорони праці відбувається виключно за рахунок юридичних норм враховуючи те, що право виступає основоположним та єдиним регулятором суспільних відносин на території України; 2) принцип законності – основоположна ідея, яка визначає вимогу неухильної та повної відповідності дій суб'єктів правових відносин в сфері охорони праці положенням галузевих законодавчих та підзаконних нормативних документів; 3) принцип поєднання законодавчого та локального регулювання охорони праці – згідно із даним принципом юридичний регламент охорони праці на підприємствах, установах та організаціях відбувається за рахунок законодавчих норм, які закладають основи всіх механізмів забезпечення безпечних та нешкідливих умов трудової діяльності, а також норм локальних актів – документів з питань охорони праці виданих керівництвом підприємств, установ або організацій з урахування специфіки та галузі роботи останніх; 4) принцип поєднання управління та контролю охорони праці – відповідно до цієї юридичної засади охорона праці на підприємствах, установах та організаціях повинна постійно контролюватись як з боку спеціально уповноважених органів державної влади, так і в межах внутрішніх управлінських відносин, безпосередньо роботодавцем..

Ключові слова: охорона праці, принципи охорони праці, організація охорони праці, правове регулювання охорони праці.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна - кандидат юридичних наук,
Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра
юридичних дисциплін (доцент)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3749-9258>

e-mail : yanaponomareva@ukr.net

НОВИК Марія Юріївна - Сумська філія Харківський національний
університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін (викладач)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6575-3118>

e-mail : masha.kotsar96@gmail.com

УДК 347.73

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.28

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, сформовано авторське визначення поняття «фінансове право». Відмічено, що система фінансового права представляє собою внутрішню організацію фінансового права, що передбачає об'єднання і розміщення фінансово-правових норм в певному взаємозв'язку і послідовності. Виокремлено ключові елементи системи фінансового права та надано їх змістовну характеристику.

Ключові слова: право, фінансове право, фінансовий інститут, фінансово-правова норма.

Постановка проблеми

Подальше становлення України як розвинутої, самостійної та незалежної держави є фактично неможливим без побудови ефективної фінансової системи, яка зможе забезпечити функціонування всіх сфер суспільного життя. Водночас функціонування самої фінансової сфери напряму залежить від того, наскільки якісно буде побудована система фінансового права. Ключове призначення даної галузі права полягає у тому, щоб забезпечити стабільність фінансового сектору держави, захист прав суб'єктів фінансових правовідносин, протидію та боротьбу з фінансовою злочинністю тощо. Крім того, фінансове право відіграє важливу роль у забезпеченні збалансованого бюджету країни та раціональ-

ного використання державних фінансових ресурсів. Вказана галузь права є важливим елементом економічної політики держави, оскільки може впливати на розвиток ринку капіталів, підтримувати конкуренцію в фінансовому секторі, стимулювати інвестиції та сприяти розвитку малого та середнього бізнесу.

Стан дослідження проблеми

Міцний теоретичний фундамент досліджуваної галузі права у своїх дослідженнях закладали такі провідні вітчизняні дослідники, як О. М. Бандурка, О. П. Гетманець, Ю. М. Жорнокуй, К. А. Гурковська, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська та багато інших. Водночас необхідно бути свідомими того, що в умовах викликів сучасності, кризового стану фінансової системи України питання характеристики системи фінансового права та її ключових елементів не втрачає своєї актуальності та потребує новітніх ідей на рівні вітчизняної правової доктрини.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб, глибоко аналізуючи праці провідних учених у галузі, норми чинного законодавства, наводячи власні судження з приводу тих чи

інших аспектів функціонування фінансових правовідносин, надати характеристику системі фінансового права. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз наукових поглядів вчених стосовно тлумачення поняття «фінансове право»; розкрити зміст терміну система фінансового права; виокремити ключові елементи відповідної системи та надати їм характеристику.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній змальована авторська концепція бачення системи фінансового права та окремих її аспектів.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні галузь фінансового права активно розвивається, що постійно змінює підхід до характеристики предмета даної галузі права. Так, Ю. О. Костенко пише, що «предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності – відносини з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів, необхідних для виконання функцій держав» [1, с.43].

При цьому вважаємо доречним зазначити в контексті аналізу даної позиції, що до предмету фінансового права, на наше глибоке переконання, можуть бути віднесені також суспільні відносини з формування за допомогою системи правових засобів фінансової грамотності громадян як елементу правової культури, фінансової інклюзії та фінансового добробуту країни. Фінансова грамотність у свою чергу охоплює і специфічні фінансові знання, невід'ємним компонентом яких виступають знання у сфері фінансової діяльності держави і місця кожного окремого громадянина в механізмах контролю і спрямування такої діяльності. Також фінансова грамотність в контексті її аналізу крізь призму фінансового права охоплює і фінансову поведінку, тобто конкретні свідомі активні дії в тих або інших повсякденних ситуаціях, пов'язаних із фінансами, а також комплекс контрольно-наглядових, аналітичних, просвітницьких, наукових

заходів, що можуть бути здійснені державними інституціями (правоохоронними, освітніми, науковими тощо) та/або представниками громадськості з метою виявлення недоліків у фінансовій системі країни та сприяння їх усуненню. Ставлення до фінансових питань як елемент фінансової грамотності передбачає усвідомлення особою місця того чи іншого фінансового питання в її житті, службовій кар'єрі, нівелювання або, навпаки, піднесення значення даного питання, у тому числі в контексті усвідомлення того, яка роль відводиться даному питанню на рівні держави.

К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар та Л. М. Сукмановська зазначають, що «фінансове право обґрунтовано визнається самостійною галуззю єдиної правової системи держави, але самостійність фінансового права не означає його абсолютної відособленості. Фінансове право тісно пов'язане з усіма галузями правової системи України. Особливості, своєрідність та зміст фінансового права найповніше розкриваються в разі зіставлення і відмежування його від інших галузей права» [2, с.57].

Дійсно, продовжуючи наведену позицію дослідників, варто наголосити на тісному зв'язку фінансового права з конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним та міжнародним правом. Так, конституційно-правові норми закладають фундамент для всіх без виключення галузей права, визначаючи основний вектор їх розвитку в контексті забезпечення якнайширшого кола інтересів суспільства і держави, у тому числі формуючи основу для подальшої розбудови системи фінансового права. Адміністративне право втілює в собі відповідальність за фінансові правопорушення, порядок притягнення винних осіб до відповідальності, а також визначає форми та методи управління процесом формування, розподілу, та використання фондів грошових коштів.

Ю. М. Дмитренко вказує, що «фінансове право – це галузь права, яка розглядає фінансову діяльність держави як об'єктивну необхідність, яка є процесом збирання, розподілу, перерозподілу та використан-

ня централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, що забезпечують практичне виконання всіх державних завдань. При цьому, вчені зауважують, що фінанси виступають як система економічних відносин, що виражають утворення та використання фондів грошових коштів в інтересах забезпечення розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб» [3, с. 188-195].

О. М. Бандурка та О. П. Гетманець цілком слушно відзначають, що особливості фінансового права у повному обсязі визначаються його порівнянням з іншими галузями права, тобто визначенням його місця у правовій системі. Фінансове право тісно пов'язане з державною діяльністю в галузі фінансів, що об'єднує цю галузь із конституційним та адміністративним правом, які охоплюють своїм впливом організацію і діяльність держави в цілому [4].

Таким чином, фінансове право представляє собою самостійну галузь права, норми якої спрямовані на регулювання відносини, пов'язаних з управлінням та розподілом фінансових ресурсів держави, органів місцевого самоврядування, підприємств та інших суб'єктів господарювання, а також встановлює порядок оподаткування населення та інших фінансових платежів. Фінансове право є складною за своєю сутністю та змістом галуззю права, а відтак, вона має власну систему.

У Новому тлумачному словнику Української мови, поняття «система» – це порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.); будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [5, с.286].

Важливо зазначити, що в умовах технологічної сингулярності людство стикнулося з всеосяжністю систем у віртуальному просторі. Адже цифрове середовище наразі щоденно створює мільйони окремих, цілком самостійних систем, кожна з яких охоплює значну кількість інформації. У контексті нашого дослідження ми зверта-

ємо увагу на даний аспект через необхідність осмислення віртуального простору як середовища реалізації суспільних відносин.

Система права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами [6, с.239].

Подібно до тих позицій, які ми наводили при аналізі системи як такої, при розгляді системи права ми також вважаємо доречним зазначити, що правовідносини наразі також реалізуються у віртуальному середовищі, яке певною мірою закладає основу для трудових, господарських, цивільних, фінансових правовідносин.

Відповідно до точки зору О. В. Петришина «система права — це уособлене системне утворення суспільства, оскільки: є його функціональною системою, тому що її виникнення, існування і розвиток обумовлені усвідомленими загальнолюдськими потребами в організованості, урегульованості та впорядкованості суспільного життя, оскільки відсутність цих якостей унеможлиблює стабільність, безпеку та, розвиток суспільства, тобто головні умови його існування взагалі; є його інституціональним втіленням» [7, с.246].

Таким чином, система фінансового права представляє собою внутрішню організацію фінансового права, що передбачає об'єднання і розміщення фінансово-правових норм в певному взаємозв'язку і послідовності. Серед елементів системи фінансового права слід виділити наступні:

- фінансово-правові норми. О. Шевчук та М. Скіп зазначають, що «зміст фінансово-правових норм становлять правила поведінки у суспільних відносинах, що виникають у процесі фінансової діяльності держави та муніципальних утворень, функціонування громадських фінансових фондів та супутніх фінансових інструментів, що забезпечують реалізацію державних завдань» [8].

- фінансово-правові інститути. Лучковська С. І. Під останніми розуміє «сукупність фінансово-правових норм, які регу-

люють певну групу однорідних фінансово-правових відносин. Інститути фінансового права можна класифікувати: за функціональною роллю: регулятивні (наприклад, Інститут місцевих податків і зборів) та охоронні (наприклад, інститут фінансової відповідальності); за змістом: матеріальні (наприклад, інститут бюджетного устрою) та процесуальні (наприклад, Інститут бюджетного процесу)» [9];

- підгалузь фінансового права. Підгалузями фінансового права є: 1) бюджетне право – підгалузь фінансового права, що представляє собою сукупність встановлених державою загальнообов'язкових однорідних правових норм, що регулюють суспільні відносини, що складаються в процесі бюджетної діяльності держави і муніципальних утворень; 2) податкове право – підгалузь фінансового права, що представляє собою сукупність встановлених державою загальнообов'язкових однорідних правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері встановлення, введення та справляння податків, здійснення податкового контролю, захисту прав платників податків та притягнення до відповідальності за порушення законодавства про податки і збори; 3) банківське право – сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку з діяльністю банківської системи [10].

Висновок

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що фінансове право в умовах сьогодення виступає надважливою галуззю національної правової системи. Водночас вона не позбавлена і певних недоліків, зокрема: наявними є проблеми гармонізації національного та міжнародного фінансового законодавства; недостатньо ефективним є регулювання фінансового нагляду та контролю; нерозвинутими є технології у фінансовій сфері; відсутні альтернативні методи вирішення спорів у фінансовій сфері, включаючи медіацію та арбітраж. Дані про-

блеми потребують детального розгляду на загальнодержавному рівні, проведення відповідних тематичних конференцій, круглих столів, симпозіумів задля окреслення науковцями та практиками векторів подальшого розвитку фінансової сфери України.

Література

1. Костенко Ю. О. Фінансове право України: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 240 с.
2. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях) / К. А. Гурковська, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, Л. М. Сукмановська. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с.
3. Дмитренко Ю. М. Банківська діяльність як інститут фінансового права. *Форум права*. 2012. № 1. С. 188–195.
4. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки та О. П. Гетманець ; Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колесник та інші. Харків : Екограф, 2015. 500 с.
5. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Укладачі В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 4. 944 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
7. Загальна теорія держави і права : підруч. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 549с.
8. Шевчук О., Скіп М. Організаційно – правові засоби протидії викликам глобалізації у грошово-кредитній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Випуск № 6. С. 167-170.
9. Лучковська С. І. Фінансове право: навч. посібник для студ. економ, спец. вищих навч. Закладів. Київ : КНТ. 2010. 296с.
10. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. Київ: Прецедент; Моя книга, 2006. 448 с.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що фінансове право представляє собою самостійну галузь права, норми якої спрямовані на регулювання відносини, пов'язаних з управлінням та розподілом фінансових ресурсів держави, органів місцевого самоврядування, підприємств та інших суб'єктів господарювання, а також встановлює порядок оподаткування населення та інших фінансових платежів. До предмету фінансового права, на наше глибоке переконання, можуть бути віднесені також суспільні відносини з формування за допомогою системи правових засобів фінансової грамотності громадян як елементу правової культури, фінансової інклюзії та фінансового добробуту країни. Наголошено на тісному зв'язку фінансового права з конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним та міжнародним правом.

Відмічено, що система фінансового права представляє собою внутрішню організацію фінансового права, що передбачає об'єднання і розміщення фінансова-правових норм в певному взаємозв'язку і послідовності. Наголошено,

що до ключових елементів відповідної системи найбільш доцільно віднести наступні: фінансово-правові норми; інститути фінансового права; підгалузі фінансового права.

Констатовано, що фінансове право, особливо в умовах сьогодення, виступає надважливою галуззю національної правової системи. Разом із тим, вона не позбавлена і певних недоліків, зокрема: наявними є проблеми гармонізації національного та міжнародного фінансового законодавства; недостатньо ефективним є регулювання фінансового нагляду та контролю; нерозвинутими є технології у фінансовій сфері; відсутні альтернативні методи вирішення спорів у фінансовій сфері, включаючи медіацію та арбітраж. Дані проблеми потребують детального розгляду на загальнодержавному рівні, проведення відповідних тематичних конференцій, круглих столів, симпозіумів задля окреслення науковцями та практиками векторів подальшого розвитку фінансової сфери України.

Ключові слова: право, фінансове право, фінансовий інститут, фінансово-правова норма.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ДЕМИДЕНКО Надія Михайлівна - професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4392-6722>

e-mail: nadiyademydenko@ukr.net

УДК 001.891

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.29

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «принципи наукових досліджень». Виокремлено та надано характеристику наступним ключовим принципам наукових досліджень: емпіричність, об'єктивність, реплікованість, систематичність; універсальність, системність, обґрунтованість, критичність, етичність.

Ключові слова: принципи, наукові дослідження, вихідні засади, ідеї, наукові праці.

Постановка проблеми

Розвиток будь-якої сфери суспільного життя є фактично не можливим без активного проведення наукових досліджень. Здійснення останніх в сучасних умовах ускладнюється проблемами доступу до інформації, адже отримання достовірної та об'єктивної інформації може бути викликом, особливо в контексті доступу до правових документів, судових рішень, статистичних даних та інших джерел; деякі правові питання можуть бути складними для розуміння та аналізу через їх комплексність, неоднозначність або відсутність чітких відповідей. У свою чергу вибір відповідних методів та підходів до правового дослідження може бути складним завданням. Недостатній розроблений методологічний підхід або відсутність консенсусу щодо методологічних стандартів можуть впливати на об'єктивність та наукову цінність досліджень. Втім, як і будь-яка діяльність, проведення наукових досліджень має будова-

тись на системі відправних начал, які прийнято називати принципами.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні питання, пов'язані із проведенням наукових досліджень, у своїх наукових працях розглядали: Г. О. Бал, Г. О. Бірта, Ю. Г. Бург, С. Е. Важинський, С. Б. Кузікова, І. А. Чуб, Т. І. Щербак та багато інших. Водночас, незважаючи на плідні та змістовні наукові розробки у даній сфері, проблема принципів здійснення наукових досліджень потребує осмислення в контексті новітніх викликів.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у встановленні кола принципів здійснення наукових досліджень та наданні їм ґрунтовної авторської характеристики з урахуванням позицій провідних дослідників у галузі. Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення наступних завдань: з'ясувати сутність поняття принцип, узагальнити наукові думки з приводу тлумачення поняття «принципи здійснення наукових досліджень».

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в роботі дістала подальшого розвитку характеристика переліку принципів здійснення наукових досліджень, їх авторське переосмислення з огляду на реалії сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Наукове дослідження – це систематичний і об'єктивний процес збирання, аналізу та інтерпретації даних з метою отримання нових знань, розуміння явищ, відкриття закономірностей та розв'язання проблем, що передбачає застосування наукових методів і технік. Наукове дослідження передбачає формулювання гіпотези, проведення експериментів або спостережень, аналіз отриманих результатів та узагальнення висновків, що дозволяє розвивати знання в певній галузі і сприяє прогресу науки та суспільству в цілому. Останнє, як зазначалось раніше, має здійснюватись на основі відповідних принципів.

Етимологія слова «принцип» походить від латинського «*principium*» – «основа», «початок» і трактується так: 1) як основні, вихідні положення якої-небудь системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; основний закон якої-небудь точної науки; 2) як особливість, покладена в основу здійснення або створення чогось; 3) як правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо [1, с. 941].

Зазначимо, що у наукових дослідженнях до питання принципів часто підходять достатньо поверхово, побіжно. Науковці переважно осмислюють загальні особливості принципів, аналізують положення вітчизняного законодавства та міжнародно-правові джерела, але не торкаються глибинних механізмів реалізації тих або інших принципів у практичній діяльності з покроковою демонстрацією втілення положень того чи іншого принципу в конкретних практичних діях. Так, і Т.А. Шевчук зазначає, що у системі взаємозв'язку науки і практики центральне місце посідає вирішення проблеми впровадження результатів наукового дослідження в практичну діяльність [2, с.164].

Як відмічає А.А. Пухтецька, слово «принцип» в європейських країнах почало вживатися ще з часів середньовіччя, беручи своє коріння від давньофранцузького слова «*principre*» та латинського «*principium*», які, у свою чергу, походять від латинського «*principes*», що означає лідер, імператор [3, с.11].

На нашу думку, подібний етимологічний аналіз дозволяє сформулювати досить важливі положення в контексті досліджуваної категорії. Так, очевидно постає необхідність у проведенні досліджень, пов'язаних із синтезом категорій «керівник» (лідер) та «принцип» в контексті розуміння ролі керівника у формуванні та реалізації тих або інших принципів роботи колективу. Так, від наукового керівника багато в чому залежить дотримання принципу академічної доброчесності з боку його дисертанта, а від керівника підрозділу поліції залежить практичне втілення у його підрозділі принципів верховенства права та законності.

До основних характеристик принципу в загальній теорії наукових досліджень автор відносить: 1) принцип як основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення, що об'єднує принцип як загальне правило або стандарт, та принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; 2) принцип як визначена наперед політика або спосіб дії; 3) принцип як основа або необхідна якісна складова або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки; 4) принцип як правило або закон, що стосується функціонування природних феноменів або механічних процесів [3, с. 11].

Акцентуємо увагу на першій наведеній дослідницею характеристиці, зокрема на розумінні принципу через призму моральних та етичних стандартів. Більш ширшою та доречною у даному контексті категорією ми вважаємо не «стандарт», а «цінність», яка є об'єктивно менш формалізованою, пов'язаною із нормативно-правовим закріпленням категорією.

Також у ході осмислення третьої виділеної дослідницею характеристики ми хотіли б окремо зупинитися на внутрішній природі поведінки як сутності принципу. Дана характеристика є доволі проблемною, адже постулює, що для виокремлення принципів спочатку необхідно всебічно та ґрунтовно проаналізувати сутність діяльності, якої вони стосуються.

Дана проблема знаходить свій вияв у тих ситуаціях, коли законодавець має за-

кладати у нормативно-правовий акт принципи діяльності організації(нового органу державної влади, діяльність якого суттєво відрізняється від його історичного попередника), якої фактично ще не існує та яка лише формується на організаційно-управлінському рівні. У даному аспекті важливою є роль науки як інструменту акумуляції досвіду функціонування тих або інших організацій, у тому числі за кордоном, у різні історичні періоди, з позитивним та негативним досвідом діяльності.

Принципи, вважає В.О. Гацелюк, – це закріплені в праві ідеологічні, політичні та моральні засади (керівні ідеї), що впливають із соціально-економічної природи суспільного ладу, спрямовують регулятивну та охоронну функції права і визначають характер, підстави та обсяг застосування державного примусу та інших засобів впливу, необхідних для успішного розвитку панівних суспільних відносин [4, с.21].

Дане визначення є доволі цікавим та суттєво розширює розуміння сутності принципів, зокрема окреслює взаємозалежність між принципами та самою природою суспільного ладу. Дійсно, при виділенні принципів неможливо обходити стороною ту соціально-економічну реальність, в умовах якої осмислюється конкретний принцип, а також правову, політичну культуру населення, традиції, історичні аспекти. В окремих державах світу звичаї та релігійні норми також формують ту реальність, у рамках якої закладаються принципи та через призму якої їх положення впроваджуються в конкретну діяльність.

Принципи, пише В.Я. Малиновський, – це специфічне поняття, змістом якого є не так сама закономірність, відносини, взаємозв'язок, як наше знання про них. Вони являють собою результат узагальнення людьми об'єктивно чинних законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності[5, с. 190-191].

При цьому, продовжуючи думку дослідника, ми хотіли б наголосити на необхідності в цьому аспекті максимально точного наукового аналізу конкретної діяльності з

метою формування на науковому рівні уявлення про неї, у тому числі в формі принципів. Сприяти такому аналізу можуть громадські ініціативи, обговорення, анкетування населення або представників певної сфери, що цікавить дослідника.

Варто навести точку зору О.Є. Гаршиної, яка вважає, що принципи – це основоположна категорію, адже за своєю суттю вони є началом, вихідною точкою, виступаючи тим первинним, з чого виводяться інші поняття [6, с.284].

У ході осмислення позиції дослідниці ми хотіли б звернути увагу на важливість принципів у ході формування категоріального апарату. По суті принципи закладають сутнісне розуміння окремих категорій, у тому числі визначають недоречність вживання тих категорій, що об'єктивно не відповідають соціальним, економічним, політичним та історичним реаліям.

Отже, принципи здійснення наукових досліджень представляють собою вихідні начала, відправні ідеї, які лежать в основі здійснення науково-дослідної діяльності. Саме вони визначають вектори та подальші перспективи проведення наукової роботи, незалежно від того, про яку сферу суспільного знання йдеться.

До відповідних засад, на нашу думку, найбільш доцільно віднести наступні:

1. Емпіричність – принцип, який передбачає, що наукові дослідження повинні ґрунтуватися на спостереженнях, експериментах або конкретних доказах. Дослідники збирають факти, дані та емпіричні докази, щоб формулювати теорії та висновки.

2. Об'єктивність – принцип, що вимагає використання об'єктивного підходу та уникнення суб'єктивних впливів на результати дослідження. Дослідники мають дотримуватися наукових методів, використовувати об'єктивні інструменти та базуватися на фактах та даних.

3. Реплікованість – принцип, за яким дослідження повинні бути відтворюваними і повторюваними іншими дослідниками. Це дозволяє перевірити достовірність та точність результатів дослідження та сприяє розвитку наукового знання.

4. Систематичність – принцип, що вимагає проведення досліджень за систематичним планом або методологією. Дослідники повинні організовано проводити дослідження, керуючись структурованими кроками, які допомагають досягнути мети дослідження.

5. Універсальність – принцип, що вказує на загальне значення та застосовність наукових досліджень у різних контекстах. Дослідження повинні мати можливість бути застосованими та реплікованими в різних середовищах і сприяти розширенню наукових знань.

6. Системність – принцип, що вказує на необхідність розглядати об'єкт дослідження у системному контексті, а не ізолювано. Дослідники мають досліджувати взаємозв'язки, взаємодію та вплив різних складових системи для отримання більш повного розуміння предмету дослідження.

7. Обґрунтованість – принцип, що вимагає, щоб дослідження були побудовані на обґрунтованих основах. Дослідники повинні використовувати наукові теорії, попередні дослідження та докази для підтримки своїх висновків та уникати безпідставних припущень чи суб'єктивізму.

8. Критичність – принцип, що підкреслює необхідність критичного мислення та аналізу. Дослідники повинні піддавати сумніву і перевіряти свої припущення, інтерпретації та висновки, шукаючи докази та аргументи, які підтверджують або спростовують їхні гіпотези.

9. Етичність – принцип, що визначає необхідність дотримання етичних норм та стандартів під час проведення досліджень. Дослідники повинні поважати права та благополуччя інших учасників дослідження, забезпечувати конфіденційність та об'єктивність, а також дбати про належну обробку та інтерпретацію даних.

На основі проведеного нами дослідження, наших авторських суджень і проаналізованих позицій дослідників ми також хотіли б звернути увагу на роль принципів у сучасній науці.

Висновки

Таким чином, принципи здійснення наукових досліджень визначають вимоги до наукового методу, етичних стандартів, об'єктивності, достовірності, повторюваності, систематичності та перевірки результатів дослідження. Вони сприяють забезпеченню якісного наукового підходу, розширенню знань, виявленню нових фактів та розумінню явищ у відповідній науковій галузі. А відтак, важливим завданням науковців – є розширення кола та змісту відповідних принципів.

У проведеному дослідженні ми звернули увагу на необхідність розгляду у загальній теорії наукових досліджень глибинних механізмів реалізації тих або інших принципів у практичній діяльності з покроковою демонстрацією втілення положень того чи іншого принципу в конкретних практичних діях. Також нами було наголошено на необхідності у проведенні досліджень, пов'язаних із синтезом категорій «керівник» (лідер) та «принцип» в контексті розуміння ролі керівника у формуванні та реалізації тих або інших принципів роботи колективу. У ході розгляду принципу як внутрішньої сутності діяльності нами виокремлена роль науки як інструменту акумуляції досвіду функціонування тих або інших організацій, у тому числі за кордоном, у різні історичні періоди, з позитивним та негативним досвідом діяльності. Нами було наголошено на важливості принципів у ході формування категоріального апарату, властивого певній сфері, у тому числі визначенні недоречності вживання тих категорій, що об'єктивно не відповідають соціальним, економічним, політичним та історичним реаліям.

Так, наголошуємо на необхідності подальших наукових розробок у даній сфері, у тому числі на осмисленні принципів в умовах активного провадження в життя суспільства цифрових технологій та штучного інтелекту, а також в умовах воєнного стану.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голова ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Шевчук Т. А. Щодо ролі кримінологічної науки у практиці протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 160-166.
3. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 214 с.
4. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Луганськ, 2004. 217 с.
5. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. 2-ге вид., доп. та перероб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.
6. Гаршина О. Є. Принцип як наукова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 282-289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2012_1_40.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що принципи наукових досліджень являють собою вихідні начала, відправні ідеї, які лежать в основі здійснення науково-дослідної діяльності. Саме вони визначають вектори та подальші перспективи проведення наукової роботи, незалежно від того, про яку сферу суспільного знання йдеться.

Виокремлено та надано характеристику наступним ключовим принципам наукових досліджень: емпіричність, об'єктивність, реплікованість, систематичність, універсальність, системність, обґрунтованість, критичність, етичність.

Узагальнено, що принципи наукових досліджень визначають вимоги до наукового методу, етичних стандартів, об'єктивності, достовірності, повторюваності, систематичності та перевірки результатів дослідження. Вони сприяють забезпеченню якісного наукового підходу, розширенню знань, виявленню нових фактів та розумінню явищ у відповідній науковій галузі. А відтак, важливим завданням науковців – є розширення кола та змісту відповідних принципів.

Ключові слова: принципи, наукові дослідження, вихідні засади, ідеї, наукові праці.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПІДГОТОВКОЮ ФАХІВЦІВ ЛЬОТНОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ АВІАЦІЇ

**НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент,
вчений секретар Харківського національного університету внутрішніх справ**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3107-1464>

**ПОДОРОЖНИЙ Євген Юрійович - доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового та господарського права факультету №2
Харківського національного університету внутрішніх справ**

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

**СИЧОВА Вікторія Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник секретаріату вченої ради Харківського
національного університету внутрішніх справ**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3031-4994>

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.30

У статті, спираючись на аналіз норм чинного законодавства, розкрито порядок та особливості професійної підготовки фахівців льотного складу державної авіації України. Акцентовано увагу на важливості здійснення контролю за підготовкою відповідних фахівців. Узагальнено теоретичні підходи щодо з'ясування сутності поняття «контроль», на основі чого запропоновано авторське визначення поняття контролю за підготовкою фахівців льотного складу державної авіації. Виокремлено особливості даної наукової категорії.

Ключові слова: контроль, професійна підготовка, фахівці льотного складу, державна авіація.

Постановка проблеми

В останні роки в Україні роль державної авіації неупинно зростає, що спочатку було обумовлено веденням антитерористичної операції / операції Об'єднаних сил (з початку 2014 року), а потім повномасштабним вторгненням російської федерації в нашу країну 24 лютого 2022 року. Відповідно до діючого Повітряного кодексу України, державна авіація – це авіація, що «використовує повітряні судна з метою виконання функцій із забезпечення національної безпеки і

оборони держави та захисту населення, які покладаються на Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, Міністерство внутрішніх справ України, Національну поліцію України, Службу безпеки України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, органи охорони державного кордону України, митні органи» [1]. З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що державна авіація виконує надважливі та надскладні завдання, пов'язані із забезпеченням суверенітету, територіальної цілісності, а також зовнішньої безпеки Української держави. А відтак, дуже важливо, щоб у вказаній сфері здійснювали трудову діяльність виключно професійні та висококваліфіковані працівники. При цьому професійність останніх залежить від багатьох чинників, серед яких ключове місце належить їх професійній підготовці. Разом із тим, як і в будь-якій сфері суспільного життя, забезпечення якості професійної підготовки є не можливим без здійснення контролю у відповідній сфері, адже за допомогою останнього вбачається можливим: по-перше, виявити прогалини

у системі підготовки відповідних фахівців; по-друге, опрацювати напрями покращення відповідної підготовки; по-третє, попередити порушення чинного законодавства у відповідній сфері.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із підготовкою фахівців льотного складу державної авіації, у своїх наукових працях розглядали: О.А. Гусар, В.О. Зуєва, В.Ю. Кобринський, В.В. Конограй, О.М. Музичук, Ю.П. Ненько, В.І. Пальчиков, І.С. Похиленко, В.Б. Череватюк та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, у зазначеній сфері залишається ряд проблем теоретичного характеру, які, зокрема, пов'язані із здійснення контролю за якістю підготовки фахівців льотного складу державної авіації.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття та окреслення особливостей здійснення контролю за підготовкою фахівців льотного складу державної авіації. Досягнути виконання поставленої мети можливо за рахунок вирішення таких завдань: здійснити аналіз чинного законодавства, на основі чого розкрити особливості професійної підготовки фахівців льотного складу; розкрити теоретичні підходи щодо визначення поняття «контроль».

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що вона є однією із перших спроб комплексно здійснити аналіз поняття контролю за підготовкою фахівців льотного складу державної авіації, а також розкрити його особливості.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що до льотного складу державної авіації України належать: 1) члени екіпажу ПС, а саме: льотний екіпаж ПС та екіпаж салону (пасажирського, вантажного), в тому числі бортові механіки (провідники, радисти, оператори, спостерігачі, перекладачі тощо), персонал штатних по-

шуково-рятувальних і парашутно-десантних служб (груп) та штатних рятувальних парашутно-десантних (пошуково-рятувальних) груп; 2) льотно-інструкторський склад; 3) командно-льотний склад; льотно-випробувальний склад; науково-педагогічні працівники і викладачі закладів вищої освіти, посади яких передбачають виконання польотів; 4) курсанти (слухачі) ЗВО, посади яких передбачають виконання польотів [2]. Підготовку фахівців льотного складу здійснює АТО – схвалена навчальна організація з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації авіаційного персоналу державної авіації (Approved Training Organisation) [3]. Варто зауважити, що АТО поділяється на такі види: 1) навчальна організація з підготовки авіаційного персоналу державної авіації (State Flight Training Organisation, яка укомплектована відповідним персоналом, обладнана, здійснює свою діяльність у відповідному середовищі, пропонує льотну підготовку, тренажерну підготовку та навчання з теоретичних знань кандидатів на отримання SAPL та кваліфікаційних відміток (рейтингів) у SAPL; 2) навчальна організація з перепідготовки (перенавчання) та/або підвищення кваліфікації льотчиків державної авіації (далі – ДА) (State Type Rating Training Organisation, яка укомплектована відповідним персоналом, обладнана, здійснює свою діяльність у відповідному середовищі, пропонує теоретичне перенавчання на тип ПС та/або навчання щодо взаємодії в багаточленному екіпажі державного ПС (Multi – crew Co-operation Course (далі – MCC)), та/або тренажерну підготовку та, якщо необхідно, льотне навчання льотчиків ДА, для внесення в SAPL рейтингу про тип ПС [3].

Курсанти-льотчики АТО мають право виконувати польоти як пілоти зареєстрованого в Україні державного повітряного судна згідно з положеннями Керівництва з підготовки та Керівництва з виконання польотів, розроблених АТО. Льотчики (пілоти) ДА мають право здійснювати льотну експлуатацію зареєстрованого в Україні державного ПС за наявності у нього SAPL та відповідних чинних рейтингів, отриманих відповідно до положень цього Поряд-

ку. Для того, щоб подати заяву на отримання SAPL або використовувати права, що надані SAPL, заявник або власник повинні мати дійсний медичний сертифікат [3].

З огляду на зазначене вище, можемо констатувати, що підготовка фахівців льотного складу державної авіації є складною за своєю сутністю та змістом діяльністю, адже вона спрямована на те, щоб надати особам спеціальний набір теоретичних знань, а також практичних умінь та навичок, які необхідні їм для того, щоб виконувати надскладні завдання у сфері забезпечення державної безпеки, оборони країни та захисту життя громадян, які реалізуються шляхом використання надскладних пристроїв – повітряних суден особливого призначення. А відтак, важливим є здійснення контролю за підготовкою даних фахівців.

Слово «контроль» з французької мови означає «протиставлення паперу з записами, документами, тобто зіставлення записів та відомостей». Окрім цього, французьке слово «controle» є результатом спрощення більш ранньої форми «contregole», яке буквально означає «зворотний, протилежний, подвійний рахунок» [4, с.558]. В.М. Гарашук, досліджуючи етимологію слова «контроль», вказує, що контроль визначається як перевірка або спостереження з метою перевірки, а французьке «controle», у свою чергу, утворилося від латинського «contra», префікс, що означає протидію, «протилежність» тому, що виражено у другій частині слова. На його думку, друга частина слова «контроль» містить слово «роль» (від латинського – «role»), тобто «міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь». Саме тому, на його думку, одне з тлумачень слова «роль» як «ступінь участі у чомусь», слід розглядати як здійснення будь-якої дії, протидію чомусь небажаному [5].

Тож, виходячи із загальноетимологічних тлумачень терміну «контроль», доходимо висновку, що це особливий вид діяльності, направлений на перевірку когось або чогось на предмет дотримання норм чинного законодавства, та вжиття на основі отриманих від перевірки результатів заходів, направлених на забезпечення відповідності підконтрольного об'єкту встанов-

леним вимогам, нормам, стандартам тощо. Разом із тим, подібне визначення поняття контролю має найбільш стандартизований характер та досить рідно використовується не в енциклопедичному контексті.

Так, Великий енциклопедичний юридичний словник за редакцією Ю.С. Шемшученка визнає контроль однією із основних функцій державних органів, тобто як контроль державний. З приводу змісту останнього зазначається, що він дає змогу отримувати достовірну і об'єктивну інформацію про фактичний стан справ на підконтрольному об'єкті, про стан виконання законів і державних дисциплін, про хід виконання відповідних рішень і рекомендацій, вживати оперативні заходи щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам [6, с.173].

О.І. Остапенко тлумачить контроль як систему спостереження та перевірки відповідності функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням: законом, планам, нормам, стандартам, правилам, наказам, виявлення допущених відхилень і визначення шляхів їх усунення [7, с.8]. Комплексне визначення контролю надає Н.С. Мороз, а саме: «Процес контролю – це діяльність об'єднаних у певну структуру суб'єктів контролю, спрямована на гарантування досягнення найефективнішим способом поставлених цілей, шляхом реалізації певних завдань контролю і застосування відповідних принципів, методів і техніки контролю. Контроль також розглядають як систему спостереження і перевірки процесу функціонування об'єкта з метою усунення відхилень від заданих параметрів» [8]. Відмінну точку зору пропонує М. Клубань, який розглядає контроль як складовий (елемент) управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання законів та інших нормативно-правових актів, дотримання дисципліни і правопорядку й полягає у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних органів, у виданні обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо контрольних об'єктів [9, с.63].

Враховуючи викладене, найбільш доречно сприймати контроль як діяльність, однак, не просто держави, а спеціальних суб'єктів, які уповноважені реалізовувати відповідну діяльність. В даному випадку подібними суб'єктами може бути не тільки держава, але й наприклад, громадськість. Але подібне розуміння відображає класичну сутність поняття «контроль», яке по своєму інтерпретується у площині освіти та вищої освіти зокрема.

Наприклад, С.М. Кушнір пропонує контроль у сфері вищої освіти охарактеризувати як процес, що містить п'ять послідовних стадій: 1) підготовча стадія, яка охоплює два різні види планування; 2) змістовно-технологічна, що містить активні дії суб'єктів контролю із застосуванням різних методів і методик отримання реальної інформації про стан об'єкта або певних предметів, включаючи встановлення ідентичності розбіжностей (виявлення, кількісна оцінка), документування інформації; 3) підсумкова, що передбачає оцінювання стану об'єкта чи стану певних предметів на ньому, вироблення і оформлення рішення суб'єктів контролю, обговорення такого; 4) інформування про результати контролю; 5) контроль за виконанням рішень, прийнятих за підсумками контролю [10, с.176]. Доповнюючи запропоновану думку, І.І. Литвин робить висновок, що контроль не здійснюється заради самого себе та не має на меті вчинення тиску на об'єкт, а спрямовується на вдосконалення, поліпшення останнього, оптимізацію, підвищення якості й ефективності його функціонування, використання шляхом виявлення та усунення наявних у ньому недоліків і відхилень, а також у разі необхідності притягнення винних у їх появі осіб до відповідної юридичної відповідальності [11, с.193].

Таким чином, контроль за підготовкою фахівців льотного складу державної авіації представляє собою особливого роду діяльність, що реалізується спеціально уповноваженими інституціями, яка направлена на спостереження, аналіз та перевірку поточного стану роботи закладів вищої освіти та інших суб'єктів, які наділені правом здійснювати навчання відповідних фахівців, а

також її відповідності визначеним законодавством стандартам та вимогам. Специфіка підготовки фахівців льотного складу державної авіації обумовлює необхідність здійснення подвійного контролю за відповідним процесом. А відтак, останній реалізується Міністерством освіти та науки України, а також Головне управління державної авіації (ASA) та схвалена навчальна організація з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації авіаційного персоналу ДА.

Так, наприклад, варто відмітити, що в Україні існує одразу три координаційно-контрольні ланки в галузі вищої освіти. Відповідно до статті 3 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII державну політику у сфері вищої освіти визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, яким виступає Міністерство освіти та науки України (далі – МОН) [12]. Важливою частиною контролю є стандартизація та ліцензування діяльності закладів вищої освіти. Так, відповідно до норм Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII ліцензійні умови провадження освітньої діяльності встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання закладом вищої освіти або науковою установою, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії [12]. Не менш важливим аспектом контролю законності діяльності закладів вищої освіти є акредитація останніх – державне визначення статусу (рівня) закладу вищої освіти [13]. Акредитаційна експертиза проводиться експертною комісією, яку формує МОН. Положення про експертну комісію та порядок проведення акредитаційної експертизи затверджує МОН. У разі прийняття позитивного рішення щодо акредитації закладу (напряму підготовки, спеціальності) МОН видає закладу освіти сертифікат про акредитацію закладу (сертифікат про акредитацію напряму підготовки, спеціальності) [13].

В свою чергу АТО забезпечує: «1) створення та погодження з ASA системи якості, яка відповідає національним чи міжна-

родним стандартам, щоб: спрямовувати, контролювати та координувати виконання політики якості АТО на досягнення встановлених цілей якості; забезпечувати контроль відповідності АТО цьому Порядку, Керівництву з підготовки та Керівництву з виконання польотів; 2) функціонування структури системи якості, що відповідає обсягу та складності навчання, яке потрібно контролювати; 3) опис визначеної структури системи якості у відповідній документації; 4) розроблення порядку моніторингу системи якості та забезпечення його постійного проведення» [3].

Висновок

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу виокремити наступні особливості контролю за підготовкою фахівців льотного складу державної авіації

- по-перше, наявність багаторівневої структури інституцій, які здійснюють контрольну діяльність у відповідній сфері;
- по-друге, встановлення жорстких та виключних ліцензійних вимог і стандартів діяльності закладів вищої освіти та спеціальних суб'єктів, які здійснюють підготовку авіаційного персоналу в Україні;
- по-третє, системність та безперервність контролю, що в тому числі включає в себе різні форми та заходи активного державного впливу на процес підготовки відповідних фахівців;
- по-четверте, багатовекторність контролю, що обумовлено наявністю різних видів фахівців льотного складу державної авіації та необхідністю застосування особливого підходу до їх підготовки.

Література

1. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/conv#Text>
2. Про затвердження Інструкції про класифікацію авіаційного персоналу державної авіації України / Наказ Міністерства оборони України від 05.01.2015 № 3 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0079-15/conv#Text>

3. Порядок допуску авіаційного персоналу до льотної експлуатації повітряних суден у державній авіації України / Наказ Міністерства оборони України 16 грудня 2020 року № 477 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0212-21/conv#Text>

4. Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 570 с.

5. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні: Монографія. Харків: Фоліо, 2002. 176 с.

6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.

7. Остапенко О. І., Сопільник Л. І. Стандартизація, якість продукції, метрологія, сертифікація в системі адміністративного права: навчальний посібник. Львів, 2011. 123 с.

8. Мороз Н. С. Поняття та сутність контролю у сфері інформатизації. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 850. С. 75–80.

9. Клубань М. Державний контроль у сфері реалізації електронної освіти в Україні. Національний юридический журнал: теорія і практика. 2018. № 5 (33). С. 61–67.

10. Кушнір С. М. Етапи державного контролю за діяльністю освітніх закладів України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 169–178.

11. Литвин І. І. Правові засади діяльності контролюючих суб'єктів у сфері надання освітніх послуг. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 3 (9). С. 191–195.

12. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

13. Про затвердження Положення про акредитацію закладів вищої освіти і спеціальностей у закладах вищої освіти та вищих професійних училищах: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2001 № 978. Офіційний вісник України. 2001. № 32. Ст. 1491.

АНОТАЦІЯ

Констатовано, що підготовка фахівців льотного складу державної авіації є складною за своєю сутністю та змістом діяльністю, адже вона спрямована на те, щоб надати особам спеціальний набір теоретичних знань, а також практичних умінь та навичок, які необхідні їм для того, щоб виконувати надскладні завдання у сфері забезпечення державної безпеки, оборони країни та захисту життя громадян, які реалізуються шляхом використання надскладних пристроїв – повітряних суден особливої призначення.

Аргументовано, що контроль за підготовкою фахівців льотного складу державної авіації представляє собою особливого роду діяльність, що реалізується спеціально уповноваженими інституціями, яка направлена на спостереження, аналіз та перевірку поточного стану роботи закладів вищої освіти та інших суб'єктів, які наділені правом здійснювати навчання відповідних фахівців, а також її відповідності

визначеним законодавством стандартам та вимогам.

Виокремлено наступні особливості контролю за підготовкою фахівців льотного складу державної авіації: по-перше, наявність багатовікової структури інституцій, які здійснюють контрольну діяльність у відповідній сфері; по-друге, встановлення жорстких та виключних ліцензійних вимог і стандартів діяльності закладів вищої освіти та спеціальних суб'єктів, які здійснюють підготовку авіаційного персоналу в Україні; по-третє, системність та безперервність контролю, що в тому числі включає в себе різні форми та заходи активного державного впливу на процес підготовки відповідних фахівців; по-четверте, багатовекторність контролю, що обумовлено наявністю різних видів фахівців льотного складу державної авіації та необхідністю застосування особливого підходу до їх підготовки.

Ключові слова: контроль, професійна підготовка, фахівці льотного складу, державна авіація.

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ЗВЕРНЕННЯМ ОРГАНІВ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЩОДО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ОБҐРУНТОВАНOSTІ АДМІНІСТРАТИВНОГО АРЕШТУ МАЙНА ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В.І. - провідний науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України;

orcid.org/0000-0002-2667-5167

ДУЛІБА Є.В. - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування

orcid.org/0000-0003-2651-4977

УДК 336.221.2:347.991(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.31

У статті розглянуто правові позиції Верховного суду у провадженнях за зверненням органів податкової служби щодо підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків. Розглянуто правові позиції, що склалися протягом тривалого часу здійснення адміністративного судочинства щодо: застосування адміністративного арешту майна та адміністративного арешту коштів на рахунку платника податків незалежно один від одного; наявності спору про право між органами податкової служби та платниками податків, що виключає можливість розгляду та вирішення справ за зверненням про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків; відліку 24-годинного строку для подання до суду заяви про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту; закриття проваджень про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків, заявлені поза межами 96-годинного строку.

Зазначено, що правові позиції Касаційного адміністративного суду Верховного суду часто стають відправною точкою для роз'яснення складних правових питань, впливають на

формування єдиної судової практики, що, зі свого боку, забезпечує більшу передбачуваність та стабільність у правозастосовній діяльності, гарантує не лише захист прав та інтересів платників податків, а й забезпечує виконання своїх завдань і функцій органів податкової служби.

Підкреслено, що поряд зі сталою практикою адміністративного судочинства Касаційний адміністративний суд Верховного суду може відступити від існуючої практики та ухвалити рішення, яке істотно відрізняється від існуючих. На прикладі постанови Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 23.02.2023 у справі № 640/17091/21 розкрито порядок формування правової позиції.

Зроблено висновок, що судова практика є динамічною та адаптивною, постійно розвивається і відображає поточні зміни в законодавстві та суспільних відносинах.

Ключові слова: податки, адміністративний арешт майна платника податків адміністративний суд, адміністративне судочинство, податкові органи, звернення податкових органів, суб'єкт владних повноважень, позовне провадження, контролюючі органи, процесуальні строки, умови відкриття провадження.

Постановка проблеми

Однією з найбільш поширених категорій спорів в адміністративному судочинстві є спори з приводу адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства. У виняткових випадках поряд із платниками податків до адміністративного суду мають право звертатися органи податкової служби. Одним із таких випадків є звернення органів податкової служби для підтвердження обґрунтованості застосування адміністративного арешту майна платника податків. Виходячи з того, що судова практика є динамічною і постійно розвивається, актуальності набуває питання розгляду правових позицій у рішеннях Касаційного адміністративного суду Верховного суду (далі – КАС ВС).

Огляд літератури

Вітчизняними науковцями неодноразово розглядалися окремі питання проваджень за зверненнями органів податкової служби про підтвердження обґрунтованості застосування адміністративного арешту. Так, Є.О. Яковенко у своїй праці «Актуальні правові аспекти порядку застосування адміністративного арешту майна платника податків» (2016 р.) висвітлив правила, за якими адміністративний суд повинен вчинити певні процесуальні дії при отримання та вирішенні подання податкового органу про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків [1]. О.В. Скочилас-Павлів та Н.В. Лесько у науковій статті «Спір про право в термінових адміністративних справах за зверненням органів доходів і зборів (2019 р.) розглядали актуальні проблеми, пов'язані з порядком розгляду та вирішення термінових адміністративних справ за зверненням податкових органів, в тому числі і щодо підтвердження обґрунтованості застосування адміністративного арешту платника податків [2]. Однак судова практика постійно розвивається, приймаються численні судові рішення, що і зумовлює подальше дослідження цього питання.

Мета статті – висвітлити правові позиції Верховного суду у провадженнях за зверненням органів податкової служби щодо підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту платника податків.

Виклад основного матеріалу

Як відомо, зверненню органу податкової служби до адміністративного суду для підтвердження обґрунтованості застосування адміністративного арешту майна платника податків передують процедура застосування адміністративного арешту.

Відповідно до ст. 94 Податкового кодексу України (далі – ПК України) адміністративний арешт платника податків є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначеним законом (п. 94.1 ст. 94), що полягає у забороні платнику податків вчиняти певні дії щодо свого майна (п. 94.3 ст. 94). Йдеться про повну заборону розпоряджатися або користуватися майном (повний арешт майна) та обмеження платника податків щодо реалізації прав власності на таке майно, яке полягає в обов'язковому попередньому отриманні дозволу керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу на здійснення платником податків будь-якої операції з таким майном за умови, якщо ця операція не призведе до збільшення його податкового боргу або до зменшення ймовірності його погашення (умовний арешт) (п.94.5 статті 94) [3].

Керівник податкового органу (його заступник або уповноважена особа) контролюючого органу приймає рішення про застосування адміністративного арешту майна платників податків за наявності однієї з таких обставин: 1) платник податків порушує правила відчуження майна, яке перебуває у податковій заставі; 2) фізична особа, котра має податковий борг, виїжджає за кордон; 3) платник податків відмовляється від проведення документальної або фактичної перевірки за наявності законних підстав для її проведення або від допуску посадових осіб контролюючого органу; 4) відсутні дозволи (ліцензії) на здійснення господарської діяльності, а також у разі відсутності реєстраторів розрахункових операцій та/або програмних

реєстраторів розрахункових операцій, зареєстрованих у встановленому законодавством порядку, крім випадків, визначених законодавством; 5) відсутня реєстрація особи як платника податків у контролюючому органі, якщо така реєстрація є обов'язковою відповідно до ПК України, або коли платник податків, що отримав податкове повідомлення або має податковий борг, вчиняє дії з переведення майна за межі України, його приховування або передачі іншим особам; 6) платник податків відмовляється від проведення перевірки стану збереження майна, яке перебуває у податковій заставі; 7) платник податків не допускає податкового керуючого до складення акта опису майна, яке передається в податкову заставу; 8) платник податків (його посадові особи або особи, які здійснюють готівкові розрахунки та/або провадять діяльність, що підлягає ліцензуванню) відмовляється від проведення відповідно до вимог ПК України інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів (зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки); 9) нерезидент розпочинає та/або здійснює господарську діяльність через постійне представництво на території України без взяття на податковий облік, що підтверджується актом перевірки [3].

Отже, застосування адміністративного арешту майна платника податків дозволяє органам податкової служби впливати на платника податків з метою запобігання порушенню податкового законодавства і має ухвалюватися з урахуванням конкретних обставин справи і лише як винятковий захід, коли інші заходи виявилися недостатньо ефективними.

Адміністративний арешт може бути накладено на будь-яке майно платника податків, крім майна, на яке не може бути звернено стягнення відповідно до закону, та коштів на рахунку платника податків [4]. При цьому адміністративний арешт майна і адміністративний арешт коштів на рахунку платника податків здійснюються незалежно один від одного. Зокрема, у постанові КАС ВС у від 23.04.2021 у справі № 640/20759/18 зазначено, що «... арешт на кошти платника податків накладається за наявності підстав,

визначених пунктом 94.2 статті 94 ПК України, та не залежить від прийняття контролюючим органом рішення про застосування адміністративного арешту щодо майна платника податків», і «...відсутність підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків в судовому порядку не обмежує право податкового органу на звернення до суду про застосування арешту коштів на рахунках відповідача, але за умови наявності відповідних підстав, визначених ПК України» [5].

Схожа позиція міститься у постанові КАС ВС від 27.08.2019 у справі № 520/9866/18, де зазначено, що «адміністративний арешт коштів платника податків не є похідним від адміністративного арешту майна, відмінного від коштів, і не може бути застосований судом виключно у випадку існування рішення контролюючого органу про накладення арешту на майно платника податків...» [6].

Прийняття рішення керівником органу податкової служби про застосування адміністративного арешту платника податків має бути перевірено адміністративним судом шляхом розгляду відповідного подання.

Під час розгляду заяв про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків адміністративний суд здійснює оцінку обґрунтованості рішення контролюючого органу щодо адміністративного арешту майна платника податків шляхом перевірки наявності підстав для прийняття відповідного рішення та правильності юридичної кваліфікації дій платника податків, які стали підставою для прийняття такого рішення.

Спори за зверненням органу податкової служби про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків відносяться до категорії термінових адміністративних справ, що і зумовлюють певні особливості їх розгляду, зокрема: строки звернення до суду та розгляду справи (ст. 283 КАС України), а також апеляційного оскарження (ст. 272 КАС України); порядок повідомлення учасників справи про дату, час та місце розгляду (ст. 268 КАС України); подання заяв по суті справи (ст. 269 КАС України); обчислення процесуальних строків (ст. 270 КАС України); проголошення та

вручення судових рішень (ст. 271 КАС України) [7].

Крім цього, у постанові КАС ВС від 26.06.2020 у справі № 280/2993-19 міститься правова позиція, що «...податковий орган, звертаючись до адміністративного суду, самостійно визначає порядок такого звернення: в загальному порядку чи відповідно до статті 283 КАС України з метою термінового розгляду, про що обов'язково зазначається у позовній заяві...» [8]. В цьому рішенні суд також дійшов висновку, що в порядку ст. 283 КАС України податковий орган може звернутись виключно у разі безспірності таких вимог, оскільки в протилежному випадку суд зобов'язаний відмовити у відкритті провадження відповідно до ч. 4 ст. 283 КАС України у зв'язку з наявністю спору про право [8].

В контексті п. 2 ч. 4 ст. 283 КАС України спір про право має місце у разі, коли предметом спору є правовідносини, існування яких є передумовою виникнення підстав для застосування спеціальних заходів, перелічених у ст. 283 КАС України. У постанові КАС ВС від 28.08.2018 у справі № 804/19780/14 судом надано перелік обставин, за яких можна стверджувати про існування спору про право, зокрема: оскарження до суду рішення про застосування адміністративного арешту, оскарження податкового повідомлення-рішення, яке покладено в основу податкового боргу, що обумовило звернення податкового органу з поданням у порядку особливого провадження [9]. В контексті підтвердження обґрунтування про застосування адміністративного арешту у постанові від 07.11.2018 у справі № 820/3469/17 КАС ВС дійшов висновку, що «... незгода платника із проведенням перевірки (оскарження в судовому порядку наказу про проведення документальної перевірки) підтверджує існування спору про право в цих правовідносинах...» і за таких обставин за умови наявності спору про право між сторонами «...виключається можливість щодо розгляду та вирішення подання у справах за зверненням контролюючого органу про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків» [10]. Аналогічну

позицію КАС ВС відображено у постановках від 31.08.2020 у справі № 826/6013/16 [11].

Аналіз судової практики адміністративних судів першої інстанції свідчить, що здебільшого платники податків прагнуть довести наявність спорів про право, що надалі унеможлиблює ухвалення рішення про застосування адміністративного арешту. До лютого 2023 року в Україні склалася така ситуація, яка призвела до того, що процедура підтвердження обґрунтування застосування адміністративного арешту майна не знаходила свого фактичного правозастосування у сфері, задля врегулювання якої її було запроваджено у зв'язку з наявністю спору про право.

У постанові від 23.02.2023 у справі № 640/17091/21 КАС ВС відступив від сформуваної ним правової позиції і дійшов висновку, що «заперечення платника податків щодо правомірності проведення податкової перевірки, які полягають в оскарженні відповідного наказу про її проведення чи дій контролюючого органу при її проведенні, не можуть розглядатися як «спір про право» [12]. Отже, КАС ВС сформулював нову позицію, суть якої полягає в тому, що «оскарження платником податків наказу про проведення перевірки є запереченням обставин, що зумовили звернення податкового органу з відповідною заявою, однак, не є спором про право в розумінні пункту 2 частини четвертої статті 283 КАС України і не перешкоджає розгляду заяви про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків» [12].

Існують також правові позиції Верховного суду про строки звернення та строки розгляду цієї категорії справ. Так, відповідно до ст. 283 КАС України заява про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків подається до адміністративного суду протягом 24 годин з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду за загальними правилами підсудності [7]. При цьому КАС ВС у постановках від 26.06.2020 № 280/2993/19 [8] та від 13.06.2023 у справі № 320/11733/22 [13] дійшов висновку, що обставиною, з якою ст. 283 КАС України пов'язує початок відліку 24-годинного стро-

ку для подання до суду заяви про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту, є дата ухвалення рішення про застосування адміністративного арешту майна платника податків.

У разі недотримання вимог щодо оформлення заяви, суд повідомляє про це податковий орган та надає йому строк, але не більше ніж 24 години для усунення недоліків, а у разі постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі суд ухвалює рішення по суті заявлених вимог не пізніше 96 годин з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення заявника до суду [7]. У постанові від 24.04.2020 № 805/4974/18-а КАС ВС дійшов висновку, що «...вимоги про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків, заявлені поза межами 96-годинного строку, не є такими, що можуть бути задоволеними», що і зумовлює звільнення з-під адміністративного арешту майна платника податків та унеможливорює його повторне накладення з тих саме підстав [14].

Висновок

Сьогодні у практиці КАС ВС сформульовано багато правових позицій, які адміністративні суди повинні використовувати під час розгляду справ та ухвалення рішень, зокрема щодо: застосування адміністративного арешту майна та адміністративного арешту коштів на рахунку платника податків незалежно один від одного; наявності спору про право між органами податкової служби та платниками податків, що виключає можливість розгляду та вирішення справ за зверненням про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків; відліку 24-годинного строку для подання до суду заяви про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту; закриття проваджень про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків, заявлені поза межами 96-годинного строку.

Правові позиції КАС ВС часто стають відправною точкою для роз'яснення складних правових питань, впливають на форму-

вання єдиної судової практики, що, зі свого боку, забезпечує більшу передбачуваність та стабільність у правозастосовній діяльності, гарантує не лише захист прав та інтересів платників податків, а й забезпечує виконання своїх завдань та функцій органів податкової служби.

Поряд зі сталою практикою адміністративного судочинства КАС ВС має право відступати від існуючої практики та ухвалювати рішення, які істотно відрізняються від існуючих. Така ситуація вказує на те, що судова практика є динамічною й адаптивною, постійно розвивається та відображає поточні зміни в законодавстві і суспільних відносинах.

Література

1. Яковенко Є.О. Актуальні правові аспекти порядку застосування адміністративного арешту майна платника податків. *Форум Права*. 2016. № 1. С. 273–280.
2. Скочиляс-Павлів О.В. та Лесько Н.В. у науковій статті «Спір про право в термінових адміністративних справах за зверненням органів доходів і зборів». *Правові новели*. 2019. 18 (31). С. 85–90.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
4. Про затвердження Порядку застосування адміністративного арешту майна платника податків: наказ Міністерства фінансів України від 14.07.2017 № 632. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0948-17#Text>
5. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 23.04.2021 у справі № 640/20759/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96498223>
6. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 27.08.2019 у справі № 520/9866/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83985489>
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 26.06.2020

у справі № 280/2993-19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90366882>

9. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 28.08.2018 у справі № 804/19780/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76139166>

10. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 07.11.2018 у справі №820/3469/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77749409>

11. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 31.08.2020 у справі № 826/6013/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91277002>

12. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 23.02.2023 у справі № 640/17091/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109260787>

13. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 13.06.2023 у справі № 320/11733/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111536675>

14. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного суду від 24.04.2020 у справі № 805/4974/18-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88909120>

Vladyslav Teremetskyi

Doctor in Law, Professor, Leading research scientist of the Department of International Private and Comparative Law, Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine

Yevheniia Duliba

Doctor in Law, Associate Professor, professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines, Institute of Law, National University of Water and Environmental Engineering

**LEGAL POSITIONS OF THE
SUPREME COURT IN PROCEEDINGS
ON THE APPEAL OF THE TAX
AUTHORITIES REGARDING THE
CONFIRMATION OF THE VALIDITY OF
THE ADMINISTRATIVE SEIZURE OF THE
TAXPAYER'S PROPERTY**

The article deals with the legal positions of Supreme Court in proceedings initiated by the tax authorities to confirm the validity of the

administrative seizure of the taxpayer's property. The legal positions which have developed over a long period in administrative proceedings are examined, such as: regarding the application of administrative seizure of property and administrative seizure of funds in a taxpayer's account independently of each other; regarding the existence of a dispute on law between tax authorities and taxpayers, which excludes the possibility of consideration and resolution of cases upon an application to confirm the validity of administrative seizure of a taxpayer's property; regarding the 24-hour deadline for applying to the court to confirm the validity of the administrative seizure; regarding the closure of proceedings to confirm the validity of the administrative seizure of a taxpayer's property filed outside the 96-hour deadline.

It is noted that the legal positions of the Administrative Court of Cassation of Supreme Court often become the starting point for explaining complex legal issues, and influence the formation of a unified judicial practice, which, in turn, provides greater predictability and stability in law enforcement activities, guarantees not only the protection of the rights and interests of taxpayers but also ensures the fulfilment of its tasks and functions of the tax authorities.

The attention is focused on the fact that, along with the stable practice of administrative proceedings, the Administrative Court of Cassation of Supreme Court may depart from the existing practice and make a decision that differs significantly from the existing ones. In the example of the decision of the Administrative Court of Cassation of Supreme Court of February 23, 2023, in case No. 640/17091/21, the procedure for forming a legal position is disclosed.

It is concluded that judicial practice is dynamic and adaptive, constantly evolving and reflects current changes in legislation and social relations.

Keywords: *tax, administrative seizure of taxpayer's property, administrative court, administrative proceedings, tax authorities, appeal of tax authorities, subject of authority, proceedings, controlling bodies, procedural terms, conditions for opening proceedings, administrative seizure of taxpayer's property.*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ¹

ДУМЧИКОВ Михайло Олександрович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4244-2419>,

e-mail: m.dumchykov@jur.sumdu.edu.ua

УДК 342.841

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.32

У цій статті проведено аналіз актуальних проблем у сфері забезпечення кібербезпеки, які стають ключовими в сучасних реаліях державності із розвинутою інформаційною інфраструктурою та численними вразливими об'єктами. Висвітлено існуючі загрози для кібербезпеки та проблеми, пов'язані з ефективністю заходів забезпечення національної безпеки системи кіберзахисту. Стаття розкриває особливості вразливості сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем і критично важливої інфраструктури.

Проаналізовано поточний стан забезпечення кібербезпеки в Україні, зосереджено увагу на основних аспектах нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки країни. Виявлено основні оголошені заходи протидії загрозам інформаційній безпеці загалом і за окремими її аспектами. Відзначено відсутність практичного виконання цих заходів. Визначено ключові проблеми в забезпеченні кібербезпеки, такі як неефективність нормативно-правової бази та системи управління; відсутність єдиної стратегії кіберзахисту; недостатній рівень державного управління у сфері кіберзахисту; відсутність трансформаційного підходу до управління національною кібербезпекою від держави; розмитість вимог до систем захисту інформації; використання застарілих стандартів.

Автор підкреслює необхідність спільних зусиль міжнародного співтовариства у вирішенні проблем кібербезпеки. Особлива увага приділяється заходам захисту систем, мереж та програмних додатків від цифрових атак, а також

важливості прийняття нових міжнародних законів, спрямованих на підвищення рівня кібербезпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека, критична інфраструктура, цифровізація, кібербезпека, кібератаки, кіберзлочинність, безпека у кіберпросторі.

Постановка проблеми

Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій та настанням епохи інформаційного суспільства стають каталізаторами викликів у сфері забезпечення кібербезпеки, що вимагає новаторських підходів та рішень.

Шлях України у забезпеченні дійсно діючої системи кібербезпеки потребує радикальних та невідкладних змін. При чому, така вимога впливає не лише з трансформацією цифрового суспільства та особистості, а перш за все з численністю атак на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури держави. Варто зауважити, що сьогодні Україна виступає кібрполігоном у веденні кібервійни.

Ми переконані, що безпека інформаційного простору та його складової частини – кіберпростору, гарантування безпеки й сталого функціонування національної критичної інфраструктури, інформаційно-телеко-

¹ «Виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напрямку «Суспільні науки» Сумського державного університету» (номер державної реєстрації БФ/24-2021, термін виконання 2021-2025 роки).

мунікаційних систем повинна стати не лише складовою державної політики у сфері розвитку кібернетичного простору та становлення цифрової особистості, а й включення перелічених чинників у сферу політичних та стратегічних напрямків держави.

Стан дослідження проблеми

Питанням щодо проблеми забезпечення кібербезпеки, як складової інформаційної безпеки та внесення вагомого внеску у розв'язання згаданих проблем на теоретичному рівні зробили такі науковці, як В. Л. Бурячок, В. В. Кравчук, М. В. Гуцалюк, В. В. Кравчук, О. Д. Довганя, В. С. Серьогіна. Водночас, проблематика забезпечення кібербезпеки в умовах збройної агресії Російської Федерації залишається актуальною проблемою.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження проблематики забезпечення кібербезпеки, як складового елемента інформаційної безпеки держави у сучасних умовах, визначення основних кіберзагроз та вироблення дієвого механізму їх нівелювання.

Виклад основного матеріалу

Швидкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій та їх широке

впровадження в цифрове суспільство стало катализатором зростання рівня кіберзагроз. Згідно з доповіддю IBM «X-Force Incident Response and Intelligence Services», кількість кібератак, спрямованих на крадіжку даних та заподіяння шкоди критичній інфраструктурі, потроїлася у першій половині 2022 року. За прогнозами Центру кібербезпеки Всесвітнього економічного форуму, у 2023 році 74% всіх глобальних компаній стануть жертвами кібернетичних атак [1].

Кібербезпека сьогодні є однією з найважливіших тем у сучасному світі. Проте важливо розрізнити поняття кібербезпеки та інформаційної безпеки, що наразі спричинює плутанину серед великої кількості людей.

Таким чином кібербезпека становить лише частину загального обсягу інформаційної безпеки, обмежуючись електронними аспектами інформаційного простору, зокрема через низьку аспектів: 1) фокус на цифрових технологіях (кібербезпека концентрується на захисті виключно цифрової інформації яка обертається в інформаційно-телекоунікаційних системах, включає в себе заходи безпеки, спрямовані на мережі, комп'ютери, програми та інші аспекти цифрового середовища; 2) інформаційно-телекомунікаційна орієнтованість (кібербезпека зазвичай стосується захис-

Таблиця № 1. Співвідношення сутності понять кібербезпека та інформаційна безпека.

Критерій	Інформаційна безпека	Кібербезпека
Визначення	Захист інформації взагалі, незалежно від форми та типу.	Фокус на захисті інформації в мережі та цифровому середовищі.
Сфера застосування	Включає всі аспекти захисту інформації у фізичній та цифровій формах.	Спрямована на захист виключно цифрової інформації та комп'ютерних систем.
Об'єкти захисту	Фізичні та електронні носії інформації, документи, приміщення тощо.	Комп'ютерні системи, мережі, програми та цифрові дані.
Загрози	Можуть бути фізичними або електронними, внутрішніми або зовнішніми.	Головним чином електронні загрози, такі як хакерські атаки, віруси тощо.
Заходи безпеки	Фізичний контроль доступу, політики, процедури та технічні заходи.	Антивірусне програмне забезпечення, мережеві заходи, криптографія тощо.
Обсяг	Ширший спектр, охоплює всі аспекти, пов'язані з інформацією.	Специфічно спрямований на область цифрових технологій та комп'ютерів.

ту комп'ютерних систем, мереж і даних, орієнтована на виявлення, запобігання та врегулювання цифрових загроз, таких як хакерські атаки, віруси, шкідливий програмний код тощо; 3) цифрові загрози (основними загрозами для кібербезпеки є електронні атаки, які виникають в кібернетичному середовищі [2].

Саме це відрізняє кібербезпеку від інформаційної безпеки, яка може включати загрози фізичного характеру або інші форми неприязної діяльності. Водночас, сьогодні саме забезпечення кібербезпеки є нагальною та актуальною потребою держави, враховуючи ті виклики, з якими вона стикається сьогодні: 1) зростання кількості кіберзагроз; 2) цифрова трансформація держави та залежність від інформаційно-телекомунікаційних технологій; 3) збільшення розміру та складності телекомунікаційних мереж; 4) збільшення обсягу цінності цифрових даних, які обертаються в інформаційно-телекомунікаційних мережах; 5) глобальний характер кіберзагроз [3, с. 155].

Кібербезпека спрямована на виявлення та відбиття загроз в кібернетичному просторі, щодо об'єктів, пов'язаних із ІТ-технологіями, комп'ютерами, телекомунікаційними мережами, а також зберіганням, обробкою та передачею цифрової інформації. Водночас, відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», кібератака – спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій

для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту [4].

У сучасному світі забезпечення кібернетичної безпеки виступає не локальною проблемою окремих суб'єктів, а глобальною проблемою. Сьогодні мета кібератак настільки обширна, що вже виходить за межі окремих хакерських атак та кримінальних правопорушень економічного характеру, сьогодні такою метою виступає рівень безпеки державної критичної інфраструктури. Інновації в галузі ІТ-технологій в сучасній Україні є ключовим фактором цих змін. Державні та транснаціональні компанії, а також окремі користувачі вже не уявляють свого життя без них, і все більше фінансових операцій здійснюється через Інтернет. Кіберзлочинці усвідомили, які величезні можливості для «заробітку» грошей виникли в останні часи, і багато з нинішніх шкідливих програм написані на замовлення або з метою подальшого продажу іншим злочинцям. У результаті злочинний ланцюг замикається у великому кільці організованої кіберзлочинності [5, с. 14].

Хочемо зупинитися на найнебезпечніших кіберзагрозах, об'єктом яких сьогодні все частіше стає наша держава. Першою загрозою, яку ми хочемо виділити – це кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури.

Існує багато трактувань поняття «критична інфраструктура», зокрема у відображенні національних, економічних, політичних чи культурних тенденцій, потреб та інтересів. Водночас, загальні риси усіх цих трактувань, включають в собі ідею про те, що інфраструктури у загальному вигляді є засобами загального призначення для різних видів людської діяльності. Загальні риси всіх цих визначень включають зокрема економічної діяльності, але також і для дій, необхідних для захисту безпеки та здоров'я громадян. Варто зауважити, що сьогодні всі системи, які входять до критичної інфраструктури, засновані інформаційно-телекомунікаційних технологіях і є неоднаково чутливими до кібератак. Наприклад, лікарні та телекомунікаційні системи, енергетика, банківська та фінансовий сектори, а також поштовий сектор – усі вони у тій чи іншій мірі покладаються на кіберінфраструктуру,

що робить їх очевидними цілями для кіберзлочинців.

Кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури сьогодні можна порівняти з тероризмом в кібернетичному просторі. Наслідками таких атак, можуть бути втрата стратегічної інформації, викрадення даних клієнтів банківських установ, відключення електропостачання на підприємствах, установах, організація, тощо.

Напевно, найпоширеніший вид кібератак на державну критичну інфраструктуру є DDoS атаки. DDoS атаки представляють собою атаки на комп'ютерні системи органу, організації, установи з метою порушення доступності атакваних вебресурсів. Зазвичай DDoS-атаки здійснюють із метою поширення паніки та дестабілізації. Іноді використовують для приховування деструктивних дій, тобто коли DDoS-атака слугує прикриттям атаки іншого виду. Проте самі DDoS-атаки загрози для персональних даних громадян не становлять. Варто знати, що для проведення DDoS-атак хакери часто використовують зламані пристрої людей. Тому важливо дотримуватися основних правил кібергігієни, користуватися антивірусами, оновлювати часно програмне забезпечення тощо [6].

Водночас, на спільному брифінгу Мініцифри, РНБО, НКЦК, Держспецзв'язку, СБУ, НБУ та Кіберполіції було повідомлено, що 15 лютого Україна відбила найбільшу в історії країни DDoS-атаку, що була спрямована на банківський сектор, офіційні сайти органів влади, енергетичний блок та портал Дія [7].

Загроза кібератак на інфраструктуру держави здатна мотивувати її до розширення кібер-можливостей. На жаль, деякі контрзаходи з боку держави не ведуть до безпосереднього посилення кіберзахисту країни, а скоріше сприяють слідчим можливостям. Посадові особи держави можуть визнати, що існують структурні обмеження, які перешкоджають покращенню кіберзахисту деяких критично важливих інфраструктур ступеня, необхідного для цілей національної безпеки. Зазначимо, що ці обмеження зумовлені існуючою мережею інформаційно-телекомунікаційних систем управління, яка є «унікальним середовищем, що поєднує

великомасштабні, географічно розподілені, застарілі та власні компоненти системи» [8].

Варто зауважити, що об'єктом кібератак стають не лише державні інфраструктурні об'єкти, але й звичайні люди. Пропорційно підвищенню кількості кібератак на державний сектор, збільшилися і кібератаки на громадян України. За даними Департаменту кіберполіції Національної поліції України за 2022 рік було зареєстровано близько 2 300 тис. справ в ЄРДР, та повідомлено про підозру близько 1 000 тис. осіб. Водночас, поступило близько 62 000 тис. звернень громадян про їх порушені права та свободи в рамках кіберпростору [9].

Згідно даних Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, лише за перший квартал 2023 року було зареєстровано 762 кіберінцидентів об'єктом яких виступала критична інфраструктура держави. Зазначається, що в другому півріччі 2022 року було зареєстровано 342 кібератаки, у середньому 57 зареєстрованих інцидентів на місяць та 1-2 на добу. При цьому за 6 місяців у першому півріччі 2023 року зареєстрованих кібератак вже було 762, у середньому 128 на місяць та 4-5 на добу [10].

Стратегічні пріоритети України та багатьох інших країн спрямовані на захист критично важливої інфраструктури, яка може зіткнутися з низкою загроз, у тому числі кіберзагрозами.

Враховуючи широке використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у різних промислових та економічних галузях, розробка систем та підходів у галузі кібербезпеки є однією з пріоритетних областей та потребує постійного вдосконалення з урахуванням постійної появи нових типів кіберзагрози. У зв'язку з цим важливим аспектом створених рішень є оновлення інформації про існуючі типи кіберзагроз, а також інформацію про їх усунення та підтримку поточного ступеня кіберзахисту внутрішньої інфраструктури. Проблема кібербезпеки відіграє ключову роль, оскільки внутрішня інформаційна інфраструктура містить величезну кількість структурованих та неструктурованих даних, яким потрібні величезні ресурси для захисту об'єктів від кіберзагроз.

Література

1. 2022 Norton cybercrime report, a worrying scenario. Security Affairs. Офіційний веб-ресурс. URL: <https://securityaffairs.com/>
2. Emmanuel Salami's Lab. Enhancing global security and peaceful coexistence: the imperatives of cybersecurity architecture. URL: https://www.researchgate.net/publication/368636312_ENHANCING_GLOBAL_SECURITY_AND_PEACEFUL_COEXISTENCE_THE_IMPERATIVES_OF_CYBERSECURITY_ARCHITECTURE_1
3. Трофименко О.С. Кібербезпека України: аналіз сучасного стану. Захист інформації. 2019. Том 21. № 3. С. 150-158.
4. Закон України: Про основні засади забезпечення кібербезпеки України № 2163-VIII від 05.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
5. Безуглий Д.Ю. Інформаційна безпека України: огляд останніх тенденцій. Фізико-математична освіта. 2018. вип. 2(16). С. 13–17.
6. Що таке DDoS-атака?. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Офіційний веб-ресурс. URL: <https://cip.gov.ua/ua/faqs/sho-take-ddos-ataka>
7. Україна успішно відбила найбільшу DDoS-атаку в своїй історії. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Офіційний веб-ресурс. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/ukrayina-uspishno-vidbila-naibilshu-ddos-ataku-v-svoyii-istoriyi>
8. Янковський О.А. Україні потрібна нова кіберстратегія. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/09/14/7226291/>
9. Департамент Кіберполіції Національної поліції України. Офіційний веб-ресурс. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/>
10. Російські хакери у 2023 році збільшили кількість атак на Україну: що відомо. Інформаційне агенство УНІАН. Офіційний веб-ресурс. URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyski-hakeri-u-2023-roci-zbilshili-kilkist-atak-na-ukrajinu-shcho-vidomo-12426765.html>

SUMMARY

This article analyzes current problems in the field of cyber security, which are becoming key in the modern realities of statehood with a developed information infrastructure and numerous vulnerable objects. The existing threats to cyber security and problems related to the effectiveness of measures to ensure the national security of the cyber defense system are highlighted. The article reveals the specifics of the vulnerability of modern information and telecommunication systems and critical infrastructure.

The current state of ensuring cyber security in Ukraine is analyzed, attention is focused on the main aspects of the regulatory and legal provision of information security in the country. The main declared countermeasures against threats to information security in general and by its individual aspects have been identified. The lack of practical implementation of these measures was noted. The key problems in ensuring cyber security are identified, such as the ineffectiveness of the legal framework and management system; lack of a unified cyber defense strategy; insufficient level of state management in the field of cyber protection; lack of a transformational approach to the management of national cyber security from the state; blurring of requirements for information protection systems; using outdated standards.

The author emphasizes the need for joint efforts of the international community in solving cyber security problems. Special attention is paid to measures to protect systems, networks and software applications from digital attacks, as well as the importance of adopting new international laws aimed at increasing the level of cyber security.

Keywords: information security, critical infrastructure, digitalization, cyber security, cyber attacks, cyber crime, security in cyber space.

Офіційний веб-ресурс. URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyski-hakeri-u-2023-roci-zbilshili-kilkist-atak-na-ukrajinu-shcho-vidomo-12426765.html>

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В MILITARY TECH

ШИШКА Олександр Романович - кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID:0000-0002-1396-0508

ШИШКА Наталія Віталіївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-3396-4530

УДК 346:001.895:330.322:330.341.1 (477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.33

Ця стаття присвячена аналізу викликів та проблематиці, пов'язаній із нормативно-правовим забезпеченням в Україні венчурного інвестування в сфері військових технологій (Military tech). Основна проблема, яку розглядає дослідження, полягає у недостатності існуючого законодавства, що регулює цю сферу, особливо у контексті швидкого розвитку військових технологій, глобальних викликів, а також воєнного стану та зовнішньої агресії з боку Росії проти України. Метою дослідження є аналіз стану нормативно-правової бази, виявлення основних прогалин та проблем, а також розробка рекомендацій щодо їх вирішення. Дослідження вносить значний вклад у розуміння поточних викликів та можливостей, що стоять перед Україною у сфері венчурного інвестування в військові технології. Автори розглядають існуючі нормативно-правові акти, аналізують їх ефективність та вказують на ключові напрямки для покращення, що включають оновлення законодавчої бази, захист інтелектуальної власності, стимулювання інновацій та залучення інвестицій. Особлива увага приділяється впливу воєнного стану та зовнішніх викликів, які змінюють пріоритети в оборонному секторі та вимагають адаптації правової системи. Це дослідження є важливим через свою актуальність та практичну значимість, надаючи

цінні поради для законотворців, інвесторів та інших зацікавлених сторін у контексті зміцнення національної безпеки та обороноздатності України через інноваційний розвиток у сфері військових технологій.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, інноваційна діяльність, інвестиційна діяльність, венчурне інвестування, нормативно-правове регулювання, військові технології, military tech.

Постановка проблеми

В умовах глобальної трансформації оборонного сектору та постійного вдосконалення військових технологій, Україна зіткнулася з рядом викликів у сфері венчурного інвестування в Military tech. Актуальність цієї проблематики набуває особливого значення на фоні воєнного стану у зв'язку із черговим актом збройної агресії з боку Росії проти України.

Основні виклики. Першочерговою проблемою є недостатність нормативно-правової бази, що регулює венчурне інвестування у сфері Military tech. Це обумовлено відсутністю спеціального законодавства, що враховує специфіку високотехнологічного ринку військових інновацій. Така ситуація створює правову невизначеність для інвес-

торів та ускладнює процеси залучення капіталу в оборонну промисловість. Додатково, існує проблема захисту прав інтелектуальної власності та комерціалізації військових інновацій. В оборонній промисловості інтелектуальна власність є ключовим активом, і її захист має особливе значення. Через брак чітких механізмів захисту та комерціалізації інновацій, з однієї сторони, виникають ризики для інвесторів, пов'язані з потенційними втратами інвестицій та недостатньою гарантією повернення капіталу, а з іншої сторони – для розробників виникають складнощі у забезпеченні правового захисту своїх інновацій та інтелектуальної власності. Все це може стримувати інноваторів та/або інвесторів від розробки нових технологій та рішень, що необхідні для модернізації та підвищення обороноздатності країни. Недоліки в нормативно-правовому забезпеченні можуть також створювати бар'єри для комерціалізації нововведень і, відповідно, зменшувати інтерес до інвестування в цю сферу. Таким чином, потреба в оновленні нормативно-правової бази та створенні стимулів для інвесторів і розробників стає нагальною задачею, яка вимагає швидкого та ефективного реагування від держави.

Вплив воєнного стану та зовнішньої агресії. Воєнний стан в Україні та зовнішня агресія Росії значно змінюють пріоритети в секторі безпеки та оборони країни. Це вимагає оперативного реагування на зміни в технологічному ландшафті та швидкої адаптації правової системи до цих викликів. Необхідність захисту держави вимагає ефективного впровадження новітніх технологій, що, в свою чергу, потребує суттєвого перегляду законодавчого поля, зокрема, в аспектах венчурного інвестування.

Тому, вирішення цих питань є вирішальним для зміцнення обороноздатності України та розвитку її високотехнологічного сектора. Суттєве вдосконалення нормативно-правової бази, адаптоване до швидкозмінних умов військово-технологічного ринку, має стати пріоритетом державної політики. Це не тільки забезпечить необхідні гарантії для інвесторів та розробників новітніх військових технологій, але й стане кроком до інтеграції України у світовий

оборонний ринок. Таким чином, розробка та імплементація комплексного підходу до реформування законодавчої бази у сфері венчурного інвестування в Military tech є нагальною необхідністю, яка вимагає оперативного втілення та є ключовою для технологічної та оборонної модернізації країни.

Метою статті є аналіз стану нормативно-правового забезпечення венчурного інвестування в сфері військових технологій в Україні, що впливає на інноваційну діяльність та привабливість у цій сфері, задля встановлення основних проблем та прогалин нормативно-правового регулювання та визначення можливих напрямків для їх вирішення.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні ключових проблем та прогалин у нормативно-правовому забезпеченні венчурного інвестування в Military tech, а також у запропонуванні рекомендацій щодо зміцнення правової бази та стимулювання залучення венчурного капіталу в цей сектор.

Стан цієї проблематики викликав значний інтерес серед багатьох фахівців, які займаються дослідженням правових аспектів венчурного інвестування та аналізом діяльності венчурних фондів у контексті загальних питань цієї сфери. Серед науковців, які внесли свій вклад у розвиток цієї теми, варто відзначити таких як: О. М. Вінник [1], С. О. Віхров [2], Т. С. Гудіма [3], Д. В. Задихайло [4], В. В. Поєдинок [5], В. Ю. Полатай [6], О. Е. Сімсон [7], М. Тимошенко, Н. Бондарчук, І. Литвин, О. Белякова [8] В. Бегма, В. Шемаєв, Д. Радов, П. Толок [9], Н. А. Марченко, М. Є. Юрченко [10], С. В. Глібко, О. В. Розгон, Ю. М. Жорнокуй [11], І. В. Литвин, К. С. Шевчук [12], Г. М. Сітченко [13] та інші. Незважаючи на значний інтерес до цієї теми, на сьогоднішній день, у світлі нинішнього воєнного стану в Україні, важливість венчурного інвестування у Military tech стає надзвичайно актуальним. Так, постійні зміни в економічному середовищі та динамічний розвиток

військових технологій, а також задля забезпечення територіальної цілісності та незалежності України, мінімізації загроз національній безпеці – все це вимагає перегляду та оновлення законодавства у сфері венчурного інвестування у Military tech, щоб адекватно реагувати на поточні виклики та загрози.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кожен бізнес починається з ідеї, а її реалізація вимагає не лише креативності, але й належного фінансування та нормативно-правового забезпечення. Венчурне фінансування відіграє ключову роль у розвитку стартапів, забезпечуючи необхідні кошти для реалізації інноваційних ідей на ранніх етапах. В Україні для підтримки інвестиційного потенціалу була створена Українська асоціація венчурного та приватного капіталу (UVCA). Її діяльність зосереджена на розвитку вітчизняного ринку венчурного капіталу, просуванні інвестиційних можливостей та налагодженні зв'язків між українськими та міжнародними інвесторами. UVCA також активно працює над встановленням ефективного діалогу між діловими колами та урядом, що є важливим для створення сприятливого інвестиційного клімату. UVCA сприяє розвитку вітчизняного ринку. Асоціація є членом Invest Europe [14].

З початком повномасштабної збройної агресії Росії проти України, з моменту вторгнення, згідно з дослідженнями UVCA, в загальних цифрах, в порівнянні з попереднім роком ринок венчурного інвестування, – не змінився. Члени UVCA (Ukrainian Venture Capital and Private Equity Association) не припинили інвестиції в українські стартапи [15]. Та наразі стрімко зростають інвестиції у військово-технічні стартапи. Military tech уже не заборонена тема для венчурного інвестування. Війна з Росією спричинила значний попит на технології подвійного призначення та розробки у галузі військових технологій. Відповідно й венчурне інвестування в цю сферу також трансформувалося із заборонених індустрій на пріоритетні. Глобальні венчурні інвестори, Anderson Horowitz

та Sequoia Capital, уже інвестують в оборонні компанії та активно спілкуються з українськими military tech-проектами. Так, за п'ять місяців 2023 року венчурні фонди США інвестували в Military tech майже 17 млрд. дол., що перевищує суму вкладень за весь 2019 рік [16].

Також, Україна стала центром зростання новаторства у сфері військових технологій, завдяки ІТ-спеціалістам. Їхні винаходи включають, серед іншого, розробку безпілотників, програмного забезпечення для поліпшення ефективності бойової техніки та інноваційну зброю. Урядова ініціатива, підконтрольна Міністерству цифрової трансформації «Український фонд стартапів», підтримує цей рух, надаючи фінансування та гранти для проектів у сфері військових технологій, підтримуючи розвиток та імплементацію цих важливих інновацій. Український уряд розробив стратегію розвитку інноваційної діяльності до 2030 року. Ця стратегія спрямована на створення сприятливих умов для науковців та бізнесу, щоб стимулювати їх співпрацю. Це включає комерціалізацію інноваційної продукції та підвищення взаємодії між науковими установами та підприємцями. Метою стратегії є збільшення кількості інновацій, які відповідають потребам ринку [17]. Запуск стартапу у сфері військових технологій вимагає врахування ризиків, особливо збільшеного контролю з боку Міністерства оборони та відповідних державних органів. Це означає необхідність суворого дотримання законів, що регулюють виробництво та продаж військових товарів, а також вимог безпеки та інформацію з обмеженим доступом.

Проте, існуючі нормативно-правові акти в Україні часто не відповідають потребам динамічного ринку венчурного інвестування, особливо у сфері військових технологій (Military tech). Законодавство в цій сфері вимагає збалансованості між забезпеченням національної безпеки та створенням умов для інноваційного розвитку. Важливим є розробка правил та стандартів, що сприятимуть інвестуванню в оборонну промисловість, при цьому забезпечуючи прозорість та захист інтересів як інвесторів, інноваторів так і держави. Недостатня

адаптація законодавства до сучасних вимог інноваційного ринку, складності у захисті інтелектуальної власності та високі бар'єри для входження на ринок – основні виклики, які потребують уваги. Це ускладнює залучення венчурного капіталу у сферу військових технологій та гальмує інноваційний розвиток України.

Цивільне законодавство України має фундаментальне значення для регламентації відносин, що пов'язані з інвестиційною діяльністю в Україні. Так само це стосується і венчурного інвестування. Воно включає правила, які стосуються створення, функціонування та регулювання інвестиційних фондів, венчурних фондів, інвестиційних компаній, а також процедур і умов вкладення капіталу в стартапи та інноваційні проекти. Законодавство також регулює відносини між інвесторами та бенефіціарами, визначає права та обов'язки сторін, умови договорів, порядок укладення та їх припинення, принципи корпоративного управління та порядок розподілу прибутків. Крім того, таке законодавство містить норми щодо захисту прав інвесторів, включаючи механізми вирішення спорів, страхування інвестицій та правові гарантії, які надає держава. Ще одним важливим елементом є регулювання відносин власності та інтелектуальної власності, яке має величезне значення в контексті інвестування в стартапи та інноваційні проекти. Воно забезпечує правову основу для захисту інновацій та творчих здобутків, стимулюючи тим самим інвестиції в нові технології та дослідження. Таким чином, цивільне законодавство України в інвестиційній сфері сприяє створенню стабільного та прозорого інвестиційного клімату, що є необхідним для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, підтримки інновацій та забезпечення економічного розвитку країни.

Поряд з цим, розглядаючи цивільне законодавство України в контексті інвестиційної діяльності, важливо визнати його значення у створенні правових основ для економічного зростання та інновацій. Однак, незважаючи на це сьогодні існує певна проблематика, пов'язана з врахуванням специфіки та особливостей венчурного ін-

вестування в сфері військових технологій (Military tech). Як відомо, в цивільному праві потреба в спеціальному правовому регулюванні виникає тоді, коли певна група цивільних відносин набуває характер найбільш значимих. Саме у цій сфері суспільних відносин виникає потреба в спеціальному правовому регулюванні, адже венчурне інвестування в сфері військових технологій має свої особливості, високі ризики та необхідність забезпечення контролю зі сторони держави.

Спеціальне цивільно-правове регулювання венчурного інвестування у військові технології в Україні є необхідним через унікальність та складність цієї сфери. Воно має забезпечувати чіткі правила для венчурного договору, включаючи захист прав інтелектуальної власності та регулювання корпоративних відносин. Важливими є також норми, що забезпечують конфіденційність і визначають зобов'язання та відповідальність учасників інвестиційного процесу. Ефективні механізми вирішення спорів та регулювання комерційних конфліктів у цій сфері також мають велике значення. Таким чином, спеціальне цивільно-правове регулювання створює стабільну та прозору основу для розвитку інновацій та залучення венчурного капіталу у військові технології, сприяючи таким чином обороноздатності та технологічному прогресу країни.

Важливу основу законодавчого регулювання венчурного інвестування в Military tech становлять такі нормативно-правові акти України, як: Конституція України, ЦК України, ГК України, Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 № 5080-VI, Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», Закон України від 04.07.2002 № 40-IV «Про інноваційну діяльність», Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII «Про інвестиційну діяльність», Закон України від 10.09.1991 № 1540а-XII «Про захист іноземних інвестицій на Україні», Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР «Про режим іноземного інвестування», Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV «Про спеціальний ре-

жим інноваційної діяльності технологічних парків», Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII «Про інформацію», Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX «Про авторське право і суміжні права», Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII «Про охорону прав на промислові зразки», Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», Закон України від 05.11.1997 № 621/97-ВР «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності», Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII «Про оборону України», Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України», Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.05.1965; Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів тощо.

Також, важливо відзначити, що Кабінетом міністрів України розроблено Концепцію розвитку національної інноваційної системи України на 2009-2025 роки, яка передбачає створення умов, які сприятимуть інвестиціям у венчурний капітал для розвитку високотехнологічних інноваційних проектів. Це включає розробку механізмів, які б стимулювали інновації та залучення інвестицій у венчурне інвестування, що є критично важливим для загального розвитку інноваційного сектору в Україні [18].

Враховуючи складність та багаторівневість законодавчого регулювання в Україні, можна підкреслити, що венчурне інвестування у сфері військових технологій підпорядковується розгалуженій системі нормативно-правових актів. Незважаючи на наявність широкого спектру нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти венчурного інвестування, відсутність спеціальних актів, що безпосередньо стосуються венчурного інвестування в Military Tech, вказує на потенційну потребу в подальшому удосконаленні законодавства в цій сфері. Таке вдосконалення має враховувати унікальні вимоги та ризики, пов'язані з інвес-

туванням у військові технології, для створення стабільного та ефективного правового середовища, яке сприятиме інноваціям та технологічному прогресу в Україні.

Аналіз дослідників у сфері венчурного інвестування та інноваційної діяльності в Україні підкреслює існуючі виклики та необхідність розробки та впровадження спеціального нормативно-правового регулювання.

Так, Г. М. Сітченко стверджує, що правовий механізм створення і впровадження інновацій через венчурне інвестування інноваційної діяльності на сьогодні не отримав належного нормативного закріплення, хоча його формування – одна з нагальних потреб сьогодення, яка включає не лише розробку нормативно-правових актів в інноваційно-інвестиційній сфері, а й побудову економічних, правових і організаційних механізмів, які б дозволили ефективно та швидко реципієнту інвестицій комерціалізувати інноваційні продукти Авторка зазначає, що цивільно-правове регулювання венчурного інвестування в Україні знаходиться на початковому рівні (є недостатньо урегульованим), що перешкоджає можливості ефективно використати інноваційний потенціал вже зареєстрованих суб'єктів господарювання та (або) нових відчутних фінансових вливань, як важливої складової інвестиційного процесу в ринковій економіці [13].

О. М. Вінник надає важливий аналіз інвестиційного законодавства України, акцентуючи на декількох ключових аспектах, які визначають його сучасний стан та виклики: 1) розгалуженість та багатогранність системи: Інвестиційне законодавство України є дуже розгалуженим, включаючи значну кількість нормативних документів. Це відображає складність і динамічність інвестиційних відносин в країні, але також вказує на недостатню увагу з боку держави до оптимізації цієї системи; 2) відсутність Інвестиційного Кодексу: наявність єдиного, систематизованого інвестиційного кодексу могла б спростити правове регулювання у цій сфері. Натомість, в Україні ключовим актом є Закон «Про інвестиційну діяльність», який не покриває всі аспекти

інвестування; 3) численність підзаконних актів з обмеженою сферою дії: існує багато відомчих та локальних актів, спрямованих на регулювання конкретних питань у сфері інвестицій, що може створювати певну плутанину та непослідовність; 4) дореформені законодавчі акти: деякі закони, які були прийняті до реформ, можуть суперечити загальним принципам ринкових відносин, створюючи правові протиріччя та невизначеності [1].

Мордань Є.Ю., Відменко Ю.В., Кобець Ж.О., вказують, що окрім слабкої законодавчої бази визначають ще й недостатню ефективність захисту прав інтелектуальної власності і зазначають що це є першочерговими проблемами розвитку венчурної індустрії України. Таким чином, існує розмитість і невизначеність багатьох понять та суперечливий характер деяких нормативно-правових документів, що перешкоджають формуванню єдиної бази венчурного інвестування в Україні як цілісного механізму, спрямованого на забезпечення економічного зростання України. Однак позитивним зрушенням у секторі вітчизняного інноваційного бізнесу може стати прийняття законопроекту «Про венчурні фонди інноваційного розвитку» або «Про венчурну діяльність в інноваційній сфері» [19].

Тимошенко М., Бондарчук Н., Литвин І., Костинець Ю., Беякова О. зазначають, що наразі в Україні існує багато проблем щодо венчурного інвестування: воєнний стан; кризові явища та нестабільність соціально-політичної ситуації; низький рівень розвитку ІТ підприємництва; недосконалість законодавчої сфери та незахищеність інвесторів; недовіра населення та недостатня державна підтримка інститутів спільного інвестування; відсутність умов для діяльності інвестиційних фондів, низька частка інноваційного розвитку підприємств; низький рівень комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок; недосконала процедура розвитку стартапів; не сформований попит на інновації, недосконалість ринку інноваційної продукції та інфраструктури [8].

Ільїна О., Ільїн В. вказують, що державна політика повинна бути направле-

на на ранні стадії інвестиційного процесу, оскільки нові малі фірми потребують підтримки на перших кроках своєї діяльності, тоді коли вони ще не «стали на ноги». Але як показує досвід пропозиція фінансування саме для цієї стадії недостатня. Очевидно, що розвивати інші стадії без достатньої підтримки першої безглуздо. Державі важливо підтримувати венчурний бізнес, оскільки, підтримуючи малі компанії, створюються нові робочі місця, тобто знижується загальний рівень безробіття в країні, створюються нові технології, які сприяють довгостроковому зростанню національної економіки [20].

Для розвитку стартапів в Україні, за словами Р. І. Баб'ячка та І. І. Кульчицького, потрібна ефективна державна підтримка малого підприємництва та венчурного інвестування. Вони пропонують такі напрямки: створення системи гарантій та страхування інвестицій; ведення державного реєстру структур, які працюють у сфері венчурного інвестування; організація системи підготовки кадрів менеджерів інновацій; забезпечення гарантій прав компаній на інтелектуальну власність; розробка ефективного механізму порядку утворення та використання коштів венчурного фонду; розробка нормативно-правової бази, яка б регламентувала правові відносини у сфері інвестування в інновації; розробка процедури допуску на український ринок іноземного капіталу; розробка методології оцінки ринкових перспектив комерціалізації науковотехнічної продукції в межах реалізації стартапів [21].

На основі аналізу, висновків та рекомендацій наведених експертів, можна зробити висновок про очевидну необхідність розробки та впровадження спеціального нормативно-правового регулювання у сфері венчурного інвестування в Military tech в Україні. Це потребує комплексного підходу, що охоплює не лише законодавчі зміни, але й активізацію державної підтримки інновацій, захист інтелектуальної власності, залучення іноземних інвестицій, та розвиток системи освіти та підготовки фахівців у цій сфері. Відповідно, це стане фундаментом для формування прозорого, стабільного та

ефективного інвестиційного клімату, який сприятиме інноваційному розвитку та внесе значний вклад у національну оборонну промисловість України, а також дозволить ефективно використовувати інноваційний потенціал, який надасть можливість сприяти розвитку оборонної промисловості та відповідати викликам сучасності. Забезпечення правової підтримки та стимулювання інновацій стане важливим кроком на шляху до зміцнення національної безпеки та технологічного прогресу в Україні.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**:

1. Необхідність активізації в Україні венчурного інвестування в сфері Military tech набуває особливої актуальності у зв'язку з світовими вимогами до глобальної модернізації високотехнологічного оборонного сектору. Це стає важливим у контексті чергового акту збройної агресії з боку Росії проти України та підвищення національної безпеки та оборони, а також у світлі зростаючих потреб у розвитку вітчизняного виробництва військової техніки та озброєнь. Це не тільки забезпечить Україну необхідними засобами для захисту своєї територіальної цілісності та незалежності, але й мінімізує загрози національній безпеці. Венчурний капітал, особливо за умов державної підтримки та адекватної оборонно-промислової політики, може стати ключовим фактором у інноваційному розвитку оборонної промисловості. Такий підхід дозволить не тільки розвивати військові технології, але й сприятиме переносу інновацій у цивільні сфери економіки. Це, у свою чергу, може призвести до прискореного розвитку високотехнологічних проєктів, які зможуть вплинути на ширший спектр промисловості та економіки загалом. Таким чином, венчурне інвестування у Military tech не тільки відповідає на поточні виклики, але й відіграє ключову роль у майбутньому розвитку країни.

2. Інтеграція України в світовий оборонний ринок потребує створення стабільного та прозорого інвестиційного клімату, який сприятиме інноваційному розвитку та оптимальному використанню інновацій-

ного потенціалу в оборонній промисловості. Важливим аспектом цього є розробка та впровадження в Україні спеціального законодавства, направлено на регулювання відносин у сфері венчурного інвестування в Military tech, яке забезпечить оптимальний баланс між національною безпекою та інноваційним розвитком. Такі впровадження повинні мати комплексний підхід, охоплюючи не лише законодавчі аспекти, але й стратегічне планування, фінансову підтримку, технологічний розвиток та міжнародну кооперацію. Це вимагає злагодженої роботи уряду, приватного сектору та академічної спільноти для створення ефективної екосистеми, яка б сприяла інноваційному зростанню та зміцненню оборонних можливостей країни. Крім того, важливим є встановлення прозорих правил для інвесторів та розробників, забезпечення захисту інтелектуальної власності та розширення міжнародного партнерства для обміну знаннями та технологіями.

Література

1. Вінник О. М. Інвестиційне право : навчальний посібник. К. : Юридична думка, 2005. 568 с.
2. Віхров С. О. Правові форми венчурного інвестування в Україні. *Економіка та право*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есрг_2014_1_13 (дата звернення: 13.12.2023).
3. Гудіма Т. С. Венчурна діяльність як правова категорія. *Економіка та право*. 2012. № 1. С. 67–71.
4. Задихайло Д. В. Економіко-правові передумови формування інвестиційного законодавства України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 3. Х.: Право, 2002. С. 41–54.
5. Поєдинок В. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми : монографія. Ніжин : АспектПоліграф, 2013. 479 с.
6. Полатай В. Ю. Правове регулювання інвестиційної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2000. 153 с.
7. Сімсон О. Е. Правові особливості договорів інвестиційного характеру : автореф.

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2001. 23 с.

8. Tymoshenko M., Bondarchuk N., Lytvyn I., Kostynets I., Bieliakova O. Prospects of state regulation of venture entrepreneurship in Ukraine: Perspectivas de la regulación estatal del espíritu empresarial de riesgo en Ucrania. *Cuestiones Políticas*. 2022. 40(74). P.63-90. URL: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/7033> (дата звернення: 13.12.2023)

9. Бегма В., Шемаєв В., Радов Д., Толок П. Венчурне фінансування оборонної промисловості: досвід США у вимірі України. *Social Development and Security*. 2021. Vol. 11, No. 4. P. 189-9. DOI:10.33445/sds.2021.11.4.17 (дата звернення: 13.12.2023)

10. Марченко М. А., Юрченко М. Є. Особливості та перспективи венчурного фінансування в Україні. *Науковий вісник Полісся*. 2017. Том 1 № 1(9). URL: <http://nvr.stu.cn.ua/issue/view/5940> (дата звернення: 13.12.2023).

11. Правове забезпечення інноваційного процесу в умовах адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: монографія / С. В. Глібко, О. В. Розгон, Ю. В. Георгієвський та ін. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 290 с.

12. Литвин І.В., Шевчук К.С. Венчурний бізнес в Україні: сучасний стан та передісторія розвитку. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2022. Вип. 4, Номер 2, 2022 URL: <https://science.lpnu.ua/uk/smeu/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-2-2022> (дата звернення: 13.12.2023).

13. Сітченко Г.М. До питання цивільно-правового регулювання венчурного інвестування інноваційної діяльності. Стратегії підприємницької діяльності в інтересах сталого розвитку малого і середнього інноваційного підприємництва : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 2 за матеріалами II круглого столу (м. Харків, 16 листопада 2020 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 108-116. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18346/1/SB_16_11_2020.pdf (дата звернення: 13.12.2023)

14. Українська асоціація венчурного та приватного капіталу (UVCA). URL: <https://uvca.eu/uk/about> (дата звернення: 29.11.2023).

15. Тартачний О. Вкладають, але потроху: венчурні фонди про інвестиції у воєнний час. SPEKA. URL: <https://speka.media/vencurni-fondi-pro-investiciyi-u-vojenii-cas-1qex9> (дата звернення: 13.12.2023).

16. Маркевич І. Хто може отримати інвестиції в умовах венчурної кризи?. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/10/26/705866/> (дата звернення: 13.12.2023).

17. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 526-р. від 10.07.2019. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.09.2023).

18. Концепція розвитку національної інноваційної системи: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 680-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/224444321> (дата звернення: 9.09.2023).

19. Мордань Є.Ю., Відменко Ю. В., Кобець Ж.О. Венчурне інвестування в Україні та світі: сучасні тенденції та особливості розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 17. С. 391-399. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/69708/1/Mordan_venture_financing.pdf (дата звернення: 13.12.2023).

20. Ільїна О., Ільїн В. Удосконалення розвитку венчурного інвестування в Україні. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. Міжнародний науковий журнал. 2018. Вип. 3-4. 2018. URL: <http://ibo.wunu.edu.ua/index.php/ibo/article/download/387/386> (дата звернення: 13.12.2023).

21. Баб'ячок Р. І., Кульчицький І. І. Основні тенденції розвитку стартапів в Україні – проблеми, перешкоди і можливості. 2018. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Osnovni-tendentsiyi-rozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf> (дата звернення: 13.12.2023).

Oleksandr Shyshka

*PhD in Law, Professor, Professor Department
of Civil and Legal Disciplines Kharkiv National
University of Internal Affairs
ORCID:0000-0002-1396-0508
Sesh131213@gmail.com*

Nataliia Shyshka

*PhD in Law, Associate Professor, Associate
Professor Department of Civil and Legal
Disciplines Kharkiv National University of Internal
Affairs
ORCID: 0000-0002-3396-4530
natali.wiwa@gmail.com*

**PROBLEMS OF REGULATORY AND
LEGAL SUPPORT OF VENTURE CAPITAL
INVESTMENT IN MILITARY TECH**

This article analyzes the challenges and issues related to the regulatory framework for venture capital investment in the field of military technology (Military Tech) in Ukraine. The main problem addressed by the study is the insufficiency of the existing legislation regulating this area, especially in the context of the rapid development of military technologies, global challenges, as well as martial law and external aggression by Russia against Ukraine. The purpose of the study is to provide an in-depth analysis of the

legal framework, identify the main gaps and problems, and develop recommendations for their solution. The study makes a significant contribution to the understanding of the current challenges and opportunities facing Ukraine in the field of venture capital investment in military technologies. The authors review existing regulations in detail, analyze their effectiveness, and point out key areas for improvement, including updating the legal framework, protecting intellectual property, stimulating innovation, and attracting investment. Particular attention is paid to the impact of martial law and external challenges that change priorities in the defense sector and require adaptation of the legal system. This study is important due to its relevance and practical significance, providing valuable advice to lawmakers, investors and other stakeholders in the context of strengthening Ukraine's national security and defense capabilities through innovative development in the field of military technologies.

Keywords: regulatory and legal support, innovation activity, investment activity, venture capital investment, regulatory and legal regulation, military technology, military tech.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СФЕРІ ЗАЛУЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ МТД: СВІТОВА ПРАКТИКА

МИРГОРОД Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Сумського державного університету

<https://orcid.org/0000-0002-3302-221X>
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.34

Міжнародні відносини у сфері надання та використання МТД виступає надзвичайно широкою сферою міжнародних відносин, яка є важливою ланкою для становлення та розвитку країн, що розвиваються. Країни-донори надають, а країни-реципієнти отримують та використовують МТД, що допомагає підвищити загальний рівень забезпеченості потреб населення країн з низьким та середнім рівнем доходу. Важливим фактором реалізації відносин у сфері залучення та використання МТД, отримання позитивного ефекту від реалізації проєктів/програм МТД, формування відносин щодо подальшого технічного співробітництва у дієвому, правовому полі є недопущення зловживань та правопорушень у цій сфері. Однак, сфера відносин щодо надання та використання МТД, як й будь-яка інша суспільна сфера відносин, пов'язаних з переферподілом ресурсів, піддається корупції, шахрайству, легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом та вчиненню ряду інших правопорушень у фінансовій сфері. Мільйони доларів продовжують відмивати приватні особи та юридичні організації через незліченні складні фінансові схеми. МТД, яка виступає одним із фундаментальних інструментів політики розвитку держави, в рівній мірі схильна до корупції, розкрадання та зловживань й приблизно 30% від її складової можуть бути втрачені завдяки діяльності корумпованих суб'єктів та злочинних організацій.

В даному дослідженні ми дослідили функціонування Міжнародної програми допомоги у підготовці кримінальних розслідувань (ICITAP),

Управління допомоги та підготовки прокуратурських служб за кордоном (OPDAT), Управління Генерального інспектора USAID, Агентства міжнародного співробітництва Японії (JICA), Європейського управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF). За фактом проведеного дослідження нами було згруповано всі правопорушення в сфері МТД за такими типами: 1) порушення щодо порядку реєстрації проєктів МТД; 2) невідповідність проєктів МТД напрямом державної соціально-економічної політики; 3) порушення щодо нецільового використання ресурсів проєктів МТД та/або неналежна реалізація проєктів; 4) подання бенефіціаром висновків про незадовільні результати впровадження проєкту або ж абсолютне невиконання умов проєкту.

Ключові слова: міжнародна технічна допомога, правопорушення, досудове розслідування, ICITAP, OPDAT, USAID, JICA, OLAF.

Усі правопорушення, які можуть бути вчинені в сфері МТД мають бути виявлені та розслідувані. Саме для цього держава створила органи досудового розслідування. Досудовими національними органами котрі розслідують кримінальні правопорушення можуть бути органи правопорядку, які в свою чергу можливо поділити на: 1) органи досудового провадження загальної компетенції; 2) органи досудового провадження спеціалізованої компетенції; 3) органи досудового провадження що спеціалізуються на фінансових правопорушеннях (наприклад Європейське управ-

ління з питань запобігання зловживанням та шахрайству «OLAF»); 4) антикорупційні правоохоронні органи (наприклад Управління з протидії корупції та організований злочинності «USKOK» в Хорватії); 5) спеціалізовані органи контролю за міжнародною технічною допомогою (в США Управління Генерального інспектора USAID) [1].

В рамках даного дисертаційного дослідження окреслимо питання особливостей функціонування окремих органів досудового розслідування в провідних країнах світу, які виступають провідними донорами МТД для України. Одним із найбільших донорів в даній сфері виступає США, де функціонує Міністерство юстиції США (DOJ) та реалізує свою діяльність щодо допомоги іноземним країнам у боротьбі з корупцією. Американське Міністерство юстиції реалізує зазначену діяльність завдяки Міжнародній програмі допомоги у підготовці кримінальних розслідувань (ICITAP) та Управлінню допомоги та підготовки прокурорських служб за кордоном (OPDAT). ICITAP та OPDAT часто працюють у кооперації й допомагають розвивати спроможність іноземних суб'єктів кримінального судочинства в питаннях боротьби з корупцією.

Антикорупційна робота Міжнародної програми допомоги у підготовці кримінальних розслідувань ICITAP зосереджена на створенні спроможності правоохоронних органів проводити розслідування щодо корупційних правопорушень, повернення викрадених активів та формування антикорупційних практик. Управлінню допомоги та підготовки прокурорських служб за кордоном OPDAT надає допомогу та наставництво на основі конкретних кейсів та, в першу чергу, зосереджений на співпраці з місцевими органами прокурами та судовими установами [2].

Окрім консультативної допомоги та організації навчання для іноземних спецслужб, в США існують власні спеціалізовані органи розслідування правопорушень, що виникають у сфері надання та використання МТД. Так, 16 грудня 1980 року Законом № 96-533, була внесена поправка

до Закону США «Про іноземну допомогу» 1961 року, якою було створено Управління Генерального інспектора Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Управління Генерального інспектора USAID відповідає за виявлення і запобігання шахрайства, розтрат, зловживання і порушення закону у сфері МТД. Його головний офіс здійснює нагляд за програмами та діяльністю п'яти американських агентств з питань іноземної допомоги, серед яких найбільшим є Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) [3].

Управління розслідувань, що входить до складу Управління Генерального інспектора при Агентстві США з міжнародного розвитку, здійснює аналіз та дослідження подань щодо кримінальних, цивільних та адміністративних порушень у всьому світі. У сферу його компетенції входить ведення розслідувань щодо зловживань у сфері міжнародної технічної допомоги (МТД) та інших порушень закону. Основною метою Управління розслідувань є запобігання шахрайству, розтраті та зловживанням у рамках програм надання МТД, а також підтримка та стимулювання чесної поведінки отримувачів, їх підрядників та інших партнерів, які беруть участь у використанні МТД.

Роль Управління розслідувань полягає у виявленні та розслідуванні випадків розкрадання, підкупу, конфлікту інтересів, фальсифікацій заявок та інших випадків зловживання у сфері надання та використання МТД. Діяльність Управління з розслідування правопорушень у сфері МТД є складовою загальної зовнішньої політики США у протидії злочинності та корупції, а також допомагає захистити інтереси національної безпеки США [4].

Розслідування починається, коли Управлінню Генерального інспектора USAID надходить повідомлення про порушення закону через гарячу лінію або інший канал зв'язку. Це повідомлення має містити інформацію про шахрайство, марнотратство, зловживання, корупцію або інші серйозні порушення, які стосуються програм міжнародної технічної допомоги або діяльності агентств США з міжнарод-

ного розвитку, таких як USAID, DFC, IAF, USADF або MCC. Після отримання повідомлення Управління приймає рішення про початок слідчих дій. Згідно з Законом про Генерального інспектора 1978 року, під час розслідування OIG має право запитувати документи та отримувати доступ до інформації про виконавців програм фінансування. Після завершення розслідування готується та передається відповідному органу повний звіт, що узагальнює факти розслідування. Якщо інформація заяви про порушення не підтверджується, сторону, щодо якої було подано цю заяву, можуть проінформувати про це [5]. Також, Управління створило дієвий Посібник Розслідування шахрайства та зловживання в проєктах міжнародної правової допомоги [6].

В ньому висвітлені основні засади запобігання та розслідування правопорушень у сфері МТД, а також принципи побудови систем виявлення правопорушень.

Практичним показовим кейсом співпраці спеціалізованого правоохоронного органу США – Управління Генерального інспектора USAID та національних правоохоронних органів було розслідування корупційного зловживання щодо коштів МТД, скоєним фінансовим менеджером наданої програми фінансування в Афганістані. Відповідно до зазначеного прикладу успішність його розслідування полягала у співпраці національних правоохоронних органів країни-донора та країни-реципієнта, що призвела до знаходження та заарештування винних осіб.

Вирок був винесений в місцевому афганському суді за звинуваченням у підробці документів та розтраті коштів МТД, при виконанні службових обов'язків. Колегія з трьох суддів визнала особу, яка працювала координатором фінансів у програмі місцевого врядування, винною у розтраті майже 193 000 доларів США. Програма фінансувалася USAID, реалізувалася американським підрядником й її загальна сума фінансування становила 229 мільйонів доларів США. Цільова програма МТД була призначена для покращення стабільності в провінціях шляхом підтримки держав-

ного управління та сприяння розвитку громади. 2 серпня 2010 р. афганській суд виніс рішення в якому присудив винній особі сім з половиною років позбавлення волі. Так відповідно до Кримінального кодексу Афганістану – 2 роки було присуджено за фальсифікацію доходів та депозитних надходжень з податку на оренду, за які фактично не було сплачено, та 5 з половиною років за розтрату коштів. Також відповідач повинен сплатити штраф у розмірі 160 000 доларів США [7].

Оскільки фінансування МТД Японії здійснюється за рахунок коштів платників податків, як влада країни, так і населення зацікавлені у боротьбі з будь-якою формою шахрайства. Такі практики не лише порушують належну та ефективну співпрацю у сфері розвитку, але й підривають довіру громадськості до проєктів МТД. Влада Японії та Агентство міжнародного співробітництва Японії (JICA) вживають різноманітних заходів для запобігання шахрайству та корупції, пов'язаним з МТД. Для запобігання порушенням та корупційним практикам в першу чергу необхідно забезпечити, щоб компанії та інші організації (включаючи субпідрядників), які беруть участь у сфері надання та використання МТД, розуміли, що така практика є неприпустимою, і відповідні заходи будуть застосовані відповідно до «Правил щодо заходів проти осіб, які беруть участь у шахрайських практиках» в японських проєктах МТД [8].

Стаття 197 Кримінального кодексу Японії забороняє державному службовцю, визначеному (у статті 7) як «посадова особа національного рівня чи рівня місцевого самоврядування, член асамблеї чи комітету або інший працівник, який виконує покладені на нього державою обов'язки відповідно до законів та нормативних актів» приймати, вимагати або обіцяти прийняття хабар у зв'язку з виконанням своїх обов'язків. Така ж відповідальність діє й на осіб які повинні бути призначені на державну службу і знають про це. Особи, які не є громадянами Японії, несуть відповідальність за вчинені кримінальні правопорушення згідно із статтями Криміналь-

ного Кодексу Японії, лише якщо злочин вчинено на території Японії. В свою чергу, японські державні чиновники несуть відповідальність за корупційні діяння навіть якщо вони були вчинені за межами Японії.

У липні 2017 року Японія переглянула Закон про покарання за організовану злочинність. В Законі були внесені зміни щодо санкції покарання корупційних правопорушень, здійсненими групами з двох або більше людей. Цей перегляд був необхідний для внесення змін у японське законодавство у зв'язку з ратифікуванням Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

Також, слід зазначити, що Японія є членом Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) з 1964 р. Японія впровадила Конвенцію ОЕСД про боротьбу з хабарництвом 1998 року, через внесення змін до Закону про запобігання недобросовісній конкуренції (УСРА), щоб додати статтю 18, яка криміналізувала підкуп іноземних державних службовців. В 2004 році були прийняті додаткові законодавчі зміни, щоб розширити юрисдикцію статті 18 на діяння громадян Японії за кордоном. Також у 2006 році було внесено зміни до японського Закону про податок на прибуток, щоб заборонити врахування неправомірної вигоди та хабарів, сплачених за кордоном, як витрати на підприємство. На відміну від Кримінального кодексу, стаття 22 УСРА прямо передбачає кримінальну відповідальність для юридичних осіб (фірм та організацій) [1].

За весь час, після набрання чинності у 1998 році, статті кримінальної відповідальності за підкуп іноземних державних службовців (стаття 18 УСРА), вона застосовувалася лише чотири рази:

1) у березні 2007 року двох японських громадян було визнано винними у підкупі двох філіппінських топ-чиновників на суму близько 800 000 ієн (приблизно 7 400 доларів США). Японські громадяни намагались виграти державний контракт оплачували відвідування гольф клубів та дарували інші коштовні подарунки. Про факти коштовних подарунків, котрі були

розцінені як хабарі повідомив викривач. Одному з громадян Японії був присуджений штраф, розміром у 500000 ієн (приблизно 4600 доларів США) й іншому у сумі 200000 ієн (приблизно 1900 доларів США).

2) у січні та березні 2009 року чотирьох японських осіб було визнано винними у підкупі в'єтнамського чиновника у зв'язку з проектом будівництва шосе, який частково фінансувався за кошти японської МТД. Посадова особа з в'єтнамської сторони отримала неправомірну вигоду загальною сумою 2,43 мільйона доларів але в суді було доведено провину лише за хабар в розмірі 820 000 доларів США, частково через сплину процесуальних строків. Судовим вироком було затверджено покарання у вигляді трирічного умовного строку для фізичних осіб, які були визнані винними. Юридичну особу в якій вони працювали, оштрафували на 70 мільйонів ієн (приблизно 650 900 доларів США) й тимчасово додали до чорного списку Японського банку Міжнародного співробітництва та JICA.

3) у вересні 2013 року колишній керівник компанії японського виробника автомобільних деталей був оштрафований на 500 000 ієн (приблизно 4600 доларів США) за підкуп посадової особи в Китаї. Підкуп був вчинений з метою приховання порушення на заводі дочірньої компанії в провінції Гуандун.

4) у лютому 2015 року окружний суд Токіо визнав винними у порушенні УСРА Залізничну консалтингову фірму та її трьох колишніх керівників. Корупційний злочин був вчинений шляхом підкупу державних службовців В'єтнаму, Індонезії та Узбекистану загальною сумою приблизно 1,2 млн. доларів США. Мотивом підкупу було отримання контрактів з надання консультаційних послуг пов'язаних з проектами МТД у зазначених країнах. Суд виніс покарання трьом особам у розмірі трьох років умовного строку та наклав штраф на консалтингову фірму у розмірі 90 млн. ієн (приблизно 836 800 доларів США)[9].

У березні 2019 року Робоча група ОЕСД надала рекомендації для Японії щодо організації антикорупційних заходів у сфері МТД. Серед них була рекомендація яка

зазначала необхідність активізації дій з забезпечення підвищення ініціативності поліції та прокуратури, налагодження їх більш скоординованої роботи щодо розслідування корупційних правопорушень та підкupu іноземців.

Необхідно відмітити, що Міністерство економіки, торгівлі та промисловості Японії (METI) адмініструє УСРА, включаючи статтю 18, яке передбачає кримінальну відповідальність юридичних осіб за корупційні діяння. Але досудове провадження по цій статті координує прокуратура [9].

Але якщо у корупційних правопорушеннях пов'язаних з МТД, не беруть участі громадяни Японії, японські правоохоронні органи можуть тільки офіційно вимагати від влади країни-реципієнта провести розслідування відповідного випадку та прийняти належні заходи проти порушників щодо притягнення їх до відповідальності [10].

Уповноваженим органом Європейського союзу до компетенції якого входить захист фінансових інтересів Союзу є Європейське управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF), яке було засновано 28.04.1999 року на підставі рішення Європейської Комісії 1999/352 [11].

Бюджет ЄС фінансує широкий спектр програм та проєктів, які направлені на покращення життя громадян у країнах ЄС та за його межами. Нецільове використання коштів, передбачених бюджетом ЄС на надання МТД безпосередньо шкодить європейським громадянам та дискредитує весь ЄС.

OLAF виконує свою місію шляхом: 1) проведення незалежних розслідувань шахрайства та корупції із залученням фондів ЄС, за для забезпечення цільового використання усіх грошових активів платників податків ЄС за призначенням; 2) сприяння зміцненню довіри громадян до інституцій ЄС через розслідування порушень з боку персоналу та членів інституцій ЄС; 3) розробки надійної політики ЄС щодо боротьби з шахрайством; 4) OLAF може розслідувати справи, пов'язані з шахрайством, корупцією та іншими правопорушеннями,

що зачіпають фінансові інтереси ЄС, щодо: а) всіх видів витрат ЄС. Зазвичай це є видатки пов'язані з структурними фондами, фондами розвитку сільських територій та видатків на зовнішню допомогу; б) деяких сфер доходів ЄС, переважно митних зборів; в) підозр у серйозних порушеннях персоналом ЄС та членами інституцій ЄС.

OLAF отримує інформацію про можливі випадки шахрайства та корупційні порушення з відкритих джерел, форми зворотного зв'язку, або виявляє самостійно. У більшості випадків інформація надходить від відповідальних осіб за управління фондами ЄС. Всі отримані скарги проходять первинну оцінку, щоб визначити, чи відповідає зазначена в них інформація дійсності та чи належить цей факт правопорушення до підслідності OLAF.

Досудові розслідування, які проводяться Європейським управлінням з питань запобігання зловживанням та шахрайству можуть бути класифіковані за однією з наступних трьох категорій: 1) внутрішні розслідування – це адміністративні розслідування в установах та органах ЄС з метою виявлення шахрайства, корупції та будь-якої іншої незаконної діяльності, що зачіпає фінансові інтереси ЄС; 2) зовнішні розслідування – це розслідування за межами установ та органів ЄС з метою виявлення шахрайства чи інших неправомірних дій фізичних чи юридичних осіб, саме цьому обсягу роботи припадає більшість часу та ресурсів OLAF; 3) координаційна співпраця – OLAF сприяє розслідуванням, що проводяться національними органами влади або іншими департаментами ЄС, сприяючи збору та обміну інформацією та контактами.

Після завершення розслідування Європейське управління OLAF рекомендує перелік дій та заходів які зацікавлені сторони та національні урядам повинні зробити. Зазвичай це передбачає порушення кримінальних справ, фінансові стягнення та інші дисциплінарні заходи. Також OLAF відстежує виконання наданих рекомендацій [12].

У період між 2010-2019 роками Європейським управлінням з питань запобі-

гання зловживанням та шахрайству було: 1) завершено понад 2000 розслідувань; 2) рекомендовано повернути понад 7,3 млрд. євро до бюджету ЄС; 3) видано понад 2700 рекомендацій щодо судових, фінансових, дисциплінарних та адміністративних заходів, які повинні бути вжиті компетентними органами держав-членів та ЄС. В результаті оперативно-слідчої роботи OLAF суми які були використані не за призначенням були повернуті до бюджету ЄС, а винні особи постали перед національним судочинством [13].

Мабуть, найгучніший випадок використання коштів ЄС у незаконних цілях стосувався відомої громадської організації, яка займається підтримкою зусиль ЄС з надання гуманітарної допомоги в Сирії. OLAF розпочав досудове розслідування щодо громадської організації у травні 2016 року за підозрою у корупції та маніпуляціях у процедурах державних закупівель, що фінансуються ЄС. Програма фінансування передбачала надання невідкладної допомоги цивільним особам, постраждалим від конфлікту в Сирії. Зазначена громадська організація отримала від Європейської Комісії майже 19 млн. євро коштів.

У пошуках надійних доказів OLAF здійснив виїзну перевірку на місці скоєння злочину, а також здійснив забір інформації у штаб-квартирі громадської організації. Завдяки цьому слідчі OLAF знайшли докази причетності до корупційних діянь двох колишніх співробітників громадської організації. У попередній змові вони винайшли шахрайську схему виведення фінансових коштів за межі їх цільового призначення – фінансування гуманітарної кризи в Сирії. Виведені кошти привласнювались винахідниками шахрайської схеми. Слідство також знайшло докази суттєвих недоліків у тому, як ГО розпоряджалася іншими коштами виділеними з фондів ЄС. Досудове розслідування OLAF було завершено наприкінці 2019 року його результатом стала рекомендація стягнути майже 1,5 мільйона євро. Стосовно двох підозрюваних осіб, котрі були ідентифіковані слідством, на сьогоднішній день судового вироку ще не винесено [1].

Підсумовуючи все вище викладенен, а також аналізуючи фактичне функціонування сфери залучення, використання, моніторингу, контролю МТД в Україні, зауважимо, що всі правопорушення в даній сфері згрупувати за такими типами:

1) порушення щодо порядку реєстрації проєктів МТД;

2) невідповідність проєктів МТД напрямкам державної соціально-економічної політики;

3) порушення щодо нецільового використання ресурсів проєктів МТД та/або неналежна реалізація проєктів;

4) подання бенефіціаром висновків про незадовільні результати впровадження проєкту або ж абсолютне невиконання умов проєкту (Таблиця 1).

Література

1. Розробка «Концепції запровадження державної системи контролю за залученням та ефективним використанням міжнародної технічної допомоги в Україні на 2021-2025 рр» [Текст] : звіт про НДР (проміжний) / кер. Ю. В. Гаруст. Суми, 2021. С. 128.

2. Countering Corruption Through U.S. Foreign Assistance May 27, 2020 Congressional Research Service .URL: <https://crsreports.congress.gov/R46373> <https://fas.org/sgp/crs/row/R46373.pdf>

3. Mission and Core Values. Office of Inspector General U.S. AGENCY FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT .URL: <https://oig.usaid.gov/mission>

4. Office of Investigations. Office of Inspector General U.S. AGENCY FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT .URL <https://oig.usaid.gov/office-investigations>

5. Investigative Process. Office of Inspector General U.S. AGENCY FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT .URL: <https://oig.usaid.gov/node/512>

6. OIG Fraud Prevention and Compliance Handbook.URL: <https://oig.usaid.gov/sites/default/files/2018-10/OIG-Fraud-Prevention-and-Compliance-Handbook-103018.pdf>

Таблиця 1. Групи правопорушень в сфері залучення, використання та моніторингу/ контролю міжнародної технічної допомоги в Україні

Тип правопорушення	Зміст порушення	Санкція з боку держави	Відповідальний суб'єкт	Ймовірна ідентифікація правопорушення
1. Порушення порядку реєстрації проєктів МТД	Повна або часткова відсутність інформації стосовно проєкту – порушення статей 18, 19 ЗУ «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» від 15.02.2002 року № 153	Немає	Секретаріат КМУ	Стаття 364 ККУ Зловживання владою або службовим становищем Стаття 65 ЗУ «Про державну службу» Підстави для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності
2. Невідповідність проєктів МТД напрямкам державної соціально-економічної політики	Результати реалізації значної кількості проєктів не відповідали визначеним пріоритетам соціально-економічного розвитку України. Затверджений постановою КМУ від 15.02.2002 № 153 Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги суперечить вимогам Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-III в частині узгодження поданих потенційними бенефіціарами пропозицій щодо залучення МТД із затвердженою на відповідний рік державною програмою економічного і соціального розвитку України. А також, порушення принципів визначених статтею 2 цього Законом.	Немає	Секретаріат КМУ	Стаття 164-12 КУПАП Нецільове використання бюджетних коштів; видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону
3. Порушення щодо нецільового використання ресурсів проєктів МТД та (або) неналежна реалізація проєкту	Під нецільовим використанням бюджетних коштів відповідно до ст. 119 БКУ є їх витрачання на цілі, що не відповідають: 1. бюджетним призначенням, установленим Законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); 2. напрямом використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми або в порядку використання бюджетних коштів; 3. бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів). Тобто, не відповідають зазначених у відповідних спеціальних НПА завданням, цілям. Відповідно, під «Нецільовим використанням засобів Міжнародної технічної допомоги» розуміється їх витрачання на цілі, що не відповідають: Зазначеним у реєстраційній картці Проєкту МТД цілям та завданням;	Секретаріат КМУ зобов'язаний порушити перед донорами питання щодо зупинення реалізації проєкту (програми) до усунення реципієнтами виявлених порушень або повного його припинення. Згідно статті 22, Порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної, Секретаріат КМУ у разі неможливості усунення цього правопорушення анулює положення про реєстрацію проєкту.	Виконавець МТД	Стаття 364 ККУ «Зловживання владою або службовим становищем» Стаття 191 ККУ «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»
4. Подання бенефіціаром висновків про незадовільні результати впровадження проєкту або ж абсолютне невиконання умов проєкту	Форс-мажорна ситуація. Ніяк не врегульована, однак, згідно положень ЗУ «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» від 15.02.2002 року № 153, існує процедура зміни умов договору щодо реалізації МТД. Якщо розслідування дозволило виявити наявність істотних умов, що не дали реалізувати належним чином проєкт МТД – часткова компенсація буде доречною.	Секретаріат КМУ зобов'язане порушити перед донорами питання щодо зупинення реалізації проєкту (програми) до усунення реципієнтами виявлених порушень або повного його припинення.	Виконавець МТД	Стаття 364 ККУ Зловживання владою або службовим становищем
	Недотримання вимог щодо реалізації проєкту МТД з боку бенефіціарів та держави: Відсутність оптимальної нормативно-правової бази, що буде врегульовувати питання реалізації, моніторингу, порядку залучення тощо Міжнародної технічної допомоги.	Немає	Секретаріат КМУ	Стаття 65 ЗУ «Про державну службу» Підстави для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності

Джерело: складено на підставі досліджень

7. Afghan Sentenced to Prison for Committing Fraud Against USAID. URL: <https://oig.usaid.gov/node/91>

8. Ministry of Foreign Affairs of Japan. Policy. Global Issues & ODA. Official Development Assistance (ODA). ODA Policies. Anti-Corruption. URL: <https://www.mofa.go.jp/policy/oda/reform/anti-corrupt/index.html>

9. GLOBAL LEGAL INSIGHTS – BRIBERY & CORRUPTION 2020, SEVENTH EDITION Contributing Editors Jonathan Pickworth & Jo Dimmock, White & Case LLP Printed and bound by CPI Group (UK) Ltd, Croydon, CR0 4YY November 2019. URL: <https://www.lw.com/thoughtLeadership/gli-bribery-corruption-7th-ed-japan>

10. Anti-corruption policy guide from Ministry of Foreign Affairs of Japan and Japan International Cooperation Agency .URL: https://www.jica.go.jp/english/our_work/compliance/c8h0vm00009ulm1i-att/policy_en.pdf

11. COMMISSION DECISION of 28 April 1999 establishing the European Anti-fraud Office (OLAF). Euro Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1999:136:0020:0022:EN:PDF>

12. What we do. European Commission EUROPEAN ANTI-FRAUD OFFICE. URL: https://ec.europa.eu/anti-fraud/about-us/mission_en

13. OLAF in figures. European Commission EUROPEAN ANTI-FRAUD OFFICE..URL: https://ec.europa.eu/anti-fraud/investigations/fraud-figures_en

SUMMARY

International relations in the field of provision and use of ITA is an extremely broad area of international relations, which is an important link for the establishment and development of developing countries. Donor countries provide, and recipient countries receive and use, ITA, which helps to improve the overall level of meeting the needs of the population of low- and middle-income countries. An important factor in the implementation of relations in the field of attracting and using ITA, obtaining a positive effect from the implementation of ITA projects/programs, and forming relations for further technical cooperation in an effective, legal framework is the prevention of abuse and violations in this area. However, the sphere of relations on the provision and use of ITA, like any other public sphere of relations related to the redistribution of resources, is subject to corruption, fraud, legalization (laundering) of proceeds of crime and a number of other financial crimes. Millions of dollars continue to be laundered by individuals and legal organizations through countless complex financial schemes. The ITA, which is one of the fundamental instruments of the state's development policy, is equally susceptible to corruption, embezzlement and abuse, and approximately 30% of its component may be lost due to the activities of corrupt actors and criminal organizations.

In this study, we examined the functioning of the International Criminal Investigative Training Assistance Program (ICITAP), the Office of Prosecutorial Development and Training Abroad (OPDAT), the USAID Office of Inspector General, the Japan International Cooperation Agency (JICA), and the European Anti-Fraud Office (OLAF). Based on our research, we have grouped all ITA offenses into the following types: 1) violations of the procedure for registering ITA projects; 2) inconsistency of ITA projects with the directions of state socio-economic policy; 3) violations of misuse of ITA project resources and/or improper project implementation; 4) submission by the beneficiary of conclusions on unsatisfactory project implementation results or absolute failure to fulfill the project conditions.

Key words: international technical assistance, offenses, pre-trial investigation, ICITAP, OPDAT, USAID, JICA, OLAF.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ ДЛЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ

ГРЕЧАНЮК Р. В. - д.ю.н., доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнський національний університет

<https://orcid.org/0009-0001-5102-3718>

УДК 35.076

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.35

Наукову статтю присвячено дослідженню особливостей правового регулювання державної реєстрації актів цивільного стану за кордоном. У роботі проаналізовано нормативно-правові акти, які врегульовують дану проблематику, а також праці науковців, що займалися проблематикою в цій сфері.

Автором з'ясовано, що на сьогодні органами, які уповноважені здійснювати державну реєстрацію актів цивільного стану для громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном, є дипломатичні представництва і консульські установи України.

Обґрунтовано той факт, що компетенція закордонних дипломатичних установ під час воєнного стану стала ширшою, оскільки вони отримали доступ до Державного Реєстру актів цивільного стану громадян, що покращує та оптимізує можливості громадян на отримання якісних адміністративних послуг в сфері ДРАЦС. Водночас такі повноваження отримали лише деякі дипломатичні установи, визначені МЗС, тому залишається гострою проблема розширення системи цих органів та врегулювання процедури реєстрації актів цивільного стану консульськими установами.

Ключові слова: державна реєстрація актів цивільного стану, реєстрація шлюбу, реєстрація народження, адміністративні послуги, консульська установа, закордонні дипломатичні установи.

Постановка проблеми

В зв'язку з воєнним станом та тимчасовою окупацією частини території України значна кількість громадян змушена була виїхати закордон в пошуках захисту та притулку. За кордоном громадяни України одружувались, в них народжувалися діти, хтось помирав. Відтак, завжди актуальним є питання правового регулювання реєстрації всіх юридичних фактів, які пов'язані з цивільним станом особи, тобто актів цивільного стану, оскільки вони безпосередньо започатковують або припиняють, а також доповнюють чи змінюють можливість особи бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків.

Законодавством України визначено вичерпний перелік органів, які можуть здійснювати таку реєстрацію. Зокрема за кордоном її проводять дипломатичні представництва і консульські установи України.

Станом на сьогодні українцям, які перебувають за кордоном, значно спрощено порядок доступу до державної реєстрації актів цивільного стану. Однак, багато громадян, які виїхали за межі України, мають труднощі щодо державної реєстрації актів цивільного стану у консульствах та дипломатичних установах. Тому важливим є з'ясування підстав та умов такої реєстрації, а також визначення кола суб'єктів, які уповноважені провадити таку реєстрацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні та практичні аспекти державної реєстрації актів цивільного стану досліджувало багато вітчизняних науковців, серед яких можна виділити Погребняк О., Басілашвілі М., Голосніченко І., Черненко Л., Харченко А., та ряд інших.

Проте, вивченню питання правового регулювання реєстрації актів цивільного стану за кордоном надавалась менша увага. Тому враховуючи важливість та актуальність цієї теми, вважаємо, що слід більш детально зупинитися на проблематиці правового регулювання реєстраційних дій щодо актів цивільного стану дипломатичними та консульськими установами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є визначення процедурних особливостей державної реєстрації актів цивільного стану для громадян України, які тимчасово чи постійно перебувають (проживають) за кордоном.

Виклад основного матеріалу

Внаслідок різних життєвих обставин громадянам України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном, необхідно звертатися до відповідних органів, аби отримати послуги щодо державної реєстрації актів цивільного стану. Метою державної реєстрації є встановлення безперечного доказу існування у них їх прав та обов'язків. Для кожного громадянина саме акт цивільного стану є первинним документом, який забезпечує реалізацію прав особи та підтверджує офіційне визнання державою фактів народження та смерті особи, укладення шлюбу чи його розірвання, зміни імені. Така реєстрація провадиться згідно з нормами національного законодавства України, незалежно від того в якій країні вони перебувають.

З початком повномасштабного вторгнення за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців з України виїхало до країн Європи майже 6 млн осіб. [2] І оскільки війна, то гостро стоїть проблема забезпечення громадян України, які

перебувають за кордоном, якісним доступом до послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану.

Державній реєстрації в обов'язковому порядку підлягають відомості про народження дитини, про усиновлення та удочеріння, про визначення походження, про реєстрацію шлюбу та його розірвання, про зміну імені, а також про смерть фізичної особи. [3]

Відповідно до частини другої статті 4 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» державну реєстрацію актів цивільного стану громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном, проводять дипломатичні представництва і консульські установи України. [4]

Варто звернути увагу, що існує загальний та спеціальний порядок (на період дії воєнного стану на території України) реєстрації актів цивільного стану за кордоном.

Нормативно-правовим актом, який регламентує загальний порядок реєстрації актів цивільного стану уповноваженими органами за кордоном є Інструкція про порядок реєстрації актів цивільного стану в дипломатичних та консульських установах України, яка затверджена спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України № 32/5/101 від 23.05.2001. [8]

Проте на період дії воєнного стану Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову від 24.01.2023 року № 66 «Про забезпечення здійснення закордонними дипломатичними установами України повноважень у сфері державної реєстрації актів цивільного стану в умовах воєнного стану». [7] Згідно з цим документом передбачається, що в громадян України, які перебувають за кордоном, є можливість зареєструвати акти цивільного стану у визначених дипломатичних установах. Зокрема Міністерством закордонних справ було визначено перелік таких дипломатичних установ, щодо державної реєстрації актів цивільного стану, а саме: посольства України в Грузії, Республіці Казахстан, Республіці Польща, Турецькій Республіці, Федеративній Республіці Німеччина; генеральні консульства України в Кра-

кові, Любліні, Вроцлаві Республіки Польща, Дюссельдорфі, Гамбурзі, Франкфурті-на-Майні, Мюнхені Федеративної Республіки Німеччина, Стамбулі Турецької Республіки; консульства України в Гданську Республіки Польща, Анталії Турецької Республіки.[10]

За загальним правилом дипломатичні та консульські установи України уповноважені здійснювати реєстрацію таких актів цивільного стану як: державна реєстрація народження з одночасним визначенням походження дитини, шлюбу розірвання шлюбу смерті та зміни імені.[1]

Варто звернути увагу на те, що за умови проведення реєстрації актів цивільного стану компетентними органами держави, в якій постійно або тимчасово перебувають громадяни України, (за наявності в осіб відповідного документа), повторна реєстрація в дипломатичних представництвах або в консульських установах України не проводиться.

Підставами для державної реєстрації актів цивільного стану є конкретно визначені законодавством документи, які підтверджують ті факти, що підлягають реєстрації. Відповідно до п. 1.11 Інструкції документи, видані компетентними органами держави перебування, повинні бути засвідчені в установленому законодавством порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо вони складені іноземною мовою, то обов'язковим є їх переклад на українську мову та засвідчення в установленому законодавством України порядку.

Найчастіше заявники звертаються до консульських установ для проведення державної реєстрації народження дитини. Право на звернення мають батьки дитини або один із них. У випадку, якщо батьки не можуть особисто здійснити реєстрацію, то це можуть зробити їх родичі.

Згідно з п. 2. 2. Інструкції «заяву про реєстрацію народження дитини батьки зобов'язані подати невідкладно, але не пізніше одного місяця з дня народження дитини, а при народженні мертвої дитини - не пізніше трьох діб. Невиконання цього обов'язку є підставою для покладання на

батьків дитини відповідальності, установлені законом.» [8]

Слід відмітити, що реєстрація народження, так само, як і реєстрація смерті, а також видача первинних свідоцтв про реєстрацію цих актів цивільного стану проводиться без стягнення консульського збору.

Свідоцтва про реєстрацію, що видаються консульською установою, можуть бути визнані дійсними в Україні лише після їхньої легалізації. Якщо така легалізація не була проведена компетентними органами іноземних держав, то особам необхідно здійснити таку реєстрацію після повернення додому у будь-якому відділі ДРАЦС. Легалізація документів передбачає те, що на них має бути накладено апостиль / консульська легалізація або на підставі діючого договору про правову допомогу.

Крім того усі новонароджені діти, які народилися в ЄС у громадян України, вважаються також громадянами нашої держави. В випадку проведення реєстрації народження, в актовому записі про народження дані про громадянство та національність не заповнюються. Таким чином, місце народження дитини не впливає на можливість набуття громадянства України. А всі свідоцтва про народження, які видаються в консульських установах, мають таку ж юридичну силу, як і ті, що видані на території України.

Варто звернути увагу, що в країні, законодавством яких передбачено обов'язкову реєстрацію всіх дітей, які народилися на їхній території (незалежно від громадянства батьків). В такому випадку закордонна дипломатична установа України не здійснює реєстрацію народження дитини, якщо вона вже була проведена в місцевих органах реєстрації. [3]

Щодо процедури державної реєстрації шлюбу, то згідно із законодавством її може проводити консульська посадова особа виключно між громадянами України, які на законних підставах проживають за межами України і перебувають в країні знаходження цієї консульської установи України.

Проте можуть виникати ситуації, коли українці, що постійно або тимчасово проживають за кордоном, хочуть зареєструвати шлюб у відповідних органах цієї країни. В

такому разі консул може видати таким особам довідку про сімейний стан із зазначенням інформації про те, що вони не перебувають зареєстрованому шлюбі або ж документ, що підтверджує припинення попереднього шлюбу (свідоцтво або рішення суду про розірвання шлюбу, свідоцтво про смерть другого з подружжя чи інші документи, що підтверджують припинення попереднього шлюбу, які передбачені законодавством іноземної держави). [8]

Якщо ж громадяни України, перебуваючи за кордоном, виявили намір розлучитися, то потрібно звернути увагу на те, що консульська посадова особа може зареєструвати розірвання шлюбу між ними лише в тому разі, якщо хоча б один з них постійно проживає за межами України. Така ж вимога стосується процедури зміни імені. Постійним вважається проживання за межами України в тому разі, якщо особа отримала від компетентних українських органів рішення про задоволення її клопотання щодо оформлення документів для виїзду за кордон на постійне проживання.

Реєстрація розірвання шлюбу може бути у разі подання спільної письмової заяви подружжя, яке не має неповнолітніх дітей; або ж подання заяви одним з подружжя, якщо інший визнаний у встановленому законом порядку безвісно відсутнім, недеїздатним, чи засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менше трьох років; або ж на підставі рішення суду України про розірвання такого шлюбу.

У випадку смерті за кордоном громадянина України, реєстрацію смерті може проводити консул лише в тому випадку, якщо до консульського округу обслуговування консульської установи України за кордоном належить місце настання смерті або останнє місце проживання померлої особи, а також місце виявлення тіла померлого чи його місце поховання. Свідоцтво про смерть може бути видано близьким родичам померлого або ж може надсилатися до МЗС України разом з паспортом померлої особи, де передається його родичам.

Як вже згадувалося вище, в зв'язку з введенням воєнного стану та тимчасовою окупацією частини території України, мав

місце безпрецедентний до цього часу потік українців за межі нашої держави. Відтак виникла необхідність в спрощенні доступу наших громадян до послуг у сфері державної реєстрації. Ці питання на сьогодні врегулює Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2023 року № 66 «Про забезпечення здійснення закордонними дипломатичними установами України повноважень у сфері державної реєстрації актів цивільного стану в умовах воєнного стану».[7]

Отже, закордонні дипломатичні установи, які ми називали вище, крім тих реєстраційних дій, які вчинялися ними в загальному порядку, отримали додаткові повноваження. Зокрема відповідно до п.1 Постанови вони можуть:

1) проводити державну реєстрацію актів цивільного стану, вносити зміни до актових записів цивільного стану, поновлювати та анулювати їх, повторно видають свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану та видають витяги з Державного реєстру актів цивільного стану громадян з використанням зазначеного Реєстру як органи державної реєстрації актів цивільного стану, що здійснюють його ведення;

2) здійснюють надання послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану громадянам України незалежно від місця їх проживання (перебування);

3) застосовують законодавство, яким у своїй діяльності керуються органи державної реєстрації актів цивільного стану, що здійснюють ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян;

4) передають на зберігання актові записи цивільного стану на паперових носіях до Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) у порядку, визначеному законодавством. [7]

Громадяни України, які перебувають за кордоном, мають сплатити консульський збір, за державну реєстрацію актів цивільного стану у сумі 100 доларів США . [9]

Таким чином, Постанова закріплює принцип екстериторіальності, згідно з яким здійснення послуг в сфері державної реєстрації не прив'язується до місця проживання чи перебування осіб у конкретному консульському окрузі.

Крім того державна реєстрація зміни імені та розірвання шлюбу може проводитися щодо всіх громадян, а не лише щодо тих, які постійно проживають за кордоном або ж виключно між тими громадянами України, що проживають за межами України на законних підставах.

Важливе практичне значення мають положення, згідно з якими закордонні дипломатичні установи отримують доступ до Держаного реєстру актів цивільного стану громадян, що дозволяє їм видавати повторно свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану, а також витяги з Реєстру.

До прийняття вищезгаданих змін процедура внесення відомостей, складених дипломатичними представництвами і консульськими установами України була довгою в часі і складала значні труднощі в отриманні відповідних документів, оскільки всі відомості, зазначені в актових записах, на паперових носіях та в електронному вигляді, вносились до Державного реєстру актів цивільного стану громадян Центральним відділом державної реєстрації актів цивільного стану Управління державної реєстрації Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) протягом семи робочих днів з дня надходження першого примірника актового запису згідно із Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану». Один примірник документа про державну реєстрацію акту цивільного стану, складений у дипломатичних представництвах і консульських установах України, включається до книги державної реєстрації актів цивільного стану і зберігається в архіві Центрального відділу державної реєстрації актів цивільного стану Управління державної реєстрації Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), а другий примірник – в архіві відділу державної реєстрації актів цивільного стану у Київській області Управління державної реєстрації Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ)

Сподіваємося, що перелік дипломатичних установ, які мають такий спрощений порядок щодо реєстрації актів цивільного

стану, буде розширюватися, що дасть можливість громадянам України, які перебувають за кордоном, отримувати якісні реєстраційні послуги,

Вважаємо такі зміни позитивними та важливими в період воєнного стану, оскільки це значно спрощує доступ до реєстраційних послуг тих громадян, які змушені були виїхати за кордон, при цьому багато хто з них втратив свої документи.

Висновки

Державна реєстрація актів цивільного стану є важливим процесом, який забезпечує офіційне визнання державою особистих подій та дій, що відбуваються в житті громадян, в тому числі й тих, які в зв'язку з певними життєвими обставинами перебувають або проживають за кордоном.

Спрощення процедури державної реєстрації актів цивільного стану в визначених закордонних дипломатичних установах є позитивним кроком щодо вдосконалення і покращення якості надання адміністративних послуг громадянам України, які перебувають за кордоном. Проте невирішеними залишаються питання реєстрації деяких актів цивільного стану, як приклад, реєстрації шлюбу, якщо наречена перебуває за кордоном, а наречений в Україні, оскільки така реєстрація згідно із законодавством України є можливою лише за особистої участі наречених.

Також гостро стоїть проблема визнання/невизнання документів, які видані окупаційною владою, уповноваженими органами ДРАЦС, зокрема і консульськими та дипломатичними установами.

Тому наступним кроком законодавчої та виконавчої влади має бути внесення відповідних змін в законодавство з метою вирішення вищезгаданих проблем.

Література

1. Голосніченко І. П., Черненко Л. М. Органи виконавчої влади, як суб'єкти надання послуг державної реєстрації актів цивільного стану. URL: <http://ela.kpi.ua/jspui/handle/123456789/5253>

2. Дані Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)

. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

3. Єгоров В.О., Проблематика реєстрації актів цивільного стану українців за кордоном, які виїхали на час дії воєнного стану в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. с. 181-184

4. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>

5. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>.

6. Про деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text>

7. Про забезпечення здійснення закордонними дипломатичними установами України повноважень у сфері державної реєстрації актів цивільного стану в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2023 року № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2023-%D0%BF#Text>.

8. Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 23 травня 2001 року N 32/5/101 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG5664>

9. Про затвердження Положення про консульський збір України та Інструкції про порядок справляння сум консульського збору за вчинення консульських дій, обліку сум консульських надходжень та проведення

звірок фактичних консульських надходжень в закордонних дипломатичних установах України: Наказ Міністерство закордонних справ України від 23.04.2018 № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-18#Text>.

10. Щодо надання переліку закордонних дипломатичних представництв. URL: <https://minjust.gov.ua/m/schodo-nadannya-pereliku-zakordonnih-diplomatichnih-predstavnitstv-upovnovajenih-na-provedennya-derjavnoi-reestratsii-aktiv-tsilnogo-stanu>

LEGAL REGULATION OF STATE REGISTRATION OF CIVIL STATUS ACTS FOR CITIZENS OF UKRAINE ABROAD

The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of the legal regulation of state registration of acts of civil status abroad. The work analyzes normative legal acts that regulate this issue, as well as the works of scientists who dealt with issues in this area.

The author found out that today the bodies authorized to carry out state registration of acts of civil status for citizens of Ukraine who live or are temporarily staying abroad are diplomatic missions and consular institutions of Ukraine.

The fact that the competence of foreign diplomatic institutions during the martial law has become wider is substantiated, as they have gained access to the State Register of acts of civil status of citizens, which improves and optimizes the opportunities of citizens to receive high-quality administrative services in the field of DRATS. At the same time, only some diplomatic institutions designated by the Ministry of Foreign Affairs received such powers, so the problem of expanding the system of these bodies and regulating the procedure for registering civil status acts by consular institutions remains acute.

Keywords: *state registration of civil status acts, marriage registration, birth registration, administrative services, consular institution, foreign diplomatic institutions.*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 3, 2023

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 15.06.2020 р.
Підписано до друку 28.07.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 17,44.
Тираж 850. Зам. № 9701.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
e-mail: posvitdruk@gmail.com